

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:1 Yıl/Year: Yaz-Summer 2018

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2018-5

1

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 5 Sayı: 1
Yaz 2018

BARTIN

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Arş. Gör. Dr. Mine DEMİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahide PARLAR	(Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Murat AĞARI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma ÇELİKİYAY	(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner BOZKUŞ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsu KAMALİEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR	(Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Emin ŞEN	(Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül ÇIVGIN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat KUL	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir OĞRAK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZTÜRK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Naz PENAH	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek SARI GÜVEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACIGÖKMEN	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER	(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Korkut TUNA	(İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AÇIKÖZ	(Milli Eğitim Bakanlığı)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikretin YAVUZ	(Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURRAHİMOĞLU	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berna AYZAZ	(Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Macit BALIK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nevnihal BAYAR	(İstanbul Arel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Vahit CELAL	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DAĞ	(Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜMÜŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK	(Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK	(Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP	(Bartın Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Can ŞEN	(Bartın Üniversitesi)

Dizgi / Typographic

Öğr. Gör. Dr. Can ŞEN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Dr. Mustafa FİDAN

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan** yılda iki sayı olarak yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 5 Sayı: 1

ISSN: 2149-5866

Yaz 2018

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Editörden	1
MAKALELER	
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a	2
Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA Gazelin Beyit Sıralamasının Değişmezliği -Hâfiz-ı Şîrâzî'nin Bir Gazeli Örneği-	18
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ Çorum'da Bir Tüccar Taife: Kayserili Ermeniler	30
Dr. Öğr. Üyesi Vahit CELAL Abdurauf Fitrat'ın Hayatı ve İlmî Faaliyetleri	39
Dr. Öğr. Üyesi Sevda KAMAN <i>Firdevsü'l-İkbâl</i> 'de Geçen Ağrlık, Mesafe ve Uzunluk Ölçü Adları	48
Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI Bilişsel ve Motivasyonel Uzanımları Bağlamında Temel Bir Heyecan Olarak Korku	69
Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ Aristoteles Mantiğinde Orta Terim	82
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZTÜRK Doğu-İslam Dünyasında Neo Ekstremizim Krizi ve Algısı Üzerine	94
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil ŞAHİN Serbestzâde Ahmed Hamdi'nin Bartın Redifli Gazeli	105
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel YILDIRIM Bilgi Sosyolojisi Açısından Dünya Egemenlik İlişkileri ve Gizli-Ezoterik Cemaatler	112
Öğr. Gör. Dr. Özgür TİLBE Muhacir Gazetesi'ne Göre Rumeli Göçerleri ve Sorunları	128
Dr. Pınar AKARÇAY - Dr. Gökhan AK Ulusal Güvenlik Bağlamında Kıbrıs: Jeostratejik/Jeoekonomik Önem ve Gelişmeler	140
Dr. Asiye ÇİĞRİ YILDIRIM Halit Ziya Uşaklıgil'in <i>Kırık Hayatlar</i> Romanında Trajik Durum	158
Ali KIPRAMAZ - Dr. Öğr. Üyesi Şahin YILDIRIM Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma – Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları	177
Nurdan YEŞİLYURT Ösküs Uul Destanında Mitik Mekân ve Gerçek Mekân	194

DEĞERLENDİRMELER

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ

Kudüs ABD Büyükelçiliği ve Gazze Büyük Dönüş Yürüyüşü 212

Öğr. Gör. Dr. Seçil ÖZDEMİR

II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 217

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin süreli yayını olan *Çeşm-i Cihan Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek dokuzuncu sayısına ulaşmış ve beşinci yılına girmiştir. 2016 yılı itibariyle Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin beşinci cildinin birinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makaleler ve değerlendirme yazılarıyla yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, arkeoloji, sosyoloji, edebiyat ve güzel sanatlar alanlarına ait 15 makale ve 2 değerlendirme yazısı bulunmaktadır. Bu sayımızda Doç. Dr. Süleyman Özbek, Doç. Dr. Şerife Yalçinkaya, Dr. Öğr. Üyesi Ali Öztürk, Dr. Öğr. Üyesi Gülcan Avşin Güneş, Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil Şahin, Dr. Öğr. Üyesi Murat Kelikli, Dr. Öğr. Üyesi Sevda Kaman, Dr. Öğr. Üyesi Şahin Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper Karşlı, Dr. Öğr. Üyesi Vahit Celal, Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Yıldırım, Öğr. Gör. Dr. Özgür Tilbe, Dr. Pınar Akarçay ve Dr. Gökhan Ak, Dr. Asiye Çığrı Yıldırım, yüksek lisans öğrencileri Ali Kıpramaz ve Nurdan Yeşilyurt'a ait makaleler siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin Güneş ve Öğr. Gör. Dr. Seçil Özdemir değerlendirme yazılarıyla bu sayımıza katkıda bulunmuşlardır. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul eden tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu sayının teknik hazırlığını üstlenen Öğr. Gör. Dr. Can Şen ve Editör Yardımcısı Arş. Gör. Dr. Mine Demir başta olmak üzere emeği geçen herkese katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2018 Aralık ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere...

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Temmuz 2018

TÜRKİYE SELÇUKLULARININ ÇÖKÜŞÜNDE SEBEP SONUÇ İLİŞKİSİ YASSIÇEMEN'DEN KÖSEDAĞ'A

Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK*

Öz: Tarihçiler Köseadağı Savaşı'nın sebepleri arasında genel olarak sadece Gıyaseddin Keyhusrev'in kötü idaresi ve Babiler isyanı üzerinde dururlar. Oysa ki 1230 Yassı Çemen savaşı ve sonrasında yaşananlar, Köseadağı hezimetinde ve dolayısıyla Anadolu ve Suriye üzerindeki Moğol istilasının gerçekleşmesinde domina taşı etkisi yapmıştır.

Alaaddin Keykubad daha ilk yıllarından itibaren Moğol tehlikesinin büyüklüğünün farkında olarak bir dizi dahili ve harici tedbirler almaya başlamıştır. Öncelikle ülke dahilinde başta Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlerin surlarını güçlendirerek savunmaya hazır hale getirmiştir. Dış politikada ise daha akılcı bir siyaset takip ederek komşuları ile düşmanlıklara son vermiş, Harzemşahlar ve Eyyubiler ile de askeri bir ittifak kurarak Moğollara karşı güçlü bir savunma bloku oluşturmuştur.

Ancak Selçuklu sultanının bu çabaları, müttefikleri nezdinde aynı karşılığı göremeyecektir. Celaleddin Harezmsah'ın sorumsuzca davranışları üzerine 1230 yılında Yassı Çemen savaşında Harzemşahlar devletini nihayete ermiştir. Moğollara karşı binbir güçlkle oluşturulan set yıkılmış ve Anadolu Irak ve Suriye'deki İslam toprakları Moğol saldırılarına açık bir hale gelmiştir.

Bu çalışmada Köseadağı Savaşına giden süreçte devleti yıkıma götüren olaylar zincirinden sadece Yassı Çemen savaşının öncesi ve sonrasındaki olaylara ışık tutulmayamaya çalışılacaktır. Alaaddin Keykubad'ın Moğollara karşı bölgedeki Harzemşahlar ve Eyyubiler gibi siyasi teşekküller ile bir savunma bloku kurmaya çalışması ve büyük ölçüde sağlanan bu ittifakın yine kişisel hırslarına yenik düşen aynı hükümdarlar tarafından Yassı Çemen Savaşı ve sonrasında ortadan kaldırılması dönemin kaynaklarına dayalı olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda Yassı Çemen savaşının, Köseadağı hezimetini hazırlayan sebepler arasında Babailer isyanından daha önemli olarak ilk sırada yer aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Eyyubiler, Moğollar, Harzemşahlar, Yassı Çemen, Babailer, Köseadağı.

CAUSE AND EFFECT IN THE DECLINE OF AN ERA FROM YASSIÇEMEN TO KÖSEDAĞ

Abstract: Historians generally focus only on the poor administration of Gıyaseddin Keyhusrev and the Babais revolt among the reasons of the Köseadağı war. However, what happened during and after the 1230 Yassıçemen war, has made a domino effect on defeat of Köseadağı and consequently realization of Mongol invasion in the Anatolia and Syria.

Alaaddin Keykubad has begun to take a series of internal and external measures, aware of the magnitude of the Mongolian danger since its first years. First of all, within the country, mainly in Konya, Kayseri, Sivas by strengthening the walls of cities made ready to defend. In foreign politics, following a more rational policy, ended hostilities with its neighbors and by establishing a military alliance with Harzemşahs and Ayyubis formed a powerfull defence bloc against Mongols.

However, these efforts of the Sultan of the Seljuks will not find the same in the presence of their allies. Result of this irresponsible behavior, in 1230 Yassıçemen war the state of Harzemşah came to an end. . The barricade which was formed with a lot of difficulties against the Mongols was demolished and the Islamic lands in Anatolia Iraq and Syria became open to the Mongolian attacks.

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

For Turkey Seljuks, the mistakes made after Yassıçemen war had continued increasingly. The State could not deal with successively events and showed a great weakness in suppressing particularly the rebellions of Harzemis and the after Babylon. The Mongols who closely follow this situation did not miss the opportunity and started the process of occupation of Anatolia at the Baycu Commander.

In this notification, as the first important step in the process of going to the kösedağ war, tried to establish a defensive bloc with the states such as Harzemsahs and ayyubis in the region against the mongols by Alaaddin Keykubad and removed this massive alliance again by the same rulers who succumbed to personal ambitions during and after the yassıçemen war will be handled based on the resources of the period. In this context, it will be tried to show that Yassıçemen war is the most important reason for preparing Köseadağ defeat than Babais rebellion.

Keywords: Turkey Seljuks, The Ayyubids, The Mongols, Harzemşahlar, Babai, Yassıçemen, Köseadağı War.

Tarih boyunca kurulmuş olan büyük devletlerde yıkılış emareleri zirve dönemlerinde cereyan etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti de Alaaddin Keykubad (1220-1238) devrinde altın çağını yaşamaktadır. Ancak diğer devletlerin başına gelen bozulma süreci de bu dönemde kendisini göstermeye başlamıştır. Türkiye Selçuklularını yıkılış sürecine götüren olaylar silsilesi aslında I. İzzeddin Keykavus ile başlamıştır. İzzeddin Keykavus'un başarısızlıkla sonuçlanan Halep seferi sonrasında kendisine ihanet ettikleri gerekçesiyle katlettiği devlet ricali ve komutanlarının, devlet kademelerinde meydana getirdiği boşluk doldurulmadan ve bu ağır travma atlatılmadan bu sefer de, Alaaddin Keykubad saltanatının ilk yıllarında aynı hatayı tekrarlamıştır. Keykubad, devlet ricalinin ve nüfuzlu emirlerin sahip oldukları güçle saltanata ortak görüntü oluşturmalarından rahatsız olmuş ve otoritesini temin maksadıyla pek çok tecrübeli devlet adamlarına karşı bir tenkil hareketi başlatmıştır. Bunun sonucunda nüfuzlu emirlerin pek çoğu hapis ve sürgün edilerek devlet kademelerindeki idari boşluğun artmasına sebebiyet vermiştir. Tecrübeli devlet adamlarının kıyımına dair hatalar zinciri Keykubad'dan sonra iktidara gelen oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında da devam etmiştir. Keyhusrev'in idareyi ellerine bıraktığı vezir Sadeddin Köpek, kendisine iktidar yolunu açmak adına sabık sultanların hatasını tekrar ederek yeni bir devlet adamı kıyımını gerçekleştirmiştir. Böylece son darbeyi yiyen Selçuklu devlet teşkilatı tecrübeli devlet adamlarından yoksun bir halde üst üste gelen olaylarla başa çıkamamış ve başta Harzemliler ve arkasından Babailer isyanlarını bastırmada büyük bir zafiyet göstermiştir. Bu durumu yakından takip eden Moğollar ise devletin içine düştüğü zafiyeti görerek yakaladıkları bu fırsatı kaçırmamış ve Baycu Kumandasında Anadolu'yu işgal sürecini başlatmışlardır.

Bu saydığımız etkenlerin yanında dış politikada yapılan yanlışlar da yıkılışı hızlandıran bir başka etkidir. Bu çalışmada Köseadağı Savaşına giden süreçte devleti yıkıma götüren olaylar zincirinden sadece Yassı Çemen savaşının öncesi ve sonrasındaki olaylara ışık tutulmaya çalışılacaktır. Alaaddin Keykubad'ın Moğollara karşı bölgedeki Harzemşahlar ve Eyyubiler gibi siyasi teşekküller ile bir savunma bloku kurmaya çalışması ve büyük ölçüde sağlanan üçlü

ittifakın yine kişisel hırslarına yenik düşen aynı hükümdarlar tarafından Yassı Çemen Savaşı ve sonrasında ortadan kaldırılması dönemin kaynaklarına dayalı olarak ele alınacaktır.

Alâaddîn Keykubâd'ın tahta çıktığı yıllar, Orta-Doğu coğrafyasının büyük bir karşılıklığa gebe olduğu zamandır. Orta-Asya'dan hareketle karşısına çıkan bütün güçleri ezip geçen Cengiz Han idaresindeki Moğollar, büyük bir süratle İran'ı geçerek Anadolu ve Kuzey Suriye'ye ulaşmışlardı. Bu acımasız istilâ orduları karşısında ister istemez korkuya kapılan Alâaddîn Keykubâd, derhal Selçuklu sınır boylarında savunma önlemleri almaya yöneldi. O, “Cihan bizim gücümüzü bilir. Lakin yarının ne getireceğini kimse bilmez bu sebeple tedbirli olmak gerekir” diyerek, bir taraftan Moğol istilâsına karşı sınır boylarında gerekli siyasî ve askerî önlemleri alırken, bir taraftan Sivas, Kayseri ve Konya gibi büyük şehirlerin surlarını tamir ve tahkîm ettirmeyi de ihmal etmedi (İbn Bibi (1996), II, s.271-272). Alınan bütün bu tedbirler, Alâaddîn Keykubâd'ın Moğollar ve onların askerî güçleri hakkında pek çok bilgi topladığı ve onlardan gerçekten çekindiği kanaatini uyandırmaktadır.

Selçuklu sultanı Keykubad gibi Moğol tehlikesinin farkında olan bir başka siyasi teşekkül ise Abbasi Halifeliğidir. Abbasî halifesi en-Nâsır Lidînillah, yaklaşmakta olan Moğol tehdidine karşı İslam birliğini sağlamak ve ortak askeri bir güç oluşturmak amacıyla 1220 ve 1226 senelerinde başta Selçuklular ve Eyyubiler olmak üzere bölgedeki İslam devletlerine elçi heyetleri gönderdi (İbn Vasil (1972-1977), IV, s.49-50; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.197; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.337, 398-402; Makrizi (1934-58), I, s.256; Ersan (2000) s.95-104) Bu bağlamda Selçuklu devletine gelen Abbasi elçisi Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî, yaklaşmakta olan Moğol istilası sebebiyle hilafet merkezi Bağdat'ı korumak için Halifenin Müslüman devletlerden bir ordu kuracağını Selçuklu sultanından da bu ordu için 2.000 asker talep ettiğini bildirdi. Bu talep karşısında Keykubâd, Hilafet elçisine, “Moğolların bir sel gibi önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktıklarına işaret ederek, Moğollarla savaşmak yerine dostluk ilişkilerinde bulunmanın daha doğru olacağını, kendisinin de bu siyaseti izleyeceğini” tavsiyesinde bulundu. Bu düşüncesine rağmen, Halifenin talebini geri çevirmeyen Selçuklu sultanı, Malatya subaşı Bahâeddîn Kutluğca idaresinde Anadolu'nun kadîm sipahilerinden seçme 5.000 süvariye bir yıllık erzak ve silahları ile Bağdat'a gönderdi (İbn Bibi (1956) s.259-260; İbn Bibi (1996), I, s.275-278). Bu kuvvetler Erbile henüz ulaşmışlardı ki, Abbasî halifesinden yeni bir haber geldi. Halife, Moğol ordularının İran'a geri döndüklerini ve tehlikenin şimdilik geçtiğini beyan ederek Selçuklu askerlerine ihtiyaç kalmadığını bildiriyordu. Bu durum karşısında Bahâeddîn Kutluğca durumu Alaaddin Keykubad'a rapor ederek Malatya'ya geri döndü (İbn Bibi (1956), s.259-264; İbn Bibi (1996), I, s.281-282).

Alâaddîn Keykubâd'ın, Halifelik elçisine yapmış olduğu Moğollara karşı temkinli ve tedbirli politika takip edilmesi tavsiyesini bizzat kendisi de tatbik etmek için komşu devletler ile iyi

ilişkiler kurmaya çalıştığını görüyoruz. Selçuklu Sultanı, Moğollarla tek başına mücadele edemeyeceğinin bilincinde olarak, komşu devletlerden bu konuda kendisine yardımcı olacak müttefikler aramaya başladı. Bölgedeki devletler arasında bu konuda yardım alabileceği en önemli siyasi oluşum Suriye'de hakim unsur olan Eyyubiler idi. Ancak Keykubad'ın bu konuda işi hayli zordu. Nitekim kısa bir süre önce selefi I. İzzeddin Keykavus zamanında Eyyubilere karşı yapılan Halep seferi iki devlet arasındaki ilişkileri bozmuştu. Eyyubilerle iyi ilişkiler kurmak için derhal harekete geçen Keykubâd, kısa zamanda bir taraftan Halep Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gazi'nin dostluğunu kazanırken, diğer taraftan da Ahlat Eyyûbî Melîki el-Eşref'e bir elçi göndererek, dostluk ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirdi. Keykubad'ın bu samimi talepleri Eyyubiler cenahında memnuniyetle karşılandı (İbn Vasıl (1972-77), IV, s.30; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.355; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.188; Makrizi (1934-58), I, s.258).

Aslında bu dönemde Anadolu ve Suriye coğrafyasında siyasi şartlar bölge devletlerini birbirleriyle yakın ilişkiler kurmaya mecbur bırakıyordu. Şöyle ki; Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in 1218 yılında ölümü üzerine Eyyubi hanedan üyeleri arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlamış ve Eyyubi melikleri bu mücadele esnasında hakim oldukları bölgeyi ve kendilerini koruyacak güçlü bir müttefik arama yoluna gitmişlerdi. Buna göre; Ahlat sahibi el-Melikü'l-Eşref Musa, Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'a karşı, Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'le işbirliğine girmiş ve bu ittifaka kısa süre sonra sonra Meyyafarikın sahibi Şihabeddîn Gazi de katılmıştır. Bunun üzerine bölgede yalnız kalan Dımaşk hakimi el-Melikü'l-Muazzam, kendisini korumak için Moğollar önünden çekilerek Azerbaycan'a gelen Celâleddîn Harezşâh ile 1225 yılında irtibata geçerek diğer Hanedan üyelerine karşı yeni bir ittifak cephesi oluşturdu (İbn Vasıl (1972-77), IV, s.145-146; İbnü'l-Esir (1987), XII, s. 425-432; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.198-199; Nesevi (1953), s.209; Sıbt (1951), II, s. 623, 632-633; İbn Kesir (1988), XIII, s.105; Makrizî (1934-58), I, s. 258-259).

Bölgede değişen şartların icabına göre bazen Eyyûbîleri bazen de Selçukluları metbû tanıyan bölge hakimlerinden Hısn-ı Keyfâ Artuklu meliki Rükneddîn Mevdud, Mardin Artuklu meliki Nasreddîn el-Artukî ve Erbil hâkimi Muzafferüddîn Gökböri de el-Melikü'l-Muazzam ile Celâleddîn'in oluşturduğu ittifaka dahil oldular (İbnü'l-Esir (1987), XII, s.381; İbn Vasıl (1972-77), IV, s.176; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.197; Cüveyni (1989), II, s.148; Şeşen (1987), s.362-363). Bu yeni ittifak grubuna karşı bölgede tehdit altında kalan Ahlat hakimi el-Melikü'l-Eşref, bu ittifakı bozmak ve bölgedeki diğer Eyyûbî hükümdarlarını Celâleddîn'e karşı uyararak onları kendi yanına çekebilmek için büyük çaba sarfettiyse de umduğu yardım ve desteği alamadı (İbnü'l-Adim (1951-1968), III, s.200). Bu durum karşısında müttefikler karşısında yalnız kalan el-Eşref, Selçuklu devletinden gelen dostluk ve işbirliği isteğini memnuniyetle kabul ederek 1226 yılında Selçuklu sultanına bir elçi heyeti gönderdi.

Gerçekte Alâaddîn Keykubâd, Celaledîn Harezmsâh'ın bölgeye gelmesinden rahatsız olmakla birlikte Moğollarla araya bir tampon devlet gireceği için önceleri ses çıkarmamıştır. Ancak bölgede ortaya çıkan yeni gelişmeler ve kurulan geniş çaplı ittifak girişimlerinin zamanla Selçuklu devletine zarar vermesinden de endişelenmekteydi (İbn Bibi (1956), s.275; İbn Bibi (1996), I, s.381-385; İbn Vasil (1972-77), IV, s.178).

Güney-Doğu Anadolu'da Eyyubi Hanedanına bağlı bazı meliklerin Celâleddîn Harezmsâh'ı metbu tanıyarak onun adına hutbe okutması, bölgeden hayli uzakta olan Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil Muhammed'i de rahatsız etmişti. Bunun yanında Celâleddîn'in 1225 yılında başta el-Melik Kâmil ve el-Melik Eşref olmak üzere diğer Eyyûbî hükümdarlarına da birer mektup göndererek, kendisine tabi olmaları hususunda onları tehdit etmesi de, el-Kâmil'i çileden çıkarmıştı (Makrizî, (1934-58), I, s.252). Bu sebeble el-Kâmil, yeni bir Haçlı seferine hazırlanan Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Friedrich'e bir anlaşma teklifinde bulundu. Buna göre, Friedrich Suriye'ye geldiğinde Mısır'a saldırıda bulunmayacak, el-Kâmil de, Friedrich'in Suriye'de yerleşmesine yardımcı olacak ve ses çıkarmayacaktı (İbn Vasil (1972-77), IV, s.206-207; Sibt (1951), II, s.647-648; Ebu'l-Fida (1286), III, s.137-138; Runciman (1987), III, s.146). el-Kâmil'in Müslümanlara karşı Hıristiyan aleminden yardım istemesinin altında yatan asıl gaye, Celâleddîn ile ittifak yapan el-Muazzam'a karşı bölgede tampon bir güç oluşturmaktan başka bir şey değildi. Ne var ki, Alman İmparatoru Friedrich anlaşmaya uymamış ve kendisi İtalya'da kalarak, Bavyera Dükü Ludwig kumandasında Suriye'ye gönderdiği Haçlı ordusu ise Mısır üzerine saldırıya geçmiştir. Eyyûbîler karşısında bozguna uğrayan ve esir düşen pek çok Haçlı asili, ancak fidye ödeyerek ülkelerine dönebilmişlerdir (Runciman (1987), III, s. 146-149).

Suriye'de bu olaylar olurken Azerbaycan bölgesine yerleşen Celaleddin Harezmsâh da Kirman'da çıkan bir isyan sebebiyle bölgeden ayrılmıştı (Nesevi (1953), s.213-214; Cüveyni (1989), II, s.132). Bu durumdan yararlanan Keykubâd, Selçuklu itaatinden çıkarak Celaleddin tabi olan Hısnı Keyfa Artuklu meliki Rükneddin Mevdud'u cezalandırmak üzere harekete geçti. Şaban 623/ Temmuz-Ağustos 1226'da Emîr-i çaşnigîr Mübarizüddîn Çavlı'yı, Mevdud'un elinde bulunan Kâhta üzerine gönderirken, Emîr Esedüddîn Ayas'ı da başta Hısn-ı Mansur ve Çemişkezek olmak üzere Mevdud'un elinde bulunan diğer kaleleri ele geçirmekle görevlendirdi (İbn Bîbî (1956), s.275-276). Zor durumda kalan Rükneddin Mevdud, derhal Eyyubi meliki el-Eşref'ten Keykubad ile arasında arabulucu olmasını istedi. Bu talep üzerine el-Eşref, Selçuklu sultanından harekate son vermesini ve ele geçirdiği kaleleri Mevdud'a geri vermesini istedi. Gerçekte Harezmsâh ve Dımaşk hakimi ile ittifak yaptığı için Mevdud'un cezalandırılmasını bizzat el-Eşref istemişti. Onun bu iki yüzlü oyununa çok kızan Alâaddîn Keykubâd, "ben el-Eşref'in bir naibi miyim ki bana emir veriyor " diyerek, el-Eşref'in isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine el-Eşref, Keykubad ile yaptığı ittifakı sonlandırarak, Kahta'ya yardım için 10 bin süvari

gönderdi. Fakat yapılan savaşta müttefik Artuklu ve Eyyûbî orduları yenildi (İbn Bibi (1956), s.276-277; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.420-421; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.198; İbn Vasıl (1972-77), IV, s.178-179 ve 202-203; Ebu'l-Fida (1286), III, s.137). Yardım beklentileri boşa çıkan Kahta müdafileri, bir süre sonra emir Mübarizüddîn Çavlı'ya elçi göndererek canlarına ve mallarına dokunulmamak şartıyla kaleyi teslim ettiler (İbn Bibi (1956) , s. 279-282; Anonim Selçuknâme (1952), s.30; İbn Vasıl (1972-77), IV, s.178-179; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.421). Rükneddîn Mevdud ise, yeni hâmisi Celâleddîn'in Kirman'a gitmesi, el-Eşref'in de Keykubâd karşısında aciz kalması karşısında durumunu tekrar gözden geçirdi. Selçuklu sultanı adına hutbe okutacağını, her yıl vergileri muntazam ödeyeceğini ve gerekli hallerde de her türlü hizmeti yerine getireceğini taahhüt etti (Ataoglu (1989), s. 147-148).

Alâaddîn Keykubâd'ın Moğollara karşı müttefik arayışı içerisinde olduğu bir dönemde el-Eşref Musa ile arasının bozulmasına neden dikkat etmediği düşünülebilir. Gerçekte Keykubad, bir müttefik bulmaktan ziyade, öncelikle kendi ülkesinin sınırlarını emniyet altına alması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeble bölgede bir nevi merkez karakol durumunda olan Kâhta ve Amid gibi müstahkem kaleleri ele geçirerek buralarda güçlü bir savunma hattı kurmak istiyordu. Ayrıca daha önce kendisine tabi bir hükümdar iken itaattan ayrılarak Celâleddîn Harezmsâh ve Eyyûbîler safına geçen Hısn-ı Keyfâ Artuklularını tekrar kendisine bağlayarak, Moğollar ile arasına da bir tampon devlet yerleştirmiş oluyordu.

Alâaddîn Keykubâd, bütün bu yaşanan olumsuzluklara rağmen Anadolu kapılarına dayanan Moğol tehlikesine karşı güçlü bir müttefik olarak el-Eşref Musa ile arasını düzeltmek için harekete geçti. Ancak, el-Eşref'in yanında diğer Eyyûbî meliklerinin özellikle de Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in dostluğunu ve desteğini kazanmanın gerektiğini biliyordu. Bu sebeble, 1227 yılında Dımaş hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'a bir elçi göndererek, aralarında geçen tatsızlıkları unutmak ve iyi dostluk ilişkileri kurmak istediğini bildirdi. Bunun yanında bir süre önce vefat eden Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Adil Seyfeddin'in kızı ile evlenerek bu dostluğu daha da kuvvetlendirmek istediğini bildirdi. Eyyûbî tarafının da meseleye olumlu yaklaşması üzerine bir Selçuklu heyeti, Dımaşk'a giderek gerekli hediyeleri takdim ettikten sonra, karşılıklı anlaşma gereği nikah akdini yerine getirdi. Alaaddin Keykubâd, bu evlilikten doğan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı da hayatının son zamanlarında kendisine veliahd olarak tayin etti (İbn Bibi (1996), I, s.309-315; Ebu'l-Ferec (1945-1950), II, s.505; Ebu'l-Fida (1286), III, s.162; İbn Kesir (1988), XIII, s.156; O. Turan (1971), s. 350-351;Ersan (2014), s.190). Böylece Selçuklu sultanı Moğollar karşısında güney sınırlarını emniyete almayı başarmış, sıra doğu eyaletlerini de Celaleddin Harezmsâh ile kuracağı bir ittifak ile emniyet altına almasına gelmişti.

Gerçekte Moğollar önünden kaçarak Azarbaycan'a gelen Celâleddîn Harezmsâh da kendisini emniyet altına almak istiyordu. Bu amaçla, 1225 yılı Temmuz ayında Alâaddîn

Keykubâd'a bir elçi gönderdi. Celâleddîn, Selçuklu sultanını “Alâu'd-dünyâ ve'd-dîn Muizzü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, sultân-ı gâzi ve garb ülkelerinin şehinşâhı” gibi süslü lakaplar ile övdükten sonra, iki büyük mücahid hükümdarın güçlerini birleştirerek küffara karşı birlik halinde İslamı müdafaa etmeyi teklif ediyordu (İbn Bibi (1956), s.367-371; İbn Bibi (1996), I, s.374-377; Turan (1958), s.82-83; Taneri (1977), s.63). Bu teklif Selçuklu canibinde memnuniyetle karşılanmıştı. Ayrıca, yapılan ikili görüşmeler sonucunda bu ittifakı perçinlemek için Celâleddîn Harezmsâh'ın kızı ile Alâaddîn Keykubâd'ın oğlu Gıyâseddîn Keyhûsrev'in evlendirilmelerine de karar verilmiştir (Turan (1958), s.88; Ersan (1999), s.65-78).

Celâleddîn Harezmsâh'ın, Azerbaycan'a gelir gelmez kendisini emniyet altına almak için Selçuklu sultanı ile ittifak kurma çabası önemlidir. Nitekim O, bu ittifakı isterken İslam dinini ve bu dinin bir gereği olan cihad farızasını öne sürmeyi de ihmal etmiyordu.

Alâaddîn Keykubâd açısından bu ittifak Moğol istilâsının Anadolu kapılarına dayandığı zamanda bulunmaz bir fırsat olmuştur. Keykubâd, her ne kadar dara düşmüş bir İslam hükümdarına yardım etmeyi inancının ve hükümdarlık şanının bir gereği sayıyor olsa da, gerçekte siyasî çıkarlarını da ön planda tutmayı ihmal etmedi. Bu ittifak sonucu Harezmsâhların Azerbaycan'da yurt tutarak yerleşmesi durumunda kendisi ile Moğollar arasında tampon bir bölge oluşturmuş olacaktı. Nitekim bu siyaset sadece Selçuklular tarafından benimsenmemiş, bölgedeki diğer İslâm devletleri de Celâleddîn Harezmsâh'ı kendileri ile Moğollar arasında bir tampon devlet olarak görmek istemişler ve siyasetlerini bu yönde belirlemişlerdir (İbn Tagrıbirdi (1929-1956), VI, s.276-277).

Harzemşahlar ile ittifaka büyük önem veren Selçuklu sultanı, iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek ve güçlendirmek için Celaleddine bir kaç defa elçi heyeti göndermeyi ihmal etmedi. Nitekim 1226 yılında gönderilen Selçuklu elçi heyeti, Harezmsâh hükümdarına hediye olarak 10.000 Sultani altın, 30.000 dirhem gümüş, Kıpçak, Rum, Rus vs. asıllı cariye ve kölelerin yanında cins atlar ile çeşitli hilatler götürürken, Selçuklu devletinin, karşı tarafça yapılacak her türlü yardım talebinde de, tereddütsüz yardıma hazır olduğunu bildiriyordu (İbn Bibi (1956), s.371; Turan (1958), s.89). Ancak Selçuklu tarafının bütün bu iyi niyetine rağmen Celâleddîn'in veziri Şerefü'l-Mülk, Selçuklu elçisinden sert bir dille "Harezmsâh sultanının Moğol istilasına karşı koymak için bütün hazinesini harcadığını, elinde bir kılıçtan başka bir şeyi kalmadığını bu sebeble Selçuklu sultanının Harezmsâh Celâleddîn'e para yardımında bulunmasını " istedi (Nesevî (1953),s.318). Nesevî Harezmsâh vezirinin Selçuklulardan bu şekilde para talebinin yanlış olduğuna işaret ederek, bunun daha münasip ve doğru olanının para yerine asker ve silah istemek olacağını kaydeder. Bize göre bu talebin altında yatan asıl amaç, Anadolu ve Suriye üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Celâleddîn'in böyle bir talep ile yıllık vergi verilmesini ve tâbiyeti kastetmiş olmasıdır. Nitekim kısa bir süre sonra Ahlat'ı ele geçiren Celâleddîn, civar

beldelere yazdığı fetihnamelerde sıranın Anadolu ve Suriye'ye geldiğini açıkça ifade etmekten hiç çekinmemesi de bunu doğrulamaktadır (Nesevî (1953), s.318; Cüveynî (1989), II, s.147).

Alaaddin Keykubad'ın Moğollara karşı bütün olumsuzlukları göğüsleyerek oluşturduğu bu ittifak fazla uzun sürmeyecek ve Celaleddin Harezmsah'ın hırsına ve tamahına kurban gidecektir. Celaleddin Harezmsah, kısa süre sonra komşu devletlere karşı saldırgan bir tutum içerisine girmesiyle başta Selçuklu sultanı Alâaddîn Keykubâd ve Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil olmak üzere bölgedeki bütün İslam hükümdarların tepkisini çekecektir.

Komşu İslam hükümdarlarının bütün ikazlara rağmen saldırgan tutumunu devam ettiren Celaleddin, önce 621/1224 yılında Abbasî halifesine ait topraklara da bir seferde bulunarak, Bağdat ve civarını tahrip etti (Cüveyni (1989), II, s.124-125; Sıbt (1951), II, s.634; İbn Kesîr (1988), XIII, s.83; Makrizî (1934-58), I, s. 252; Gül (2006), s.1-25). Onun Ortaçağ İslam devletleri ananesine göre kutsal sayılan hilafet müessesesine saldırıda bulunması ve yağmalaması İslâm âlemi tarafından nefretle karşılandı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Celâleddîn Harzemşâh'ın, 623/1226 yılında Eyyubilere ait Ahlat şehrini ele geçirmek amacıyla acımasız bir kuşatma gerçekleştirmesi ise bardağı taşıran son damla oldu. Celâleddîn Harezmsâh'ın doğu sınırlarında faaliyetlerini artırarak bölgede tehdit unsuru haline gelmesi üzerine komşu İslam hükümdarları Celâleddîn'e karşı dostane tavırlarını değiştirerek mesafeli bir politika izlemeye başladılar.

Başta Selçuklu sultanlığı olmak üzere bölgedeki İslam devletlerinin kendisine karşı tavrı değiştirdiğini farkedenden Celâleddîn de, üzerindeki Moğol baskısının da tesiriyle yönünü Anadolu içlerine çevirerek Ağustos-Eylül 1229'da stratejik bir öneme sahip olan Ahlat'ı muhasara etti (Nesevi (1953), s.299-300; Cüveyni (1989), II, s.143). Alâaddîn Keykubâd, Celâleddîn Harezmsâh'a bir elçi göndererek, Ahlat muhasarasını kaldırmasını ve Moğollar ile de barış yapmasını istedi. Bu barışın temini için kendisine yardımcı olacağını, tavsiyelerine uyacak olursa Celâleddîn'e para ve asker yardımında bulunacağını, aksi takdirde ona karşı tavrı almak zorunda kalacağını bildirdiyse de bir sonuç alamadı. Şiddetli kuşatma ve saldırılar nedeniyle şehirde kıtlık başgöstermiş, halk yaşanan açlık sebebiyle kedi ve köpekleri dahi yemeye başlamıştı. 15 Nisan 1230'da Ahlat ele geçirildi. Harezmsâh sultanı, bir İslam beldesi olmasına rağmen Ahlat'ın üç gün boyunca yağmalanmasına müsaade etti (Anonim Selçukname (1952), s.30; Nesevi (1953), s.220-321; Ahmed b. Mahmud (1977), s.151; Cüveyni (1989), II, s.144-146; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.450-451; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s. 208; Ebu'l-Fida (1286), III, s.146; İbn Kesir (1988), XIII, s.136-137; Sıbt (1951), II, s. 657,659-660; Makrizi (1934-58), I, s. 277; Taneri (1977), s. 68).

Ahlat'tan dönen Selçuklu elçilerinin Celâleddîn hakkındaki intibaları ve Celâleddîn'in Ahlat'ın fethini müteakip civar beldelere gönderdiği fetihnamede "Sultan, kendisine miras kalan toprakları genişletti. Artık şimdi Suriye ve Anadolu'nun Sultanın eline geçmesi an meselesidir"

(Nesevi (1953), s.318; Cüveyni (1989) II, s.147.) satırlarıyla sıranın Suriye ve Anadolu'ya geldiğini açık bir biçimde ifade etmesi üzerine Alâaddîn Keykubâd, Celaleddin ile mücadeleye karar verdi. Keykubâd, Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e bir elçi göndererek, Celâleddîn'in Suriye ve Anadolu üzerindeki emelleri hakkında tafsilatlı bilgi verdi. Daha sonra da yaptıkları ittifak gereği Eyyûbîlerin harekete geçmesini istedi. Celaleddin'in bölgede bir sorun haline geldiğini düşünen el-Melikü'l- Kâmil de, yanında Eyyûbî hanedanına mensup emirlerden el- Melikü'l-Eşref, el-Melikü'l-Cevâd, el-Melikü'l-Muzaffer Gâzi, el-Melikü'l-Mugîs ve el-Melikü'l-Azîz olduğu halde Keykubad ile buluşmak üzere büyük bir orduyla Rahbe'ye kadar geldi. Ancak, Mısır'a yeni bir Haçlı saldırısının haberini alınca el-Eşref'i yaklaşık 10 bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndererek süratle Mısır'a döndü (İbn Bibi (1956) , s.385; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.453; Sıbt (1951), II, s.660; Cüveyni (1989), II, s.148-149; Ebu'l-Fida (1286), III, s.146; İbn Kesir (1988), XIII, s.136-137; Ahmed b. Mahmud (1977), II, s.151-152).

Celâleddîn Harezmsâh ise, Ahlat'ın zaptından sonra zafer sarhoşluğu içerisinde hareket ederek, askerlerinin büyük kısmını Azerbaycan ve Karabağ'a göndermiş idi. Müttelik Selçuklu ve Eyyûbî kuvvetlerini durdurmak amacıyla harekete geçen Celâleddîn, kendisine katılan Erzurum melîki Cihanşâh ile birlikte Sivas'a doğru yola çıktı. İki ordu 28 Ramazan 627 / 10 Ağustos 1230'da Erzincan yakınlarındaki Yassı Çemen denilen ovada savaşa tutuştu. Şiddetli cereyan eden savaşın ilerleyen zamanlarında Harezmsâh ordusunda dağılma belirtisi ortaya çıktı. Beklemediği bu durum karşısında şaşkına dönen Celâleddîn, savaş alanını terk ederek kaçmayı tercih etti (İbn Bibi (1956), s.403-435; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.453-454; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.209; Sıbt (1951), II, s.661; Cüveyni (1989),II, s.149; Ebu'l-Fida (1286), III, s.146; İbn Kesir (1988), XIII, s.136-137 ve 156; Makrizi (1934-58), I, s.279; Turan (1971), s. 369-373). Selçuklu ordusu sayısız ganimet ve esir elde etti. Harezmsâh ordusundan kaçanlardan bir kısmı Trabzon Rum devletine sığındı. Fakat, gerçekte Celâleddîn Harezmsâh'ın tabiyetini tanıyan Trabzon Rum İmparatoru, mülteci Harezmsâh askerlerini hoş karşılamadı. Hatta Rum İmparatoru bunlardan pek çoğunun Rumlar tarafından katledilmesine dahi göz yumdu (Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.528; Turan (1971), s.372; Gül (2005), s. 68-72).

Celâleddîn Harezmsâh, Yassı Çemen savaşından sonra önce Harput'a oradan da Ahlat üzerinden Azerbaycan'a geçti. Buradan Alâaddîn Keykubâd'a ve el-Eşref'e elçiler göndererek, hatalarından dolayı duyduğu pişmanlığı dile getiren Celâleddîn, tekrar dostluk tesis etmek istediğini bildirdi. Moğol tehlikesinin Anadolu kapılarına dayandığı bir sırada Celâleddîn Harezmsâh'a karşı takip edilecek düşmanca bir siyasetin taraflara hiç bir fayda sağlamayacağını düşünen Keykubâd, bu dostluk ve sulh teklifini olumlu karşıladı. Yapılan anlaşma gereği eskiden olduğu gibi tarafların sahip oldukları bölgelerde birbirlerinin hâkimiyetlerini tanımalarına karar

verildi (İbnü'l-Esir (1987), XII, s.455; Ebu'l-Fida (1286), III, s.146; Cüveyni (1989), II, s. 150; Anonim Selçukname (1952), s. 152).

Celâleddîn, Azerbaycan'da kalarak kuvvetlerini tekrar toplamak istedi. Fakat gerek Moğol saldırıları gerekse kendi adamlarının ihanetleri yüzünden yorgun ve bitkin bir halde, Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'e sığınmak üzere Azerbaycan'dan ayrıldı. Ne varki talihi bu seferde kendisine gülmeyen Celâleddîn, Meyyafarıkın yakınlarında kürtler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü (Cüveyni (1989), II, s.150,156-157; İbnü'l-Esir (1987), XII, s. 460-462; Ebu'l-Ferec, Tarih (1945-50), II, s.529; Sıbt (1951), II, s.668-671; Ebu'l-Fida (1286), III, s.147; İbn Kesir (1988), XIII, s.142; Makrizi (1934-58), I, s. 280; Gül (2006), s. 1-25).

Celâleddîn'in Anadolu'da gerçekleştirdiği hatalı faaliyetler hakkında B. Spuler'in şu teşhisi gayet isabetlidir: "Sert ve asker huyu onun siyasal akıl ve tedbirini elinden almış olduğundan, hükümdarlar arasında bir ittifak yapıp Moğollardan korunmasını bilemedi"(Spuler (1987), s. 42). Ancak bütün hatalarına rağmen İslam kaynakları Celâleddîn'den sitayişle bahsederler. Celâleddîn'in ölümü üzerine el-Eşrefin "O Moğollar ile bizi aramızda Ye'cüc ile Me'cüc kavmi gibiydi. O sed yıkıldı. Şimdi Moğollar İslâm memleketlerine saldıracaklardır" sözleri, zamanın idarecilerinin tehlikenin farkında olmalarına rağmen ittifak yerine savaşı tercih ettiklerini de göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Sıbt (1951), II, s.668-671; İbn Tagrıbirdi (1929-56), VI, s.276-277). Gerçekten de gerek Moğollara karşı gerekse Hıristiyan Haçlı ordularına karşı ittifak halinde mücadele etmeleri gereken İslam kuvvetlerinin bu şekilde birbirleriyle mücadeleye girişmeleri Orta-Doğu coğrafyasını uzun yıllar sürecek bir karışıklığın kucağına atmıştır.

Yassı Çemen savaşından sonra başsız kalan Harezmliler askerler, bölgede yağma ve tahribatta bulunuyorlardı. Selçuklu sultanı, bölge idarecilerine gönderdiği talimatla Harezmliler emirlerine sert davranılmamasını ve Selçuklu ordusunda hizmete davet edilmelerini bildirdi. Bu siyasetin bir sonucu olarak, başta Kayır Hân, Bereket Hân, Saru Hân, Küçlü Hân olmak üzere pek çok Harezmliler emiri yağma ve çapulu terkederek, idarelerindeki askerlerle Selçuklu ordusuna katıldılar.

Celâleddîn Harezmsâh'ın bölgeden çekilmesiyle Anadolu, Irak ve Suriye toprakları doğrudan doğruya Moğolların saldırıları ile karşı karşıya geldi. 1231 yılında Celâleddîn Harezmsâh'ı takip eden Moğollar, Doğu-Anadolu'da bulunan Erciş, Ahlat, Bitlis, Amid, Meyyafarıkın ve Harput gibi Eyyûbîlere bağlı kale ve şehirleri yağma ve tahrip ettiler. Bu bölgelerdeki idarecilerin Moğol saldırıları karşısında ürkek ve çekingen davranışları, halk arasında büyük bir korku ve paniğe sebep oldu. Moğolların Sivas yakınlarına kadar sokuldukları haberinin gelmesi üzerine Alâeddîn Keykubâd, Kemâleddîn Kâmyâr'ı bir ordu ile durumu tedkik için gönderdi. Erzurum'a kadar giden Kemâleddîn Kâmyâr, bölgedeki Moğol askerlerinin sadece

bir keşif birliği olduğunu ve İran'a geri döndüklerini öğrendi (İbn Bibi (1956) , s.418-420; İbn Bibi (1996) I, s. 420-421; Gül (2005), s.68-72).

Moğolların keşif amaçlı olsa da, Anadolu içlerine girmeye başlamaları Selçuklu sultanını rahatsız etmişti. Üstelik bu bölgeler Eyyubi hakimiyeti altındaki yerlerdi. Bu bölgeden sorumlu olan el-Melikü'l-Eşref de, bölgeyi terkederek Kuzey Suriye'ye çekilmiş, Moğol tehlikesini umursamadan zevk ve sefâya dalmıştı. Bu durum Selçuklu sultanını doğu sınırlarını emniyet altına almak hususunda ciddi tedbirler almaya sevketti. Bu sebeble, Kemâleddîn Kâmyar kumandasında bir ordu hazırlanarak Ahlat, Bitlis ve çevresindeki bölgeleri Selçuklu hâkimiyeti altına alması için gönderildi. 631 / 1233-1234 de zaptedilen Ahlat'ta Eyyûbî hükümdarı el-Eşref Musa adına okunan hutbe, kesilerek Selçuklu Sultanı adına okunmaya başladı. Van, Bitlis, Adilcevaz gibi çevre bölgelerde Selçuklu askerleri adeta birer kurtarıcı gibi karşılandılar (İbn Bibi (1956), s.426; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.216; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.532; Ebu'l-Fida (1286), III, s.154; Makrizi (1934-58), I, s.287; Turan (1971), s.377-378; Ersan (2014), s.190). Selçuklu devletinin izlediği iskan siyaseti sayesinde tamamen boşalmış durumda olan bu bölgeler, Alâaddîn Keykubâd'ın gerçekleştirdiği dirayetli yönetim ve imar faaliyetleri sonucunda kısa zamanda huzur ve refah ortamına kavuşmuştur.

Görüldüğü gibi, Selçuklu Devleti, Celaleddin Harzemşah'ın ölümüyle Moğollara karşı mücadelede en önemli müttefikini kaybetmişti. Ancak kayıplar bununla sınırlı kalmadı. Nitekim, büyük bir ihtişamla tesis edilen, evlilik bağlarıyla güçlendirilen Selçuklu-Eyyûbî dostluğu da Yassı Çemen savaşının hemen sonrasında siyasi hırs ve çıkar uğruna kaybedildi.

Alâaddîn Keykubâd'ın, aralarındaki dostluk antlaşmasına aykırı olarak Ahlat ve civar beldeleri ele geçirmesi el-Eşref'i harekete geçirdi ve kısa zamanda Selçuklular aleyhine geniş bir ittifak oluşturmayı başardı. Bu ittifakta Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil'den başka, Meyyafarıkın sahibi el-Muzaffer Gâzi, Sumeysat sahibi el-Efdâl Musa, Hama sahibi el-Muzaffer Mahmud, Kerek sahibi en-Nâsır Davud, Humus sahibi el-Mücâhid Şirkuh ve Eyyûbî hanedanına mensup daha pek çok melîkler bulunuyordu. Ebû'l-Fidâ, el-Kâmil Muhammed idaresinde 16 Eyyûbî hükümdarı toplandığını ve o zamana kadar hiç bir Eyyûbî hükümdarının bu şekilde bir birlik temin edemediğini kaydederek, Selçuklu devletine karşı gerçekleştirilen askerî harekâtın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Durumu yakından takip eden Keykubâd ise, Kemâleddîn Kamyar'ı emrine verdiği merkezî kuvvetler ile Eyyûbî ordusunun yolu üzerindeki geçitleri tutması için gönderdi. Diğer taraftan kendisi de, başta Harezm ve uc Türkmenleri olmak üzere ücretli olarak tedarik ettiği Frank, Gürcü ve Rus askerlerinden oluşan kalabalık bir orduyla harekete geçti (İbn Bibi (1956), s. 438; Ebû'l-Ferec (1945-50), II, s 533).

Birecik'te toplanan ve sayıları 100.000 bin civarında olan müttefik kuvvetleri, 631 / 1233-1234 yılında el-Melikü'l-Kâmil idaresinde Göksu vadisini takip ederek Anadolu içlerine doğru

harekete geçti. Ancak Anadolu'ya giriş yapılacak bütün geçitlerin de Selçuklu kuvvetleri tarafından tutulması ve yapılan saldırıların rahatlıkla püskürtülmesi Eyyûbî ordusunun bütün şevkini kırdı. Ayrıca derbentlerde sıkışıp kalan Eyyûbî ordusunda yiyecek sıkıntısı da başladı (İbn Bibi (1956), s.438-439; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.218; Sıbt (1951), II, s.684; Turan (1971), s.380-381). Bütün bu sıkıntıların yanında Eyyûbî hanedan üyeleri arasında geçmişe dayalı anlaşmazlıklar da yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Eyyûbî melikleri, el-Kâmil'in bu sefer sonucunda güçleneceğini ve kendi topraklarına göz dikeceğini düşünerek, Keykubâd ile gizlice haberleşmeye başladılar. Fakat iki taraf arasında gönderilen mektuplardan bir kısmı el-Kâmil'in eline geçti. Bu ihanet üzerine el-Kâmil, Harput istikametine doğru ordusunu harekete geçirdi (İbn Bibi (1956), s.439-440; Sıbt (1951), II, s.684; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.534; Ebu'l-Fida (1286), III, s.154-155; Makrizi (1934-58), I, s.288-289; Turan (1971), s.379-380). Harput yakınlarında Selçuklu ordusu ile Eyyûbîler arasında yapılan savaşta yenilgiye uğrayan Eyyûbî ordusu Harput kalesine sığındı, Selçuklu kuvvetleri karşısında ancak 24 gün dayanabilen Harput, 1234 Temmuz'unda teslim oldu. Böylece, Selçuklu idaresine giren Harput Artukluları tarih sahnesinden çekilmiş oldu. Selçuklu sultanı başta Şemseddin Savab olmak üzere esir düşen bütün Eyyûbî emirlerini affederek onlara hilatler giydirdi. Daha sonra da değerli hediyelerle birlikte ülkelerine geri gönderdi. Alâaddin Keykubâd ise, Harput'un fethinden sonra kış mevsiminin yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırarak adeti olduğu üzere kışı geçirmek için Alâiye'deki kışlığına hareket etti (İbn Bibi (1956), s.440-446; Anonim Selçukname (1952), s.30; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.218-220; Sıbt (1951), II, s.684; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.534-535; Ebu'l-Fida (1286), III, s.155; Turan (1971), s.381).

Alâaddin Keykubâd, Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil'in bölgede tesis etmeye çalıştığı nüfuzu tamamen kırmak istiyordu. Bu amaçla 1235 baharında tekrar harekete geçerek Urfa, ve Harran'ı ele geçirdi. Urfa'nın fethinin uzun sürmesi Amid'in ele geçirilmesine mani oldu. Kış mevsiminin yaklaşması üzerine fethedilen kale ve şehirlere muhafızlar tayin eden Selçuklu sultanı, Kayseri'ye döndü (İbn Bibi (1956), s.446-450; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.220; Sıbt (1951), II, s.694; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.534-535; Ebu'l-Fida (1286), III, s.157; Turan (1958), s.74-75).

Selçuklu ordusu karşısında aldığı ağır yenilgi ile Anadolu seferi hüsrana uğrayan el-Melikü'l-Kâmil, bunun intikamını almak için ertesi yıl tekrar Anadolu topraklarına girdi. el-Kâmil, önce Urfa'yı daha sonra'da Harran'ı kuşatarak ele geçirdi. Ele geçirdiği şehirleri yağma ve tahrip ettiği gibi yakalanan esirlere de ağır işkenceler ederek, hapsedilmeleri için Mısır'a gönderdi. Harran'dan sonra Selçuklular ile işbirliğinde bulunan Mardin Artuklularının topraklarına girdi. Dunesir (Koçhisarı) denilen şehirde, camii haricinde bütün evleri yakıp yıkarak halkının pek çoğunu katletti. Bu sırada Moğol askerlerinin Kuzey-Suriye'de faaliyet gösterdikleri ve Sincar'a kadar sokuldukları haberleri üzerine, bölgede durumun aleyhine

gelişmekte olduğunu gören el-Kâmil, derhal Mısır'a döndü (İbn Bibi (1956), s.449-450; İbn Vasıl (1972-77), IV, s.296-297; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.220; Sıbt (1951), II, s.695-700; Ebu'l-Fida (1286),III, s.158; İbnü'l-Esir (1987), XII, s.154; İbn Kesir (1988), XIII, s.138,156; Turan (1971), s.383). Daha bir yıl önce Selçuklu sultanı'nın Eyyûbî esirlerine iyi muamelede bulunması, hatta onlara hilat giydirmesi hafızalarda taze bir halde dururken, Eyyûbî sultanının intikam ateşi ile gözü dönmüş bir halde İslam beldelerini yağma ve tahrip etmesi, esirlere kötü muamele yapması bütün İslâm âleminde nefretle karşılandı (Ebu'l-Fida (1286), III, s.158).

1237 yılında Selçuklu sultanının kışı geçirmek üzere Alâiye'de bulunduğu sırada Moğol hanı Ögedey'in elçileri geldi. Moğol hanı gönderdiği mektupta, Keykubâd'ı yaptığı fetihler ve adaletli uygulamaları sebebiyle övüyor, akabinde de kendisine tâbi olmaya davet ediyordu. Selçuklu sultanı daha önce Celâleddîn Harezşâh'a tavsiye ettiği Moğollarla iyi geçinme siyasetini şimdi kendisi uygulama alanına koymak zorunda kalmıştı. O, Moğol hanına çeşitli hediyeler göndererek, vereceği yıllık bir miktar vergi karşılığında Moğol istilasını Selçuklu sınırlarından uzak tutmayı başardı (İbn Bibi (1956), s.454-456; Ahmed b. Mahmud (1977), II, s.152; Turan (1971), s.385-387).

Kaynaklar bu sırada Kayseri'de büyük bir sefaret trafiğinin yaşandığını, Moğol ve Eyyûbî hükümdarlarının gönderdiği elçilerden başka Avrupa Hristiyan devletlerden de gönderilen elçilerin aynı anda Kayseri'de bulduklarını kaydeder. Bu sefaret elçileri arasında en mühim yeri Abbasî halifesinin elçisi alır. Halife gönderdiği elçi ile yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı İslam âleminin iki büyük siyasi teşekkülü olan Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubâd ile Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in sulh ve ittifak yapmalarını istemekteydi. Fakat Keykubâd'ın , bir taraftan gelen elçileri ağırlarken diğer taraftan da Amid üzerine yapacağı seferin hazırlıkları ile meşgul olması halifenin teklifine itibar etmediğini göstermektedir (İbn Bibi (1956), s.560; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s.536; Anonim Selçukname (1952), s.31; Turan (1971), s.388).

Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in Kuzey-Suriye üzerine gerçekleştirdiği sefer hakkında bazı endişeler taşıyan ve onun kendi topraklarına el koyacağından şüphelenen başta el-Melikü'l-Eşref Musa ve el-Melikü'n-Nâsır, olmak üzere Humus hâkimi el-Melikü'l-Mücâhid, Hama sahibi el-Melikü'l-Muzaffer gibi Eyyûbî hükümdarları birleşerek el-Kâmil'e karşı cephe aldılar. Müttefikler, el-Kâmil'e karşı kendi başlarına karşı koyamayacaklarını bildikleri için Alâaddîn Keykubâd'a ayrı ayrı elçi heyetleri göndererek, onu el-Kâmil ile mücadeleye teşvik ettiler (İbn Bibi (1956), s.462; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.227; Sıbt (1951), II, s.699-700; Turan (1971), s.388). Elçilerin Kayseri'ye geldiği sırada, Amid üzerine yapacağı yeni bir sefere hazırlanmakta olan Alaaddin Keykubâd, burada devlet işlerine ait bazı mühim kararlar da aldı. Sivas idaresine Harezmlî Kayır Hân'ı tayin etti. Keykubâd'ın bu kararı yıllardır devlete hizmet

eden diğer beyler arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Ayrıca büyük oğlu Gıyâseddîn Keyhûsrev'i Erzincan melîki tayin eden Keykubâd, küçük oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı da kendisine veliahd tayin ederek bütün devlet erkanından veliahdı sadık kalacaklarına dair yemin aldı (İbn Bibi (1956) , s.458-459; Turan (1971), s.389).

Selçuklu sultanı Kayseri'ye gelen yabancı devlet elçilerini ağırlamak maksadıyla bir ziyafet tertipledi. Bu ziyafet esnasında yediği yemekten zehirlenen Keykubâd, derhal Kubadiye sarayına götürüldü. Yapılan müdahaleler bir sonuç vermeyince Selçuklu sultanı Alâaddîn Keykubâd, kısa bir süre sonra 1 Haziran 1237 tarihinde vefat etti. bazı kaynakların Selçuklu sultanının zehirlendiğine işaret ederek, büyük evlat olmasına rağmen veliaht tayin edilmeyen Gıyâseddîn Keyhûsrev'in bu işi yaptırmış olması ihtimalinde durduklarını kaydeder. Anonim Selçuknâme'deki "Gıyâseddîn Keyhûsrev ahlaksız emirlerle birlikte meşveret yaparak sultanı zehirledi" ifadesi de bunu teyid etmektedir. Ayrıca Harizmlî beylerin ön plana çıkarılmasıyla eski itibarlarını kaybedecekleri endişesine kapılan bazı Selçuklu emirlerinin de bu işi yapmış olmaları ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır (İbn Bibi (1956), s.462-463; Anonim Selçukname (1952), s.31; İbnü'l-Adim (1951-68), III, s.227; Sıbt (1951), II, s.703; Ebu'l-Ferec (1945-50), II, s. 536; Ebu'l-Fida (1286), III, s.158; İbn Kesir (1988), XIII, s.156).

Sonuç: XIII. yüzyılın ilk yarısı Türk - İslam aleminin en karışık olduğu bir devreyi ihtiva eder. Bu zaman dilimi içerisinde gelişen pek çok olay, daha sonraları Orta-Doğu'nun siyasi haritasında yeni şekillenmelere sebep olmuştur. Bunlardan birisi de Cengiz Han'a bağlı Moğol kuvvetlerinin 1220'li yıllarda İslam beldelerine doğru başlattığı istila girişimidir. Önce Harzemşahlar devletini dağıtan Moğollar adeta bir kasırga gibi önlerine çıkan bütün mukavemet güçlerini yıkarak yok ederek Anadolu ve Suriye sınırlarına dayandılar. Orta-Doğu'yu kısa sürede yağma, talan ve yıkıma tabi tutan ve adeta bir kan gölüne getiren Moğol istilası karşısında tek başlarına mücadele edemeyeceklerinin şuurunda olan devrin siyasi teşekkülleri kurtuluş çareleri aramaya başlamıştır. Bu amaçla bizzat Abbasi halifeliği İslam alemindeki parçalanmayı ortadan kaldırmak ve Moğollara karşı birlikte hareket edilmesini sağlamak amacıyla bölge devletlerine sayısız elçi heyetleri göndermiştir. Bunun yanında Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad da bir taraftan ülkesinin sınırlarını tahkim ederken diğer taraftan da Harzemşahlar ve Eyyubiler ile Moğollara karşı ittifak kurma yoluna gitmiştir. Ancak, kısa bir süre sonra müttefiklerden Celaleddin Harzemşah'ın Selçuklu topraklarına tecavüzde bulunması Moğollara karşı birlikte mücadele etmesi gereken iki devleti karşı karşıya getirdi. Selçuklular bu olaydan kısa bir süre sonra da diğer müttefik Eyyubiler ile Kuzey Suriye toprakları için mücadeleye başladı. Siyasi hırsı ve tamahı sonucunda iki önemli müttefikini kaybeden Alaaddin Keykubad, Anadolu sınırlarına dayanmış olan Moğollar karşısında yalnız kaldı. Moğollara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Keykubad, 1236 yılında Selçuklu payitahtı Kayseri'ye gelen

Moğol elçilerinin bütün isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Böylece O, kısa bir süre için de olsa Moğol tehlikesini ülkesi sınırlarından uzaklaştırmış olsa da, Moğollar bu olaydan yaklaşık 7 yıl sonra bütün Selçuklu ülkesini ve takip eden yıllarda da bütün Orta-Doğu'yu işgale muvaffak olacaklardır. İslam aleminde kurtuluş ümitlerinin yok olduğu bir devrede Mısır coğrafyasında ortaya çıkan Memluk devleti 1260 yılında Ayn Calut savaşı ile Moğol istilasına dur demeyi başarabilen yegane siyasi teşekkül olmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMED b. Mahmud (1977), Selçuknâme, I - II (Haz. E. Merçil), İstanbul.
- ANONİM, Selçuknâme (1952), (Nşr. F.N.Uzluk), Ankara.
- ATAOĞLU, Remzi(1989), Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti, Ank. Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.
- CÜVEYNİ (1989) , Tarih-i Cihangüşâ I-III (trc. M. Öztürk), Ankara.
- EBU'L FEREC (1945-1950), Ebu'l-Ferec Tarihi (Trc. Ö.Rıza Doğrul), I - II Ankara.
- EBU'L-FİDA (1286), el-Muhtasar Fî Tarihi'l-Beşer, IV Cilt, İstanbul.
- ERSAN, Mehmet (2014), “Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII Yüzyıllar)”, Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ), C.II, Ankara.
- ERSAN, Mehmet (1999), “Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı XIV, s. 65-78.
- ERSAN, Mehmet (2000), “Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-II”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı XV, , s. 95-104.
- İBN-İ BİBİ, (1956), el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye (Tıpkı basım nşr. A. Erzi), Ankara.
- İBN-İ BİBİ, (1996), el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye (Trc. Mürsel Öztürk), I-II, Ankara.
- İBN-İ KESİR, (1988),el-Bidâye ve'n-Nihâye, (Nşr.Ahmed Ebû Mülhim , Ali Necib Atavî, Ali Abdü's- Şâtır) XIV cilt + Fihrist, 4. bsk, Beyrut.
- İBN-İ TAGRİBİRDİ, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire, 1-12. ciltler, Nşr. Daru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, Kahire, 1929-1956; 13. cilt, nşr Fehim Muhammed Şaltut, Kahire, 1970; 14. cilt, nşr. Cemal Muharrız ve Fehim M. Şaltut, Kahire, 1972; 15. cilt, nşr. İbrahim Ali Tarhan, Kahire, 1972; 16. cilt, nşr. F. M. Şaltut, Kahire, 1972.
- İBN-İ VASIL, Muhammed b. Salim el-Hamevî, Müferricü'l-Kürûb fî Ahbârı Benî Eyyûb, I -III. Ciltler Nşr. Cemâleddin Şeyyal, Kahire, 1953- 1960; IV-V. Ciltler, nşr. Hasaneyn Rabie - S. Abdülfettah Aşur, Kahire, 1972-1977.

İBNÜ'L-ADİM (1951-1968), Kemaleddin, Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb (Nşr. Sami ed-Dehhân), III. Cilt, Dımaşk.

İBNÜ'L-ESİR(1953-1960), el-Kâmil fi't-Tarih (Nşr. C. eş-Şeyyal), Kahire.

İBNÜ'L-ESİR (1987), İslâm Tarihi, İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi (Türkçe trc. A. Ağırakça, A. Özaydın), 12 cilt, İstanbul.

GÜL, Muammer (2005), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, Yeditepe yay. İstanbul,

GÜL, Muammer (2006), "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri" Belleten , Cilt: LXX - Sayı: 257 , s. 1-25.

KAZVİNİ, Hamdullah (1339), Târîh-i Güzîde (Nşr. A. Hüseyin Nevâî) Tahran.

MAKRİZİ, Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk, I ve II. ciltler (Nşr. M.M. Ziyade), Kahire, 1934 -1958; III ve IV. Ciltler nşr., S. A. Aşûr, Kahire, 1970-1973.

NESEVÎ, Siretu Celaleddin Mengubirti (nşr., H. Ahmed Hamdi), Kahire, 1953.

RUNCIMAN, S. (1986-1987), Haçlı Seferleri Tarihi I (Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu), trc. F. Işıltan, Ankara, 1986; II. cilt (Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187) trc. F. Işıltan Ankara 1987; III. cilt (Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri) trc. F. Işıltan, Ankara, 1987.

ŞEŞEN, Ramazan (1987), "Eyyûbîler Devleti ", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VI, İstanbul, s. 305-424.

SİBT İBNÜ'L-CEVZİ, Mira'tü'z-zeman fi Tarihi'l-Ayan, II Cilt, Haydarabad, 1951; Selçuklularla İlgili Kısımlar, Yay., Ali Sevim, Ankara, 1968.

SPULER, Bertold (1957), İran Moğolları, Siyaset İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1221-1350) (Trc. C. Köprülü), Ankara.

TANERİ, Aydın (1977), Celâlu'd-Dîn Harizmşâh ve Zamanı, Ankara.

TURAN, Osman (1971), Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul.

TURAN, Osman (1958), Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara.

GAZELİN BEYİT SIRALAMASININ DEĞİŞMEZLİĞİ -HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ'NİN BİR GAZELİ ÖRNEĞİ-

Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA*

Öz: Doğu edebiyatlarının en önemli şiir şekillerinden birisi olan gazelde beyitler arası bir ilişkinin olup olmadığı ve beyit sıralamalarının düzeni meselesi, bu yazının konusunu teşkil etmektedir. Bu sorunun cevabının 14. yy. İran şiirinin önemli şâiri Hâfız-ı Şîrâzî'de sorulmasının sebebi, XVI. Yüzyıldan itibaren Hâfız divanına pek çok şâir tarafından Türkçe şerh yazılmış olmasıdır. Bu şerhlerin en ünlülerinden biri Sûdî-i Bosnavî'ye aittir. Bu makalede, Hâfız'ın *şumâ* redifli gazeli, Sûdî-i Bosnavî şerhi üzerinden beyitlerin sıralanışı açısından tahlil edilecektir. Sûdî şerhinde, Fars şiiri için en muteber Hâfız divanlarından biri olan Kazvînî'nin tertibinden farklı bir sıralama tercih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şîrâzî, Sûdî-i Bosnavî, Kazvînî, gazel, beyit sıralaması.

STABILITY OF COUPLET ARRANGEMENT OF GHAZAL -EXAMPLE OF HAFIZ-I ŞİRÂZÎ'S ONE OF THE GHAZAL-

Abstract: The arrangement order of the couplets and whether or not there is a relationship between these couplets in the ghazal, which is one of the most important forms of poetry of Eastern literature, are the subjects of this article. The reason why the answer of these questions are sought in Hafiz-i Shirazi who is the most important poet of 14th century is that since the 16th century many famous commentators has written commentaries on Hafiz's poetry in Turkish. The most famous one of these is written by Sudi-i Bosnavi. In this article, Hafiz's *şuma* rhymed ghazal will be analyzed in the aspect of the order of the couplets through Sudi-i Bosnavi's commentary. Sudi prefers a different arrangement from that of Kazvini's, who is one of the most respected poets of persian poetry.

Keywords: Hafiz-i Shirazi, Sudi-i Bosnavi, Kazvini, ghazal, couplet arrangement.

GİRİŞ

Hâfız-ı Şîrâzî (1320-1390), Fars edebiyatının en önemli gazel şâirlerinden biridir RITTER 1977; YAZICI 1997). Türk edebiyatında da çok sevilen, şiirleri ezbere okunan bir şâir olarak pek çok şâirimiz üzerinde etkisi olmuştur. Hâfız divanı, Farsça öğretiminde Mevlânâ'nın Mesnevisi ve Sâdî'nin eserleriyle beraber en çok kullanılan metinlerden birisidir. Türk edebiyatında Hâfız divanının bir çok tercüme ve şerhi yapılmıştır.

Bu yazımızın konusunu teşkil eden Hâfız gazeli, divanın Türkçe şerhlerinde ikinci, İran'da ve bizde muteber Hâfız divanı neşirlerinden biri kabul edilen Kazvînî yayımında ise on ikinci sırada yer alan *şumâ* redifli müzeyyel gazeldir. Divan tertibinde aynı harfe yazılan gazelerde her harftin ilk gazelinin, eğer yazılmamışsa atlanmak kaydıyla dinî konulu olmak / ilk mısraı ya da beyti Arapça olmak / aşka dâir olmak / şiire dâir olmak gibi bir sırayla gittiği klâsik metinlerle

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

uğraşan araştırmacıların malûmudur. Müzeyyel gazeller, tıpkı methetme kasıtlı kaside nazım şekli gibi bir memduh için yazılırlar. Bu gazellerin acaba diğer gazeller arasında bir öncelikleri var mıdır ve gazelleri muhataplarına göre önceleyebilir miyiz? Bu sorunun cevabını başka bir çalışmaya bırakıyoruz.

Bu gazelde tartışılması gereken bir başka konu Kazvinî'deki beyit sıralaması ile Sûdî şerhinde tercih edilen beyit sıralamasının farklılığıdır. Bu gazeline Şem'î, Sûdî ve Konevî tarafından yapılan şerhleri tercüme ve usûl açısından değerlendiren Fatma İmamoğlu gazelin beyit sıralamasındaki farklılığa işaretler, sıralamada Konevî nüshasının tercihine uyduğunu kaydeder (İMAMOĞLU 2016: 441).

Hâfız divanı şerhleri arasında yer alan Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]), Şem'î Şem'ullâh ((ö. 1011/1602-1603 [?]), Surûrî (ö. 969/1562), Konevî (ö. 1244/1828)'nin şerhlerinde izlenen beyit sıralaması, Hâfız divanının İran baskı ve yayımlarında tercih edilmemiştir. Hangi sıralamanın kaynağının hangi Hâfız nüshasına dayandığı meselesini Fars edebiyatı ve Hâfız uzmanlarına bırakalım. Biz bu makede Türk şârihlerinin tertibine uyduk. Bize göre şârihlerimizin sıralaması metnin bütünlüğünde Hâfız'ın zihninden çıkan düzendir.

Bir gazelde beyitlerin müteselsil dizildiği iddiası her şeyden önce gazelde konu bütünlüğü olduğu ön kabulünden hareket eder. Gazelde konu bütünlüğü meselesi bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir (Yalçinkaya 2008; İnan 2016). Gazelin düzenlenmesinde beyitlerin birbiriyle ilişkisi meselesi eski şâirlerin kendi ifadeleriyle tartışılması gereken bir konudur. Burada bir örnek olarak Ali Şir Nevâî'nin divan önsözünde gazelin beyitleri arasında anlam bütünlüğü olmasına işaret ettiği ifadelerine gönderme yapmakla yetiniyoruz (Yalçinkaya 2008).

Türkiye'de Hafız Divanının en çok kullanılan çevirisi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Gölpınarlı, çalışmasının başında, tercüme yaparken H. 1306'da Tahran'da basılan Abdurrahim Halhâlî nüshasından, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 3945 numarada kayıtlı el yazması nüshadan ve kendi kütüphanesinde bulunan üç eski yazmadan yararlandığını belirtmiştir (GÖLPINARLI 1992). Gölpınarlı, tercümesinin notlar bölümünde büyük oranda Sûdî şerhini kullanmışsa da gazellerin tertip ve sırasında ondan farklılaşır. Yazımıza konu olan gazel Gölpınarlı neşrinde dokuzuncu sıradadır (GÖLPINARLI 1992: 10).

Hâfız Divanı'nın son tercümelerinden biri Mehmet Kanar'a aittir (KANAR 2011). Kanar divanın manzum bir tercümesini yapmış ve Kazvînî nüshasını esas alarak şiirleri Farsça okunuşlarıyla da vermiştir. Kanar, kitabına şiirlerin kolay mukayese edilmesi için Gölpınarlı yayımındaki numaralarını da eklemek gereği hissetmiştir. Bunu da esas alınan nüshalar arasındaki büyük farkla açıklar (KANAR 2011: 11-12):

"Bu listelerde, çevirdiğim şiirlerin Gölpınarlı çevirisiyle karşılaştırılması için 12 Gölpınarlı'daki şiir numaralarını da ekledim. Bu listeyi vermekten maksadım, Gölpınarlı'nın

nüshaları ile benim üzerinde çalıştığım nüsha arasında büyük farklılıklar olmasıdır. Şu hususu da belirtmeliyim ki henüz elimizde Hafız Divanı'nın doğru ve mükemmel bir matbu nüshası yoktur."

Divanlarda nazım şekillerinin tertibinde nasıl yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir sıra varsa, bu sırada öncelik sonralık değişmiyorsa, kanaatimize göre gazelerde de öncelik/ sonralık ve beyitler arası ilişkide bir tertip vardır, beyitlerin yerleri değişmez. Sıralamadaki bu düzeni göstermek için Hâfız'ın defalarca şerhi yapılmış bir müzeyyel gazelini seçtik.

HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ'NİN "ŞUMÂ" REDİFLİ GAZELİ:

Bu gazel, Sûdî şerhinde ikinci sırada yer alışıyla araştırmacıların dikkatini çekmiştir. İmamoğlu, Hâfız'ın bu gazeline yapılan şerhleri şerh tekniği açısından mukayese etmiş (2016), İlyasYazar da gazelin şerhini yapmıştır (tarihsiz).

Gazel şöyledir:

آب روی خوبی از چاه زنخدان شما خاطر مجموع ما زلف پریشان شما بازگردد یا برآید چیست فرمان شما کاندر این ره کشته بسیارند قربان شما زینهار ای دوستان جان من و جان شما به که نفروشدن مستوری به مستان شما زان که زد بر دیده آبی روی رخشان شما بو که بویی بشنویم از خاک بستان شما گر چه جام ما نشد پرمی به دوران شما روزی ما باد لعل شکر افشان شما کای سر حق ناشناسان گوی چوگان شما بنده شاه شما ایم و ثناخوان شما تا ببوسم همچو اختر خاک ایوان شما	ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما کی دهد دست این غرض یا رب که همدستان شوند عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده دور دار از خاک و خون دامن چو بر ما بگذری دل خرابی می کند دلدار را آگه کنید کس به دور نرگست طرفی نیست از عافیت بخت خواب آلود ما بیدار خواهد شد مگر با صبا همراه بفرست از رخت گلدسته ای عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم می کند حافظ دعایی بشنو آمینی بگو ای صبا با ساکنان شهر یزد از ما بگو گر چه دوریم از بساط قرب همت دور نیست ای شهنشاہ بلنداختر خدا را همتی آ
---	---

1. *Ey fûrûg-ı mâh-ı hüsn ez rûy-ı rahşân-ı şumâ*

Âb-ı rûy-ı hûbi ez çâh-ı zenehdân-ı şumâ

2. *Key dehed dest ân garâz yârab ki hem-destân şevend*

Hâtır-ı mecmu'-ı mâ zülf-ı perişân-ı şumâ

3. *Azm-i dîdâr-ı tu dâred cân ber-leb âmede*

Bâz gereded yâ ber-âyed çist fermân-ı şumâ

4. *Dûr dâr ez hâk u hûn dâmen çü ber mâ bikzerî*

Kenderîn reh küşte bisyârend kurbân-ı şumâ

5. *Dil harâbî mîkuned dildâr râ âgeh kunid*

Zinhâr ey dûstân cân-ı men u cân-ı şumâ

6. Kes be-devr-i nergiset tarfî nebest ez âfiyet
Bih ki nefrûşend mestûrî be-mestân-ı şumâ

7. Baht-ı hâb-âlûd-ı mâ bîdâr hâhed şud meger
Zân ki ber dîde âbî rûy-ı rahşân-ı şumâ

8. Bâ sabâ hem-rah befrist ez ruhet gül-desteyî
Bû ki bûyî bişnevîm ez hâk-i bostân-ı şumâ

9. Ömritân bâd u murâd ey sâkiyân-ı bezm-i Cem
Gerçe câm-ı mâ ne şud pür-mey be-devrân-ı şumâ

10. Mikuned Hâfız duâyî bişnev âminî be-gû
Rûzi-i mâ bâd la'l-i şekker-efşân-ı şumâ

11. Ey sabâ bâ sâkinân-ı şehri Yezd ez mâ be-gû
K'ey ser-i hak-nâşinâsân gûy-ı çevgân-ı şumâ

12. Gerçe dûrîm ez bisât-ı kurb u himmet dûr nist
Bende-i şâh-ı şumâyîm ü senâ-hân-ı şumâ

13. Ey şehensâh-ı bülend-ahter Hudâ râ himmetî
Tâ be bûsem hemçü gerdûn hâk-i eyvân-ı şumâ

Gazelin Tercümesi:

1. Ey (sevgili), güzellik ayının parlaklığı, sizin yüz ışığınızdandır. Güzelliğin yüzü suyu sizin çene çukurunuzdandır.

2. Yarabbim, bizim cem olmuş gönlümüzle sizin dağınık saçlarınızın aynı hikayeyi söylemesi (bir araya gelmesi) için acaba bu garaz el verir mi?

3. Seni görmek arzusuyla canım ağzıma geldi. Fermanımız nedir, geri mi dönsün, yoksa çıksın mı?

4. Bizim üzerimizden geçerken eteğini kandan ve topraktan uzat tut, çünkü bu yolda sizin için ölenler çoktur.

5. Ey dostlar! Gönül haraplık ediyor, sevgiliyi haberdar edin! Elbette ki "Benim canım sizin canınızdır." demekteyim.

6. Senin nergis gözlerinin devrinde kimse perhizkarlıktan (sofuluktan) fayda görmedi. Sizin mest gözlerinize, mestlik satmamaları yeğdir.

7. Senin parlak yüzün bahtımızın gözüne su serptiği için uykuya bulanmış bahtımız uyanacak gibi.

8. (Ey sevgili), yanağından bir deste gülü sabah rüzgârına yol arkadaşı et, olur da senin ayağını bastığın gül bahçesinin toprağından bir koku duyarız.

9. Ey Cem meclisinin sâkileri! Gerçi sizin devrinizde kadehimiz şarapla dolmadı ama yine de ömrünüz uzun ve muradınız kabul olsun.

10. Hâfız bir duâ ediyor, siz de işit ve âmin de: Dilerim sizin şeker saçan dudağınız bize nasip olur.

11. Ey sabah rüzgarı, Yezd şehrinin sâkinlerine de ki: Hak bilip tanımayanların başı sizin çevgânınızın topu olsun.

12. Gerçi sizden uzaktayız ama himmetiniz uzak değildir. Ben sizin şahlığınızın kuluyum ve sizi övmekteyim.

13. Ey yıldızı yüksek şahlar şahı! Hüdâ hakkı için yardım et! Ben de felek gibi, sizin eyvanınızın toprağını öpeyim.

Hâfız'ın bu gazelinde, onun Yezd Şâhı ile münasebet kurma isteği ile karşılaşırız¹. Hafız, devrinin pek çok hükümdarını ve devlet büyüğünü şiirlerine konu almış, onlara şiirler sunmuştur. Bu memduhun kim olduğu çok açık değildir. Hafız, devrin hükümdarı tarafından bilinmek ve takdir edilmek ister. Hasibe Mazıoğlu, Fuzûlî - Hâfız Mukayesesi adlı çalışmasında Hâfız'ın çeşitli hâmileleri olduğunu, bu şiirde hitap edilenin kim olduğunu tespitinin zor olduğunu söyler (MAZIOĞLU 1956: 246):

"Hafız'ın memduhlarından ve devrinin tarihî hadiselerinden açıkça bahsetmediği şiirlerin kime ait olduğu ve ne zaman yazıldığını kati olarak tespit etmek mümkün değildir. Bu son şiirler hakkında söylenen şeyler, ancak birer ihtimalden ibarettir."

Mazıoğlu, aynı çalışmasında, Hâfız'ın Şah Şucâ'nın yeğeni Nasruddin Yahyâ b. Muzaffer b. Mübârizüddin için beş gazel yazdığını ve bu gazeli de Şah Yahya için yazmış olabileceğini kaydeder. Mazıoğlu, Hâfız'ın şiir sunduğu bu Yezd hükümdarıyla olan ilişkisinin bilinmediğini söyler. Hâfız'ın Şiraz'da hâmisiz kaldığı bir devirde Yezd'e gitmiş olabileceği konusunda Ritter'in görüşlerini (RITTER 1977: 66) tekrarlar ((MAZIOĞLU 1956: 259-261).

¹ Şairler gazel-i müzeyyelde adeta küçültülmüş bir kaside planı uygularlar. Bu nedenle de bu ve bu tür gazellerin yazılış sebebini, anlatılmak istenenleri, öncelikle bir kaside için geçerli olan temel hareket noktalarında aramak gerekir. Şairler, tarihin bir tanığı olmak vazifesiyle kaside ve gazel-i müzeyyel yazabilecekleri gibi, lutuf ve ihsân elde etmek, methettikleri kişinin çevresine dahil olmak veya şiir güçlerini göstererek devrin edebiyat çevresinde bir yer edinebilmek için de bu tür şiirlere ihtiyaç duyabilirler. En basit anlamıyla bu tür şiirler şairi için bir reklam aracıdır. Ayrıca, kaside ve gazel-i müzeyyeler, yaratıcıları tarafından, zaman zaman bir manzum mektup gibi de kullanılırlar.

Hâfız çalışmasında Fuzûlî'nin üslubu ile ilişkilendirerek Hâfız'ın bu gazelinden bazı beyitleri alıntılamış ve Türkçe tercümelerini vermiştir (MAZIOĞLU 1956: 260, 302, 334).

Şimdi gazel üzerine kaynakların verdiği bilgilerin ışığında olmakla beraber gazeli iç örgüleri ve beyitler arası dizgesi açısından şerh edelim:

Gazel ikinci çokluk şahsa hitap gazelidir. Gazelin ikinci şahsa sunulduğu, ilk ipucunu redifi ile verir: "şumâ" (siz). Bütün gazel bu redif sayesinde saygılı bir şekilde çokluk şahsı hitap edilen bu ikinci şahsı konu alır. Bu merkez alışıta, söz konusu "siz"e seslenilir, sorular sorulur, ondan -çoğu kez emir formunda- isteklerde bulunulur.

Gazelde on beyitte sevgili (= padişah) muhatap kabul edilmiştir, geri kalan beyitlerde ise (5, 10, 11. beyitler) sevgili (= padişah) direkt muhatap kabul edilmese de ya dolaylı olarak kastedilir, ya da ondan bahsedilir.

Beyitlerdeki cümle yapıları, gazelde sevgiliyi muhatap kabul edişin delilleridir. On üç beyitlik gazelde beş beyit nida (1, 5, 9, 11, 13), iki beyit soru (2, 3), beş beyit de emir (4, 5, 6, 8, 10) formu içerir. Gazelde nida formu içeren beyitlerde "ey" ile seslenenler -"ey" nidası 5 beyitte geçmektedir-, 1., 9. ve 13. beyitlerde sevgili, 5. beyitte dostlar, 11. beyitte sabah rüzgarıdır. Her beyitte aynı yapının olmayışı, şairin tek düzelikli engellemek için gösterdiği bilinçli bir çabanın mahsûlüdür. Bu yönüyle şiir bir duygu şiiri olmaktan çok düşünce ile yaratılmış profesyonel bir emek şiiridir.

Şiirde bilinçli çabanın bir başka yansıması da şairin hitap ettiği sevgili (= padişah) karşısına koyduğu "ben"inde gizlidir. Şair, bir *istiftah* (açış, başlangıç, giriş) beyti olan ilk beyit ve "kes" (hiç kimse) kelimesinin yer aldığı, "ben" yapısı için, bir genelleme ve kaçış (yapıyı kırma, soluklandırma) beyti olarak altıncı beyit bir yana bırakılırsa tüm beyitlere kendisini bazen zamirler, bazen tecrit ettiği unsurlar, bazen de ekler yoluyla sokmuştur. Gazelde 1. teklik şahıs beyitlerde şu şekilde görünür:

1. - (ilk beyitte 1.t.ş. ifadesi yer almaz)
2. mâ
3. cân
4. mâ
5. dil / men
7. mâ
8. bişnevîm
9. mâ
10. Hâfız / mâ
11. mâ
12. dûrîm / şumâyîm

13. bûsem

Yukarıda da görüldüğü gibi gazelde 5 beyitte "ben"i ifade için "mâ" kelimesi tercih edilmiştir. Bu kelimenin de "şumâ" ile birlikte kullanılmasıyla yaratılan iç kafiye ve ahenk bakımından bilinçli seçildiği muhakkaktır.

Gazelde rediften sonra en çok tekrarlanan kelime "ez" dir. Bu kelime 13 beyitten 5'inde (1, 4, 8, 11, 12), 7 kez (1. ve 8. beyitlerde iki kez) tekrarlanır. Bu kelime 1. ve 8. beyitlerde paralel yerleştirilmesiyle dikkati çeker ve her ikisinde de kaynak ablatifi vazifesi görür. Bu kelimenin beytin okunuşunda anlam için durmayı sağlaması da ona bir düğüm noktası olma vasfı yükler.

Hafız'ın, anlatmak istediği temel konu çerçevesinde, gazelinin yapısını kurarken bilinçli bir emek sarf ettiğini söylemiştik. Gazelinde şairin bilinç akışı da böyle bir sıra takip eder.

Hafız, gazelinin ilk beş beytini adeta bir nesip gibi kurmuştur. Bu beyitler, her ne kadar içinde padişah methine giden motifler taşısa da, en genel anlamıyla sevgiliden ve âşıktan bahseder. Altıncı beyitten itibaren ise söylenenler Şah Yahya ve onu metheden ve ondan istekleri olan Hafız hakkındadır. Bu açıdan gazeli yapı bakımından iki ana bölümde düşünmek mümkündür. Gazelin planı, beyitlerde işlenen temel konular bakımından şu şekilde yapılabilir:

1. sevgili
2. âşık
3. âşık
4. âşık
5. âşık

I. BÖLÜM

-
6. padişah ve devri
 7. Hafız ve padişah
 8. Hafız ve padişah
 9. Hafız ve padişah
 10. Hafız ve padişah
 11. Hafız, padişah ve çevresi
 12. Hafız ve padişah
 13. Hafız ve padişah

II. BÖLÜM

Hafız, bu gazeli meydana getirirken duygu ve düşüncelerini çeşitli çağrışım ve hayaller vasıtasıyla vermiştir. Bu çağrışım ve hayallerin neler olduğu ve şiire ne kazandırdığı hakkında konuşabilmek için şiirin yukarıda verilen iki ana bölümde tahlili denenecektir.

I. BÖLÜM:

Hafız gazelinin bu ilk bölümünde sevgiliyi çeşitli uzuvlarıyla zikir ve metheder. Bunlar şunlardır:

1. Beyitte: yüz (parlaklığı dolayısıyla) ve çene çukuru
2. Beyitte: saç
3. Beyitte: yüz
4. Beyitte: -
5. Beyitte: -

Sevgilinin bu bölümde zengin övgü malzemesi sunan kaş, göz, boy v.b. mazmunları kullanmayışı, motifleri zenginleştirmek yerine âşığın halini tasviri tercihi dikkat çekicidir. Âşık bu bölümde şu özellikleriyle zikredilir:

1. Beyitte: -
2. Beyitte: gönlü ve gönlünün hikayesiyle sevgilinin saçlarıyla hikayesinin ayrı oluşu.
3. Beyitte: çıkmak üzere olan canı ve sevgilinin kararını bekleyişi.
4. Beyitte: sevgili yolunda oluşu (ona kurban olması).
5. Beyitte: sabırsız ve tahammülsüz gönlü.

Şair, gazelinin ilk beytini tüm gazelden müstakil -çünkü bu beyitte "ben" ya da "Hafız" yer almaz- bir yapıda sevgiliye hitap şeklinde kurmuştur. Bu beyitte cümle yoktur, beyit paralel yapıda kurulmuş iki nidadan ibârettir.

Sevgilinin yüzü güneş gibidir ve mâha, yani aya teşbih edilen güzelliği bile o aydınlatmaktadır. Çâha, yani kuyuya teşbih edilen çene çukuru ise güzellik suyunun menbaıdır, yani güzellik suyunu sevgilinin çene çukurundan alır. Üçlü kurulmuş tamlamalarla, mısraı bölen "ez"le, birbirinin yapıcı paraleli olan beytin iki mısraı, anlamca da paralellik taşıyan, ustaca kurulmuş bir müretteb leff ü neşr de barındırırlar (fürûg-ı mâh-ı hüsn - ab-rûy-ı hûbî / rûy-ı rahşân-ı şumâ - çâh-ı zenehdân-ı şumâ). Gazelin ikinci mısraındaki çâh, âb-rûy-ı hûbî kelimeleri beyti Hz. Yusuf telmihini de getirirler ve beyit bu çağrışımla zenginleşir.

Beyitte "r", "û" (fürûg, rûy-ı rahşân şumâ, âb-rûy- hûbî) ve "â" (mâh, rahşân, şumâ, âb, çâh, zenahdân) seslerinin tekrarı dikkat çekicidir. Bu seslerden "â" gazel boyunca redifin de katkısıyla, zaman zaman "e" ile dengelenerek varlığını hissettirmektedir. Beyitte "hûbî", vezin gereği "hûbi" şeklinde yer almaktadır.

İkinci beyit, Allah'a yakaran ve sevgiye sonlarını ne olacağını soran bir âşık tablosu üzerine bina edilmiştir. Şair bu beyitte âşığın gönlü için kullandığı mecmu (bütün) kelimesinin karşısına sevgilinin saçı için kullandığı perişan kelimesini koyarak beytin anlam merkezliğini bu tezata yüklemiştir.

Beyitte, gazelin tamamına hakim olan "â" sesi (bu kez ikinci mısradaki ağırlıkla yer alır), özellikle ilk mısradaki "e" sesiyle dengelenir (key, dehed, dest, hem-destân şevend, mecmu, perişân).

Üçüncü beyit, can mazmunu üzerine kuruludur. Şair, âşîğın tecrid ve teşhis ettiği canının çıkma veya çıkmama kararını sevgiliye bırakır. Beyitte ahengi yaratan en önemli unsur anlamın da merkezini oluşturan "yâ" ve "çist" soru kelimeleridir. Beytin tamamında "d" sesi ağırlık taşımakla birlikte, özellikle soru cümlesinin iki alternatifinde ve bir üst mısradaki yüklemde bu ses kemalini bulmuştur, bir iç kafiye oluşturur (dâred, gerded, ber-âyed). Yine beyitte "â" ve "e" vokalleri tekrar edilmiştir.

Dördüncü beyitte, sevgili bu kez hükümdarâne bir vasıfla belirginleşmeye başlar. Ona kurban olunmakta, kurbanlar sunulmaktadır. Bu beytin kuruluşundaki en önemli özellik seste gizlidir ve kanaatimizce, anlamı bu kadar etkili kılan da o sestir. Beyitte özellikle ilk mısradaki tek tek söylenen tek heceli kelimelerin art arda gelmesi tesadüfî olmamalıdır. Kaldı ki otomatik bir yaratma bile olsalar, bu mısra bize adım adım dikkatle yürüyen bir insanın ayak sesini verir.

I. Bölümün son beyti olan beşinci beyitte şâir, bu kez âşîğın gönlünü tecrid ve teşhis ederek ona haraplık etme vasfını yüklemiştir. Bu durumda çözüm âşîğa sevgiliyi gösterecek olan dostlarda bulunur. Bu beytin ses ve anlamını en iyi taşıyan yapısı, merkezi "cân-ı men u cân-ı şumâ" ifadesidir. Bu ifadedeki vav harfinin (ve'nin) yerine getirdiği "bu budur" anlamı ile ve sesçe de anlamca da paralel hatta bir olan iki tamlamayı birleştirir.

Bu bölümde her ne kadar bir sultan methi yapılmamışsa da böyle bir methe hazırlık teşkil edebilecek çağrışımlara yer verilmiştir. II. Bölüme hazırlık sağlayan bu motifler ve bu motiflerin çağrıştırdığı tablo ve kavramlar şunlardır:

1. Beyitte: gökyüzünden seçilen mazmunlar yoluyla uzaklık ve yücelik; yine ay ve güneş kavramlarının zikri yoluyla nasiplenme, lutuf ve ihsanın kaynağı olma;
2. Beyitte: bir arada olamama, bir araya gelememe, uzaklık.
3. Beyitte: ferman, fermanın padişaha oluşu, padişahı görmek için kapıya gelmiş kul.
4. Beyitte: padişaha kurban sunulması, padişaha yaklaşma isteği, padişahın büyüklüğü.
5. Beyitte: padişaha herkesin ulaşamayışı; aracı, irtibat kurabilecek kişilerin varlığı, bu kişiler vasıtasıyla padişaha ulaşma isteği.

II. BÖLÜM:

II. Bölümde Hafız konuyu Şah Yahya'ya ve dolayısıyla kendisine getirir. Bu bölümde bir padişah olarak Şah Yahya şu özellikleri ile zikredilmiştir:

6. Beyitte: devrinde zahitlere ve zahitliğe pirim vermeyişi.
7. Beyitte: talih kaynağı ve sebebi oluşu.
8. Beyitte: haberinin değeri.
9. Beyitte: herkesin muradına ulaşmasını sağlaması, fakat Hafız'a karşı ihmal içinde oluşu.
10. Beyitte: ağzından çıkan sözün değeri.
11. Beyitte: herkesçe bilinme ve tanınma.

12. Beyitte: metihler söylenmeye layık olması.

13. Beyitte: yücelik ve himmet sahibi oluş.

Bu bölümde Şah Yahya bu temel özelliklerle anlatılırken, I. bölümdeki hayallere uygun olarak bütünlüğün devamını sağlayan sevgiliye ait çeşitli güzellik unsurlarıyla methedilmiştir; fakat birinci bölümde amaç olan bu tür mazmunlar bu bölümde birer araçtan ibarettir. Bunlar şunlardır:

6. Beyitte: gözler

7. Beyitte: yüz

8. Beyitte: yanak

9. Beyitte: -

10. Beyitte: dudak

11. Beyitte: -

12. Beyitte: -

13. Beyitte: -

Bu plan dahilinde altıncı beyti baktığımızda, beyitte Şah Yahya'nın devri ile söz konusu edildiğini görürüz. Hafız, bu beyitle, padişahın devrindeki imajı ve çevresiyle olan ilişkilerinden bahsederek bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçevede çizilen temel imaj dairesinde Hafız sonraki beyitlerde sözü kendisine getirebilecektir (7 - 13. beyitler). Şair, tekdüzelik yaratmamak için, bunlardan sadece 11. beyitle temel çizgiden biraz ayrılır ve Yezd şehrinin sakinlerini de işin içine sokar; fakat bu beyitte de yine konuşan, tavsiyede bulunan odur.

Altıncı beytin anahtarı "devr-i nergiset"tir (sizin mahmur gözlerinizin devri). Nergis mahmurluğu dolayısıyla gözün mazmunu olduğu gibi, şekli ve kokusu dolayısıyla kadeh çağrışımını da beraberinde getirir. Bu anlamıyla beyitte; afiyet, mestûrî kelimelerinin temsil ettiği sofuluğa alternatif rindlikte bulunur. Beyitte göz mazmununu taşıyan bir başka kelime de "mestân"dır.

Beyitte sedasız seslerden biri olan "t" sesinin tekrarıyla emir yapısının sert sesi yaratılmıştır (nergiset, tarfî, nebest, afiyet, mestûrî, mestân). Beyitte "ne-furûşend" kelimesi vezin gereği "nefrûşend" şeklinde tasarruf edilmiştir.

Yedinci beyit insan hayatından alınan, uyuyan bir insanın yüzüne su serpilerek uyandırılması tablosu üzerine kurulmuştur. Beyitte uykulu olan teşhis edilen bahttır, ona su serpecek olan da sevgilinin yüzüdür. Padişahın bir lufu veya onun yüzünü bir kez görmek Hafız için yeterince bahtiyarlık sebebidir; çünkü o bir kez padişaha ulaşmayı başardı mı takdir ve himmet göreceği inancındadır. İşte bu gazel de bu amaca hizmet etmektedir.

Beyitte "h" ve "â" ile "û" seslerinin tekrarı beytin ahengini oluşturmaktadır (baht, hâb-âlûd-ı mâ, hâhed, şûd...).

Sekizinci beyitte şairin çağrışımları bu sefer, bir gül bahçesine ve güllere yönelir. Şair, sevgilinin gül bahçesine istiare yoluyla benzetilen yanağından bir gül kokusu almak istediğini belirtir. Bu koku, sultan söz konusu olduğunda, onun yüzünü görmek veya ondan bir haber almaktır.

Beytin ahengini "bûy" (koku) kelimesi merkez olduğu için olmalıdır, önemli ölçüde "b" sesi taşır (bâ-sabâ, befrist, bû, bûyî, bişnevîm). Bunun yanı sıra "i, î" de beytin ahengine katlıda bulunur (befrist, gül-desteyî, ki, bûyî, bişnevîm). Beyitte "be-ferest" kelimesi vezin gereği "befrist" şeklinde yer alır.

Dokuzuncu beyit, şairin Cem meclisinin sâkîleri şeklindeki hitapla başkalarına yönelir görünerek sözü yine padişaha getirdiği bir beyittir. Hafız, beyti hitap edilenler olarak sâkîleri seçince muradının olmayışını da kadehinin dolmayışı olarak anlatmıştır. Buna rağmen o, padişahın ve yöneticilerinin ömür ve devletlerinin uzun olması için dua eder.

Bu beytin ahengi önemli ölçüde "bâd" ve "murâd" kelimelerindeki ses tekrarlarıyla sağlanmıştır.

Onuncu beyitte Hafız, mahlasını söyler ve beyti duâ formu içinde oluşturur. Zaten bir önceki beyit de bir duâyaya giriş niteliği ile bu beyti hazırlamıştır, artık ona padişahın gelecek bir ihsan için dua etmek kalır.

Beyitte anlama katkı sağlayan özel bir ses örgüsü dikkati çekmemektedir; bununla beraber, "â", "e" ve "i" vokallerinin tekrarıyla bir ahenk yaratılmıştır.

On birinci beyitte hitap bu kez sabah rüzgarınadır; çünkü o haber taşıyıcıdır. Bu kez haber taşınması gerekenler ise Yezd şehri sakinleridir. Onlara gidecek olan haber, padişahı tanımaları ve ona saygı göstermeleri gereğidir, aksi takdirde cezalandırılacaklardır. Bu ifadelerle şair, padişaha bağlılığını ve onun için konuşan bir kişi olduğunu belirtir. Onun konuşması şiirleri yoluyla ki şair bunu bir sonraki beyitte hemen söyler.

Bu beyitte gazelin temel ses ahenginin ötesinde "ân" sesinin tekrarı dikkat çekicidir.

On ikinci beyit bir netice beytidir. Şair, padişahın lutf ve ihsanından uzakta olduğunu, ama yine de onu övdüğünü belirtir. Beyit bu yönüyle bir hal beyanı içerir. Bu beyitte şair gazelin başından beri motifler halinde verdiği "uzak olma" temasını bu kez merkeze koymuştur. Zaten beytin ses ahengi de önemli ölçüde "dûr" kelimesinin ve "û" vokalinin tekrarıyla oluşur.

Son beyit, on üç beyitlik uzun bir şiirde nabzı tekrar yukarı çekmek ve etkili bir sonla bitirmek amacıyla oluşturulmuştur. Padişah yıldızı yüksek bir şahlar şahıdır ve felek bile onun ayağının toprağını öpmektedir. Eğer bir himmet ulaşırsa Hafız da şiirleri yoluyla bunu yapmak istemektedir. Şair, gazelini büyük bir mübalağa ve "Hüdâ râ" (Allah için) ifadesiyle bitirirken, bu beyitle de son kez beklediği davranış biçimini ifade eder.

Hafız, gazeli başladığı gibi hitapla bitirmiştir. Bu nida üslubunun beyti kazandırdığı ahenk yanında beyitte gazelin tamamına hakim olan tüm seslerin dengeli bir dağılımı vardır.

SONUÇ

Özetleyecek olursak, Hafız, on üç beyitlik bu müzeyyel gazeline anlattığı temel konu çerçevesinde, düşüncelerini bilinçli bir akış içerisinde titiz bir işçilikle vermiştir. Şiirde beyitler arası bir düzen ve sıralama vardır, beyitler müteselsil olarak birbirini takip etmektedir. Bu noktada Hâfız-ı Şîrâzî'nin pek çok farklı nüshasında bu gazeldeki beyit sıralamasında Türk şârihlerinin tercihi doğru kabul edilebilir.

KAYNAKLAR

- ARUÇI, Muhammed (2009). "Sûdî", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37, 466.
- AYAR, Mehmet Taha (2007). Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları. Yayınlanmamış YL Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992). Hâfız Divanı, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB. Ankara.
- İMAMOĞLU, Fatma (2016). "Hâfız-ı Şîrâzî'nin Şumâ Redifli Gazeline Yapılan Şerhlerin Tercüme ve Şerh Usulü Açısından Değerlendirilmesi". Turkish Studies. International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/4 Winter. 433-470.
- İNAN, Murat Mahmut (2016). "İran Edebiyatından Osmanlı Edebiyatında Gazelde Konu Bütünlüğü Meselesi". Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI -Gazelden Gazele- (Haz. Hatice Aynur vdğr.). Klasik Yayınları. İstanbul. 103-135.
- KANAR, Mehmet (2011). Hâfız Divanı. Cilt 1. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- KAZVİNÎ, Muhammed, Dr. Kâsım Ganî (1363).Dîvân-ı Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî. İkbâl. Tahran.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1956). Fuzûli-Hâfız. TTK Basımevi, Ankara.
- MORKOÇ, Yasemin (Ertek) (1994). Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı. Ege Üniversitesi. 64-76.
- RITTER, Hellmut (1977)."Hâfız", İslam Ansiklopedisi. C.5/1, MEB. İstanbul.
- Sûdî-i Bosnavî, Şerh-i Divân-ı Hâfız, Fatih Millet Ktp. Feyzullah Efendi 1641. C.1. 5b-8a.
- YALÇINKAYA, Ş. (2008). "Gazelde Kırılma Beyitleri: Beytü'l-Gazeller". Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. C. XIV, S. 1. 149-162.
- YAZAR, İlyas: <http://web.deu.edu.tr/ilyas/yayinlarim/hafizgazel2.htm> (son erişim: 10.01.2018)
- YAZICI, Tahsin (1997). "Hâfız" mad. TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 15.

ÇORUM'DA BİR TÜCCAR TAİFE: KAYSERİLİ ERMENİLER*

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ**

Öz: Ticaret, devletlerin varlıklarını borçlu oldukları refah seviyesini artıran önemli bir sahadır ve tüccarlar her dönemde şehir hayatının vazgeçilmez unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu meyanda, Kayserili Ermeniler, 19. yüzyılda Çorum şehrinin ticarî hayatında dikkat çeken bir taife olarak çalışmamıza konu olmuştur.

Şer'iyye sicillerinde, özellikle Kayseri'nin Talas Köyü'nden oldukları belirtilen bu tüccarlar, Çorum'un merkezinde yaşıyor, satın aldıkları evlerde veya kiraladıkları han odalarında ikamet ediyorlardı. Miras davaları, tereke işlemleri ve alışveriş ilişkileri ile Osmanlı mahkemesinin gündemine gelen bu gayrimüslim taifenin Çorum'u tercih etmesi, şehrin sosyal ve ekonomik açıdan cazibe derecesini ve ticaret ağı içerisindeki konumunu aydınlatmaya yarayacak bir ipucu olarak alınabilir. Bunun dışında bu tercihin, başka sebepleri de düşündürmesi mümkündür. Kayserili Ermeniler, Çorum'a geli sebepleri yanında, varlıklarının sonuçları ile de incelenmeye değer. Çünkü bunlar, sadece birbiriyle değil, diğer gayrimüslimler ve Müslümanlarla da ilişki içindeydiler. Şehrin en canlı bölgelerinde varlık gösteren ve sicil kayıtlarında, ekonomik açıdan zorluk yaşadıklarına dair herhangi bir emareye rastlamadığımız Kayserili Ermeni tüccarların -takip edebildiğimiz kadarıyla- Çorum'da, en azından birkaç kuşak süren varlıkları, burada kabul gördüklerine ve/ veya yaşamaya elverişli bir ortam bulduklarına yorulabilir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Ticaret, Ermeni, Kayseri, 19. Yüzyıl.

A MERCHANT COMMUNITY IN ÇORUM: ARMENIANS FROM KAYSERİ

Abstract: Trade is one of the fields which increase the welfare level that states owe their existence and tradesmen appear as indispensable elements of town life all over times. In this respect Armenians who come from Kayseri became the subject of this study as a striking group in 19th century, in the commercial life of Çorum town.

The tradesmen who especially emphasized their coming from the Village of Talas of Kayseri in the ser'iyye sijnls were living in the center of Çorum residing in the houses they bought or in rented hotel rooms. The reason of preference of Çorum by that nonmuslim group who comes up with the case of inheritance, probate processes and commercial relations may handle as a clue to lighten the Çorum's attraction state in social and financial terms and Çorum's place in commercial network in the region. In addition to this, it is possible to think some other reasons of that preference. Armenians from Kayseri are also worth examining for the outcomes of their being in Çorum. Because they were in relation not only with themselves, but also with other nonmuslims and Muslims too. About the Armenian tradesmen from Kayseri who lived in the most vibrant areas of Çorum town and that we stumbled no sign about their financial problems according to sijnls and on the contrary, as far as we follow their being for some few generations may be interpreted as their acceptance or gaining recognition in Çorum. As far as the defters we examined indicates that their appearing in court not for any conflict or quarrel is interesting data to add construction below.

Keywords: Çorum, Trade, Armenian, Kayseri, 19th Century.

* 17 Temmuz 2017'de İKSAD Piri Reis Dil ve Tarih Coğrafya Uluslararası Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Çorum 19. yüzyılın başında Sivas (Rum) Eyaletine bağlı bir sancaktır¹ (AKBAL: 622-623). Sivas Eyaleti'nin batı sınırında bulunması dolayısıyla sancağın mülki yapısında sık sık değişiklikler yaşanmıştır. 1831 tarihli ilk nüfus sayımının akabinde, Çorum Sancağı, önce Ankara'ya bağlı bir merkez, sonra da sancak haline gelmiştir. Bir ara Amasya Mutasarrıflığına ve Bozok Sancağına bağlı kalmış ancak, yüzyılın sonunda Ankara Eyaleti'ne dâhil edilmiştir (GÜNDOĞDU: 339-343; KORKMAZ: 50-55).

Kayseri ise aynı dönemde Karaman Eyaleti içerisinde bir sancak durumundadır (AKBAL: 620).

Kayseri nüfusunun içinde önemli bir yer tutan Ermenilerin ticarî girişimcilikleri, yollarını Çorum'a düşürmüştür.² Çünkü Çorum özellikle Samsun limanına yakınlığı ile çevre şehir ve kasabalardan tüccarların uğrak yeridir. Bu sebeptendir ki şehirde bu dönemde 8 han olduğu görülmektedir. Ticaret maksadıyla Çorum'da bulunan gayrimüslimlerin listesinin verildiği bir belgede şehirde, Kayseri, Kastamonu, Sinop, Ankara, Merzifon, Yozgat ve Amasya'dan tüccarların bulunduğu belirtilmiştir³ (ÇŞS-1: 17/24).

Bahsedilen belgeden de anlaşıldığı üzere, Çorum'da ticaret yapmak üzere bulunan gayrimüslimlerin çoğu Ermeni olup büyük bir kısmı da Kayseri'nin Talas Köyü'nden gelme idi. Bunların bazıları emlak sahibi idi ve çoğunluğu hanlarda ikamet ediyordu. Aralarında baba-oğul, kardeş veya aynı mahalleden olanların bulunması, yani aralarında yakınlık olması dikkat çekicidir. Bu noktada ticaretin, Kayserili Ermeniler açısından sadece bazı ailelerin meşgalesi olmadığı, belki de memleketin gözde mesleği olduğu ve bu sebeple çok sayıda aynı işi yapan tüccarın bulunduğu söylenebilir.⁴

1 . Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Gayrimüslimler

Esasen şer'iyeye sicillerinde, Kayserili tüccarların faaliyetleri hakkında yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları incelenecektir ancak öncelikle burada yine şer'iyeye sicillerinden takip edebildiğimiz bir duruma değinmek yerinde olacaktır. İncelediğimiz dönem Tanzimat fermanının ilan edildiği dönemi kapsamakta olup gayrimüslim tüccarların ve tabii Ermenilerin faaliyetlerini artırdıkları ve çeşitli imtiyazlarla, giderek güçlendikleri bir dönemdir.

18.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı siyasi atmosfer beraberinde ekonomik problemleri getirmiş olduğundan incelediğimiz dönemi, Osmanlı

¹ Sivas Eyaleti 17. yüzyıla kadar Rum Eyaleti olarak adlandırılmıştır. Tanzimatın ilk yıllarına kadar, Canik Mutasarrıflığının ayrılması dışında idari olarak pek bir değişiklik göstermeyen eyalet, 1848-1850 yıllarında 4 sancağa indirilerek küçültülmüştür. Bunlardan birisi de Çorum Sancağıdır (AÇIKEL: 225).

²Bugün Kayseri ile Çorum il merkezleri arasındaki mesafe yaklaşık 280 km'dir (http://www.illerarasimesafe.com/corum_kayseri/)

³ Tarih net değil: 17 Safer - 14 Zilkade 1256/ 20 Nisan 1840 - 7 Ocak 1841.

⁴ Belgede adı geçen 51 tüccardan 17'si Kayserili idi (ÇŞS-1: 17/24).

Devleti'nin ekonomisini düzeltmeye yönelik giriştiği bazı yeniliklerle beraber düşünmek gerekmektedir. Nitekim Rusya gibi dış güçlerle yaşanan ve Osmanlı Devleti'ni zora düşüren savaşlar yanında Mehmet Ali Paşa isyanı gibi iç problemler de Osmanlı gelirlerinin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Bir taraftan savaşların sebep olduğu kayıplar, bir taraftan Mısır'dan elde edilen gelirler gibi önemli gelirlerin elden çıkması ve Balkan topraklarının kaybedilmeye devam edilmesi bu meyanda sayılabilir. Diğer taraftan Batılı devletlerin özellikle İngiltere'nin büyük bir serbestiyetle Osmanlı topraklarında yaptığı ticaret, Osmanlı Devleti'ni ıslahatlar yaparak ekonomiyi düzeltme ve kötü gidişatı, lehine çevirmek üzere değiştirme yoluna itmiştir (QUATAERT: 447-450).

Bu ortamda Osmanlı tebası olan gayrimüslimlerin aracı rolü ile yabancı girişimcilere yardım etmesi, bu arada da hem toptan hem de perakende ticareti giderek ele geçirmesi mümkün oldu. Bunda devletin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra bu grubun öne çıkardığı loncalar üzerinde denetimini artırması, diğer taraftan yabancı etkisini azaltmaya yönelik olarak çeşitli imtiyazlı tüccar grupları yaratması gibi ıslahatları etkili olmuştur (QUATAERT: 447-450). İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde de gördüğümüz gibi, bu dönemde Çorum'da müstemin denilen yabancı tüccarlar, gayrimüslim aracılar, beratlı tüccarlar ve hayriyye tüccarları denen Müslüman tüccarlar dikkat çekmektedir⁵ (ÇADIRCI: 357).

2. Kayserili Ermenilerin Çorum'daki Faaliyetleri

Kaysirili Ermeni tüccarların, tüm bu tüccar gruplarıyla ilişkisine dair elimizde pek çok kayıt bulunmaktadır. Örneğin, Aslen Darendeli olup Çorum'un İsa Halife Mahallesi'nde sakin hayriyye tüccarlarından olan Hacı Osman Ağa oğlu Ceridzade Hafız Mehmed Ağa, Çorum Kazası meclisinde, Talaslı olup Çorum'a bağlı Küre Köyü'nde oturan Matyos'un oğlu Kirkor'u (Kopeseroğlu Kirkor) dava ederek, 1270 senesinde Zile Panayırı'nda bu zımmiye 3700 kuruşluk eşya (cinsi: Haleb çetarı) verdiğini ama 3 senedir parasını alamadığını söylemiştir. Kirkor ise parça parça borcunu ödemediğini söylediye de kesin delil getirememiş, davacının isteği üzerine kendisine yemin ettirilmiş, edemeyince dava, Kirkor aleyhine sonuçlanmıştır (ÇŞS-2: 110/202). Buradan iki taraf arasında daha önceye dayanan bir ticari ilişki bulunduğu ve başka pazarlarda da birlikte çalıştıkları anlaşılmaktadır.⁶

Kaysirili Ermenilerin, çok sık olmasa da, Yahudi tüccarlarla da ticaret yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Ölçekoğlu Hanı'nda ikamet eden Talaslı Ermenilerden Kerbanbaşoğlu

⁵ Örneğin, Avrupa, İran, Hindistan ile ticaretle uğraşan ve İstanbul'da Valide Hanı'nda kalan Beyler oğlu Agop adlı defterli tüccar, Osmanlı teb'âsından Kervanbaşı Sefir oğlu Artin adlı bir kişiyi hizmetine alarak ticaret işlerini yürütmek üzere, Çorum'da ikâmet ettirmek için ferman suretini tüccarın vekilleri, mühürlü arzuhalleriyle istemişlerdir. Bu şekilde kendisine nişanlı ticaret beratı verilmiştir. Cizyesini zamanında verdiği sürece bu hizmetkâra dokunulmaması için ferman gönderilmiştir ((ÇŞS-2: 35/61) (Evâhîr-i Safer 1272/28 Ekim-10 Kasım 1855)).

⁶ 17 Cemâziyelevvel 1278/20 Kasım 1861.

Agop, aynı handa ikamet eden Halepli tüccar Yasef oğlu Cebre'nin Uzunçarşı'daki dükkânını 1500 kuruşa satın almıştı⁷ (ÇŞS-4: 36/109).

Kayserili Ermeniler, Çorum Ermenileriyle de temas halinde olup aralarında gayrimenkul alışverişi yapıyorlardı. Örneğin Accel-i Üla Mahallesi'nden Sünbül oğlu Totos adlı Ermeni, Gülabibey Mahallesi'ndeki arsasını, Talaslı Nişan oğlu Küçük Ohannes'e satmıştı⁸ (ÇŞS-3: 156/290). Küçük Ohannes'in bu işte önde geldiği başka kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Yine Gülabibey Mahallesi'nden Osman oğlu Mehmed, aynı mahallede bulunan bir evini Küçük Ohannes'e satmıştı⁹ (ÇŞS-3: 191/373).

Bir sicil kaydı da Nurullah Mahallesi'nden Satıroğlu Halil'in kaybolan ve Akdağ'ın Rumdiğin Köyü'nde¹⁰ Ermeni Minasoğlu Karabet elinde bulunan merkebinin, Halil'e iade ve teslim edilmesi hakkındadır¹¹ (ÇŞS-3: 249/524). Bu merkebin buraya gelmesi nasıl oldu? Demek ki Çorum'daki hayvanı çalıp veya satın alıp Kayseri'ye getiren birileri olmuştur. Ayrıca sadece Kayseri'den Çorum'a değil, Çorum'dan Kayseri'ye de bir işleyiş olduğu düşünülebilir.

Canlı hayvan satışı ile ilgili bir başka belge, yine bir usulsüzlük ya da hırsızlık olayını akla getirmektedir: Kayserili Ermeni Tüccar Turaboğlu Artin, Çorum sakinlerinden Karaömer oğlu Mustafa'dan satın aldığı karasığır ineğinin, bir başkasına ait olduğunun kesinleşmesi üzerine, mahkemece elinden alınması sebebiyle, ödediği paranın geri verilmesi için, Mustafa aleyhine dava açmıştır. Sonuçta, tarafların 142 buçuk kuruş üzerinden anlaşmaya vardığı görülmektedir¹² (ÇŞS-5: 29/54).

Belgelerde, bazı tüccarların, belli bölgelerdeki bağ ve bahçeleri veya arsaların alım-satımıyla uğraştıkları da görülmektedir. Örneğin, Çorum'da ikâmet eden Talaslı tüccar Keşişoğlu Yakob, Çomar mevkiindeki bahçesini Turaboğlu Ohannes ile İstefanoğlu Serkiz'e 500 guruşa satmıştır¹³ (ÇŞS-4: 121/ 324). Yine Accel-i Ula Mahallesi'nden Kiroğlu Hasan oğlu Mustafa, Çomar mevkiinde bulunan bahçesini, Penbe Hanı'nda ikamet eden Talaslı tüccar Gevheroğlu Mihail'in iki oğlu Oseb ve Bedros'a 1000 guruşa satmıştır¹⁴ (ÇŞS-4: 143/ 391). Hacı Nasrullah Mahallesi'nden Çorbacioğlu Hacı Mehmed'in oğlu İbrahim Ağa, Çomar mevkiinde bulunan bahçesini Ölçek Hanı'nda kalan Talaslı Kervanbaşıoğlu Karabet'in oğulları Toros ve Hacı Agop'a 1200 kuruşa satmıştır (ÇŞS-4: 295/ 753).¹⁵ Yine, Accel-i Sâni Mahallesi'nden Maksudoğlu

⁷ 1 Ramazan 1285/18 Aralık 1868.

⁸ 11 Cemâziyelevvel 1283/21 Eylül 1866.

⁹ 29 Muharrem 1284/2 Haziran 1867.

¹⁰ Bugün Kayseri'nin Felahiye ilçesi.

¹¹ 21 Şevvâl 1284/15 Şubat 1868.

¹² 3 Şaban 1289/6 Ekim 1872.

¹³ 7ca 1286/14 Eylül 1876.

¹⁴ 21 Şevvâl 1286/24 Ocak 1870.

¹⁵ 17 Rebiülâhir 1289/ 24 Haziran 1872.

Kaltakçı Ali'nin, Kuyuönü mevkiindeki bahçesini Talaslı Turaboğlu Toros ve Agop'a 220 kuruşa sattığı görülmektedir¹⁶ (ÇŞS-4: 347/ 843).

Bazen ölen birinin varisleri de, mirası satın paylaşmak üzere, Kayserili Ermeni tüccarlara müracaat etmiştir. Bütet Köyü'nden olup vefat eden Bıyıklıoğlu Mehmed'in oğlu Ali'nin veresesi, Mehmed ve Mustafa ile diğer varislere intikal edince, Çomar mevkiindeki bahçedeki hisseleri Talaslı tüccar İstebanoğlu Küçük Ohannes'e 500 kuruşa satılmıştır¹⁷ (ÇŞS-4: 314/784). Önemli bir nokta, özellikle bunun gibi bahçelerin bazılarında, üzüm ve cehri yetiştirilmesidir ki bu ürünler ticari açıdan önemli ürünlerdir. Ermeniler bu önemli yerlerin ticareti ile önemli bir kar sağlıyor olmalıdır. Örneğin daha önce bunun gibi bahçeler ve arsa alımında adı geçen Küçük Ohannes adlı tüccar hakkında açılan bir dava kaydına bakılacak olursa bu tüccarın oldukça büyük işlere girecek kadar iyi kazandığı görülür. Buna göre, Küçük Ohannes, Ömer Nehci Camii evkafına ait arsa üzerine ruhsatsız olarak bezirhane ve menzil inşa etmiştir. Kendisinden arsa bedeli istenmiş, ayrıca aynı arsa üzerinde bulunan 62 adet dükkândan alınan kiranın artırılmasına karar verilmiştir. Demek ki Ermeni tüccarların en azından bazıları, yalnız arsa alım satımı ile değil, inşaat ve ticarethane işletmekle de ilgilenmekte ve zenginliklerini artırmaktadırlar¹⁸ (ÇŞS-5: 44/ 74).

Bu arada, tüccarların maddî durumlarıyla ilgili olmak üzere, Kayserili Ermenilerin cizyelerinin, “ednâ” (fakir)=15 guruş, “evsat” (orta halli)=30 guruş ve “a'lâ” (zengin)=45 guruş olmak üzere, Çorum'da toplandığını söyleyebiliriz. Yalnız sicillerdeki cizye kaydında, bunlar arasında “a'lâ” olarak kaydedilmiş kimse bulunmaması dikkat çekicidir¹⁹ (ÇŞS-1: 87/123).

Tüccarların varlıkları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan bir diğer belge ise bir terekeye dairdir: Talaslı olup ticaret için Çorum'da bulunan Arzıman oğlu Baska'nın Sarmin Deresi denen yerde katledilmesi üzerine, “hâlikin”²⁰ varisleri olan karısı Elemi, oğulları Arzıman ve İstanbul'da yaşayan Yonya'ya verilmek üzere tutulan terekede; at, yorgan, minder, hurç, bazı örtüler, heybe gibi eşyalar ile uzun kürk, çuka şalvar, boy entarisi, kuşak, kemer, işlik, küçük

¹⁶ 21 Şaban 1289/24 Ekim 1872.

¹⁷ 13 Cemâziyelâhir 1289/18 Ağustos 1872.

¹⁸ 6 Şevvâl 1290/27 Kasım 1873.

¹⁹ 5 Muharrem 1259/5 Şubat 1843.

²⁰ Fermanlarda belirtildiği üzere, bazı yerlerde, Hristiyanlar tarafından ölen olduğunda defin için naib ve müftüler tarafından para için izinnamele istendiği veya zorla verildiği görülmüştür. Bu izinnamelede, Hristiyanlar hakkında tahkir ve tezlil amaçlı kelimeler kullanılmaktadır. Oysa defin işi zaruri bir iş olduğundan, izne gerek yoktur. Kötü sözler ise kimsenin, hiçbir memurun hakkı olmayıp devletin teb'asından kimseye müdahale ettirilmemesi, sözde ve yazıda “padişahın sadık teb'ası” hakkında hakaret içeren kelimeler sarf edilmemesi emredilmektedir. “Mürd oldu” (öldü) yerine herkes için “vefat etti” kelimesi tavsiye edilmektedir. Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslimler lehine sonuçlarından biri olmak üzere örnek ferman için bkz. ÇŞS-2: 34/59 (5 Muharrem 1272/22 Nisan 1836). Bu fermanın yer aldığı defterde yer alan bu belgede ise, bahis konusu bir izinname olmamakla birlikte, tavsiyeye uyulmadığı, “hâlik” (helak olmuş) ifadesinden anlaşılmaktadır.

kürk gibi giyim eşyaları yer almaktadır. Bunların toplam 915 kuruş ettiği, cenaze masrafları ve ticaretle ilgili borçlarının 129 kuruş olduğu hesap edilmiş; kalan 786 kuruş ise, eşine 98 ve iki oğluna 344'er kuruş olmak üzere pay edilmiştir²¹ (ÇŞS-2: 122/ 224).

Bu terekeden başka, Penbe Hanı'nda ikamet ederken ölen Talaslı Turaboğlu Ohannes'in oğlu tüccar Hacı Abraham'ın terekasının satılıp varislerine taksim edilmesine dair de 2 kayıt bulunmaktadır. Hisse paylaşımında sorun olmaması için varislerin isteği ile tescil işleminin yapıldığı belirtilmiştir²² (ÇŞS-4: 238/ 644; ÇŞS-4: 272/706).

Yetimlerin miras meselelerine örnek olarak alabileceğimiz bir belge ise devletin gayrimüslim milletin miras işlerine nasıl dahil olduğunu göstermektedir: Aslen Kayseri'nin Kicıkapı Mahallesi sakinlerinden olup Çorum'da ölen Yasef'in mirasına, mirasçılarının başka yerlerde olmasından dolayı, kanun gereği, Eytam Sandığı tarafından emaneten el konulmuştur. Sonradan, bu malın, mirasçılar tarafından vekil tayin edilen Vasil oğlu Bedos'a teslim edildiği görülmektedir²³ (ÇŞS-5: 13/18).

Bu örneklerle ilgili dikkat çekici olan husus, aslında Osmanlı merkez yönetiminden defaâtle gönderilen fermanlara binaen, gayrimüslim terekelerine karışılmamasıdır. Çünkü önceki fermanlar ya tam anlaşılmamış ya da bazı yerlerde suiistimaller yaşanmış olduğundan tekrar gönderilen fermanlarda, Hristiyan teb'adan mirasçı bırakarak ölenlerin terekelerinin yazılması işi, kadı ve naiblerin yetki sahası dışında olduğundan, kendileri özellikle talep etmedikçe, şeriata uygun olarak, terekenin tespiti ve yazılmasına karışılmaması, kimsenin zorlanmaması emredilmiştir. Varisler, miras paylaşımı konusunda kendi aralarında anlaşamaz ve mahkemeye birbiri hakkında şikâyetle başvururlarsa, ancak o zaman Osmanlı yetkililerince terekenin yazımı yapılacaktır. Yetimlerin mirasçı olarak haklarının korunması söz konusu olduğunda ise, ölen kişinin mallarının tespiti yapılacak, defin ve cenaze masrafları ile borçlar ödendikten sonra kalan para ve mal, yetimlerin vasilerine bırakılacaktır. Diğer taraftan, vasilerin güvenilir olmamasından ve yetimlerin malını harcamalarından endişe ediliyorsa, milletlerinin emini ve mutemedlerinden bir vasi ve nazır talep edilecek, mirasın tamamıyla çocuklara kalması sağlanacaktır²⁴ (ÇŞS-2: 126-127/ 250).

Ermenilerin kilise yapma istekleriyle ilgili ferman suretlerinde, Çömlekçi Mahallesi'nde oturan Ermenilerin kilise yapma isteğine, istenen yerin, sahâbeden Suheyb-i Rumi Hazretleri'nin vakfı olması sebebiyle olumsuz yanıt verildiğini ancak istedikleri başka bir yerde kilise inşa edebileceklerinin ifade edildiğini görüyoruz. Buradaki Ermenilerin de oldukça iyi durumda olduğu, kilise inşa edebildikleri, isteklerinin çok geçerli bir sebeple reddedildiği

²¹ 17 Zilkade 1269/22 Ağustos 1853.

²² 9 Cemâziyelâhir 1288/26 Ağustos 1871; 19 Cemâziyelâhir 1288/5 Eylül 1871.

²³ 11 Muharrem 1290 /11 Mart 1873.

²⁴ 15 Safer 1278/22 Ağustos 1861.

anlaşılmaktadır²⁵ (ÇŞS-2: 113/206). Kayserili Ermenilerin de içinde bulunduğu tüccar Ermenilerin buralara devam ettiği ve kilise inşası için cemaatin çok olduğu düşünülebilir. Ancak bunun netleşmesi için, Kayserili Ermeniler ile Çorumlu Ermeniler arasındaki ilişkilerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru, Amerikan misyonerlerinin, Tarsus, Talas, Merzifon gibi yerlerdeki okulları üzerinden, Çorum ve civarındaki Ermeni komita faaliyetlerine yön vermelerinin, bu tüccarlarla ilgisinin olup olmadığı bir araştırma konusu olabilir.

Sonuç

Çorum'un ticaret güzergâhında olması dolayısıyla Samsun-Kayseri arasında tüccarların ilgisini çeken bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat döneminin ortaya çıkardığı tüccar tiplerinden olmak üzere, müstemin, Avrupalı, beratlı ve hayriyye tüccarı denilen tüccarların Çorum'da bulunması buranın ticaret potansiyelini gözler önüne sermektedir. Tüm bunlarla ilişki içinde bulunan kalabalık bir tüccar grubu olarak ise Kayserili Ermeniler, Çorum'da yerlerini almışlardır. Özellikle hayvan ticareti, gayrimenkul satışı, inşaat yapımı, kumaş ve ilgili maddelerin ticareti gibi işlerle meşgul olan Kayserili Ermenilerin çoğu ise Talas Köyü'nden gelmedir.

Tüccarların han ve müstakil evlerde yaşadıkları görülmektedir. Penbe Hanı, Ölçekçi Hanı gibi yerlerde Kayserili Ermeni tüccarlarının çokluğu dikkat çekici olup belli ticaret sahalarına işaret etmenin yanında, han odalarında belli loncaların toptan kiralama usulü kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir. Kayserili Ermenilerin ikamet ettiği ve faaliyet gösterdiği hanların ve müstakil evlerin, Accel-i Üla, Yavru Turna, Hacı İshak mahallesi ve Kuleli Cami, Çöplük gibi merkez mahallerde bulunması dikkat çekicidir. Bazıları şehrin bu en önemli ticaret mekânlarında dükkânlar da satın almışlardır.

Mülk satışlarının ise genelde aynı mahalden oluşu ve aynı tüccarların pek çok satış belgesinde adının geçmesi, bazı tüccarların belli bölgeleri ve belli işleri ellerine aldıklarına delil olabilir. Bunlardan bazılarının ise oldukça büyük kar elde edecek ve bunu başka işlerde kullanacak kadar zenginleştiği anlaşılmaktadır. Ne var ki incelenen cizye kayıtlarında Kayserili Ermeni tüccarlara tesadüf edilmemiştir. Ödedikleri cizyelerin miktarının fakirden 15, orta halliden 30, zenginden 45 kuruş olarak ayarlanmış olmasına rağmen son kategoriden kimse kaydedilmemiştir.

Kayserili Ermenilere dair belgelerde, Tanzimat'ın gayrimüslimlerle ilgili meselelerini de müşahede etmek mümkündür. Bunlarla ilgili yeni kanunları tanıtan fermanlar yanında

²⁵ 10 Rebiülevvel 1278/15 Eylül 1861.

pratikteki uygulamayı gördüğümüz Çorum sicilleri dönemin atmosferini anlamayı da kolaylaştırmaktadır.

Terekelerin tahririne müdahale edilmek istenmemesine rağmen pek çok tereke örneği bulunmaktadır. Bunu, gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemesinin tesciline ihtiyaç duyması, devletin anlaşmazlıklarda mecburen işe el atması, ancak cemaatlere işi devretmeye çalışması veya emirlere rağmen işe el atmaktan vazgeçmemesi olarak yorumlamak mümkündür ancak bunun için daha fazla belge ve daha geniş bir dönem analizi yerinde olur.

Çorum'un yerli Ermenileriyle birkaç ticari alışveriş dışında temaslarına dair bilgi olmasa da, bu, ilişkinin yokluğuna delil gösterilemez. Bu konuda da daha fazla sicile bakmak faydalı olacaktır. İncelenen belgelerde, Kayserili Ermenilerle ilgili olarak, evlilik ve boşanma konusunda bilgi bulunmamaktadır. Bu da hiç olmadığından değil de, meseleleri kendi aralarında hallettiklerinden olabilir. Çünkü dönem şartları göz önüne alınırsa, gitgide millet yapılanmalarının güçlenmiş olabileceği ve devletin resmi birimleriyle asgari düzeyde iş görür hale gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Bu arada mahkemeye gitmek isteyenler de cemaat tarafından engellenmiş olabilirler.

Son olarak, özellikle tüccarları hedef alarak, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde faaliyet gösteren Amerikan Misyonerlerine de değinmek gerekebilir. Amerikan misyonerleri 19. yüzyılın başından itibaren açtıkları okullar ve bunlara bağlı hastaneler ile Ermeniler arasında milliyetçi hareketler başlatmayı amaçlamışlardı. Bu sebeple "Amerikan Board Okulları" denen bir ağ kurmuşlardı. Bunun ilk ayağı da Talas'ta kurulmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru, Talas'tan ve özellikle Merzifon'dan idare edilen Ermeni komitacılık faaliyetlerinin, Çorum'da etkili olduğu bilinmektedir. Bunda tüccarların rolü ve etkinliği araştırma konusu edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1,2,3,4,5 Numaralı Çorum Şer'iyeye Sicilleri (ÇŞS-1,2,3,4,5)
AÇIKEL, Ali, (2008), "Rum Eyaleti", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35, s.225-226.
AKBAL, Fazıla Akbal, (1951), "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", Ankara: *Bellekten*, XV/60 (Ekim-1951), s.622-628.
ÇADIRCI, Musa, (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Basımevi.
GÜNDOĞDU, Abdullah, (1989), *Çorum'un 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme, (H.1268-1280 M. 1852-1863)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KORKMAZ, Şerif, (1995), *H.1255-1264 (M.1839-1847) Tarihli Çorum Şer'iyeye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

QUATAERT, Donald, (2011), "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", çev. Fatma Acun, *Tanzimat: Değişme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncılık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, s.447-450.

http://www.illerarasimesafe.com/corum_kayseri (Erişim Tarihi: 07 Mart 2008)

ABDURAU FİTRAT'IN HAYATI VE İLMÎ FAALİYETLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Vahit CELAL*

Öz: XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Türkistan'ın içtimai ve siyasi hayatı birçok tarihsel olaylara sahne olur. Rusya'nın Türkistan'daki sömürgecilik siyaseti Türkistan halkına olumsuz etkiler bırakır. Bunun sonucunda Türkistan'da bu tür hareketlere karşı çeşitli şekillerde büyük mücadeleler verilir. Türkistan'da ilk olarak marifetçilik hareketi sonrasında da ceditçilik hareketi ortaya çıkar. Abdurau Fıtrat bu hareketlerin önemli temsilcilerinden biridir. Makalede örnek şahsiyet olarak Abdurau Fıtrat'ın hayatı ve ilmî faaliyetleri hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Abdurau Fıtrat, Ceditçilik, İslah, Mücadele.

LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF ABDURAU FITRAT

Abstract: XIX. at the end of the century and the beginning of the XXth century the social and political life of Turkestan becomes the scene of many historical events. Russia's colonial policy in Turkestan has a negative effect on the people of Turkestan. As a result, there are various struggles against such movements in various forms in Turkestan. In Turkestan, firstly, after the illumination movement, the movement of jeditism occurs. Abdurau Fıtrat is one of the important representatives of these movements. In the article, it is aimed to give information about Abdurau Fıtrat's life and scientific activities.

Keywords: Turkestan, Abdurau Fıtrat, Jeditism, Breeding, Struggle.

Giriş

İslam düşünce tarihinin yeniden dönemlendirme anlayışına göre "Arayışlar Dönemi" şeklinde ifade edilen dönemde Türkistan'da tarihsel, siyasi ve kültürel açıdan önemli değişimler yaşanmıştır. Bu durum birçok olumsuz neticeler doğurmuş ve mahalli aydınlar çıkış yolları aramışlardır. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için idare ve eğitim sisteminin ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Doğu devletlerinde gerçekleşmekte olan iktisadi, toplumsal, medenî alanlardaki değişiklikler çeşitli yollarla Türkistan hayatına girmeye başladı. Bu dönemde Rusya Çar Hükümeti çoktan arzulamış olduğu Türkistan'ı istila etmeye ve imparatorluk sınırlarını güneye doğru daha da genişletmeye girişiyordu (Хайруллаев, 2001, s.338). On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Türkistan Hanlıklarına karşı kendi tasarrufundaki tüm silah ve imkânlardan istifade ederek saldırmaya başladı. Bu durum

* Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

karşısında Türkistan halkı çok zor durumda kaldı. 1870'lı yıllarda Kokand (Hokand) Hanlığı¹ sona erdirildi. Diğer taraftan Buhara ve Hive Hanlıkları da Rusya'nın güdümüne girdi ve Türkistan'da Rus sömürgecilik sistemi kuruldu. Bölge halkının bu gelişmeler karşısında oluşabilecek isyanları bastırabilmek için sömürgecilerin silahlı güçleri teyakkuz halinde bekletiliyordu (Jalolov, 1999, s.140; Ўзбекистон Халқлари Тарихи II, s.233).

Dünyada ve özellikle de Yakın Doğu devletlerindeki değişim ve Rusya'nın bu yeni müstemlekesine girmekte olan Avrupa medeniyetinin yenilikleri Türkistan'da yerli halkın aşağılanmasına karşı marifetçilik hareketinin gelişmesine yol açtı. Bu yeni anlayış özellikle halkı yeni medeniyete ve marifete davet ediyordu. Milleti uyandırmaya çalışıyor, yenilenmekte olan maneviyatı iyi kavranmasına sebep oluyordu. Bu hareketin sonucunda marifetçilikten ceditçilik anlayışı meydana geldi ve daha sonra siyasi meselelerle de ilgilenmeye başladı (Хайруллаев, 2002, s.11).

Aslında bu süreç sadece Türkistan'da değil İslam dünyasının çoğu bölgelerinde yaşanmıştır. Sömürgeci kurtulmak için XIX. Yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında İslam dünyasında mahalli aydınlar, ulema ve siyasiler, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımlardan parçalanmış olan toplumu birleştirecek ve daha aktif hale getirecek fikirleri ve yolları aramaya koyulmuşlardır (Арзамходжаев, 2006, s.33). Bu aşamada söz konusu gruplar *gelenekçiler* ve *yenilikçiler* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çoğunluğu oluşturan gelenekçiler, İslam toplumunun değerleri ve bunları topluma aktaran eğitim sistemini olduğu gibi korunmasını istiyorlardı. Azınlıktaki yenilikçiler ise geleneksel bazı değerleri değiştirmek, dine çağdaş hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek yorumlar kazandırmak ve eğitim sistemlerinde önemli islahatlar yapmak taraftarı idiler (Erşahin, 2000, s.2).

Abdurauuf Fitrat, XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında Türkistan'da içtimai düşüncelerin ciddi bir şekilde uyanmasına sebep olan ceditçilik hareketini destekledi ve önemli temsilcilerinden biri oldu. Türkistan ceditçilik hareketinin "atası" diye anılan Mahmud Hoca Behbudî ile birlikte hareket etti. Türkistan'da "Tarakkiy", "Hurşid", "Sadoi Turkiston", "Oyna", "Turon" ve "Buhoroi Şarif" gibi yeni gazetelerin ve dergilerin gün yüzüne çıkmasında söz konusu iki düşünür öncülük etti (Гойибова, 1996, s.4).

Türkistan'da marifetçilik hareketi üç dönemde ele alınabilir:

1. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından 1905 yılına kadarki dönemde Ahmet Daniş (1827-1897), Furkat (1858-1909) gibi düşünürlerin isimleri ile ilişkilidir. Halkın zihniyetini ve medeniyetini geliştirmeye yönelik içtimai-felsefi ve bedîi-estetik tefekkürün geliştirilmesi dönemi,

¹ Kokand Hanlığı, bugünkü Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içinde kalan bir alanda, 1740 - 1876 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Özbek devletidir. Buhara Hanlığı (Buhara Emirliği) ve Hive Hanlığı ile birlikte "Özbek Hanlıkları" olarak anılmıştır.

2. XX. Yüzyılın başlarında meydana gelen ve ceditçilik olarak tarih sayfalarına giren, 1917 yılına kadar faaliyetlerini devam ettiren, milli egemenlik, istiklal ve çağdaş bir hayat için mücadele dönemi,

3. 1917 yılından sonra “milliyetçiler”, “pantürkistler”, “panislamistler” damgasını alan, aslında milliyetçi münevverler hareketinin yaygın olduğu dönem (Махмудова, 2006, s.113).

Türkistan bölgesindeki ıslahatçıların ve ceditçilerinin önemli bir kısmı ulemeden oluşuyordu. Buhara uyanışının başlatıcılarından Ahmed Daniş (1827-1897), Semerkand ceditçilerinin başı Mahmudhoca Behbudi (1874-1919) ve Taşkent ceditçilerinin önderi Münevver Kari (1878-1931) birer din alimi oldukları bilinmektedir (Erşahin, 2000, s.3). Bununla birlikte Ahmed Daniş'in 1856 yılında ve XIX. Yüzyılın 60-80'li yıllarında Buhara emirinin Petersburg'a gönderen elçileri arasında yer aldığı görülür (Жалолов, 1999, 177). Her ne kadar SSCB yönetiminin hakim olduğu dönemlerde yazılan kitaplarda Ahmed Daniş, Furkat gibi aydınların dinden uzaklaştıkları ve mahalli dini çevreler tarafından da dışlandıkları belirtilir (Хайруллаев, 1985, 205)

Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb. sosyal ve kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktı (Erşahin, 2000, s.3). Ancak bu amacı gerçekleştirmede büyük bedeller ödendiği söylenebilir. Buna 1938 yılında aydınların kurşuna dizilmeleri örnek olarak gösterilebilir.

Çarlığın istilası Türkistan halklarının iktisadi, siyasi vb. alanlarda ilerlemesini engelliyordu. Ancak Çarlığın egemenliği uzun sürmedi, 1917 yılındaki bütün Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim İnkılâpları Çarlık yönetimini ortadan kaldırdı. Bu sebepten Çarlığın müstemlekesi konumunda olan Türkistan'da fiili durum da sona erdi.

1918 yılında Türkistan Özerk Sosyalistik Cumhuriyeti kuruldu, fakat onun ömrü de kısa sürdü. 1920'li yıllarda Buhara ve Hive Hanlıkları da sırasıyla ortadan kaldırıldı (История Народов Узбекистана II, 1947, s.448). 1924 yılında Türkistan'da Bolşevikler ve onun Türkistan'daki bürosu tarafından yapılan tek Sovyetler Birliği'ndeki milli devletlerin sınırlarının belirlenmesi gerçekleştirildi. 1924'te Stalin tarafından yapılan bir düzenleme ile Türkistan sadece şive farklarına dayanan milli devletlere bölündü. Bu düzenleme ile şu cumhuriyetler oluşturuldu (Djalalov, 2003, s.4):

1. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (27 Ekim 1924).
2. Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (27 Ekim 1924).
3. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (Önce 14 Ekim 1924'te Özerk Bölge, 15 Mart 1925'te Özerk cumhuriyet ve 15 Ekim 1929'da Federal cumhuriyet).

4. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (Önce 14 Ekim 1924'te Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 1 Şubat 1926'da Özerk cumhuriyet ve 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).

5. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, (İlk olarak 26 Ağustos 1920'de Kırgız Özerk cumhuriyeti, Nisan 1925'te Kazak Özerk cumhuriyeti, 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).

Türkistan'da bu şekilde oluşturulan milli devletler yaklaşık 70 yıl Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetimi tarafından varlıklarını sürdürdüler. Bu dönemde özellikle Abdurauf Fitrat gibi münevver şahısların görüşleri dönemin ideolojik anlayışına ters düşmesinden dolayı uzun bir süre halk düşmanı olarak ilan edildi ve unutturulmaya çalışıldı.

Makalede Türkistan'da meydana gelen yeni durum karşısında mücadele eden, yerel halkın aydınlanmasında ve uyanmasında önemli faaliyetler gerçekleştiren, sonunda da bu uğurda idam edilen Abdurauf Fitrat'ın hayatı ve ilmi çalışmaları hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Abdurauf Fitrat'ın Hayatı (1886-1938)

Abdurauf Fitrat, XX. Yüzyıl Özbek edebiyatının, bilim ve medeniyetinin en büyük temsilcilerinden birisidir. Nitekim o, edebiyat teorisyeni, dilci, dramaturg ve şair, yayıncı ve gazeteci, istidatlı devlet erbabı idi (Хайруллаев, 2002, s.84). Fitrat 1886 yılında Buhara'da doğmuştur. Fitrat lakabı "doğuştan yetenekli" anlamında Abdurauf'a verilmiştir. Fitrat'ın babası Abdurahimboy ticaret ile meşgul olmasından dolayı sık sık yurt dışına seferlere giden ve dünyadan haberdar olan döneminin aydın kişilerinden idi (Фитрат, 2000, 5). Fitrat ailenin büyük çocuğu olup, ilköğrenimini dinî mektepte sonra Buhara'nın meşhur "Mirarab" medresesinde devam ettirmiştir (Гойибова, 1996, s.40). Fars ve Özbek dillerini mükemmel derecede bilen Fitrat Arap dilini de ileri seviyede öğrenmiştir. Memleketinde yaşanmakta olan içtimai-siyasi olaylara, özellikle ceditçilik hareketine özel ilgi duymuştur. Ceditçilik hareketinin yardımı ile 1909-1913 yıllarında yüksek tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderilmiştir (Мамажонов, 2001, s.388). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur (Назаров, 2004, 428). Türkiye'de eğitim aldığı sıralarda Fitrat'ın dünya görüşü, siyasi, edebi düşüncesi değişmiş ve ilerlemiştir. Nitekim bu değişime örnek olarak dinî hurafeleri tenkit etmiş, mektep-maarifi ve Türkistan'daki idare usulünü ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Fitrat, Türkiye'den döndükten sonra Buhara ve Semerkand'da ceditçiler ile birlikte faaliyet yürütür. Çünkü ceditçilerin bir kolunun maarif-marifet yoluyla halkın durumunun iyileştirilebileceğini, diğer kolunun da devlet düzenini ıslah ederek ve yeniden yapılandırılarak halkın ve devletin durumunun iyileşebileceğini dile getirdiklerini görür. Fitrat da bu düşünceleri destekler ve bu amaçla hareket eder. Fitrat, aynı zamanda öğretmenlik yapmaya başlar ve Genç Buharalılar'ın yayın ve teşkilat işlerinde çalışır. 1917 yılına kadar da teşkilatın liderliğini sürdürür (Eraslan, 2000, s.48). 1917 Şubat devriminden sonra Genç Buharalılar'ın devrimci

partisi kurulur. Merkez komitesi üyeleri arasından Fitrat kâtip olarak ve Fayzulla Hocaev ise üye olarak iştirak eder.

Fitrat daha sonraki hayatında çeşitli topluluklarda ve devlet kademelerinde çalışır. Bununla birlikte o, medya vasıtasıyla kendi fikirlerini yaymaya girişir. 1918 sonu ile 1919 başlarında Taşkent'te “Çağatay Gurungi” adlı topluluğu kurar. Onun amacı Türkistan aydınları arasında birliği sağlamak ve Çağatay dilini esas alarak Türkistan için ortak edebi bir dil yaratmak olmuştur. Bu konu ile ilgili görüşlerini 1919 yılında *İştirakiyyun*'da basılan *Dilimiz* adlı makalesinde dile getirmiştir (Гойибова, 1996, s.50). Fitrat Türkistan halklarının bir olduğunu savunmuş ve parçalanmasına da şiddetle karşı çıkmıştır.

1919-1920'de ise Afganistan'ın Taşkent Büyükelçiliği'nde tercüman olarak görev yapar (Erşahin, 2000, 31). Fitrat 1921 yılında Buhara'ya giderek devlet işlerinde aktif rol alır. 1923 yılında ise Fitrat Moskova'ya gitmek zorunda kalır. Moskova'da bulunduğu sıralarda Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırmacı-öğretim üyeliği yapar ve 1924 yılında da kendisine profesörlük unvanı verilir.

Fitrat Moskova'dan döndükten sonra Buhara, Semerkand, Taşkent üniversitelerinde ders verir. Özbekistan Devlet Bilimsel Araştırmalar Enstitüsünde, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde, Özbekistan Bilimler Komitesi'nde çalışır. Bu dönemlerde Fitrat şiirler, piyesler ve bilimsel eserler yazar. 1925 yılında Sencer Sıddık ile Fergana taraflarında bir ilmî gezi yapar. Bu gezi esnasında Türk kültürünün en önemli kaynaklarından Kutadgu Bilig'in bir yazmasını bularak ilim dünyasına kazandırır (Erşahin, 2000, s.32). Ancak Fitrat'ın bu tür faaliyetleri Bolşevikler ve Sovyet hükümeti yöneticilerinin hoşuna gitmiyordu. Bunun sonucunda Abdurauf Fitrat'ı, Abdulla Kodiriy'i, Çolpon, Batu, Usman Nosir gibi aydınları “halk düşmanı” şeklinde suçlanırlar ve 23 Nisan 1937 tarihinde mezkur aydınlar tutuklanırlar (Хайруллаев, 2002, s.85). 4 Ekim 1938 tarihinde Fitrat, Abdulla Kodiriy ve Çolpon vahşi bir şekilde kurşuna dizilerek idam edilir. Bununla birlikte Fitrat 1957 yılında Sovyet yönetimi Yüksek Mahkemesinin Askerî Komitesi tarafından aklanır.

Abdurauf Fitrat'ın İlmî Faaliyetleri

Abdurauf Fitrat çok yönlü yazar ve düşünürdür. Onun ilmî ve toplumsal faaliyetleri kendi halkını cehaletten, gafletten uyandırmaya yönelmiş olup, ilim ve marifete teşvik edici mahiyettedir. Onun üzerinde önemle durduğu konular arasında milli bağımsızlık düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle İstanbul'da geçirdiği 1909-1913 yılları yeni ıslahatçı ve inkılapçı fikirlerle tanışmasına imkan hazırlamıştır (Erşahin, 2000, s.32).

Fitrat'ın ilk kitaplarından birisi olan *Münazara* adlı eseri Buhara Emiri yayımlanmasına izin vermemesinden dolayı 1909 yılında İstanbul'da Fars dilinde yayımlanmıştır. Daha sonra bu eser Hacı Muin tarafından Özbek diline tercüme edilmiş ve 1911 yılında *Turkiston Vilayetin*

Gazeti'nde yayımlanmıştır (Мамажонов, 2001, s.389). Ayrıca eser Rus albay Yagello tarafından Rus diline de çevrilmiştir (Гойибова, 1996, s.53). Fıtrat söz konusu eserinde “...Buhara'nın yönetim şeklini, talim-terbiye usulünü, resmî idareleri eleştirdim. Kitap Buhara'da yaygınlaşmaya başladı. Onun naşirleri olan Buhara ceditçilerini tehlikeli duruma maruz bırakmamak için Emir ile ilgili önsöz yazdım ve bunun sebebi güya eleştiri kendisine değil de, memurlara ait olduğunu gösterdim.” (Мамажонов, 2001, s.389). Fıtrat tenkidi düşüncelerini ancak bu şekilde dile getirebilmiştir. Ayrıca Fıtrat *Münazara* adlı eserinde dünyevî bilimler ile birlikte eski edebiyat ve dinî konuları da kapsayan “usulü cedit” olarak adlandırılan yeni maarif sisteminin temellerini göstermiştir.

Abdurauf Fıtrat'ın yine İstanbul'da 1910 yılında Fars dilinde *Sayha* adlı şiirleri içeren kitabı ve *Hind Seyyahının Kıssası* adlı eseri de 1912 yılında neşredilmiştir. *Hind Seyyahının Kıssası* eseri roman tarzında yazılmış olup, Fıtrat'ın nesir eserleri içerisinde özel yere sahiptir. Nitekim eserde ülke hayatının birçok meseleleri, halkın zor hayatı, askerî yetkililerin düzensizlikleri, şehir ve köylerin ekolojik durumları, halk sağlığını muhafaza edilmesi, sanayi ve üretimin zayıflığı gibi ıslah edilmesi gereken konular Hind seyyahının görüşleri aracılığıyla ifade edilmiştir. Fıtrat mezkur eserinde “Türkistan halkları neden böyle bir duruma düştü? Bundan nasıl kurtulabilir?” şeklinde sorular yöneltmiştir. (Шарқ Юлдузи, 1991, s.6).

Fıtrat 1919 yılında “Şark Siyaseti” adlı bir makale kaleme alır. Makalede “...Şark'taki erk için verilen mücadelelerin birleştirilmesi gerekir...” şeklinde yaşanmakta olan siyasi süreçlere dikkat çeker.

Fıtrat 1920 yılında *Gerçekten Sevmek (Çin Sevgi)* ve 1923 yılında da *Hind İstilacıları* adlı eserlerini kaleme almıştır. *Hind İstilacıları* adlı sahne eserinde müstemleke zülmüyle ezilen halkların yabancılara karşı mücadeleleri tasvir edilmiştir. Her ne kadar eserin içeriği ve kahramanları Hindlilerden oluşsa da, aslında bu devirde Çar hükümetinin baskısı altında ezilen Türkistan faciasına adanmıştır (Гойибова, 1996, s.58). Yine 1924 yılında *Abulfayzhon* adlı trajedisini meydana getirmiştir (Хайруллаев, 2002, s.86).

Bunların dışında Fıtrat dinî konuları içeren ilmî risaleler, piyesler, hikayeler de kaleme almıştır. *Kiyamet, Şeytanın Tanrı'ya İsyanı, Rozalar, Mirac, Zaynabning Imoni, Ok Mozor, Kişik Eşon ve Zeyd ve Zeyneb* gibi eserler örnek olarak gösterilebilir.

Seyfettin Erşahin, Abdurauf Fıtrat'ın fikir serüvenini üç döneme ayrılabilceğini ifade etmektedir.

1. 1909-1918: Buhara ceditçileri ve Genç Buharalılar mütefekkeri konumundaki bu dönemde Münazara, Seyyah-ı Hind, Rehber-i Necat ve Aile gibi çalışmalarında daha çok bir İslam ıslahatçısı ve milliyetçi olarak Buhara başta olmak üzere Türkistan'ın uyanışı için uğraşmıştır. İstanbul'dan döndükten sonra 1913-1917 yıllarında Orta Asya'da ortaya çıkan büyük siyasi,

kültürel ve toplumsal değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, Genç Buharalıların önde gelen bir üyesi olarak Emir'e karşı mücadelelere katılmış, sol ceditçilerin önderliğini yapmıştır.

2. 1918-1924: Bolşeviklere inanan Fitrat, Türkistan'ın geri kalmışlıktan ve İslam dünyasının İngiliz sömürgesinden kurtulmasını Bolşevik Rusya ile ittifakta ve sosyalistlere katılmakta görür. Dünyanın Batı sömürgesinden kurtuluşunu Şark'ın Rusya ile birlikte hareket etmekte olduğuna inandı.

3. 1924-1938: Bu yıllarda Fitrat, Bolşevik Rusya'nın himayesinde Türkistan'ın yeni hayat yolunu kurmasının mümkün olduğuna inandı. Ancak kısa sürede siyasi hayal kırıklığı ve başarısızlıktan sonra tekrar edebî ve ilmî çalışmalarına dönen Fitrat, 1924-1938 yıllarında İslam'dan sosyalizme, oradan da ateizme varan bir karanlık macera yaşamıştır. Ayrıca Erşahin, Fitrat'ın fikir hayatında onun en değişmez vasfının milliyetçilik olduğunu ifade etmektedir (Erşahin, 2000, s.34).

Sonuç

İslam düşünce ve medeniyet tarihinin yeniden dönemlendirme anlayışına göre XIX. ve XX. Yüzyıllar “Arayışlar Dönemi” şeklinde ifade edilmektedir. Bu yüzyıllarda sadece Türkistan bölgesinde değil bütün İslam ülkelerinde yeni arayışlar içerisinde oldukları görülmektedir.

XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında Türkistan'ın içtimai ve siyasi hayatı birçok tarihsel olaylara sahne olur. Rusya'nın Türkistan'daki sömürgecilik siyaseti olumsuz neticeler doğurur. Bunun sonucunda Türkistan'da bu tür hareketlere karşı çeşitli şekillerde büyük mücadeleler verilir. Türkistan'da ilk olarak marifetçilik hareketi sonrasında da ceditçilik hareketi ortaya çıkar.

Abdurauf Fitrat XX. Yüzyıl Özbek edebiyatının ve Buhara ceditçilik hareketinin en büyük temsilcilerinden birisidir. 1886 yılında Buhara'da ticaret ile meşgul olan Özbek bir baba ve Tacik bir anadan dünyaya gelir. Onun yaşamış olduğu yıllar Türkistan'da siyasi, tarihsel, kültürel değişimlerin hüküm sürdüğü döneme rastlar. Buna rağmen Fitrat çok iyi bir eğitim ve öğrenim görür. Nitekim o, ilköğrenimini dinî mektepte sonra Buhara'nın meşhur “Mirarab” medresesinde devam eder. Fars ve Özbek dillerini mükemmel derecede bilen Fitrat Arap dilini de ileri seviyede öğrenir. Daha sonra 1909-1913 yıllarında yüksek tahsilini tamamlamak üzere geldiği İstanbul'da Fitrat'ın dünya görüşü, siyasi, edebi düşüncesi değişir ve deneyim kazanır. Hatta ilk eserlerini İstanbul'da bastırır.

Memleketine döndüğünde burada yaşanmakta olan içtimai-siyasi olaylara, özellikle ceditçilik hareketine meyleder. Buhara ve Semerkand'da ceditçiler ile birlikte faaliyet yürütür. Fitrat, aynı zamanda öğretmenlik yapmaya başlar ve Genç Buharalıların yayın ve teşkilat işlerinde çalışır. 1918 sonu ile 1919 başlarında Taşkent'te “Çağatay Gurungi” adlı topluluğu kurar. Onun amacı Türkistan aydınları arasında birliği sağlamak ve Çağatay dilini esas alarak

Türkistan için ortak edebi bir dil yaratmaktır. Fıtrat, Türkistan halklarının bir olduğunu savunur ve parçalanmasına da şiddetle karşı çıkar.

1923 yılında Fıtrat Moskova'ya gitmek zorunda kalır. Moskova'da bulunduğu sıralarda Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırmacı-öğretim üyesi olur ve 1924 yılında da kendisine profesörlük unvanı verilir. Moskova'dan döndükten sonra Buhara, Semerkand, Taşkent üniversitelerinde ders verir. 1925 yılında Sencer Sıddık ile Fergana taraflarında bir ilmî gezi yapar. Bu gezi esnasında Türk kültürünün en önemli kaynaklarından Kutadgu Bilig'in bir yazmasını bularak ilim dünyasına kazandırır. Fıtrat'ın bu tür faaliyetleri Bolşevikler ve Sovyet hükümeti yöneticileri tarafından takibe alınır. Bunun sonucunda Abdurauf Fıtrat ile birlikte Abdulla Kodiriy, Çolpon, Batu, Usman Nosir gibi aydınları "halk düşmanı" şeklinde suçlanarak ve 23 Nisan 1937 tarihinde mezkur aydınlar tutuklanırlar. 4 Ekim 1938 tarihinde Fıtrat, Abdulla Kodiriy ve Çolpon vahşi bir şekilde kurşuna dizilerek idam edilirler. Bununla birlikte Fıtrat 1957 yılında Sovyet yönetiminin Yüksek Mahkemesinin Askerî Komitesi tarafından aklanır ve itibarı iade edilir. Bu tür kişilerle ilgili yazılanlar hakkında bir hususun belirtilmesinde fayda vardır. SSCB döneminde yazılan ve neşredilen kitap ve makalelerde söz konusu şahıslar dönemin ideolojisine uygun bir şekilde ele alınırlar. Ancak bağımsızlık sonrası dönemlerde yazılan ve neşredilen kitap, makalelerde farklı yaklaşım ve bilgiler bulunmaktadır.

Abdurauf Fıtrat'ın dünya görüşü hangi yaklaşımla ele alınırsa alınsın, Çar ve SSCB döneminde yaşayan halklar tarihsel ve kültürel bağlantılarını ancak bu şekilde koruyabilmiştir. Onun bazı düşünceleri bir takım ateistik veya metodolojik sorunlar taşımakla birlikte tarihsel bağları hatırlatacak birçok bilgi ve kültürel mirasın da taşıyıcısı olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Eraslan, Cezmi (1996), "FITRAT, Abdurauf,", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 48-49.

Fıtrat, Abdurauf (2000), *Buhara'da Cedidcilik Eitim Reformu Münazara ve Hind Kıssası*, Hazırlayan Seyfettin Erşahin, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Djalolov, Vahidjon (2003), *İ.Mominov ve Felsefî Çalışmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Агзамходжаев, Саидакбар 2006, *История Туркестанской Автономии (Туркистон Мухторияти)*, Ташкент: Тошкент Ислон Университети нашриёти.

История Народов Узбекистана II, (1947), Под редакцией: С. В. Бахрушина, В. Я. Непомнина и В. А. Шишкина, Ташкент: Издательство АН УзССР.

Маҳмудова, Гули (2006), *Жадидизм ва Туркистонда Ахлоқий-Эстетик Фикр Тараққиёти*, Тошкент, Давр Пресс Нашриёти.

Мўминов, Иброхим (1999), Ўзбекистондаги Табиий-Илмий ва Ижтимоий-Фалсафий Тафаккур Тарихидан Лавҳалар, (Масъул Мухаррир: Абдулҳафиз Жалолов), Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиси Фан Нашриёти.

Хайруллаев, Музаффар (2002), Буюк Истеъдод Соҳиблари, Тошкент, Адолат Нашриёти.

Ўзбекистон Халқлари Тарихи II, (1993), Аҳмадали Асқаров таҳрири остида, Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиси Фан Нашриёти.

Мамажонов С. (2001), *Маънавият Юлдузлари*, (Масъул Мухаррир: М. М. Хайруллаев), Тошкент: Абдулла Қодирий Номидаги Халқ Мероси Нашриёти, 388-393.

Назаров, Қиёмиддин (2004) Фалсафа Қомусий Луғат, Тошкент, Ўзбекистон Файласуфлар миллий жамияти нашриёти.

Хайруллаев Музаффар (2001), *Маънавият Юлдузлари*, (Масъул Мухаррир: М. М. Хайруллаев), Тошкент: Абдулла Қодирий Номидаги Халқ Мероси Нашриёти, 338-339.

Ғойибова, Шаҳноза (1996), Абдурауф Фитратнинг Ижтимоий-Фалсафий Қарашлари, Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент.

Фитрат, Абдурауф (2000), Танланган Асарлар I. жилд, Масъул муҳаррир: Н. Каримов, Тошкент, Манавият Нашриёти.

Хайруллаев, Музаффар (1985), Культурное Наследие и История Философской Мысли, Ташкент, Издательство «Ўзбекистан».

FİRDEVSÜ'L-İKBÂL'DE GEÇEN AĞIRLIK, MESAFE VE UZUNLUK ÖLÇÜ ADLARI*

Dr. Öğr. Üyesi Sevda KAMAN**

Öz: Orta Asya Türk tarihinin son döneminin en önemli yerli kaynaklarından birisi olan *Firdevsü'l-İkbâl*, Hıve hanlarından El Tüzer Han'ın (1804-1806) emri üzerine Kongrat hanedanının ilk tarihçisi Mûnis ile Mûnis'in ölümünden sonra eserin kalan kısmını (eserin beşte birini) kaleme alan Âgehî tarafından yazılmış bir tarih kitabıdır. Bu eseri değerli kılan Kongrat sülalesinden olan Muhammed Emin İnak (1760-1790)'ın, Avaz İnak (1790-1804)'ın, El Tüzer Han (1804-1806)'ın, I. Muhammed Rahim Han (1806-1825)'in Harezmi'de tahtta buldukları devirleri aydınlatması ve son dönem Çağataycasının özelliklerini yansıtmasıdır. Bu çalışmada *Firdevsü'l-İkbâl*'de geçen ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adları incelenmiştir. Çalışmada eserin içeriği ve müellifleri hakkında kısa bilgiler aktarılmıştır. Eserde geçen ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adları; yapı, anlam ve köken bilgisi açısından analiz edilmiş, dilbilimsel kavram alanları eserden örnek cümleler verilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserden hareketle tespit edilen ölçü adlarının ağızlardaki ve Türkiye Türkçesi ölçünlü dildeki durumları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Hıve Hanlığı, *Firdevsü'l-İkbâl*, Mûnis, Âgehî, ölçü adları.

WEIGHT, DISTANCE AND LENGTH MEASUREMENT WORDS IN FİRDEVSU'L-İKBÂL

Abstract: *Firdevsü'l-İkbâl* which is one of the most important national resources of last period of Middle East Turkish history is a history book that is written by Munis who is first historian of Kongrat dynasty and Âgehî who engrosses rest of work (one fifth of) after death of Munis at the behest of El Tüzer Han (1804-1806) who is one of the Hıve Khans. The thing which makes this work valuable is to namely events in period which Muhammed Emin İnak (1760-1790), Avaz İnak (1790-1804), El Tüzer Khan (1804-1806), I. Muhammed Rahim Khan (1806-1825) who are from Kongrat family are in throne in Harezmi and reflect features of last period Chagatai. In this study, "measure" names in *Firdevsü'l-İkbâl* are examined. In study, firstly short information regarding content and author of work is relayed. Density, distance and length measure names in work are analyzed in terms of meaning and etymology, it is tried to put forward linguistic concept fields by giving example sentences from work. And than information about situations of these names that are determined in work in subdialects and Turkey Turkish measured language is given.

Keywords: Chagatai, Hıve Khanate, *Firdevsü'l-İkbâl*, Mûnis, Âgehî, measure names.

1. Giriş

“Eğer ölçebiliyorsan, ne hakkında konuştuğunun farkındasın, eğer ölçtüğünü bir de rakamsal olarak ifade edebiliyorsan, ölçtüğün niteliğin ne olduğu hakkında artık bilgi sahibisin, fakat ölçemiyorsan ve rakamsal olarak da ifade edemiyorsan, sahip olduğun bilgiler yetersiz ve tatmin edici değil; bu bilgiler, bilimsel çalışmaların ilerlemesi açısından başlangıç olabilir fakat bundan ne kadar emin olduğun belli değil.”

Lord W. T. Kelvin

İnsanın sahip olduğu ve evrende gördüğü nesnelerin, olguların uzunluklarını, miktarlarını, ağırlıklarını, hacimlerini, mesafelerini, derinliklerini ölçmeye ihtiyaç duyması evreni idrak etme ve

* Bu çalışmanın bir kısmı Malatya'da düzenlenen 9. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda 04.11.2017 tarihinde sözlü olarak sunulmuş, bildiri tam metin olarak yayımlanmamıştır. Burada yer alan metin çalışmanın değişiklikler ve ilaveler ile genişletilmiş son biçimidir.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

somutlaştırma çabası olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle insanın bir niceliğin miktarını kendine mahsus bir ölçü ile tayin etmeye gereksinim duyması dünyadaki nesnelere ve olguları anlama, anlatma, modelleme, kalıba sokma arzusu ile de açıklanabilir. Ölçü; günlük yaşantımızda, toplumsallaşma ve kentleşme süreçlerinde, ticaret, bilim, endüstri, iktisat gibi alanlarda önemi günden güne artan bir kavram haline gelmiştir. Joseph Whitworth'un ‘*Ölçebiliyorsan üretebilirsin.*’ sözü ölçünün bilimde, teknolojiye ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

“Bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirme.” (TS 1998: 1723) olarak tanımlanan ölçünün esas karşılaştırmaktır. Karşılaştırmaya dayalı oranlama olgusu göreceli olduğundan ölçüde uluslararası standarda ulaşmak zaman almıştır. Dünya tarihine bakıldığında tüm ölçü birimlerinde belli bir standarda ulaşma çalışmalarının XIX. yüzyılda başladığı görülmektedir. Fransız hükümetinin girişimi ile aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu 17 devlet temsilcisinin katılımıyla 20 Mayıs 1875'te Paris'te Metre Konvansiyonu imzalanarak evrensel ölçü birimleri kullanılması yönünde adımlar atılmış; 29 Şevval 1298 (23 Eylül 1881)'de, 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere yeni ölçüler ile ilgili bir kararname¹ yayımlanmıştır. (http://www.ume.tubitak.gov.tr/sites/images/ume/ulusal_ve_uluslararasi_metroloji_sistemi.pdf)[24/05/2018]. Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün girişimi ile 26 Mart 1931'de yapılan değişiklikle metrik sistem yasal metroloji kapsamında yeniden kabul edilmiştir.

Türk ölçü terminolojisine bakıldığında ölçü adlarının dilin kendi imkânlarıyla (kelime türetme, gramer öğeleri, metaforlar vb.) (Oral Seyhan 2007: 116) ve aynı zamanda Eski Türkçe metinlerinde Çince'den, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Arapçadan; coğrafi, kültürel, ticari vb. faktörlerin etkisiyle Farsça başta olmak üzere birçok dilden ödünçleme yoluyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ölçü adlarının Eski Türkçeden günümüze geçirdiği değişimlere ışık tutan, eski ve yeni ölçü adları hakkında bilgiler veren eserlerin künyeleri -en son çalışmalar da dâhil edilerek- bu alandaki yeni çalışmalara kaynak olması bakımından çalışmanın sonundaki ekte kronolojik olarak sıralanmıştır.

1.1. Firdevsü'l-İkbâl

Çalışmamızda son dönem Çağataycasının önemli eserlerinden biri olan *Firdevsü'l-İkbâl*'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinin T82 numarada kayıtlı bulunan nüshası esas alınarak bu dönemde kullanılan ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adları tespit edilmeye çalışılmıştır. *Firdevsü'l-İkbâl* yazarının devlet adamı olması, hanlığın arşivindeki belgelerden yararlanması ve hanla

¹ Kararnamenin *Cetvel-i Mezbûrun Sûret-i İsti'mâli* başlıklı bölümünde eski ölçülerin yeni ölçülere çevrilmesiyle ilgili verilen örneklerdeki küsuratlı işlemler yeni ölçülerin kavranmasında zihin karışıklığına yol açmıştır. Halkın ve esnafın yeni ölçüleri daha iyi anlaması, ölçü çevriminin kolaylıkla yapılabilmesi adına XIX. yüzyılın önemli matematikçilerinden Hüseyin Tevfik *Yeni Ölçülerin Menâfi' ve İstimâline Dâir Bir Risâle* adlı bir eser yazmıştır. Yazar, 1299 (1881/1882) tarihli bu eserine yeni ölçülerin faydalarını sıralayarak başlamıştır. Eski ve yeni ölçüleri tanıtan yazar yeni ölçülere göre fiyatın nasıl belirleneceğini açıklamış; yeni ölçülere dair kuralları hatırlatmıştır. Ölçü çevrimi için örnekler veren yazar, ölçü çevrimi esnasında yapılacak hata paylarına da değinmiştir. Hüseyin Tevfik'in eserinde yer alan ölçü adları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Tevfik, (1299/1882), *Yeni Ölçülerin Menâfi' ve İsti'mâline Dâir Risâle-i Muhtasara*, İstanbul: Mihrân Matbaası.

birlikte seferlere katılması münasebetiyle Hive Hanlığı hakkındaki verilere ulaşmamızda önem arz eder. Zira bu dönemle ilgili bilimsel çalışmaların Çağataycanın Klasik Devri'ne göre daha az olması ve bu döneme ait tarihi kaynakların yetersiz olması *Firdevsü'l-İkbâl*deki bilgileri daha da değerli kılmaktadır. Bu eserde Kongrat sülalesinden olan hanların [Muhammed Emin İnak (1760-1790), Avaz İnak (1790-1804), İltüzer Han (1804-1806), I. Muhammed Rahim Han (1806-1825)] Harezmi'de tahtta buldukları devirlerdeki olaylar aktarılmıştır. Mûnis'in *Firdevsü'l-İkbâl*de aktardığı olaylar ile ilgili Bregel şunları aktarmıştır:

“Olaylar ve kayıtlarının tutulduğu zaman arasında yedi ve daha çok yıl geçmiş olması gerekmektedir. Yazarın belli olayların (han tarafından yönetilen askeri seferler gibi) içinde bulunabildiği, hatta içinde olduğunu açıkça söylediği zaman bile *Firdevsü'l-İkbâl*de anlatılanların tamamıyla hafızadan yazılmadığı, eserde anlatılanların yazar (ve belki de başkaları) tarafından tutulan notlara ve günlüklere dayandığı da düşünülebilir. Aksi takdirde bu tür olayları günbegün ayrıntılarıyla meydana geldiklerinden yıllar sonra nasıl verebildiğini açıklamak zor olurdu.” (1999: 30)

Eserde savaşlar, av törenleri, ziyafetler, hanların cülusları ve vefatları, fetihler gibi önemli olaylar mesnevi, kaside, gazel, tarih, rübai, kıta, terkib-i bend, beyit, mısra gibi nazım biçimleri kullanılarak aktarılmış ve böylelikle anlatım zenginleştirilmiştir. Şiir Muhammed Mûnis, eserini Muhammed Rahim Han'ın kendisine Mirhand'ın meşhur *Ravzatu's-safâ* adlı eserini Özbek Türkçesine tercüme etme işini buyurmasından dolayı tamamlayamamıştır. Bu tercüme işini yapabilmek için *Firdevsü'l-İkbâl*'i yazmaktan vazgeçmiş; bu işi öğrencisi ve yeğeni olan Muhammed Rıza Âgehî devam ettirmiştir. Şiir Muhammed Mûnis, kadim zamanlardan başlayarak, Muhammed Rahim Han hükümrancılığının yedinci yılına (1813'e) kadar olan olayları yazmış; Âgehî ise 1813'ten 1825'e kadar Harezmi'de I. Muhammed Rahim Han ve Allahkulu Han hükümrancılığı dönemindeki olayları kaleme almıştır. (Kaman 2012: 1, 3).

Eserde savaş ve seferlerden, fetihlerden, Hive Hanlığı coğrafyasından bahsedildiği için ölçü adlarından istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Hive Hanlığı döneminde inşa edilen köprü ve hisarlara dair bilgileri, açılan kanalların derinliklerini ve genişliklerini, sefere çıkılacak bölgelerin mesafelerini ifade ederken de yazar ölçü adlarına başvurmuştur. Çalışmamızda eserin İstanbul nüshası üzerine hazırlanan doktora tezlerinden yararlanılmıştır.² *Firdevsü'l-İkbâl*de tespit edilen ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adlarının tasnifi yapılırken ölçü adlarının oluşturulma yolları benzerlik gösterdiği için Tanju Oral Seyhan'ın *Çağatayca İki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü*

² Eserin İstanbul nüshası üzerine yapılan ve bu çalışmada yararlanılan doktora tezleri şunlardır: Hayrullah KAHYA, (2010), *Mûnis ve Âgehî Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Sevda KAMAN, (2012), *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme (156b-336a)-Dizin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; R. Şenay ŞİŞMAN, (2012), *Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Birimleri makalesindeki tasniften ilham alınmıştır. Eserde geçen ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adları; anlam ve köken bilgisi açısından analiz edilmiş, dilbilimsel kavram alanları eserden örnek cümlelerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Firdevsü'l-İkbâl'de Geçen Ağırlık, Mesafe ve Uzunluk Ölçü Adları:

2.1. Yabancı Kökenliler

2.1.1. *andāza*

Farsça kökenli kelime *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “Bez, kumaş gibi şeyleri ölçmekte kullanılan ve çarşı arşını da denen 65 santimlik uzunluk ölçüsü. [Kelime Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir]” şeklinde açıklanmıştır (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 343). Kelime günümüzde de *endāze*ye *gelmek* “ölçülemez, hesaplanamaz, ölçüye ve akla uygun olmamak” ve *endāze*ye *vurmak* “ölçmek, tartıp biçmek” ifadelerinde de halen kullanılmaktadır (2010: 343).

Mehmet Erkal'ın *Arşın* adlı makalesinde “Her biri dört parmak genişliğinde dört kabzadan veya her biri ikişer kerahlık sekiz rubudan ibaret olup metrik sistemde 65 santimetreye eşittir.” ifadeleri mevcuttur (1991: 412).

Kutadgu Bilig'de “sınır, ölçü” (Üşenmez 2006: 200) anlamlarında kullanılan kelime, *Firdevsü'l-İkbâl* de *bi-andāza* şeklinde “ölçüsüz, sayısız” anlamıyla on dört kez (13a/3, 221b/07, 253b/06, 228b/01, 394a/07, 402a/15, 406a/17, 413b/09, 438a/01, 440a/06, 448a/14, 457a/06, 464a/07, 481b/04) sıfat olarak kullanılmıştır. “*Ġayrat-ı calādat ve ħamiyyat-ı şacā'atdın (6) anıñ sarvaqtıġa Masīhā dék ħadam yétkürüp ölük cısmıġa ħayāt-ı tāza ve na-umīd cānıġa (7) masarrat-ı bī-andāza baġışladı.*” (221b/07)

Yine *andāzasız* kelimesi de eserde bir kere kullanılmıştır. “*Köller aña ġāyat [u] andāzasız/ Körünüben (14) öyle ki aġzar téñiz.*” (248b/13)

Eserde kelimenin “liyakat, mertebe, sınır” anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra eserde *tanāb-andāza* ifadesi kullanılmıştır. *Tanāb* “ölçü ipi”, *tanāb-andāza* ise “endaze ölçümü için kullanılan ip” anlamında kullanılmaktadır. *Tanāb* aynı zamanda Harezmi'de 4037-4097 m² arasında bir ölçüdür (Bregel 1999: 637). Metinde bir kez kullanılmıştır. “*Nā-gāh ħabar-dār bolduġ kim atımız ayaġınıñ astıdaġı (11) muz taġmīnan bir tanāb-andāzası bola alġay muzabzab bolup oyulup bara durur.*” (325a/11)

2.1.2. *farsah* / *farsang*

Farsça *ferseng* kelimesi Arapçaya *fersah* olarak geçmiştir. 3 millik uzaklık ölçüsüdür. Yaklaşık 5 kilometre olup kullanıldığı yere ve zamana göre uzunluğu değişmiştir (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 378). Günümüzde *fersah fersah* “çok, pek” anlamında kullanılmaktadır. Bregel, *fersah*'ın Orta Asya'da XIX. yüzyılda 9-10 km'ye karşılık geldiğini Davidovich'in makalesini referans göstererek ifade etmiştir (1999: 570).

Yusuf Halaçoğlu'nun *Fersah* başlıklı yazısında kelimeye dair ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür:

“Kelime Ermenicede *hrasah*, Süryânice'de *prashā*, Pers dilinde *frasang*, Herodot ve Xenophon'da παρασαγγης şeklinde geçmektedir. Kāmûs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğunda mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. 1 fersah İran'da, atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zirâ (6, 23 km) yapmaktadır. Arap fersahı ise “fersah-ı tûlî, fersah-ı sathî, fersah-ı cismî” olmak üzere üçe ayrılıyordu. Bunlardan fersah-ı tûlî 3 mile eşit olup (12.000 tûlî zirâ) her mil 40 Mısır el arşını kadardı. Mısırlılar'ın el arşını ise 49, 875 cm uzunluğunda olup bu da 4 şer'î arşına yani bir kulaca (bâ') karşılıktı. Dolayısıyla 3 mil 5, 985 km etmekteydi.” (1995: 412)

Bölgeye ve zamana göre farklı ölçülere karşılık gelen kelime, *Dîvân-ı Hikmet*'te *ferseng* şeklinde geçmiş, “fersah, üç millik bir mesafe ölçüsü” karşılığı verilmiştir (Üşenmez 2006: 210). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde *fersah* kelimesinin bir uzunluk ölçüsü birimi olduğu *Kitâb fîl-Fıkh bi-Lisân't-Türkî* de ve *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*'de geçtiği belirtilmiştir (Toparlı 2007: 82).

Metinde *farsah* iki kere (113a/5, 383a/03) kullanılmıştır. “*Şuran Bahâdur -kim Çıldır uruğının uluğı durur- ol él bile Hasan Kal'asının kün toğar (3) kıblasıda bir farsah yırağ kışlak kılip oturup érdi.*” (383a/03)

Eserde *farsahlık* kelimesi 3 kere (193a/08, 32b/13, 73a/8) *farsahlık* şekli 9 kere (33a/8, 63a/9, 72a/10, 180b/13, 173a/10, 285b/01, 318a/16, 320b/12, 329a/12) kullanılmıştır. “*Muhammad Amîn Inağ hem (8) yurtdın ävvâra kılip Baba Bégniñ vaqı'asında yana kéltürüp (9) Ak Sarây ve Muz Kömgen hudûdıda -kim dârus's-salţana-ı Hîvağğa tahmînan üç (10) farsahlık yol durur- süknâ ta'yîn kılip durur érdi. Bu tabağa tört (11) uruğğa munğasım bolğusu durur.*” (173a/10)

Eserde *farsang* kelimesi de üç kere (318b/10, 321b/14, 321b/15) kullanılmıştır. “*Davrasının misâhatı tahmînan otuz (16) farsang bola alğay, Kök Özekniñ köprek suyı aña ağar érdi.*” (321b/15)

2.1.3. manzıl/menzil

Arapça “inmek, konmak” anlamına gelen *nuzûl* kelimesinden gelen *menzil* “İki konak arasındaki uzaklık, bir konaklık mesafe, normal yürüyüşle bir günlük yol” anlamına gelmektedir. Halaçoğlu'nun *menzil* üzerine aktardığı bilgiler şu şekildedir:

“Konaklama noktaları birbirine eşit uzaklıklarda olmayıp her bir menzil coğrafi şartlara, emniyetin ve menzil ihtiyaçlarının sağlanabileceği yerlere göre değişik mesafelerde kurulmuştu. Menziller, ana ve tali yollar üzerinde haberin çabucak yerine ulaştırılabilmesi için üç saatten yirmi sekiz saate kadar olan mesafelerde tesis edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde resmî haberleşmeyi sağlayan posta teşkilâtı ve ordunun konaklama noktaları için kullanılan bir terim.” (2004: 159)

Bregel, *menzil*'in Orta Asya'da “bir günlük yürüyüş yolu” anlamına geldiğini ancak saatte kaç kilometreye denk geldiğinin farklı koşullara göre değişebildiğini dile getirmiştir (1999: 614).

Orta Türkçeden beri dilimizde olan *menzil* kelimesi *Firdevsü'l-İkbâl*'de 1 kere (461a/15), *manzıl* şeklinde ise 11 kere (384b/01, 420b/13, 450b/05, 430a/03, 434b/11, 436a/09, 450b/06,

450b/07, 481b/16, 487a/14, 514b/02) kullanılmıştır. İki konak arasındaki uzaklık anlamına gelen *manzillîğ* ve (512b/16) *manzillîk* birer kere (448b/04) kullanılmıştır. “*Yek-şanba küni nahzat livâsın harekatğa (4) kirgüzüp yarım manzillîk yol yürüp bir suniñ kenârın mazrab-ı bâr-gâh-ı gerdün-sâ ve maqarr-ı kevkebe-i (5) vâlâ kılıp dururlar.*” (448b/04)

Eserde *menzillik* şekli ise 11 kere (281b/11, 308a/10, 323a/17, 310b/01, 381a/12, 498a/15, 359b/03, 450a/01, 461a/14, 462a/02) geçmektedir. “*Ve üç menzillikde kéynidin yétüşüp katıg uruş vuķū‘ taptı.*” (310b/1)

2.1.4. *mîl*

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *mîl* kelimesine karşılık “(Ar. *mil* < Lat.) Kelime Latineden İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerine de geçmiştir.” ifadeleri yer almaktadır. (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 823). Steingass *mîl*'in 4000 arşına denk geldiğini ifade etmiştir (1892: 1363). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde *mîl* kelimesinin 4000 adımlık mesafe anlamında *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*'de geçtiği aktarılmıştır (Toparlı 2007: 1184). Tanju Oral Seyhan *mîl*'in 4000 *kağem*'e 12000 *yıgaç*'a denk geldiğini belirtmiştir (2007: 132). Kallek ise *Mîl* başlıklı yazısında şu ifadeler yer vermiştir:

“Kelimenin aslı Latince “bin” anlamındaki mille olup (Grekçe milion) Roma ordusunun - her iki ayakla birer tane olmak üzere- 1000 çift adımda yürüdüğü mesafeyi ifade etmek için kullanılmış, Roma İmparatorluğu'nun nüfuzu altındaki bölgelere de geçmiştir. Latin alfabesindeki “M” harfinin değeri de 1000'dir. Arap dilcilerinin, gözün erişebildiği mesafeyi gördükten sonra başka tarafa “meyl” etmesi sebebiyle bu uzaklığa aynı kökten “göz erimi kadar uzunluk” anlamında *mîl* adı verildiği şeklindeki açıklamaları bir yakıştırmadan ibaret olmalıdır.” (2005: 53)

Tüm bu açıklamalar *mîl*'in uzunluğu her bölgede muhtelif olan bir mesafe ölçüsü olduğunu göstermektedir. *Mîl* kelimesi metinde iki kere (353a/04, 340b/15) kullanılmıştır. “*Taîlası, kim (3) pañ-şanba küni durur érdi, çâşt-gâhda Kuncud Yarmanîñ sengeridin köçüp (4) Yengiçke saķķâsıda daryânîñ kırağın, kim masâfatı kırğangâ bir mîl durur.*” (353a/04)

2.1.5. *mişkal*

Arapça “ağır olmak” anlamına gelen *seķâlet* kelimesinden gelen *mişkal* “Son zamanlarda sâdece altın, gümüş, inci gibi kıymetli mâden ve mücevherleri tartmakta kullanılan ve kullanıldığı yere, zamana göre değişiklik gösteren, yaklaşık 1,3 veya 1,5 dirhem yahut 20 veya 24 kırat ya da 4,009 veya 4,80 gr karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü birimidir.” şeklinde tanımlanmıştır (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 828). Günümüzde *miskal ile* “pek az miktarda, çok az ölçüde” *miskal miskal* “az miktarda, az sayıda” ifadelerinde yer bulan kelime “*Dostluk kantarla, alış veriş miskal ile.*” atasözünde de kullanılmaktadır (2010: 828).

Kallek, *miskal*'in terim olarak altın, gümüş, ilaç ve gülyağı gibi değerli şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimi olduğunu ifade etmiştir (Kallek 2005: 182). Kallek, ayrıca kelimenin Akkadcasının meşkalu 1 meşkaltum 1 şiklu, Asurcasının şiklu, Ugaritçesinin şekal, Fenikecesinin mişkal, İbrancesinin şek el 1 mişekal 1 mişeköl, Aramkesinin şikla, Ermenicesinin

mitpal 1 mispal, Süryanicesinin siklôs 1 metkala şeklinde olduğunu, kelimenin Grekçeye siklos, Latinceye siclus şeklinde geçtiğini belirtmiştir. (2005: 182).

Metinde bu kelime iki kere (165b/12, 516a/5) kullanılmıştır. “*Ol hazrat alardın tanbîh-ı (10) balîğ bile ısturdâd u muâlaba kılip alarnı ‘uqûbat zındânığa maḥbûs kıldı ve ıstı‘lâ-yı (11) a‘lâm-ı şevket ve istiksâr-ı â‘dâ-yı davlat için öz hazratığa maḥşûş bir tuğ-ı hürşîd-(12) furûğ yasattı kim anıñ mâhîça-ı duruḥşandasığa miñ mişķâl altun şarf (13) bolup cavâhur-ı girân-mâya bile zıynat u pîrâya taptı.*” (165b/12)

Ayrıca eserde “tartı, ölçü âleti, terâzi” anlamına gelen Arapça kökenli *mîzân* kelimesine de rastlamaktayız. Bu kelime iki kere (242b/17, 345a/09) kullanılmıştır. “*Bâ-vucûd ol durur kim munşıf-ı mîzân ve avâyıl-ı (10) ḥazân durur êrdi, arâzi-ı razm-gâhni şamşîr-ı şâ‘ıka-bâr damıdın abr-ı nîsânıñ (11) yamğuru dék ḥün-rîzlik körgüzüp mufısdılar ḳanıdın gülistân kılip dururlar.*” (345a/09)

2.2. TÜRKÇE KÖKENLİLER

2.2.1 İnsan Uzuvarından Yararlanma (Antropometrik sistem)

İnsan vücudunun ölçülerini konu edinen bilim dalına antropometri denmektedir. İnsana en yakın kavramlar olan organ adlarının ölçü adı olarak kullanılması şartıcı değildir çünkü bu kavramların her dilde kullanım sıklığı fazladır. Günümüzde de *avuç*, *parmak*, *karış* kelimeleri ölçü ifade etmek için kullanılmaktadır.

2.2.1.1. *avuç*

Türkiye Türkçesinde *avuç avuç* “bol bol, avuç dolusu”; *avuç dolusu* “(para için) pek çok”; *avuç içi kadar* “(yer için) pek küçük” ifadelerinde miktar bildiren *avuç* kelimesi *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “(Eski Türkçe *adut*>**ayut*>*avut*>*avuç* sayı sıfatlarıyla) Elin hafifçe kapatılmasıyla meydana gelen çukurluğun alabileceği miktar.” ifadeleriyle açıklanmıştır (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 88). Clauson’un bu kelime için aktardığı bilgiler şöyledir:

“Temel olarak ‘avuç dolusu’ fakat bazen de ‘avuç içi’; kelimenin yapısının oldukça olağandışı fonetik bir olaya sahip olduğunu, -u- ve -d-’nin etkisi altında -y- yerine -v-/-w- olmuştur, belki de buna karşılık, -t XI. yy’da -ç olmuştur. Bütün modern şivelerde yaşayan bir kelime olan *avuç*; tarihi metinlerden Uyg. VIII, Hak. XI., Çağ. XV., Harz. XIV., Osm. XIV. *avuç* ‘avuç’ pek çok metinde geçmektedir. XVIII. Rumi’de ‘avuc oyunu’ bir çeşit kumar, tahmin oyunudur. Herhangi bir şeyi elinde tutmak ve tek mi çift mi diye soru sorarak oynanan oyunun adı, yanlış bilen oyunu kaybeder.” (1972: 44)

Räsänen’e göre *avuç* kelimesi, *adut*~**abuç bulaşma ses hadisesiyle*, Doerfer’e göre *adut*>*avut*> analogi ses hadisesiyle, Eren’e göre *adut*>**ayurt*>*avut* biçiminde fonetik bir değişimin sonucunda *avuç* olmuştur (Eren 1999: 25). *Derleme Sözlüğü*’nde *koşamlamak* “İki elin yan yana gelmesiyle oluşan *avuçla* ölçmek” anlamına gelmektedir: *Buğdayı koşamladım, on koşam geldi.* (-Çr.) (DS XII. cilt: 4566).

Eserde *avuç* kelimesi *bir avuç* şeklinde dört kere (14a/15, 20b/9, 62b/5, 111b/4, 112a/11, 515b/02) geçmektedir. “*Cārūd-ı mardūd bir avuç tofrağ alıp Nūḥ ‘alayhi’s-salāmniñ mubārek (10) yüziğa urdı.*” (20b/9)

2.2.1.2. *barmak*

XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan, Eski Türkçede *erñek* şeklinde geçen kelime “Eski ölçü sisteminde 1586 yılına kadar arşının altmışta birine, bu tarihten sonra yirmi dörtte birine eşit olan uzunluk ölçüsü birimi, bir parmak kalınlığında uzunluk ölçüsü.” şeklinde tanımlanmıştır. (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 978). Günümüzde *parmak kadar* “çok küçük, küçücük” anlamında kullanılmaktadır. *Parmak* kelimesinin hem tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanımı hem de kökeni ile ilgili pek çok yayın mevcuttur.³

Derleme Sözlüğü’nde *parmak* kelimesini karşılayan ve parmakla ölçmek anlamını veren kelimeler şunlardır:

barmak, barmak (I) [barmah, barnak (I)] 1. Parmak. (-Ba.; iğneciler *Mudurnu -Bo.; Anaraş *Sürmene -Tr.; Çilehane *Reşadiye -To.; Danışman *Fatsa, Kuzköy *Akkuş -Or.; Nefsiköseli *Görel -Gr.; -Gm.; *Kilis -Gaz.; *Antakya -Hat.; Karaçay, Başhöyük aşireti *Kadınhanı -Kn.) [barmah]: (*İğdir ve köyleri -Kr.; *Erciş -Vn.) bannah Parmak. (-Yz.; Kızılcın *Sarıoğlan -Ky.) (DS, I. cilt 2009: 534)

[*barnak* (I)]: (Örkenez *Yalvaç, Senir *Keçiborlu, Uluğbey *Senir-kent, Gönen -Isp.; -Brs.; *Sivrihisar -Es.; Tepe, *Seben, Hacıahmet *Düzce -Bo.; Taşoluk *Göksün, -Mr.; *Yayladağı, *Antakya köyleri -Hat.; -Yz.; Hasanoğlan, Kıbrıs -Ank.; Yahyalı *Develi -Ky.; -Kn.; -Ada.; Sökün, Kocabük *Silifke, Hacıhamzalı *Tarsus, Burhan -İç.) *barnak* Parmak. (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS, I. cilt 2009: 534) hamak, hamak [*bamrak, baimak (I), barbah*] Parmak. (Hisarardı *Yalvaç -Isp.; Kayadibi, Çeltik *Yeşilova, *Tefenni -Brd.; Oğuz *Acıpayam, Karahisar *Tavas, Homa *Çivril -Dz.) [*bamrak*]: (Hasanoğlan -Ank.) [*bannak* (I)]: (Sarıköy *Merzifon -Ama.; *Bor -Nğ.; Tozkovan, Sey-men *Gülнар -İç.) [*barbah*]: (Koyunderе *Ahıska -Kr.) ’ (DS, I. cilt 2009: 534)

başak tutmak. (-Kr.) boğumlamak (I) Her hangi yuvarlak bir şeyin çevresini, başka bir şeyle karşılaştırmak amacıyla, sağ elin baş ve orta parmaklarıyla kavrayarak ölçmek. (*Mesudiye -Or.) (DS, I. cilt 2009: 534).

³ Ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk. Tuncer Gülensoy, **Türkçe ve Altay Dillerinde "Parmak" Adları (Parmakların Vücut Diline Katkıları)**, (<http://www.kulturevreni.com/22-7.pdf/3.11.2017>); Emine Gürsoy-Naskali, (1997). “Türkçede Parmak ve Beş Parmağın İsimleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 8, s. 233-240.; Levent Doğan, (2005). “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme – ana ve ara temel kelimeler-”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 1, s. 141-163, Edirne; Mine Nakipoğlu, (2009). “Türkçede Kullanılan Vücut Sözcükleri [Words For Body Parts In Turkish]”, **In Proceedings of 22nd National Conference on Turkish Linguistics**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, s. 319-330.; Engin Çetin, (2012). “Uygurca *Kiçig Erngek*, Karahanlı Türkçesi *Çıçalak* Ve Türkiye Türkçesi *Serçe Parmak* Sözcükleri Üzerine”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literatures and History of Turkish or Turkic**, Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı, Volume/Sayı 7/4, Fall/Sonbahar 2012, s. 1217-1227.; Yaşar Tokay, (2012). “c ve Çıçamuk ‘Yüzük Parmağı’ Kelimeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 22, s. 204-210.

bir çimdik [bir çimdik] İki parmak tutamı kadar. (*Tarsus -İç.) [bir çimdik]: (-Kr.; -Yz.) (DS, II. cilt 2009: 1222).

cerek (III) Baş parmakla işaret parmak arasındaki uzunluk. (*Arpaçay -Kr.) (DS, II. cilt 2009: 885).

parmaklamak Parmakla ölçmek: Çapıtı parmakladı. (Ülkü -Brs.) *parnak* Parmak. (-Nğ.)

çenge Parmaklar aşağı doğru olarak elin alabileceği ölçüde, avuç dolusu. (Kerkük) (DS XII. Cilt: 4477).

çiplik (III) Baş ve işaret parmaklarının arasındaki açıklıktan ibaret olan bir ölçü. (Ayşepınar -Ky.)

çippek [-> *çipik*]

çippen [-> *çipik*]

çipre [-> *cibre* (I)]

çipri [-> *çirpi* (I) -1] (DS, II. cilt 2009: 1234).

Bregel, Harezmi'de bir parmak ölçüsünün 2.2 cm'ye denk geldiğini ifade etmiştir (1999: 634). Metinde *barmaq* kelimesi ölçü anlamında bir kere kullanılmıştır. “*Çün âftâb-ı İskenderî sıpıhr-ı nil-günniñ [322b] (1) daryâ-yı ahzârığa keştî-ı nûr sürüp durur. Bâ-vucûd kim tēñizniñ muzı tört (2) barmaq ve yarım qarışdın ziyâda qalın toñmay durur érdi.*” (322b/2)

2.2.1.3. *karı*

Clauson kelimenin temel anlamının dirsek olduğunu ancak bu kullanımının haricinde sıklıkla bir ölçü terimi olarak kullanıldığını belirtmiş, dirsekten parmak uçlarına kadarki uzaklığı belirten ölçü terimi olan kübitle eş değerde kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 644). Eski Türkçeden beri kullanılan bu kelimeye ilişkin Yamada 30 cm'lik bir uzunluk olduğu bilgisini vermiştir (1993: 274).

Babür'ün *Mübeyyen* adlı eserinde bir tutamın yarım *karı*'ya, bir *karı*'nın altı tutama geldiği bilgisi mevcuttur (Oral Seyhan 2007: 130). Bregel, *karı*'nın Harezmi'de 149 cm'ye denk gelen bir ölçü olduğunu ifade etmiştir (1999: 631). Şeyh Süleyman Efendi kelimeye karşılık “bir kulaç, iki zira (dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü)” açıklamasını yapmıştır (1298/1881: 218).

Metinde kelime beş kez (20b/15, 21a/4, 274a/09, 273a/07, 274a/10) kullanılmıştır. “*Bu nahrınıñ bağlanğan yériniñ (9) ‘arzi yüz seksen qarıdın köp érdi ve ‘umkı altmış.*” (274a/09)

2.2.1.4. *karış*

Karış, başparmak ile serçe parmak arasındaki açıklık kadar olan uzunluk birimidir. Bregel, Harezmi'de bir karışın yaklaşık 22-23 cm'ye denk geldiğini ifade etmiştir (1999: 634). Clauson, *karı* ve *karış* kelimelerinin önce silah anlamında sonradan ölçü birimi olarak küçük ses değişiklikleriyle bütün Türk lehçelerinde kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca *karış* kelimesini <**kar*-dan türemiş isim şeklinde vermiş, anlamı için “açılmış başparmakla küçük parmağın ucu arasındaki mesafe” ifadelerine

yer vermiştir (1972: 644-645). Gülensoy kelimenin *karı-* fiiline *-ş* fiilden isim yapma eki gelerek oluşmuş bir isim olduğunu ifade etmiştir. (2007: 470).

Kaşgarlı'nın eserinde geçen “*Ol barçın qarışladı.*” (O ipekli kumaşı karışladı [karış miktarına göre ölçtü] (DLT III, 335).” örneğinden hareketle *qarış*'ın kumaşların ölçümünde kullanıldığını anlamak mümkündür (Atalay 1991-1992). Çağataycada sıkça kullanılan bu kelime için Arat, *qarış* <*kar-ı+ş*'ı ‘gerilmiş hâlde başparmak ucundan ‘serçe’ parmağın ucuna kadar uzanan bir mesafe ölçüsü olarak vermiştir (Arat 1987: 616).

Firdevsü'l-İkbâl'de *qarış* kelimesi beş kez (322b/02, 325a/04, 325a/05, 497b/10) geçmiştir. “*Bā-vucūd kim tēñizniñ muzı tört (2) barmaq ve yarım qarışdın ziyāda qalın toñmay durur érdi.*” (497b/10) “*Daryā taşlap yüzide bir qarış yā iki qarış (11) qağlıq su ve astı oymalay durur érdi.*” (322b/02)

2.2.2. Doğa Unsurlarından Benzetmeler (Metaforik Kullanımlar)

Nesnelerin nicelik bakımından ölçülendirilmesinde, doğaya ait herhangi bir unsurdan yararlanılarak benzetmeye dayalı unsurların kullanımıyla ilgili anlatım biçimleri meydana getirilmiştir. Bu anlatım biçimine dil biliminde, *deyim aktarması~metafor* denilir. Ünlü dil ruhbilimcisi Kainz, deyim aktarmalarının dil yaşamının ilk belirtisi olduğuna değindikten sonra “Dil, metaforik bir temele dayanır. Her dil az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğüdür.” (Aksan 2006: 63) görüşüne yer vermiştir.

2.2.2.1. ok atım

Dört yüz zira ölçü yerine kullanılan bir tabirdir. Bir okun en çok gittiği adım esas alınarak bu ad verilmiştir (Pakalın 1993: 721). Bu ifadeye sözlüğünde yer veren Kaşgarlı *oktam* kelimesine “ok atımı (DLT I)” karşılığını vermiştir (Üşenmez 2006: 324).

Melek Özyetgin, *ok* ile “menzil, mesafe” anlamında kullanılan *atım* kelimelerinin birlikte kullanılması ile ifade edilen metaforik kullanımı şöyle açıklamıştır:

“Buradaki metafor modeli, kaynak alan olan ok ile hedef alanı olan mesafe arasındaki mantıksal ilişkilendirmeye ortaya çıkar. Burada metafor şemasında birim olarak kullanılan *ok* (~*tir*), teğet ve çizgisel hareket eden bir nesnedir. Ve hızlı bir nesne olarak varılacak uzak ve aşağı yukarı belirli bir mesafeyi gösterir. Çünkü okların da metrik açıdan bilinen bir menzili vardır. Burada hedef olarak belirli bir uzaklığı gösteren bu ölçü metaforunda maddenin fonksiyonel özelliğinin kaynak olarak alındığını görüyoruz.” (2007:1415-1416)

“Menzil, mesafe, ok veya merminin gidebileceği mesafe” anlamına gelen bu ifade metinde bir kere kullanılmıştır. “*Andağ durur kim Töre Murād Şūfīniñ havlısı bile Seyyid Nağar Biyniñ (9) ribātniñ aralıǵıǵa barıp durduq. Ma‘lūm bolsun kim Töre Şūfī-(10) niñ havlısı qal‘aǵa dāhıl durur- ve Seyyid Nağar Biyniñ ribātı bir ok atım (11) uzaq durur érdi.*” (289b/10)

2.2.3. Nesnelere dayanarak tanımlanan adlar (Metonomik kullanımlar)

2.2.3.1. *batman*

Orta Türkçeden itibaren kullanılan *batman* kelimesi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te* "(Kökü kesin olarak belli olmayan kelimenin Orta Farsça [Soğd.] *patmān* "ölçü"den geldiği ileri sürülmektedir.) Yerine veya ölçülen mala göre birimi değişen (ülkemizde 2 ile 8 okka arasında) eski bir ağırlık ölçüsü." olarak tanımlanır (Ayverdi, Topaloğlu 2010: 123). Gülensoy *batman* kelimesinin *bat* ismine (bir tür takoz) *+mAn* ekinin eklenmesiyle oluşmuş 'eski bir ağırlık ölçüsü' olduğundan söz eder (2007: 21). Kaşgarlı, sözlüğünde *batman* 'ı bir ağırlık ölçü terimi olarak açıklamıştır (Üşenmez 2006: 50).

Clauson, 'something which sinks' (i.e. in the scales) "belli bir ölçüde bir şeyin içine battığı" gibi bir anlam verdiği *batman*'ın etimolojisi hususunda "bat-" fiilini esas almıştır (1972: 305b). Özyetgin ise bu terimle ilgili olarak şunları belirtir: "...ağırlık birimi olarak geniş Türk coğrafyasında yaygın bir kullanım alanı olan Soğd kökenli batman terimi de Uygur metinlerinde et, pamuk, darı, buğday, un için ağırlık ölçü birimi olarak kullanılmıştır." (2003: 198). Bregel, Hive batmanının 3,5 Tebriz batmanına denk geldiğini, Hive batmanının ise 10,5 kg'a denk geldiğini belirtmiştir (1999: 579). Redhouse "A weight that varies from two to eight oqas; , i. e., from 5V2 to '22 lbs. avoirdupois." (1987: 370) açıklamasını yapmakla birlikte net ve kesin bir *batman* ölçüsünün olmadığını, sahaya göre değişebilen, belli bir aralığı içine alan bir ağırlık ölçüsü olduğunu ifade etmiştir.

Cengiz Kallek, *Batman* adlı makalesinde kelimenin kökenine dair F. W. K. Müller'in görüşünü aktarmış, bu görüşün kabul gördüğünü ifade etmiştir:

"Batman isminin hangi dilden geldiği ve kelime anlamı kesin olarak bilinmemektedir. İleri sürülen çeşitli görüşler arasında en çok kabul göreni F. W. K. Müller'in, Orta Farsça (Soğdca) *patman*, *patimana*, Pehlevicede *patman*, *patmanek*, Farsça *peyman*, *peymane*) 'ölçü' kelimesinden geldiği yolundaki görüşüdür." (1992: 199)

Kallek ayrıca *batman*'ın değerlerini Harezmi'de XVIII. yüzyıl 3,788 kg ve 7,371 kg, Hive'de XIX. yüzyılda 20,475 kg, Hezaresp'te XIX. yüzyılda 20,475 kg şeklinde vermiştir (1992: 199). Bunun yanı sıra kelime *Derleme Sözlüğü*'nde şu kullanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır (DS, I. cilt 2009: 572):

batam [*batmon*]: Miktarı yer yer değişen eski bir ağırlık ölçüsü, batman. (Çepni *Gemerek -Sv.)
batman (III): 200 m²'lik arazi ölçüsü. (*İğdir köyleri -Kr.) *batmanhk* (I): Bir batman ağırlığında: Alın kaçannı batmanhk cizmeninen ? (*Bor -Nğ.)batmanhk (II) [*batman* (I)]

batman taşr: Bezirhanede helezonî için alt ucunda bulunan kantardaki top vazifesini gören taş. (-Kr.; -Nğ.)
batman terazi: Bir batmandan büyük ağırlıkları tartmak için kullanılan büyük terazi. (*Bor -Nğ.) (DS, I. cilt, 2009: 572).

batman terezi: Büyük terazi. (Dereçine *Sultandağı -Af.) (DS XII. Cilt: 4449)

bir çelik, bir çerik Dört batman. (*Boyabat -Sn.)

buçuk: Yarım batman (7.697 kg.lık eski bir ölçü) sıvı alan bakır kova, kap. (*Ermenek -Kn.)

seklem (II):10 batman (un vb. şeyler): Altı nüfuslu eve bir seklem un bi ay gider. (*Ereğli -Kn.)
(DS, V. cilt 2009: 3573).

Firdevsü'l-İkbâl'de *batman* kelimesi sekiz kez (73a/11, 73a/13, 113b/11(2), 113b/12, 508a/16, 508a/16) kullanılmıştır. “(*Hîvağ batmanı*) *Her kişi, kim dostlığda (8) cān-bāzlıg kılip érđi, manşab u soyurğalāt bile sar-afraz kıldı ve iki ay- (9) dın soñ Cahān-gîr Hānnı hal' kılip Aqım Hān ibn 'Ādil Sulţānnı daşt-ı Kıpçağdın (10) keltürüp pād-şāh kıldı ve az çağda қаht balāsı murtafi' bolup andağ arzānlıg boldı, kim iki (11) yarmağğa bir uluğ koy, bir dīnārga Hîvağ taşı bile kırk batman buğday ve altmış batman (12) cüveri bérđiler. Ol uçurda Hîvağ batmanı Tabrîzğa üç yarım batman érđi.*” (113b/12) (*Hîvağ* y.a. Hive'nin eski adı. Metinde *Hive* şekli hiç geçmemektedir. *Hîvağ batmanı* Hive'de kullanılan bir ağırlık birimidir.)

2.2.3.2. *gez*

Bregel, *gez*'i “Harezmi'de 106-107 cm'ye denk gelen kara ölçüsü.” olarak tanımlamıştır. (1999: 621) Bu kelime için Steingass “bir metre kumaş ölçmek için; 24 parmak veya altı el uzunluğu ölçmek; ölçüsü normal boylu bir adamın yarısı yüksekliğine eşit” anlamını vermiştir (1892: 1087).

Bâbü'r'ün *Mübeyyen* adlı eserinde, *gez* teriminin uzunluk terimi olarak kullanıldığından bahsedilir, ancak bu terimin kullanıldığı dönemde tam olarak kaç cm'ye denk geldiği belli değildir. “*Çağatayca Zâfernâme Tercümelere*”nde *gez* terimi, *karı* terimi ile karşılanmıştır (Oral Seyhan 2007: 124–125). Redhouse'da “A cubit, of about 26 inches; also an ell of 42 inches.” anlamı verilmiştir (1987:1543). Kazak Türkçesinde *kezdey* “arşın kadar, bir arşın boyu”, *kezdik* “bir arşınlık” terimleri de kullanılmaktadır; A. V. Dibo, antropometrik sistemde ‘*gez-kez*’i göreceli sistemde değerlendirmektedir (Atmaca 2009: 39). *Mükemmel Osmanlı Lugatı*'nda *gez* için “endaze, ölçü ipi (lisanımızda bir kere, bir defa manasına olarak istimal olunan *gez* bundan mehuzdur.)” ifadelerine yer verilmiştir (Reşad, Nazima: 2009: 107).

Gülensoy da, Eski Türkçeden bu yana kullanılagelen bir kelime olduğuna işaret etmiş ve Anadolu ağızlarında *sıra*, *nöbet* anlamında kullanımına dikkat çekmiştir (2007: 505). Bu kelime metinde 8 kez (211a/08, 224a/12, 272b/07(2), 273a/08, 274a/09, 274a/10, 325a/06) kullanılmıştır. “*Ters Açar atlıg yana bir nahrça bar érđi. 'Arzi otuz gez ve 'umkı altı karı (11) durur érđi.*” (274a/10)

2.2.3.3. *yığaç*

Bregel, Eski Türkçeden beri kullanılan *yığaç*'ın *fersah* ile aynı uzunluğu karşıladığını belirtmiştir (1999:609). Dolayısıyla Harezmi'de 9-10 km'ye karşılık gelen bir ölçü olduğunu söylemek mümkündür. Şeyh Süleyman “*ağaç menzil, mesafe-i fersah, yığaç fersah, ferseng ve bazı yerde bir kulaç itibar olunur.*” ifadelerine yer vermiştir (1298/1881: 15-312).

Yığaç'ın devir ve mıntıkaya göre değişen bir uzunluk ölçüsü olduğunu belirten Arat, kelimeye dair şu bilgileri vermiştir:

“Babür’ün *yığaç* ile gösterdiği mesafe bugünkü ölçülere göre, 4-8 İngiliz mili arasında değişmektedir (Beveridge). *Yığaç* tâbiri Farsça nushada *ferseng* ile tercüme edilmiştir. Radloff, ağaç (Osm. Âzer.) ‘6,4 – 7,4 km.’, (Krm.) ‘aş.-yk. 70 cm.’, *yığaç* (Çağ.) ‘aralarında bir üçüncü şahsın sesin işitebilecekleri derecede birbirinden ayrı bulunan iki şahıs arasındaki mesafenin üç misli’ ve *yığaç* (Osm. Z.) ‘ferseng’; krş. İslâm ansiklopedisi, mad. *ağaç* ‘bir İspanyol fersahı (=4 İtalyan mili=6 klm.=4 İngiliz milinden bir az eksik)’; bk. bir de Beveridge, s. 4, not 5: *yığaç* = *ferseng* = aş.-yk. 6 klm. Babür, kürûh tâbirinin *mîl* mukabili Hintçe bir isim olduğunu tasrih ettiği hâlde, aynı tabiri eserinin Türkistan’a ait kısmında da kullanırken, bunu *yığaç* karşılığı almış gibi görünmektedir.” (Arat 1987: 667- 668)

Derleme Sözlüğü’nde “*İğaç*, aşağı yukarı beş kilometrelik uzaklık ölçüsü, fersah, (-İz. ve çevresi; -Sv.) (DS 2009, IV. cilt: 2457); *ığaç* eskiden kullanılan bir çeşit uzunluk ölçüsü, fersah. (Haşhaşı, -Eze.)” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (DS 2009, IV. cilt: 2510).

Metinde ise iki kez (47a/6, 247a/07) geçmektedir. “*Ammā ol dar-band Kınağnıñ şarkı (5) dahanasıdır -kim andın duşvârlık bile murūr éterler- ve Kınağ bir yoldur -kim (6) arkası sar-tā-sar Biyik Tağ ve kıblası payvasta Amu daryāsıdır- ba‘zı yérleridin (7) havâtır bile ötüür ve tülü bir yığaç yol durur.*”(247a/07)

2.2.3.4. *nıza boyı*

Kökeni Farsça olan ve mızrak anlamına gelen *nıza* Eski Türkçede *bōd* şeklinde olan “boy” kelimesi ile birleştiğinde *nıza boyı* ölçü ifade etmektedir. *Nıza boyı* “mızrak uzunluğuna denk (yaklaşık) gelen bir ölçü” adıdır.

Metinde bir kez kullanılmıştır. “*Ammā bu habar kün nıza boyı köterilmesdin (16) burun sudda-ı hılâfat mulâzımlarınıñ sam‘ığa yétip amūr-ı roşan-zamır Kılıç (17) İnağ ve H(v)āca Cān H(v)āca ve Muḥammad Çān Bég ve Hudāy Nažar Bég ibn Küçek İnağ ve Muḥammad Kulu Bég [285a] (1) ve Dosım Bahādur ve Salağ Sar-dār ve gayru-hum ba‘zı mutacannıda bile -kim (2) her biri sıpāhnıñ hulāşası érdi- buyuruldı.*”(284b/15)

2.2.4. Bazı gramatikal öğelerin ölçü fonksiyonunda kullanılması:

2.2.4.1. *Sayı İsmi + künlük/künlük*

Metinde sayı isminden sonra *künlük* beş kere (320a/17, 320b/11, 384a/17, 425b/08, 462b/06) ve *künlük* şeklinde (130b/12) iki kere sayı ismi ile kullanılmıştır. “*Ma‘lüm-ı hātır-ı aşraf bolsun kim (11) bu kırnıñ üsti ve hadd-ı şımālı sar-tā-sar kum durur ve ‘arzı ekşer mavāzi‘ da üç künlük ve köprek (12) masāfat durur.*”(320b/11)

bir künlük/iki künlük yol: “*Mankūldur kim (12) ol bir künlük yoldın ve ba‘zı dép dururlar kim iki künlük yoldın kişini körüp ton ve atı- (13) nıñ kıyası rengde érkenin añlar érdi.*”(130b/12)

2.2.5 Namaz Vakitleri veya tan/seher /kéçe vakit isimleriyle gramer birlikleri kullanarak bunlar arası mesafelerin belirtilmesi

2.2.5.1. Sıfat + Zaman İsmi:

k.+ğaça (67a/7, 99a/1, 126b/3, 155b/11, 177b/07, 193b/16, 249a/09, 251b/07, 252b/08, 256b/15, 281b/12, 283a/09, 508a/17, 396a/10, 407a/17, 342a/16, 506b/07, 518b/15, 385a/07, 398a/13, 420b/16); *k.+geçe* (iki küngeçe) (113a/8), *k.+geçe* (on kün): “*Hıvaqnı nuzül-ı masarrat-vuşılı bile firdavs-nışân kıldı (8) ve bahādurlar iki küngeçe izidin qavup köp kişini maqtül u ma'sür kılip qayttılar (9) ve bad-ğ(v)āhlar atrāf-ı 'ālamğa āvāra boldılar.*” (396b/08)

yarım aqşam: “*Süyün Biy ve Oraž 'Alī Biy başlığ Aral sıpāhdın tört yüz atlığ bile kélip Zu'l-ıcca (10) ayınıñ törtlençi kéçesi -kim çahār-şanba aqşamı durur érdi- yarım aqşamda (11) qal'āğa kirdi.*” (234a/10)

yılğaça : (28a/12, 28b/14, 33a/8, 46a/12, 100a/9, 145b/10, 267b/06, 270a/17, 374a/13) “*Qoñratdın qaçıp Manqıtğa kirip (9) ikki yarım yılğaça arada muhārabāt u muqātālāt vāqı' bolup 'āqıbatu'l-amr Muḥammad Nažar Biy zafar tapıp Han Keldini (10) tutup öltürüp camı' Aral memālikğa ḥākim-i bi'l-ıstıqlāl bolup durur.*” (100a/9)

birer sāt muddatığaça: “*Şanba küni andın köçüp Hıtāyğa yek-şanba küni atlanup Kerkinin ḥavlīsıda (4) birer sāt muddatığaça ıstırāhat körgüzüp namāz-ı dıgerde sheerge nuzül-ı ıclāl körgüzüp dururlar.*” (406b/4)

ikki aqşam muddatığaça: “*Çün ol ḥazrat (5) Taş Ḥavzda ikki aqşam muddatığaça tavaqquf körgüzüp Qılıç Niyāz Baynıñ ḥavlīsığa ve andın (6) Qaraça Köliğa nuzül étip dururlar.*” (425b/5)

2.2.5.2. İsim + DİN + İsim+ ğaça/geçe

çāştgāhdın tüşğäça: “*Bahādurlar calādat kılıçın niyām-ı intıqāmdın çıkarıp çāştgāhdın tüşğäça (13) katl u küşiş kılip ma'reke-i kār-zārda mubārazat dādın bérıp dururlar.*” (126b/12)

şubhdın tā şāmğäça: “*Umarā-yı mezkūr (3) farmān-ı vācību'l-ıẓ'ān mūcību bile 'amal kılip barça ittufāk bile atlanıp şavlat-ı tamām (4) ve şevket-i lā-kelem bile ol qal'aniñ atrāf u cavānıbın aylanıp şubhdın tā şāmğäça (5) muḥāşara amrığa ıştıgāl körgüzüp dururlar.* (490a/04)

şubhdın tā kéçegäça: “*Soñğı kün (3) Qarıq Kölin avlap kéçesi ḥātamlıq masnadığa oturup umarā ve béglarğa (4) her kimniñ öz martabasığa köre pança-ı ihsānıdın andağ zar-pāşlıq kılip dururlar kim (5) 'akl muḥāsıbı andın 'ācız kélip durur ve ér tañdağı şubhdın tā kéçegäça in'āmāt-ı firāvān ve (6) soyurğalāt-ı bī-pāyān bile nudamā u ḥudamā ve ahl-ı mevkiğğa maḥzüz u bahramandlıq (7) yétkürüp dururlar.*” (249b/05)

şubhdın pīşingäça: “*Bu cihatdın şubhdın pīşingäça sıpāh-ı nuşrat-panāh muḥārabā ve muqātala amrığa (11) kıyām körgüzdiler.*” (418a/10)

2.2.5.3. Tekrar Grubu:

Kéçe ü kündüz tekrar grubu metinde üç kez (21a/3, 25b/17, 103b/6) kullanılmıştır. “*Al-kıssa kırk kéçe ü kündüz tūfān (4) tazāyud u taraqqī tapıp ol martabağa yétti kim tağlardın kırk qarı ötdi. (25b/17) Üç kéçe ü kündüz anasınıñ sütin émmedi.*” (21a/3)

SONUÇ

Son dönem Çağatay Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Firdevsü'l-İkbâl*, çöllere, Aral gölü, Amu Derya'nın önceki yatağı ve Hacim Han'ın hanlığı döneminde Amu Derya'nın yatağının değiştirilmesi, kanallar, ırmaklar, denizler, köprüler, hisarlar vb. hakkında ilgi çekici coğrafi bilgileri içerdiğinden uzunluk ve mesafe ölçü adları eserde önemli yer tutmaktadır. Bir vakanüvis gibi olayları günbegün anlatan yazar sefere çıkılan yerleri, savaş neticesinde kazanılan ganimetleri, Hive Hanlığı'nın tarihi bilgilerini aktarırken de ölçü adlarından yararlanmıştır. Hive Hanlığı devlet teşkilatında tüccarlar ve zanaatkarlarca kullanılan ölçü ve tartıların doğru olup olmadığı ile ilgilenen kişiye reis adı verilmiştir. Eserde ayrıca Muhammed Rahim Han'ın atadığı reislerin adlarını (Muhammad İshan'ın torunu Baba Mahzum Hezaresp riyasetine, Damulla Muhammed Nazar Kongrat Koş Köprüki'nin Kongrat reisliğine ve Damulla Muhammed Şerif Hezaresbi de Şahabad reisliğine atanmıştır.) ve bu reislerin sergiledikleri tutumları da tespit etmek mümkündür.

Eserde geçen ölçü adları antropometrik sistemden (insan ve hayvan uzuvlarından yararlanma), metonomik uygulamalardan (nesnelere dayanarak yararlanma), metafor kullanımından (doğa unsurlarından benzetmeler), çeşitli gramer unsurlarından ve yabancı dillerden ödünçleme yoluyla türetilmiştir. İnsana en yakın kavramlar olan organ adlarının adlandırma sırasında en başta gelen kavramlar olması şaşırtıcı değildir çünkü bu kavramların her dilde kullanım sıklığı fazladır. Eserde ağırlık ölçüsünden çok mesafe ve uzunluk ölçüleri daha sık kullanılmıştır. Yine eserde geçen ölçü adlarının kullanıldığı bölgeye ve zamana göre değişiklik gösterdiği, ölçüde belli bir standardın yakalanamadığı tespit edilmiştir. Örneğin *batman*'ın değeri Hive'de XIX. yüzyıl 20,475 kg'a, Fergana'da yine XIX. yüzyılda 262,088 kg'a, Ürgenç'te 40 kg'a karşılık gelmektedir. Dolayısıyla ölçü adları üzerine yapılan çalışmalarda hem eş hem de art zamanlı yöntemle çalışmakta fayda vardır. Çalışmamızda eserden tespit edilen ölçü adlarının bazılarının ağızlarda ve ölçünlü dilde ses değişiklikleri ile bugün de kullanıldığı, bazılarının ise değişmeden günümüze kadar geldiği tespit edilmiştir.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
C.	Cilt
cm	santimetre
Çağ.	Çağatayca

çev.	Çeviren
DLT	Dîvânü Lugati't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
gr	gram
Hak.	Hakaniye Türkçesi
Harz.	Harezmce
haz.	Hazırlayan
kg	kilogram
m ²	metrekare
Osm.	Osmanlıca
s.	sayfa
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
Uyg.	Uygurca
Yay.	Yayınları
<	Kökeni veya morfolojisi
~	Değişik iki şekli gösterir.

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan, (2006), **Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlam Bilimi**, Ankara: Engin Yayınevi.

ARAT Reşit Rahmeti, (1987), **Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur'un Hatıratı**, C. 1-2, Ankara: TTK yay.

ATALAY Besim, (1991-1992), **Divanü Lugât-it-Türk Tercümesi I-IV**, Ankara: TDK yay.

ATMACA Emine, (2009), "Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları", **Türk Dil Kurumunun Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 27. sayı, s. 21-48.

AYVERDİ, İlhan ve TOPALOĞLU Ahmet, (2010), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

BREGEL Yuri, (1999), **Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, Firdaws Al-iqbâl (History of Khorezm)**, Brill, Leiden-Boston-Köln.

CLAUSON S. G., (1960), **Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Han**, Facsimile Text with an Introduction and Indices, London.

----- (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.

DOĞAN Levent, (2005), “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme -Ana ve Ara Temel Kelimeler”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S.1, s. 141-163.

ERKAL Mehmet, (1991), “Arşın”, *DİA*, C. 3, s. 411-413.

EREN Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

FAYDA Mustafa, (1993), “Cerib”, *DİA*, C. 7, s. 402.

GÜL Bülent, (2004), *Eski Türk Tarım Terimleri, “Ölçüler”*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜLENSOY Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK yay.

GÜMÜŞATAM Gürkan, (2012), “Eski Türk Tıbbında (XIV-XVI. Yüzyıllar) Ölçüler ve Ölçme Usulleri”, *Turkish Studies*, 7/1 Volume, Winter, s. 1189-1216.

HALAÇOĞLU Yusuf, (1995), “Fersah”, *DİA*, C. 12, s. 412.

----- (2004). “Menzil”, *DİA*, C. 29, s. 159-161.

HİNZ Walther, (1955, 1990), “İslam’da Ölçü Sistemleri”, *Marmara Üniversitesi Yayınları No: 487*, (çev. Acar Sevim) İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

KAHYA Hayrullah, (2010), *Mûnis ve Âgehi Firdevsü'l-İkbâl (vr. 1b-156b) (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

KAMAN Sevda, (2012), *Firdevsü'l-İkbâl Giriş-Transkripsiyonlu Metin (156b-336a)-İnceleme-Dizin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

KALLEK Cengiz, (1992), “Batman” , *DİA*, C. 5, s. 199-200.

..... (2005), “Mil”, *DİA*, C. 30, s.53-54.

..... (2005), “Miskal”, *DİA*, C.30, s.182-183.

KÜRKMAN Garo, (2003), *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, İstanbul: Mas Matbaacılık.

MUNİS ve AGEHİ, *Firdevsü'l-İkbâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: T 82.

NAZİMÂ Ali ve REŞAD Faik, (2009), (haz. Necat Birinci, Kazım Yetiş, Fatih Andı, Erol Ülgen, Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çorok), *Mükemmel Osmanlı Lügati*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları: 802.

ORAL SEYHAN Tanju, (2004), *Zahîrî'd-din Muhammed Bâbur, Mübeyyen Der Fıkıh, (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Çağrı yayınları.

----- (2007), “Çağatayca İki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 116-145, Ankara.

OZAN Meral, (2013), "Beypazarı Halk Kültüründe Ölçü ve Tartı Birimleri", **Kültür Evreni**, 4 (15), DOI: , ISSN: 1308-6197, s. 25-40.

ÖZDEMİR Rıfat, (2003), "Çeşitli Kültürlerde Zamanı Ölçme Faaliyetleri ve Bu Konuda Osmanlı Mahkemelerinin Uygulamaları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 143, s. 69-104.

ÖZYETGİN Melek, (2003), "Eski Türkçede "Ölçü", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Mayıs 2003, (Düzenleyen) A.Ü. DTCF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara; Yayınlandığı yer: **Mustafa Canpolat Armağanı**, (yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez), s. 195-204.

PAKALIN M. Z. , (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, II, III**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

POLATLI Atilla, (2014), **19. Yüzyıl Osmanlı Bilim Hayatında Öncü Bir Matematikçi: Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

REDHOUSE J. W. (1987), **Turkish and English Lexicon**, İstanbul: Çağrı yayınları.

STEINGASS F., (1892), **Comprehensive Persian-English Dictionary (Including the Arabic Words and Phrases to Be Met In Persian Literature)** [1892 Baskısının Tıpkıbasımı]

ŞEYH SÜLEYMAN, (1298/1881), **Lugat-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî**, İstanbul: Mihran Matbaası.

ŞİŞMAN R. Şenay, (2012), **Firdevsü'l-İkbâl: Giriş, Transkripsiyonlu Metin (vr. 336a-523a), İnceleme, Dizin**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ŞENEL Mustafa, (2009), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ölçü Birimleri", **KARADENİZ (Black Sea-Черное Mope)**, Yıl: 3 S. 12, s. 80-93.

TAŞKIN Ünal, (2005), **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Dil Kurumu, (1998), **Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEVFİK Hüseyin, (1299), **Yeni Ölçülerin Menafi' ve İstimâline Dâir Bir Risâle**, İstanbul: Mihran Matbaası.

TOPARLI Recep, VURAL Hanifi, KARAATLI Recep, (2007), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK yay.

ÜŞENMEZ Emek, (2006), **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynaklar:

[24/05/2017] (<http://www.ume.tubitak.gov.tr>)

EK : TÜRK ÖLÇÜ BİRİMLERİ KAYNAKÇASI

1. TEVFİK Hüseyin, (1299), **Yeni Ölçülerin Menafi' ve İstimâline Dâir Bir Risâle**, İstanbul: Mihran Matbaası.
2. HİNZ Walther, (1955, 1990), “İslam'da Ölçü Sistemleri”, **Marmara Üniversitesi Yayınları No: 487**, (çev. Acar Sevim), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
3. DAVİDOVİCH E.A., (1970), **Materialı Po Metrologii Srednevekovoı Srednei Azii**, Moscow: Nauka.
4. YAMADA Nobuo, (1971), “Four Notes On Several Names For Weights And Measures In Uighur Documents”, **Studia Turcica**, Budapest, s. 491-498.
5. GABAİN A., (1973), “Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoço” (850-1250), **Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica**, Band 6, In Kommission bei Otto Harrassowitz - Wiesbaden, s. 62-64.
6. PYLE Nancy S., (1977), Anadolu Halka Ağırlıkları (çev. Eşref Bengi Özbilen), **Journal of Turkish Studies**, C. 2, s. 97-106.
7. ÇAĞATAY Neşet, (1978), “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 1, s.105-138.
8. GÖKYAY Orhan Şaik, (1981), “Halk Dilinde Ölçü Birimleri”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1981/1, Ankara: Kültür Bakanlığı Araştırmaları Dairesi Yayınları: 32, s. 41-48.
9. İNALCIK, Halil (1983). “Introduction to Ottoman Metrology”, **Turcica XV**: 311-348. Paris [(1991): “Osmanlı Metrolojisine Giriş” (çev. Eşref Bengi Özbilen), **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, s. 21-50.]
10. GÜNERGUN Feza, (1992), “Introduction of the Metric System to the Ottaman State”, **Transfer of Modern Science and Tecnology to the Muslim World**, İstanbul: IRCICA yayınları, s. 297-316.
11. ----- (1998). “Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Eski Fransız ve Metre Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II yay.**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayın No: 4111, İstanbul, s. 23-68.
12. YAKICI Ali, (1992), “Elazığ'da Derlenen Bilmecelerde Ölçü Birimleri”, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, 24-27 Ekim 1985: 363-382. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
13. RASCHMANN Simone-Christiane, (1995), **Baumwolle im Türkischen Zentralasien**, Harrassowitz Verlag, Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica, Band 44.
14. KAYMAZ Zeki, (1998). “Anadolu Ağızlarında Ölçü Bildiren Kelimeler”, **Bir** 5-10, s. 393- 407, İstanbul.
15. ----- (2000), “Afyonkarahisar Ağzındaki Ölçü Kelimeleri”, **V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu**, 13-14 Nisan 2000, s. 297-301.

16. ----- (2001), “Uşak'ta Ölçü Adları”, **21. Yüzyılım Eşiğinde Uşak Sempozyumu**, C. 1, İstanbul, s. 79-82.
17. ÖZYETGİN Melek, (2003), “Eski Türkçede “Ölçü”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, Mustafa Canpolat Armağanı**, s. 195-204.
18. ----- (2007), “Tarihi Türk Dili Alanında Uzunluk/Mesafe Ölçümünde Kullanılan Birimler”, **ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, s. 1413-1420.
19. ÖZDEMİR Rıfat, (2003), “Çeşitli Kültürlerde Zamanı Ölçme Faaliyetleri ve Bu Konuda Osmanlı Mahkemelerinin Uygulamaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 143, s. 69-104.
20. KÜRKMAN Garo, (2003), **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, İstanbul: Mas Matbaacılık.
21. MATSUİ Dai, (2004), “Unification of Weights and Measures by the Mongol Empire as Seen in the Uighur and Mongol Documents”, **The First Century of Research into the Arts and Culture of the Silk Road**, Dietlich Reimer Verlag.
22. GÜL Bülent, (2004), **Eski Türk Tarım Terimleri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
23. TAŞKIN Ünal, (2005), **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
24. ABLAYEVA R., (2006), **Kazak ve Türkiye Türkçesinde Uzunluk Ölçü Birimleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi.
25. TEKCAN Münevver, (2006), “Qariş, a Unit of Measurement in Turkic Languages”, **Man and Nature in the Altaic World**, s. 399.
26. ORAL SEYHAN Tanju, (2007), “Çağatayca İki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 2, s.116-145.
27. ATMACA Emine, (2009), "Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları", **Türk Dil Kurumunun Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, s. 21-48.
28. ŞENEL Mustafa, (2009), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ölçü Birimleri”, **KARADENİZ (Black Sea-Черное Море)**, Yıl: 3, S. 12, s. 80-93. (21-23 Mayıs 2009 tarihleri arasında TDK ve Kafkas Üniversitesi ortaklığıyla Kars'ta gerçekleştirilen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş hâlidir.)
29. SARICA Bedri, (2010), “Türkçede Birim ve Ölçü Gösterme”, **III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (16-18 Aralık 2010 İzmir)**, s.793-800.
30. GÜMÜŞATAM Gürkan, (2012), “Eski Türk Tıbbında (XIV-XVI. Yüzyıllar) Ölçüler ve Ölçme Usulleri”, **Turkish Studies, 7/1 Volume**, Winter, s. 1189-1216.
31. ERASLAN Kemal, (2012), **Eski Uygur Türkçesi Grameri, “Ölçü İsimleri”**, s.168-171, Ankara: TDK yay.

32. YILMAZ ÖNDER Sevim, (2012), “14. Yüzyıldan Bugüne Türkiye Türkçesinde Toprak Ölçümü”, **Acta Turcica**, Yıl: IV, S. 1, s. 62-79.
33. TÜRKMEN Fikret, (2012), “Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin “Ölçü Birimi” Olarak Kullanılması Hakkında”, **Millî Folklor**, Yıl: 24, C. 12, S. 95, s. 96-102.
34. DÖNMEZ Sevgi, (2013), “Hitit Döneminde Değişim Araçları ve Ölçü Birimleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies, JASSS**, Volume 6, Issue 8, s. 813-832.
35. OZAN Meral, (2013). “Beypazarı Halk Kültüründe Ölçü ve Tartı Birimleri”, **Kültür Evreni**, 4 (15), s. 25-40.
36. DOĞAN Aybüke Betül, (2015), **Eski Türkçede Ölçü**, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
37. ÇAKIR Umay, (2015), **Türkiye Türkçesinde Somut Bir Ölçü Bildiren İfadeler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
38. OSMAN Mihray, (2017), “Yeni Uygur Türkçesinde Ölçü”, **The Journal of Academic Social Science**, Yıl: 5, S. 40, s. 416-428.

BİLİŞSEL VE MOTİVASYONEL UZANIMLARI BAĞLAMINDA TEMEL BİR HEYECAN OLARAK KORKU

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI*

Öz: Korku yüksek omurgalıları potansiyel olarak tehlike arz eden, sonradan öğrenilen ya da doğuştan tanınan, çevresel tehditlerden korumaya yönelik davranışsal bir savunma sisteminin aktivasyonu olarak tarif edilebilir. Böyle bir durumda tahmin edileceği üzere canlının sinir sistemi yaşama şansını arttıracak uygun tepkileri, doğru bir zamanlama içerisinde, ortaya koymak noktası üzerine yoğunlaşmış bulunmaktadır. İşte bütün bu sürece, birarada, “korku yaşantısı” denmektedir. Korku davranışını tüm aşama ve komponentleriyle ortaya çıkaran mekanizmaları daha iyi kavradıkça belki de anksiyete bozukluklarına psikobiyolojik olarak eğilimli olan bireylerde patoloji tablosu ortaya çıkmadan sorunu giderebilecek noktaya gelebileceğiz. Bu bağlamda mevcut değerlendirmede en temel ve bilişsel uzantıları bakımından belirleyici emosyonel deneyim olan korkunun psikolojik ve psikobiyolojik temelleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Korku, B tipi koşullanma, Heyecan, Güdülenme.

FEAR AS A BASIC EMOTION IN CONTEXT OF COGNITIVE AND MOTIVATIONAL CONTINUATIONS

Abstract: Fear can be described as the activation of a behavioral defense system that protects high vertebrates from potentially dangerous, later learned or innate, environmental threats. As expected in such a case, the proper reaction is concentrated on the point of putting in the right timing, in order to increase the chances of living nervous system to live. All this process, it is called "fear experience". As we understand better the mechanisms that reveal fear behavior through all stages and components, we may be able to come to the point where the problem can go away without the pathology table emerging in individuals who are perhaps psychobiologically predisposed to anxiety disorders. In this context, psychological and psychobiological bases of fear as a basic emotion which has broad cognitive connections are discussed in this paper.

Keywords: Fear, type B conditioning, Emotion, Motivation.

“Korkunun motivasyonel etkileri olmasaydı insanın türünü devam ettirmesi ve evrimleşmeye devam etmesinin imkanı olamazdı ancak şu anda ise medeniyetimiz korku yüzünden silinme tehlikesiyle karşı karşıyadır”. D.J. Levis’in bu sözlerini doğrular bir biçimde son araştırma bulguları bir “ ani korku” deneyiminin insan hayatındaki en etkileyici ve uzun vadede etkilerini sürdüren deneyimlerden birini teşkil ettiğini göstermektedir. Korkunun tarifi bir canlı için neden bu denli önemli bir yaşantı olduğunun da açıklamasıdır aynı zamanda; Korku yüksek omurgalıları potansiyel olarak tehlike arz eden, sonradan öğrenilen ya da doğuştan tanınan, çevresel tehditlerden korumaya yönelik davranışsal bir savunma sisteminin

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

aktivasyonu olarak tarif edilebilir. Örneğin küçük bir memeli (mesela bir sıçan) bir avcının (mesela bir kedi) veya diğer bir zarar görebileceği durumun varlığında tamamiyle hareketsiz kalacak, solunum dışında, ve “donma” davranışı sergileyecektir; Bu duruma “korkuyla güçlendirilmiş irkilme” (fear potentiated startle) tepkisi, analjezi hali, çeşitli endokrinel değişimler ve, insan söz konusu olunca, subjektif bir “korku durumu” yaşanacaktır (Sandin ve Chorot, 1989). Böyle bir durumda tahmin edileceği üzere canlının sinir sistemi yaşama şansını arttıracak uygun tepkileri, doğru bir zamanlama içerisinde, ortaya koymak noktası üzerine yoğunlaşmış bulunmaktadır. İşte bütün bu sürece, birarada, “korku yaşantısı” denmektedir.

Literatüre baktığımızda korkuyu nöral temeliyle ele almanın bazı belli başlı nedenleri olduğunu görüyoruz, ki bunlar korku tarafından, direkt olarak, modüle edilen davranışların ele alınarak emosyonların davranışları nasıl etkilediğinin gözlemlenmesi imkanının oluşu, korku ve kaygı ile ilgili patolojilerin tedavisi için yeni teknikler geliştirilmesine zemin teşkil edecek biçimde bu süreçlerin altında yatan nöroanatomik ve nörokimyasal dinamiklerin anlaşılmasının önem taşıması ,(spesifik fobiler, panik bozukluğu, yaygın anksiyete bozukluğu gibi) anksiyete bozuklukları nedeniyle işgücü kayıplarının yüksek miktarlarda oluşu ve son olarak ise son derece hızlı öğrenilen korku deneyimlerinin öğrenme-hafıza süreçlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için önemli bir model teşkil etmesi olarak özetlenebilir (Fendt ve Fanselow, 1999).

Korku Şartlaması (Fear Conditioning) Prosedürü

Korku ve korku araştırmalarında kullanılan paradigmlar genel olarak şartlı (conditioned) ve şartsız korku (unconditioned) olarak ikiye ayrılabilir. Şartsız korku tepkisine yol açan uyarılar organizmanın bu uyarılara ilişkin bir öğrenme tecrübesi olmaksızın korkuyu ortaya çıkarırlar (bir organizmanın doğal bir avcısıyla karşılaşmasında veya özellikle kuvvetlice aydınlatılmış ve yerden yüksekliği fazla olan yeni bir ortama yerleştirilmesi gibi). Şartlı korku durumlarında ise organizma için daha önce nötr olan bir uyarının şartsız bir uyarıya (elektrik şoku gibi) zamansal-mekansal olarak eşlenmesi sonucu artık canlıda şartlı korku tepkilerini ortaya çıkarması söz konusudur. Literatürde (insan ve hayvan çalışmalarında) kullanılan şartlı korkunun ölçülmesinde kullanılan başlıca davranışsal parametreler korkuyla güçlendirilmiş irkilme tepkisi, donma davranışı, taşıkardi ve ultrasonik vokalizasyon olmakla beraber (Borszcz, 1995; Fendt ve Fanselow, 1999) bunların arasında altında yatan nöral mekanizma en iyi anlaşılmuş olanlar korkuyla güçlendirilmiş irkilme tepkisi ve donma davranışıdır.

Genel olarak bakıldığında korku şartlaması (aversif şartlama da denilmektedir) klasik Pavlov şartlamasının (Grant'in sınıflandırmasına göre A tipi Pavlov şartlaması) bir alt biçimidir; Yukarıda da bahsedildiği üzere daha önce organizma için nötr olan bir uyarı doğal olarak, kendine ait-spesifik, bir şartsız korku tepkisi çıkaran bir uyarıya asosiyede edilmekte ve en

sonunda nötr uyarının tek başına verilmesi ortaya şartlı korku tepkilerini çıkarmaktadır. Ses tonu, ışık, kokular ve dokunsal uyarılar öğrenme araştırmalarında geleneksel olarak kullanılan belli başlı şartlı uyarılar olmuştur. Öğrenilmiş çaresizlik olgusu üzerinde yapılan araştırmalar kontekstinde de kendi başına bir şartlı uyarı olarak etki ettiğini göstermiştir. Özellikle son 20 yılda yapılan araştırmalar şartlı korku tepkisinin altında yatan nöral yapı olarak amigdala işaret etmektedir (LeDoux, 1998).

Korkunun Nörofizyolojisi

Amigdala ve Şartlı Korku Paradigmaları

Amigdalanın da bir parçası olduğu limbik sistemin korkuların kazanılması ve ifadesi üzerindeki etkisine dair ilk bulgular, önce Brown ve Schaffer'in rapor ettiği ve daha sonra Kluver ile Bucy adlı araştırmacıların daha detaylı olarak karakterize ettiği (ve kendi adları verilen), geniş temporal lezyonu olan maymunlarda meydana gelen emosyonel değişimlerdir (Fendt ve Fanselow, 1999). Kluver-Bucy sendromu olarak adlandırılan bu durumda hayvanlarda genel bir küntlük-apati durumu, lezyon öncesinde son derece saldırgan olan hayvanların lezyon sonrasında sakinleşmeleri, hiper-oralite ve hiper-seksüalite eğilimlerinin artması, korku tepkilerinin azalması hatta kaybolması gözlemlenmektedir. Daha sonraları sistematik lezyonlarla devam eden çalışmalar korkunun azalması ya da yokolmasının amigdalanın ortadan kalkması ile oluştuğunu göstermiştir (LeDoux et al, 1988). Son yıllardaki çalışmalar bilateral amigdala lezyonu olan bireylerde Pavlov tipi klasik şartlama ile korku yerleştirmenin mümkün olmadığını göstermiştir. Daha sonraları ise lateral ve merkezi amigdaloid çekirdekteki hücrelerin şokla eşleştirilmiş olan şartlı uyarana seçici olarak tepkide bulunduğu ve bu nöronlarda şartlı uyarana bağlı olarak ortaya çıkan bu aktivitenin latansının oldukça kısa olduğu gösterilmiştir (Sananes ve Davis, 1992; LeDoux, 1998). Pavlov tipi klasik korku şartlaması deneylerinde hem tona hem de ayağa verilen elektrik şokuna tepki veren bazolateral amigdalanın şartlı uyarı ile şartsız uyarı arasındaki asosiyasyonun kurulduğu yer olduğu düşünülmeye başlanmıştır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar amigdala nöral faaliyetin “uzun süreli güçlenmesi” (Long Term Potentiation/LTP) sürecinin bulunduğunu göstermiştir. Amigdala gözlemlenen LTP'nin de hippocampüste olduğu gibi NMDA reseptörleri üzerinden olduğu düşünülmektedir ve korku şartlaması sürecinde amigdala'daki glutamaterjik faaliyetin arttığı bilinmektedir (Fendt ve Fanselow, 1999; Walker ve Davis, 2002). LTP'nin öğrenme ve hafıza oluşumundaki muhtemel önemi göz önüne alındığında amigdalanın şartlı uyarı ve şartsız uyarının asosiyasyonunda, bu bulgular ışığında da, başlıca yapı olduğu düşünülebilir. Amigdalanın şartlı korku paradigmatları üzerindeki etkilerin daha detaylı olarak bahsedilen aşağıdaki paragraflarda amigdalanın nöroanatomik ve nörofizyolojik özellikleri daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Şartsız Korku ve Anksiyetenin Nörofizyolojisi

1990'ların başına kadar yukarıda kısaca bahsedilen şartsız korku ve anksiyete ile ilgili olguların da amigdala tarafından idare edildiği düşünülüyordu. Son yıllarda yapılan çalışmalar daha farklı bir limbik yapıya, stria terminalisin bed çekirdeğine (Bed Nucleus of the Stria Terminalis/BNST) işaret etmektedir. Amigdala ve BNST birtakım başka çekirdeklerle birlikte “genişlemiş amigdala” (extended amygdala) olarak adlandırılan kompleksi oluşturmaktadırlar (Schulz ve Canbeyli, 1999). BNST hem hücre morfolojisi hem de nörotransmitter yükü anlamında merkezi amigdaloidal çekirdeğe oldukça benzemektedir (Wilhelmus, Sneat ve Wjaj, 2000). Merkezi amigdaloidal çekirdeğin projeksiyon yaptığı hemen her çekirdeğe BNST de projeksiyon yapmaktadır, BNST'in resiprokal olarak projeksiyon yaptığı başlıca yapılar amigdaloidal çekirdek, hippokampus, nucleus accumbens, locus coeruleus, paravenriküler hipotalamik çekirdek, rafe çekirdekleri ve suprachiasmatik çekirdek olarak sıralanabilir (Veinate ve Freund-Mercier, 1998). BNST paravenriküler hipotalamik çekirdeği direkt olarak modüle edip adrenal medulladan adrenokortikotropik hormon (ACTH) salgılanmasını sağlayabilmektedir (Boudaba, Szabo ve Tasker, 1996). Ayrıca, basolateral amigdaloidal çekirdeğin BNST'ye de projeksiyon yaptığı bilinmektedir. BNST, şartsız korku ve B tipi Pavlov şartlaması ile ilgili en önemli limbik yapı gibi görünmektedir.

DeneySEL veriler de bu yönde sonuçlar vermektedir; Basolateral amigdala ve BNST lezyonlarının ışıkla kuvvetlendirilmiş irkilme tepkisini ortadan kaldırırken merkezi amigdaloidal çekirdeğin leze edilmesinin böyle bir sonuç doğurmadığı gösterilmiştir ve CRH ile kuvvetlenmiş irkilme tepkisinin BNST lezyonlarından sonra ortadan kalktığı fakat merkezi amigdaloid çekirdek lezyonlarından ise etkilenmediği gösterilmiştir, bu durumun tam tersi şartlı irkilme tepkisi (fear-potentiated startle) için geçerlidir (Davis, 1998). BNST lezyonlarının ayrıca, Porsolt Yüzme Testinde (Porsolt Swimming Test/PST) hayvanların azalan korku-anksiyete düzeylerine bağlı olarak kaçma davranışlarında azalmaya yol açtığı gösterilmiştir ve aynı etki açık kollarla geçen daha uzun süre ile “plus-maze” testinde de gösterilmiştir (Schulz ve Canbeyli, 2000).

Şartsız Korku Paradigmaları

İrkilme Tepkisinin Işığa Bağlı Olara Kuvvetlenmesi

Noktürnel canlıların parlak ışığa maruz bırakılmasının anksiyeteye benzeyen tepkiler ortaya çıkardığı uzunca bir süreden bu yana bilinmektedir. Örneğin Walker ve Davis'in bir çalışmasında 5 ila 20 dakikalık bir süre boyunca parlak ışığa maruz kalan sıçanlarda irkilme tepkisinin, şartlı artışa benzer biçimde, arttığı gözlemlenmiştir. Buspirone veya chlordiozepoxide gibi anksiyolitik ilaçların tepkide gözlemlenen bu artışı azalttığı bilinmektedir. Bu durum parlak ışığın şartsız bir uyarın olarak etki ettiğini göstermektedir zira, şartlı

korkulardan farklı olarak, ortaya çıkardığı tepkiler uyarının uzun süreli tekrarları sonucunda sönmemektedir. Aynı etki insanların ve diğer diurnal canlıların karanlıkta bırakılmasıyla elde edilebilmektedir (Grillon ve ark., 1999).

CRH ile Kuvvetlenmiş İrkilme Tepkisi

Benzer etkiler ortaya çıkaran diğer bir yöntem ise korku ve anksiyete durumlarında gözlemlenen genel bir hormonal ve davranışsal aktivasyona yol açan kortikotropin salıverici hormonun (corticotrophin releasing hormone/CRH) intraventriküler olarak enjekte edilmesidir. Yapılan çalışmalar CRH antagonistlerinin doğal stressör veya şartlı korku uyarılarının davranışsal ve endokrinel etkilerini bloke ederken intraventriküler uygulamalarının akustik irkilme tepkisini arttırdığını ve bu artışın benzodiazepin uygulaması ile azaltıldığını göstermektedir (Davis, 1998). Adrenal bezleri alınmış olan sıçanlarda da intraventriküler CRH enjeksiyonunun akustik irkilme tepkisinde artışa yol açması CRH'nin bu etkisinin adrenal bezlerin uyarılmasına bağlı olmadığını göstermektedir (yukarıda bahsedildiği üzere BNST'ye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır). Aynen noktünel canlılarda parlak ışığa maruz bırakılmanın ortaya çıkardığı irkilme tepkisinin sönmeye karşı direnç göstermesi gibi intraventriküler CRH enjeksiyonuna bağlı olarak akustik irkilme tepkisinde gözlemlenen artış da sönmeye karşı dayanıklıdır (Fendt ve Fanselow, 1999).

B Tipi Pavlov Şartlaması ve İnkubasyon Teorisi

Klasik (başka bir ifade ile a tipi) Pavlov şartlaması paradigması üzerinde şekillenen korku şartlaması çalışmaları, özellikle de patolojileri açıklamaya çalıştıklarında, birtakım teorik "açmazlar" ya da "karışıklıklar" ile karşılaşmaktadırlar ki bunlar kısaca şartlı tepki ve şartsız tepkinin birbirine nadiren benzemesi ya da aynı olması veya bazı durumlarda ise şartlı tepkinin şartsız tepkiden hem tepkinin amplitüdü hem de sönmeye fazındaki direnç bakımından daha kuvvetli olması ve bazen, sönmeye bir yana, gittikçe daha kuvvetli bir biçimde ortaya çıkması olarak özetlenebilir. Eysenck (Eysenck ve Kelley, 1989) B Tipi Pavlov Şartlaması paradigmasından hareketle şekillendirdikleri "kuluçkalama" teorisinde kafa karıştırıcı olan bu gibi noktaları daha iyi anlayabilmek adına teorik bir çerçeve sağlamış oldular.

Bu teoriye göre pekiştirme olmamasına rağmen şartlı korku tepkilerinin sönmeye sürecine girmemeleri Klasik Şartlama Paradigmasının yanlışlığını ya da eksikliğine işaret etmemektedir; Geçen yüzyılın başlarında Klasik Şartlama ile açıklanmaya çalışılan fobilerde modelin öngördüğünün aksine şartsız uyarın veriliyor olmamasına karşın sönmeye gerçekleşmemesi fobiler gibi korku-anksiyete temelli patolojilerin etiyolojisini klasik şartlama paradigması içinde arayanlara karşı yapılan başlıca eleştirilerdendi. İşte bu noktada inkubasyon teorisi Grant tarafından yapılmış olan A ve B Tipi Pavlov şartlaması sınıflandırmasına dikkat çekiyor; Bu iki şartlama tipi arasındaki başlıca fark şartlı ve şartsız tepkilerin birbirine olan benzerliğinin

derecesinden kaynaklanmaktadır. B tipi şartlamada şartlı tepki şartsız tepkinin aynısıdır. Şöyle ki, b tipi bir şartlı tepki süreç ilerledikçe, şartsız tepkinin de yaptığı gibi, hem şartlı tepkinin organizma için asıl işlevi olan hazırlık tepkilerini hem de şartsız tepkinin kendisini oluşturan birimleri çıkarmaktadır.

Bu nokta aynı zamanda uzun tekrarlar boyunca yalnızca şartlı uyarana maruz kalındığı halde neden sönmenin meydana gelmediğini de göstermektedir; Şartlı uyarana (bir bakıma şartlanma gerçekleşmesi için gereken motivasyonel durumu da kendisinin sağlamasından ötürü) şartsız tepkiyi ortaya çıkardığı için b tipi pavlov şartlamasında tek başına şartlı uyarana maruz kalma gibi bir durum söz konusu olamaz. Napalkov'un 1963 yılında yaptığı bir deney b tipi şartlamanın en "pür" biçimde ortaya çıktığı bir örnek olması dolayısıyla yukarıda bahsedilen sürecin bir örnek üzerinden açıklanması bağlamında yararlı olabilir; Denek olarak köpeklerin kullanıldığı bu deneyde şartlı uyarana köpeğin kulağına dokunulması ve şartsız uyarana ise köpeğin "kulağının dibinde" bir el ateş edilmesi idi. Şartsız tepki olarak ölçülen ise kan basıncında, böyle bir ani korku durumunda, ortalama 50mm artış gösteren kan basıncıydı. Tek başına şartsız uyarana verilmesinin 25. tekrarda alışmaya yol açtığı gösterilmiştir, fakat şartlı uyarana (bu deneyde dokunma) ile birlikte verilince durum değişmektedir. Şartlı uyarana tek bir defa birlikte verilen silah sesinin 25. tekrarda kan basıncını 100mm ve 100. tekrarda ise 250mm yükselttiği gözlemlenmiştir, yani şartsız uyarana olmaksızın şartlı uyarana her verilmesinde şartlı tepki gittikçe şiddetlenmekte ve bir noktadan sonra doğal şartsız tepkiden daha kuvvetli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu deneyin sonuçları, bir bakıma psikosomatik bozukluklara benzer bir biçimde, bazı deneklerde kan basıncının artık şartlı uyarana da verilmemesine rağmen normal değerlerine dönmediği ve artık bu deneklerin birer hipertansiyon hastası haline geldiklerini de göstermiştir. Bu noktadan sonra ise en küçük bir dokunuş bile bu hayvanlarda şiddetli bir sempatik tepkiye neden olmuştur.

Bu paradigma çerçevesinde yapılan çalışmalar şartlı bir uyarana bir şartsız uyarana tek bir eşleme sonucunda böyle bir uyarana kuvvetini kazanması için sürenin son derece önemli olduğunu göstermektedir; Şartlı uyarana verilme süresi kıaldıkça (uyaranlar arasında geçen süre ile birlikte) o şartlı uyarana inkubasyona yol açma olasılığı artmaktadır. Genel olarak ele alındığında süre faktörünün bu denli önemli oluşunun LeDoux'nun modeliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Şöyle ki, bir bakıma Öhman'ın insanlarda yaptığı aversif uyarana "dikkat-öncesi işleme" ile ilgili çalışmalarında da gösterdiği gibi, şartlı uyarana maruz kalınan süre kıaldıkça bilinçli olarak, işin içine dil süreçlerini de katarak (talamo-kortiko-amigdaloidal yol) uyarana işlenmesi ihtimali düşmekte ve talamo-amigdaloidal yol üzerinden bazolateral amigdala ve BNST'ye ulaşan uyarana dair bilgi bir noktadan sonra şartsız tepkiden daha şiddetli olmaya başlayan şartlı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan B tipi

şartlamanın sönmeye son derece dayanıklı olması nörohormonal mekanizmaların bu süreçte A tipinden daha etkin olabileceğini göstermektedir, nitekim hayvan çalışmaları A tipi şartlamadan önce verilen ACTH'nin şartlı tepkinin hem şiddetini arttırdığını hem de karakterini değiştirdiğini göstermektedir. Ayrıca hipotalamik salıverici faktörlerin fazlalığı ile inkubasyonun oluşumu arasından pozitif bir korelasyon söz konusudur.

İnsanda İrkilme Tepkisi

Hayvan çalışmaları, yukarıda da bahsedildiği üzere, korkuyla güçlendirilmiş irkilme tepkisini üreten mekanizmalarla korku tepkilerini genel olarak idare eden merkezlerin bağlantılarını göstermiş durumdadır. İnsanlarda emosyonel yaşantılarla ilgili karmaşık kognitif bilgi ağlarının bu temel motivasyonel devrelerle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Öhman ve Soares, 1993). Deneysel veriler bu görüşün büyük oranda doğru olduğunu göstermektedir.

İnsanlarla yapılan çalışmalar ani göz kapama hareketinin irkilme tepkisini de kapsayan davranışsal dizgenin en önemli birimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Ani göz kapama tepkisinin latansı ve büyüklüğü alt göz kapağının hemen altına yerleştirilen elektrotlarla orbicularis oculi kasının hareketlerini gözlemleyerek ölçülebilir; Bu tepkiyi net bir biçimde ortaya çıkarmak için 50ms uzunluğunda ve 95dB büyüklüğünde görece olarak zayıf bir uyarın kullanmak yeterlidir (Davis, Öhman ve Soares, 1998). Deneysel veriler, hayvanlarda bütün bedenin katılımıyla ortaya çıkan korkuyla güçlendirilmiş irkilme tepkisinde olduğu gibi, bu tepkinin de elektrik şoku gibi aversif şartsız uyaranlara bağlı olarak duyarlılaştığını göstermektedir.

Korku ve Dikkat

Korku Davranışının Motivasyon ve Dikkat Açısından Analizi

Timberlake ve Fanselow gibi kimi araştırmacılar korku davranışını üç aşamada ele alan bir model öne sürmektedirler; “Karşılaşma Öncesi Savunma” (pre-encounter defense) denilen birinci aşamada organizma daha önce tehlikeli bir durumla (mesela doğal avcılarla) karşılaşmış olan bir alan ya da duruma yaklaşmakta olduğunu düşününce alarm-öncesi olarak adlandırılacak bir duruma girmektedir; “Karşılaşma Sonrası Savunma” (Post-encounter Defense) olarak adlandırılan ikinci aşamada organizmanın davranışları yakınlardaki bir tehlikeyi saptamak üzerine yoğunlaşmıştır; Modeldeki üçüncü ve son aşama ise “Civardan Gelen Saldırıya Karşı Savunma” (Circa-Strike Defense) olarak adlandırılmaktadır ve bu aşamada meydana gelen “yakın temas” sonucu aktif savunma tepkileri (karşı saldırı vs.) ortaya çıkmaktadır. Davranış açısından ele alındığında bu aşamalar boyunca spesifik olmayan bir tetiklilik halinden spesifik olarak belirlenmiş bir tehlikeye ve organizmanın artık belirgin bir biçimde savunma tepkilerini ortaya koyduğu noktaya bir geçiş söz konusudur. Bu aşamaların amigdala tarafından, özellikle ventral ve dorsolateral merkezi gri alan ile koordinasyon halinde,

organize edildiği düşünülmektedir (Fendt ve Fanselow, 1999; Sananes ve Campbell, 1989). Böyle bir durumda merkezi amigdaloïdal çekirdek ve ilgili diğer subkortikal çekirdekler (belki BNST de) spesifik olmayan dikkat ve uyanıklık (arousal) halinin çok kısa bir süre içinde yükselmesine katkı yapmakta ve böylece pek çok spesifik olmayan şartlı uyarının çabuk bir biçimde şartsız uyarın ile asosiyel edilmesine yol açmaktadır.

Lang ve arkadaşları ise yukarıda belirtilen modeli insanın aversif uyarın ya da durumlara karşı verdiği psikofizyolojik tepkilere adapte etmiştir. Bu modele göre laboratuvarında deneycinin verdiği uyarınlara karşı tepkide bulunan denek konumundaki insanın davranışsal durumu hayvanlarda gözlemlenen “karşılaşma öncesi” duruma benzemektedir (donma davranışı gösteren ve dikkat anlamında tetikte bulunan bir sıçan gibi), hayvanlarda aversif bir uyarına gittikçe yaklaşılması sonucunda ortaya çıkan genel uyanma (arousal) hali ise söz konusu insan olunca kendisine verilen uyarınların gittikçe daha aversif bir hal alması ile ortaya çıkmaktadır ve bu artmış dikkatin fizyolojik göstergeleri sayılabilecek artmış deri geçirgenliği, kalp atışındaki düşüş gibi parametrelere yansımaktadır. Bu modeller bağlamında, donma davranışı ve tetiktelik hali sırasındaki, irkilme tepkisindeki kuvvetlenme defansif faaliyetin tamamlanmamış/olgunlaşmamış bir biçimde tetiklenmesi olarak da değerlendirilebilir. İnsanlarda aversif resimler kullanılarak yapılan çalışmalar bu görüşleri destekler mahiyettedir; Düşük aversif seviyedeki resimler nötr resimlere kıyasla normal bireylerde irkilme tepkisini düşük düzeyde kuvvetlendirmekte ve resimler daha aversif olmaya başladıkça irkilme tepkisi daha da kuvvetlenmeye başlamaktadır. Bu bulgulara ilave olarak, normal bireylerde aversif bir resimle karşılaşıldığında kalp atış hızı nadiren yükselmektedir aksine daha aversif resimler kalp atış hızını düşürmektedir (“circa-strike” aşamasına yaklaştıkça), fakat fobiklerde ise fobi nesnelere ilgili bir resim gösterildiğinde kalp atışında yükselme gözlemlenmekte ve irkilme vb. tepkiler normallere göre çok daha kuvvetlenmektedir.

Tehlike Taraması ve Uyarınların Bilinçli Dikkat Öncesi İşlenmesi

Evrimsel bir açıdan bakıldığında hayatta kalma savaşında doğanın av durumundaki canlılara avcılarını karşısında kullanabilecekleri, başlıca donanım olarak, çok kısıtlı-minimal durumdaki ipuçlarına dayanarak tehlikeyi sezme yetisi verdiğini görüyoruz. Bu mücadele içerisinde av konumundaki canlılar doğuştan ya da Pavlov tipi şartlama ilkeleri dahilinde savunma tepkilerinin yapılmasını gerektirecek bir tehlikenin yaklaştığını öngörebilmektedirler. Memeli hayvanların sinir sistemlerinin çok büyük oranda birbirine benzediği temeli üzerinde yapılmış olan insan çalışmaları böyle bir erken uyarı sisteminin insanlarda da olabileceğine veya evrimin erken dönemlerinde bu işleve hizmet eden nöral devrelerin hala aktif olabileceğine işaret etmektedir. Örneğin Globisch’in (Globisch ve ark., 1999) yaptığı bir çalışmada fobik deneklere çeşitli yılan ve zehirli örümcek resimlerinin 150ms gibi son derece kısa bir süre

boyunca gösterilmesi 300ms kadar sonra bu deneklerde kalp atış hızında artış gibi ve artmış deri geçirgenliği gibi çeşitli şartsız tepkileri doğurmuştur. Lang'in teorisine göre spesifik fobide hafızayı oluşturan birimler arasındaki çağrışım bağının gücü (associative strength) yüksektir ve bu durum çok zayıf ipuçlarıyla bile, otonomik ve somatik göstergeleriyle, korkuya dair davranış dizgesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Seligman ise "hazırlık"(preparedness) kavramından bahsetmiş ve buna göre memeli canlıların bazı korku hali ile bazı uyaranlar arasında çağrışım bağı kurmaya memeli evrimi sonucunda biyolojik olarak hazır olduğunu öne sürmüştür. LeDoux'nun korku ile ilgili nöral devreler üzerine yaptığı çalışmalar ve Öhman'ın fobiklerle yaptığı çalışmalar bu teorileri destekler mahiyettedir.

LeDoux (1998) herhangi bir duyuşal girdinin amigdalaya ulaşması için (daha önce de bahsedildiği gibi) bu girdinin iki yol izleyebileceğini öne sürmüştür; Ya uyarının amigdalaya daha kısa bir zaman içinde fakat daha az işlenmiş olarak ulaşabileceği direkt bir talamo-amigdaloid yol, ya da ulaşmasının daha uzun bir zaman alacağı fakat daha fazla işlenmiş, incelikli bir bilgi olarak ulaşacağı talamo-kortiko-amigdaloid yol. LeDoux aynı zamanda, talamo-amigdaloid yoldan amigdalaya ulaşmış olan bir uyarının "bilinçli" olarak dikkat edilmeden ve dil süreçleri işin içine girmeden, özellikle doğal olarak organizmada bir tepkiye yol açabilen bir şartsız uyarın ise, bir korku tepkisine yol açabileceğini öne sürmüştür. Öhman'ın normal ve fobik bireylerle yaptığı çalışmalar LeDoux'nun yukarıda belirtilen görüşlerini destekleyen sonuçlar vermiştir; Örneğin bir çalışmada (Öhman ve Soares,1993) fobik hastalara maskelenmiş olarak (deneğin bilinçli olarak algılayamadığı) gösterilen yılan resimleri deneklerde normallere göre daha fazla bir uyanma (arousal) haline yol açmıştır, normal bireylerle yapılmış olan başka bir çalışmada ise maskelenmiş olarak verilen kızgın ve mutlu yüz ifadeleri içeren resimlerin ikisi de elektrik şokuyla eşleştirilmiş fakat sönme fazında yapılan ölçümlerde mutlu yüz ifadesine verilen şartlı tepkilerin sönmüş olduğu halde kızgın yüz ifadesine verilen şartlı tepkilerin sönmediği görülmüştür. Benzer bulgular, hem normal hem de fobik bireylerden, yüz ifadeleri yerine maskelenmiş yılan ve çiçek resimleri kullanılarak da elde edilmiştir; Çiçek ve mantar resimlerine karşı verilen şartlı tepkilerin sönme latansı oldukça kısayken (elektrik şoku olmaksızın birkaç deneme sönme için yeterli olmaktadır) yılan resimlerine karşı verilen şartlı tepkiler sönme karşı çok daha dirençlidir, ki bu bulgular aynı zamanda Seligman'ın biyolojik olarak hazırlıklı olma teorisini de desteklemektedir. Burada verilenler ve diğer benzer bulgular, ayrıca, sinir sistemimizde içerik ve duygulanım için iki farklı işlemci olabileceğine de işaret etmektedir.

Sonuçlar

Son yıllarda yapılan çalışmalar emosyonlara ait nöral ağların beynimizdeki ilkel motivasyonel sistemlerle direkt bağlantıları olduğunu göstermiştir. Bu ilkel motivasyonel

devreler evrim sürecinde daha önce oluşmuş olan, türlerin hayatını idame etmesi için gerekli temel tepkileri düzenleyen limbik korteks, beyin sapı gibi bölgelerde bulunmaktadır. Bu motivasyonel devreler doğada şartsız appetatif ve aversif uyaranlar tarafından harekete geçirilmekte, organizmanın yaklaşma-kaçınma davranışlarını idare etmekte ve bu ilkel yaklaşma-kaçınma temelli ödüllendirme sisteminden doğru korkuyla ilgili yeni çağrışım bağlarının kurulmasına imkan vermektedir. İnsan emosyonları ifade ediliş biçimi açısından çok fazla çeşitlilik gösterse de bu emosyonların motivasyonel organizasyonunun evrimsel açıdan daha basit ve çift yönlü bir yapı teşkil ettiği görülmektedir; Açlık, cinsellik gibi davranışlarla ilgili bir appetatif sistem ve aversif uyaranlardan uzaklaşmayı amaçlayan, defansif bir agresyon üreten bir kaçınma/korunma sistemi. İşte bu korunma sisteminin canlılarda korku ve anksiyete süreçlerinde aktif olan sistem olduğu düşünülebilir. Literatüre baktığımızda evrim boyunca artan ensefalizasyon sonucu kortikal yapılarla ve kortikal düzeydeki kontrolle koordinasyon içinde çalışan subkortikal mekanizmaların muhtemelen predizpozisyonel bir temel üzerinde travmatik çevre şartlarının etkisiyle sahip oldukları otonomiye “bağımsızlık” boyutuna taşıdıklarında birtakım anksiyete bozukluklarının ortaya çıktığını görüyoruz. Korku davranışını tüm aşama ve komponentleriyle ortaya çıkaran mekanizmaları daha iyi kavradıkça belki de anksiyete bozukluklarına psikobiyolojik olarak eğilimli olan bireylerde patoloji tablosu ortaya çıkmadan sorunu giderebilecek noktaya gelebileceğiz.

Öte taraftan korku konusunda şartlı korku paradigmaları çerçevesinde yapılan çalışmaların “sorun” olarak addettiği, şartlı ve şartsız uyranları nadiren aynı tepkileri ortaya çıkarması ve bazı durumlarda şartlı tepkilerin şartsız tepkilerden daha kuvvetli olması gibi, bazı noktalar hakkında öğrenme psikolojisi alanındaki literatürü ve araştırmaları daha yakından takip ederek ve bu alanla işbirliği içerisinde daha verimli bir kavrayışa ulaşma olasılığının olduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Birnbaum S.G, and Davis M., (1998). Modulation of the acoustic startle reflex by infusion of corticotropin-releasing hormone into the nucleus reticularis pontis caudalis. *Brain Research*, 782, pp. 318–323.

Bocker K.B, Baas J.M, Kenemans J.L,Verbaten M.N (2001). Stimulus-preceding negativity induced by fear: A manifestation of affective anticipation. *International Journal of Psychophysiology*, 43, pp. 77–90.

Borszcz G.S., (1999). Differential contributions of medullary, thalamic, and amygdaloid serotonin to the antinociceptive action of morphine administered into the periaqueductal gray: A model of morphine analgesia. *Behavioral Neuroscience*, vol.113, No.3, pp. 612-631.

Borszcz G.S, (1995). Pavlovian conditional vocalizations of the rat: A model system for analyzing the fear of pain. *Behavioral Neuroscience*, 109,pp. 648–662.

Boudaba C, Szabo K, & Tasker J.G., (1996). Physiological mapping of local inhibitory inputs to the hypothalamic paraventricular nucleus. *The Journal of Neuroscience*, vol.16(22), pp.7151-7160.

Brandao M.L., Anseloni V.Z., Pandossio J.E., De Araujo J.E and Castilho V.M, (1999). Neurochemical mechanisms of the defensive behavior in the dorsal midbrain. *Neuroscience Biobehavioral Reviews*, 23, pp. 863–875.

Carrive P., Leung P., Harris J.A and Paxinos G., (1997). Conditioned fear to context is associated with increased fos expression in the caudal ventrolateral region of the midbrain periaqueductal gray. *Neuroscience*, 78,pp. 165–177.

Carrive P., Leung P., Harris J.A, and Paxinos G., (1997). Conditioned fear to context is associated with increased fos expression in the caudal ventrolateral region of the midbrain periaqueductal gray. *Neuroscience*, 78, pp. 165–177.

Davis M., (1998). Are different parts of the extended amygdala involved in fear versus anxiety?.*Biological Psychiatry* 44, pp. 1239–1247.

De Oca B.M., DeCola, J.P, Maren S. and M.S. Fanselow, (1998). Distinct regions of the periaqueductal gray are involved in the acquisition and expression of defensive responses. *Journal of Neuroscience*, 18, pp. 3426–3432.

Eysenck, H.J. & Kelley, M.J. (1989). The interaction of neurohormones with Pavlovian A and B conditioning in the causation of neurosis, extinction, and incubation. In “Cognitive Process and Pavlovian Conditioning in Humans”, Ed by G. Dawey, John Willey and Sons pp. 251-272.

Fendt M. and Fanselow MS.,(1999). The neuroanatomical and neurochemical basis of conditioned fear. *Neuroscience Biobehavioral Reviews*, 23, pp. 743–760.

Graeff F.G, Silveira M.C.L, Nogueira R.L., Audi E.A. and De Oliveira RMW, (1993). Role of the amygdala and periaqueductal gray in anxiety and panic. *Behavioral Brain Research*, 58, pp. 123–132.

Grillon C., Merikangas K.R., Dierker L., Snidman N., Arriagi R.I., Kagan J., (1999). Startle potentiation by threat of aversive stimuli and darkness in adolescents: A multi-site study. *International Journal of Psychophysiology*, 32, pp. 63–73.

Grillon C., and Davis M., (1997). Fear-potentiated startle conditioning in humans: effects of explicit and contextual cue conditioning following paired versus unpaired training. *Psychophysiology*, 34, pp. 451–458.

Jansen A.S.P, Farkas E., Sams J.M., Loewy A.D., (1997). Local connections between the columns of the periaqueductal gray matter: A case for intrinsic neuromodulation. *Brain Research*, vol. 784, pp. 329-33.

Koch M., and Schnitzler H.U, (1997). The acoustic startle response in rats - circuits mediating evocation inhibition and potentiation. *Behavioral Brain Research*, 89, pp. 35-49.

LeDoux J.E., (1998). Fear and the brain: Where have we been, and where are we going? *Biological Psychiatry*, 44, pp. 1229-1238.

LeDoux J. E., (1995). Setting stress into motion: Brain mechanisms of stimulus evaluation. *Neurobiological and clinical consequences of stress: From Normal Adaptation to PTSD*, pp. 125-134.

LeDoux J.E., Iwata J., Cicchetti P., and Reis, DJ., (1988). Different projections of the central amygdaloid nucleus mediate autonomic and behavioral correlates of conditioned fear. *Journal of Neuroscience*, 87, pp. 2517-2529.

Maier F.S, Grahn R.E., Kalman B.A., Sutton L.C., Wiertelak E.P.,&Watkins L.R., (1993). The role of amygdala and dorsal raphe nucleus in mediating the consequences of inescapable shock. *Behavioral Neuroscience*, vol.107 pp.377-388.

Maier F.S., (1991). The midbrain periaqueductal gray as a coordinator of action in response to fear and anxiety. In A.Depaulis and R. Bandler(Eds.) *The Midbrain PAG* pp.151-173. New York: Plenum Press.

Mongeau R., De Oca B.M., Fanselow S., and Marsden C.A., (1998). Differential effects of neurokinin-1 receptor activation in subregions of the periaqueductal gray matter on conditional and unconditional fear behavior in rats. *Behavioral Neuroscience*, vol.112 (5), pp. 1125-1135.

Öhman, A.,and Soares, J.F. (1993). On the autonomic nature of phobic fear conditioned electrodermal responses to masked fear-relevant stimuli. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol: 27, No: 6 pp. 121-132.

Quirarte G.L., Galvez R., Roozendaal B. and McGaugh J.L, (1998). Norepinephrine release in the amygdala in response to footshock and opioid peptidergic drugs. *Brain Research*, 808, pp.134-140.

Sananes C.B., and Davis, M., (1992). *N*-Methyl-d-aspartate lesions of the lateral and basolateral nuclei of the amygdala block fear-potentiated startle and shock sensitization of startle. *Behavioral Neuroscience*, 106, pp. 72-80.

Sananes C.B., Campbell B.A., (1989). Role of the central nucleus of the amygdala in olfactory heart rate conditioning. *Behavioral Neuroscience*, vol.103, pp.519-525.

SandinB., and Chorot P., (1989). The incubation theory of fear/anxiety: experimental investigation in a human laboratory model of Pavlovian conditioning. *Behav. Res. Ther.* Vol. 27, No 1, pp. 9-18.

Schulz D., Canbeyli R.S., (2000). Lesion of the bed nucleus of the stria terminalis enhances learned despair. *Brain Research Bulletin*, vol.52(2), pp.83-87.

Schulz D., Canbeyli R., (1999). Freezing behavior in BNST-lesioned Wistar rats. In McGinty, J.F., ed. *Advancing from the ventral striatum to the extended amygdala: Implications for neuropsychiatry and drug abuse- In honor of Lennart Heimer.* New York: New York Academy of Sciences, vol877, pp.728-731.

Thayer J.F and Lane R.D, (2000). A model of neurovisceral integration in emotion regulation and dysregulation. *Journal of Affective Disorders*, 61, pp. 201–216.

Treit D., Aujla H., Menard M.,(1998). Does the bed nucleus of stria terminalis mediate fear behaviors? *Behavioral Neuroscience*, vol.112(2), pp.379-386.

Treit D., Pinel J.P and Fibiger H.C.,(1981). Conditioned defensive burying: a new paradigm for the study of anxiolytic agents. *Pharmacology, Biochemistry and Behavior*, 15, pp. 619–626.

Veinate P., Freund-Mercier M.J., (1998). Intrinsic and extrinsic connections of the rat extended amygdala in vivo electrophysiological study of the central amygdalaoid nucleus. *Brain Research*, vol.794, pp.184-198.

Vianna D.M.L, Graeff F.G, Landeira-Fernandez J. and Brandao M.L, (2001). Lesion of the ventral periaqueductal gray reduces conditioned fear but does not change freezing induced by stimulation of the dorsal periaqueductal gray. *Learning and Memory*, 8,pp. 164–169.

Walker D.L., and Davis M., (2002). The role of amygdala glutamate receptors in fear learning, fear-potentiated startle, and extinction. *Pharmacology, Biochemistry and Behavior*, 71, pp. 379–392.

White, K., Graham, C.,and Davey, L. (1989). Sensory preconditioning and UCS inflation in human “fear” conditioning. *Behav. Res. Ther.* Vol. 27, No 2, pp. 161-166.

Wilhelmus J.A.J., Sneat A., Wjaj B., (2000). Catecholamine systems in the brain of vertebrates: new perspectives through a comparative approach. *Brain Research Reviews*, vol.33, pp.308-329.

ARİSTOTELES MANTIĞINDA ORTA TERİM

Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ*

Öz: Aristoteles mantığında bilimsel bilgi elde etmek için kıyas oluşturabilmek ve kıyas oluşturabilmek için öncülleri uygun formlarda birbirine bağlamak gereklidir. Bu aşamalarda bağlayıcı, belirleyici ve gerçekleştirici unsur olarak orta terimi görmekteyiz. Bu çalışmada orta terimin ne olduğunu tartışarak, bilimsel bilginin elde edilmesi sürecinde hangi rolleri oynadığını tespit edilmeye çalışılmıştır. Aristoteles'in mantığının her aşamasında etkin olan orta terimin, etkilerini belirleyerek, mantık ve bilgi ilişkisinde orta terimi nasıl kullandığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles Mantığı, Kıyas, Orta Terim, Neden, Şekil.

THE MIDDLE TERM IN ARISTOTLE LOGIC

Abstract: In Aristotelian logic, in order to obtain scientific information and to create a syllogism premises are required to be connected in any suitable forms. In this stage; we see the middle term as the binder, determinant and effector factor. In this paper, by discussing what middle term is, it has been tried to determine its role in the process of obtaining scientific knowledge. By determining its effects and how to use logic and episteme relationship, the middle term, which is effective at every stage of Aristotle's logic, was investigated.

Keywords: Aristotle Logic, Syllogism, Middle Term, Cause, Figure.

Giriş

Aristoteles'in orta terim kavramıyla, esas olarak kıyas hakkındaki görüşlerinde karşılaşırız. Orta terimin tanımını her üç şekil için ayrı ayrı bulunduğu yere göre vermektedir. Birinci şekilde: "Kendisi diğerinde ve diğeri kendisinde olan, ortada yer alana orta terim ($\kappa\alpha\lambda\omega\ \delta\epsilon\ \mu\acute{\epsilon}\sigma\omicron\nu\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \delta\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\ \acute{\epsilon}\nu\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omega\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu,\ \delta\ \kappa\alpha\iota\ \tau\eta\ \theta\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\iota\ \gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\tau\alpha\iota\ \mu\acute{\epsilon}\sigma\omicron\nu$) (25b35)", ikinci şekilde: "kendisine orta dediğim her ikisine de yüklenen ($\mu\acute{\epsilon}\sigma\omicron\nu\ \delta\epsilon\ \acute{\epsilon}\nu\ \alpha\upsilon\tau\omega\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\ \tau\acute{o}\ \kappa\alpha\tau\eta\gamma\omicron\rho\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\nu\ \acute{\alpha}\mu\phi\omicron\upsilon\nu$)(26b36)", üçüncü şekilde: "her iki yüklenenin kendisinde olana orta terim ($\mu\acute{\epsilon}\sigma\omicron\nu\ \delta\ \acute{\epsilon}\nu\ \alpha\upsilon\tau\omega\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\ \kappa\alpha\theta\ \omicron\tilde{\nu}\ \acute{\alpha}\mu\phi\omega\ \tau\acute{\alpha}\ \kappa\alpha\tau\eta\gamma\omicron\rho\acute{o}\mu\epsilon\nu\alpha$) (28a12)" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda orta terim, Aristoteles'in kıyası oluştururken kullandığı bağlantı olarak karşımıza çıkar ve yönteminin vazgeçilmez ve en temel noktasını oluşturur.

Aristoteles, ispatlamayı orta terime dayalı olarak ifade etmektedir. Aristoteles ispatlamayı ikiye ayırır, yüklem bir üçüncü terime, bir orta terime gereksinme duymadan konunun tamamını veriyorsa bu vasıtasız ispatlamadır. Zorunlu olarak konuya ait olmakla beraber, bir orta terimin ve bir önermenin yardımıyla ifade edilen kıyas vasıtalı ispatlamadır (76b3, Atademir:115),

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

vasıtalı ispatlamanın yolu kıyastır ve felsefe, bilim ve sanatta yargıların doğruluğunu ispatlamak için geçerli tek yol kıyastır (42a2). İspatlama hakkındaki araştırmalar, kıyas hakkında olacaktır. Aristoteles'in bu araştırmalarını, şekil araştırmaları ve neden araştırmaları olarak ikiye ayırabiliriz. Her iki araştırmada da, araştırmamanın yapısını orta terim belirler. Yani, kıyasın şeklini belirleyen şeyde, nedenin kendisinin de orta terim olduğu bu çalışmamızda gösterilecektir:

Ἵτι δ' ἐστὶ τοῦ μέσου ἢ ζήτησις, δηλοῖ ὅσων τὸ μέσον αἰσθητόν. (90a35)

İmdi, tüm araştırmalarımızın orta terim araştırması olduğu aşikârdır.

Orta Terimle Kıyasın Şekillerinin Belirlenmesi

Aristoteles, kıyasların oluşumunu incelemenin, nasıl oluştuklarını bilmenin yeterli olmadığını, kıyasları oluşturabilmenin asıl olduğunu belirtir (43a23). Araştırmada ilk olarak aynıları araştırmak, bu aynı olanı orta terim olarak almak gerekir, daha sonra karşıtlar yahut aynı nesnede bulunması mümkün olmayanları almak gerekir.

Eğer bir varlığa ilişkin olanlar; aynılar, karşıtlar veya aynı nesnede bulunması mümkün olmayanlar belirlendiğinde, ispatlanması veya ispatlanmaması açıkça kıyasın bu formlarından görülebilecektir (46a20-30).

Kıyas oluşturulurken ilk olarak iki öncülü almak gerekir, aldığımız öncülleri terimlerine ayırmalı, öncüllerden her ikisinde de söyleneni, aynı yahut karşıtları orta terim olarak kabul etmeliyiz. O halde orta terimin bulunması araştırmamanın ilk konusu olacak ve bulunması zorunlu olacaktır. Bundan sonra öncüllerimizin şekillere oturup oturmadığına bakmalıyız. Şekillere oturmayan, kıyas gibi görünen, ancak zorunlu sonuçlar veren ifadeler kıyas değildirler. Yani, her zorunlu sonuç elde edilen ifadeler kıyas olmaz, ancak her kıyas zorunlu olarak sonuç vermelidir (47a31-40). Örneğin; insan varlığı canlılığının varlığını, canlılığının varlığı da cevherin varlığını zorunlu kılsın. Bu durumda, insan varlığının cevherin varlığını zorunlu kılar. Bu şekilde ki ifade kıyas belirtmez ancak, insanın varlığının cevherin varlığını zorunlu kılması, zorunlu olarak doğrudur (47a25-30).

Kıyas oluşturulurken elde ki öncüllere ve elde edilmek istenen çıkarıma bakarak, özellikle orta terimin yeri ile kıyasın şeklini belirleyeceğiz (47b12-14).

Aristoteles verdiği kıyas şekillerinden orta terimi tanımladıktan sonra *Birinci Analitikler*'de kıyas şekillerini bu sefer orta terimin yerine göre tekrar tanımlar:

Ἐὰν μὲν οὖν κατηγορῆ καὶ κατηγορῆται τὸ μέσον, ἢ αὐτὸ μὲν κατηγορῆ, ἄλλο δ' ἐκείνου ἀπαρνῆται, τὸ πρῶτον ἔσται σχῆμα· ἐὰν δὲ καὶ κατηγορῆ καὶ ἀπαρνῆται ἀπὸ τινος, τὸ μέσον· ἐὰν δ' ἄλλα ἐκείνου κατηγορῆται, ἢ τὸ μὲν ἀπαρνῆται τὸ δὲ κατηγορῆται, τὸ ἔσχατον. οὕτω γὰρ εἶχεν ἐν ἐκάστῳ σχήματι τὸ μέσον. ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν μὴ καθόλου ὦσιν αἱ προτάσεις· ὁ γὰρ αὐτὸς διορισμὸς τοῦ μέσου. φανερόν οὖν ὡς ἐν ᾧ λόγῳ μὴ λέγεται ταῦτο πλεονάκις, ὅτι οὐ γίνεται συλλογισμὸς· οὐ γὰρ εἴληπται μέσον. ἐπεὶ δ' ἔχομεν ποῖον ἐν

ἐκάστῳ σχήματι περαίνεται τῶν προβλημάτων, καὶ ἐν τίνι τὸ καθόλου καὶ ἐν ποίῳ τὸ ἐν μέρει, φανερόν ὡς οὐκ εἰς ἅπαντα τὰ σχήματα βλεπτέον, ἀλλ' ἐκάστου προβλήματος εἰς τὸ οἰκεῖον. ὅσα δ' ἐν πλείοσι περαίνεται, τῆ τοῦ μέσου θέσει γνωριοῦμεν τὸ σχῆμα.(47a40-b14)

Eğer ya orta terim yükleniyor ve yükleniyorsa, ya da kendisi yükleniyor, diğeri bundan ayrılıyorsa, ilk şekildir. Eğer bir şeyden hem yükleniyor hem de ayrılıyorsa, orta şekil. Eğer diğerlerine yükleniyor, ya da biri ayrılırken diğerine yükleniyorsa, son şekil. Çünkü her bir şekil içinde orta terim böylece bulunuyor. Benzer şekilde öncüller külli omazsada böyledir. Orta terim bu şekilde ayrılır. Açık ki, eğer aynı terim bir seferden daha fazla söyleniyorsa kıyas oluşmaz. Çünkü orta terim alınmaz. Her bir şekilde ne tür problemlerin kanıtlandığını biliyoruz, ve hangisinin tümel ve ne türlerin cüzi. Açık ki bütün şekillere bakılmaz, problemlerden her birinin bulunduğu. Çok (şekilde) kanıtlananlarda, orta terimin yerinden şekli bileceğiz.

Bu pasajdan anlayacağımız üzere, orta terim kıyasları oluşturabilmek için esastır. Kıyastaki şekiller, orta terimin bulunduğu yere göre belirlenmiştir. İspatlananın hangi şekilde yapılacağını bize söyleyen ise orta terimdir.

Orta Terimin Neden Olarak Araştırılması

Aristoteles'in bilgi hakkındaki bütün izahatları, neden(αἰτία) terimine dayanmaktadır:

Ἐπεὶ δὲ ἐπίστασθαι οἰόμεθα ὅταν εἰδῶμεν τὴν αἰτίαν, (94a20)

Nedeni bildiğimizde bilgi edindiğimizi düşünürüz,

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere bilgi edinmenin yolunun nedenin bulunması ve anlaşılması olduğunu söyleyebiliriz, o halde incelememiz gereken şey nedendir. Aristoteles nedeni sebep, mantık, nesne ve orta terimle de özdeş olarak kullanmıştır (Evans:466). Bu sebeple Aristoteles'in neden kavramından ne anladığını kısaca açıklayalım. Aristoteles, nedenleri dört türlü olarak bildirir (1013a25-35; 194b20-195a25):

1. Nesnenin mahiyeti; Şekli neden (İ. Formal cause)
2. Kendilerinden bir şeylerin zorunlu olarak çıktığı şeyler; Maddi neden (İ. Material cause)
3. İlk devindiren; o değişimin kendisinden başladığı ilke; Fail neden (İ. Efficient cause)
4. Gaye veya iyi¹ olan, bir şeyin kendisi için olduğu şey; Nihai neden (İ. Final Cause) (983a25-40).

Aristoteles'in nedenlerine sadık kalan İbn Sinâ, *Uyûmûl-Hikme'*de nedenleri "onunla": şekli, "onda": maddi, "ondan": fail, "onun için": nihai olarak şekillendirir (Altıntaş :112). Aristoteles'te dört neden şekli ve maddi iki nedene indirgenebilir. Bunlarla bağlantılı olarak kuvve ve fiile de indirgenebilir. Bunlar olanın ve varlığın nedenleridir (Bolay :466). Aristoteles, bu nedenlerden

¹ Aristoteles'te iyi, her türlü oluş ve değişimin gayesidir. Bkz. Aristoteles, *Physica*, 195a23-24, 198b8-9; *Metaphysica*, 983a31-32; *De Partibus Animalium*, 640a36-b1

başka altı tane alt nedenin mevcut olduğunu belirtir. Genel neden, özel neden, Asıl neden, tesadüfi neden, uzak neden ve yakın neden (195b15). Bu nedenlerle birlikte kuvve neden ve fiil neden de vardır ancak Aristoteles bunları alt nedenlerle vermez. Aristoteles'e göre kuvve halinde bulunanların nedeni kuvve neden, fiil halinde bulunanların nedeni ise fiil nedendir. İbn-i Rüşd, dört nedenin bütün nedenlerin cinsleri olduğunu söyler (İbn-i Rüşd :482).

... ,πᾶσαι αὐταὶ διὰ τοῦ μέσου δείκνυνται.(94a23)

... ,tüm bunlar orta terim aracılığıyla ispatlanırlar.

Aristoteles bunları örneklerle gösterir,

Sağlıklı adam iyi sindirim yapar.

Akşam yemeğinden sonra yürüyüş yapan sağlıklı adamdır.

O halde, akşam yemeğinden sonra yürüyüş yapan adam iyi sindirim yapar.

Akşam yemeğinden sonra yürüyüş yapan adamın iyi sindirim yapmasının nedeni sağlıklı olmasıdır. Burada sağlıklı olmak nihai nedendir. Önce gezintiye çıkılır akabinde sağlıklı olunur, küçük terimin meydana gelmesiyle nihai neden olur (94b8-23).

Nerede bir taarruz varsa savaş vardır.

Atinalılar taarruz ediyorlar.

O halde, Atinalılar savaştadırlar.

Atinalıların savaşa karışmış olmalarının nedeni taarruz etmiş olmalarıdır. Taarruz etmek fail nedendir (94a21-35).

İki dik açının yarısı bir dik açıdır.

Yarım daire içindeki açı iki dik açının yarısıdır.

O halde, yarım çember içindeki açı dik açıdır.

İki dik açının yarısı, yarım çember içindeki açının bir dik açı olmasının nedenidir. Çünkü iki dik açının yarısının mahiyeti ile dik açının mahiyeti aynıdır. İki dik açının yarısı şekli bir neden olur (94a36-b8).

Aristoteles, nihai nedenin doğanın anlaşılabilmesi için vazgeçilmez olduğunu savunur (198a22-24; 198b4-9; 198b10-199a33; 198b32-199a8; 415b17; 639b12-640a20). Aristoteles için bilimsel bilginin araştırması nihai nedeni bulmakla başlıyor, sonrasında ise zorunluluğun ne şekilde olduğu araştırılıyor (198b10). Aynı şeyin hem nihai hem de zorunlu olarak var olması mümkündür (94b25-30). Testerenin var olmasının nedeni kesmek olmasına rağmen, maddi nedeni demirden olmasıdır. Eğer demirden olmasa kesicide olmayacaktır. Şu halde maddi neden yoksa nihai neden de olmayacaktır. Zorunluluk madde de, nihai neden kavramda vardır (200a10-15).

Bu nedenlerden temelde olan ise nesnenin mahiyetidir. Diğer üç neden bu nedene indirgenebilir. Aristoteles orta terimin şekil ve cevher olduğunu söyler, böylece her tür kıyas

cevherin kıyasıdır (1034a3-34). Neden ise nesnelere yapışık bulunmaktadır ve nesnelere açıklamak, nesnelere kavramlarını tahlil etmektir. Bu sebeple orta terim işlevi bakımından bilimin açıklama tarzı ve keşfinin aletidir (Atademir :120-121). Mahiyeti bilmek ile var olup, olamamanın nedenini bilmek aynı şeydir (93a4). Mahiyet ise tanımla yahut ispatlama ile bilinemez, ancak açıklanabilir (92b40).

İspatlamamanın zorunlu bir şey olmasının sebebi, asıl anlamında bir ispatlamamanın söz konusu olduğu durumda, sonucun olduğundan başka türlü olmasının imkânsız olmasıdır. Bu zorunluluğun nedenleri ilk öncüllerdir. Yani kıyasın kendisinden çıktığı önermelerin olduklarından başka türlü olamamalarıdır (1015b5-8).

İki terim ilişkilendirilmek isteniyorsa her terimle kategoriler yolu ile ayrı ayrı ilişkilendirilmiş bir orta terim yoksa bu terimler ilişkilendirilemez (40b30-41a12). Her kıyas yalnız üç terimle oluşur (41b35-38). Bu ise her kıyasın iki öncülden oluşmasını gerektirir (42a32-35). A'nın B'de bulunduğu ancak bir orta terim varsa ispatlanabilir, eğer orta terim yoksa bu ilke olur (84b19-23).

Nedenler, arazî anlamında yahut asıl anlamında, bilkuvve yahut bilfiil olarak, birey yahut cins olarak bulunur. Nedenlerin bu biçimleri tek başına veya birleşik olarak bulunurlar (1014a1-20). İspatlamada üç terimler ile orta terim aynı cinsten olmak zorundadır. Aksi takdirde arazlardan bahsedilir (71b9-12; 76a4-8). Eğer neden her durumda geçerli ise bu neden bağlı olduğu nesnenin özüne, her durumda geçerli değil ise bağlı olduğu nesnenin arazına bağlıdır. Öze bağlı olan neden zorunlu ve araştırmanın kendisidir.

İspatlamalarda aynı diziden ortak terimler alınarak ispatlama yapılabileceği gibi, farklı dizilerden de orta terimler alınarak ispatlamalar yapılabilir. Buna göre, aynı olan şeyin pek çok ispatlaması olabilir (87b10). Ancak bunlar sonsuza değin sürmez, çünkü iki terim arasında sonlu sayıda orta terim olmalıdır (84a11-30). A'nın B'de bulunduğu ispatlanabiliyorsa, yapılabilecek ispat sayısı, bulunabilecek orta terim sayısı kadardır (84b20).

Aristoteles orta terimi ispatlamamanın en önemli kısmı kılmakta, ispatlamada orta terimi bulmanın kıvrak bir zekânın sonucu olduğunu belirtmektedir (89b5-10). Aristoteles'e göre tüm araştırmalarımız orta terim araştırmasıdır, bu orta terimin var olup olmadığı, ne olduğu araştırmasıdır (89b36-90a11). Orta terimin varlığı tartışmalı olduğu durumda, terimlerle yapılan çıkarım diyalektik bir çıkarımdır (81b18-29).

A, C'de zorunlu olarak bulunuyorsa, ispatın dayanağı olan orta terim B, A ve C de zorunlu olarak bağlanmadıysa sonucun nedeni bilinemez, çünkü zorunlu olmayan bir orta terim olmaması, nedenin olmamasıdır. Nedeni bilmeyen kişi zorunlu bir yargıyı dahi olsa bildiği kabul edilemez. Orta terim zorunlu olarak bulunması gereklidir. Zorunlu olarak bulunmayan, örneğin mümkün yahut muhtemel olarak bulunan orta terim vasıtasıyla bilimsel bilginin elde edilmesi

mümkün değildir. Bu orta terimlerle kıyas elde edilmesine rağmen elde edilen çıkarım bilimsel bilgi mahiyetini almaz. Şu halde ispatlamanın meydana gelebilmesi ve sonucunda bilginin elde edilmesi zorunlu bir orta terimin varlığına bağlıdır (74b27-40).

Olanı araştırdığımızda bir orta terimin olup olmadığını, varlığın niçinini yahut mahiyetini araştırdığımızda ise orta terimin ne olduğunu araştırırız. Ayrıca Aristoteles, varlığı bildiğimizde mahiyeti sorduğumuzu, olayı bildiğimizde niçini sorduğumuz belirtir (89b29-37). Bu sebeple Evans, neden ile niçinin orta terim olması bakımında özdeş olduğunu belirtir (Evans: 466-467). Nesnenin mahiyeti ile olanın gayesini bilmek aynıdır, “tutulma nedir?” sorusu ile “tutulma niçin olur?” soruları özdeşirler. “tutulma nedir? Yeryüzünün güneş ışığını kesmesinden kaynaklı, ayın ışıktan yoksunluğu”, “tutulma niçin olur? Yeryüzü güneş ışığını kestiği için”, binaenaleyh gaye ve mahiyet aynıdır (90a14-30).

Her araştırmada ya bir orta terimin var olup olmadığı yahut orta terimin ne olduğu araştırılır. Şu halde her durumda araştırılan orta terimdir. Olanın yahut varlığın bilinip, niçinini yahut mahiyetini araştırdığımızda orta terimin ne olduğu araştırmasıdır. “ay tutulur mu?” yahut “ay büyür mü?” şeklindeki araştırma nesnenin ne olup olmadığı araştırması, “ay var mı?” şeklindeki araştırma ise mutlak varlık araştırmasıdır. Mutlak varlık “ay”, kendi başına yahut arazi özellik “tutulma”dır. “tutulur mu?” ifadesi “tutulmanın bir nedeni var mı, yok mu?” ifadesine denktir. Nedenin var olduğunu bildikten sonra ne olduğunu araştırırız. Neden varsa, var olduğunu da söyleriz. Orta terim varlığın nedeni yahut kendi başına yahut arazi özelliklerin nedenidir. Ayda olsaydık, tutulmanın olup olmadığını, niçin olduğunu araştıramazdık. O halde olanı duyumsadığımızda orta terim araştırması başlayabilir (89b36-90a15).

Orta terim, nedeni olduğu şeyle aynı anda vardır, daha önce yahut sonra değil. Var olan için var olan bir neden, olanlar için olan bir neden, olmuş olanlar için olmuş olan bir neden, olacak olanlar için olacak olan bir neden, bu nedenlerin hepsi olanla aynı anda vardır. Neden ve nedene bağlı olan nesne birlikte var olurlar yahut var olmazlar. Bir şey olduktan sonra yahut önce neden olmaz, “şu olduysa, o halde bu olacaktır” denilemez (95a36). Neden ve nesnenin meydana gelişini Aristoteles, çizgi ile noktanın bağlılığına benzeterek ifade eder, noktalar gibi ayrımlıdır ancak bölünemezler, iki nokta arasında sonsuz nokta olacağından, olmuş ve olacak arasında sonsuz olay örgüsü söz konusudur. “C olduğunda A olmuştur” ifadesi A ve C arasında sonsuz olay örgüsünün varlığını gerektirir. Oluşmakta olanda sonsuz sayıda olmuş olan mevcuttur. Olmuş olanın ve olacak olanın bağlantılı bir orta terimi olması mümkün değildir. Hatta oluşmakta olan, olmuş olanı içermez. Olmuş olanı, olmuş olan bile içermez. Bunlar birbirleriyle yapışık, bölünemez ve birbirlerinin sınırlarıdır (95a10-96a3).

Ancak burada noktaların önceliği ve sonralığı gibi bir sıralamada vardır; neden, o nedene bağlı olan şeyden önce gelir. “C olduğunda A” ve “D olduğunda C” şeklinde alınırsa, zorunlu

olarak “D olduğunda A” var olur. Tutulmanın nedeni yeryüzünün arada olmasıdır, yeryüzünün arada olmasının nedeni tutulma değildir. Tutulmayı yeryüzünün arada olmasıyla bilen kişi nedeni bilir, çünkü yeryüzünün arada olması tutulmanın tanımındadır. Ancak yeryüzünün arada olmasını tutulmayla bilen kişi, bunun gayesini bilemez (98a35-98b39). Örneğin:

Geniş yapraklılar yaprak dökerler.

Asma geniş yapraklıdır.

O halde, asma yaprak döker.

Burada orta terim, “geniş yapraklı olmak” tır. Asmaların yaprak dökmesinin nedeni geniş yapraklı olmasıdır.

Yaprak dökenler geniş yapraklıdır.

Asma yaprak döker.

O halde, asma geniş yapraklıdır.

Burada ise orta terim, “yaprak dökmek”tir. Ancak asmaların geniş yapraklı olmasının nedeni yaprak dökmesi değildir. Böylece görünüyor ki, orta terim her zaman neden değildir (Evans: 475).

Nedenin var olup olmadığını bilmeyen için nesnenin ne olduğunu bilmek imkânsızdır. Nedenin var olduğunu bildiğimizde ise var olduğunu nasıl biliyorsak, mahiyetini de öyle biliriz. Örneğin; A: “tutulma”, B: “yerin güneş ışığını kesmesi” , C: “ay” olsun. Ayın tutulup tutulmadığını araştırmak, B’nin var olup, olmadığını araştırmaktır. Bir neden varsa A’da vardır. Ancak öncüller doğrudan ise olanı ve nedenini birlikte biliriz, doğrudan değil ise olanı bilir nedeni bilemeyiz. Bu durumda orta terim, B: “dolunayda ve aramızda görünen hiçbir varlık olmadığında ay ışığının gölge üretememesi” şeklinde alırsak, B, C’de ve A, B’de bulunuyorsa, A, C’dedir. Yani, ayın tutulduğunu biliriz, ancak nedenini bilemeyiz. Ayın tutulduğunu bilmemizin akabinde B’yi araştırırız, B, “yerin güneşi kesmesi mi?”, “ayın dönüşümü mü?”, “ayın sönmesi mi?”. A’nın tanımı, tutulmanın yeryüzünün ışığı kesmesi şeklindedir. Eğer bundan başka bir orta terim varsa bu da nedenlerden biri olacaktır (93a5-93b8).

Gözlemci ve nedenle ilgilenenin bilgileri farklıdır; nedenle ilgilenen olanların bilgisini gözden kaçırabilir, bu sebeple tek tek olanların bilgisine sahip olamaz. Farklı bilimlerin işbirliğinde de durum bu şekilde gerçekleşir. Bu duruma Aristoteles hekim ile geometricinin yay şeklindeki bir yaranın geç iyileştiğinin bilgisi örneğini verir; hekim bu yaranın geç iyileştiğini bilir ancak geometrici neden geç iyileştiğini bilir. Aristoteles olana ait çıkarım ile nedene ait çıkarım için örnekle açıklama yoluna gider.

Titremeyen nesne yakındır.

Gezegenler titremezler.

O halde, titremeyen nesne yakındır.

Diğer bir çıkarım ise,

Yakın nesnelere titremezler.

Gezegenerler yakındır.

O halde, gezegenler titremezler.

İlk çıkarım olana aittir ve yakın olmanın nedeni titremek değildir, buradaki orta terim nedene ait değil olana aittir. Ancak ikinci çıkarımda titrememenin nedeni yakın olmaktır, buradaki orta terim nedene aittir. Olana ait ve nedene ait çıkarımlar terimlerin yerleşmesi yönünden farklıdır. Olana ait çıkarımda “gezegenler titremezler” ve “titremeyen nesne yakındır” önermeleri, tümevarış yahut duyum yolu ile kabul edilmiştir, bunlar öncüller değildir. Kıyasın öncüllerle oluşmamasının olana bilgisini verir, kıyasın doğrudan öncüllerle oluşması ise nedenin bilgisini verir (72a12-79a15).

Kendisinden sonra gelen ve önce gelen terimlerden müteşekkil bir terim alalım, bu terimin kendisinden önce gelen terime ilk terim ve kendisinden sonra gelen terime de son terim ismini verelim. Şu halde ilk terim bu terimin nedeni, son terim ise sonucu olacaktır (994a10-15). İlk terim yoksa neden olmayacaktır (994a18). Bu durumda ilk ve son terimler birbirinde ayrı veya aynı olduğu iki durum söz konusu olacaktır. Yani; ilk ve son terimlerin birbirinden ayrı olması durumu için, ilk terimin son terimin nedeni olması, fakat son terimin ilk terimin nedeni olmamasından bahseder. İlk terim ile son terimin aynı olması ise, ilk terimin son terimin nedeni olması, aynı zamanda son terimin de ilk terimin nedeni olmasıdır. Şu halde her zaman başka bir şeyin ortaya çıkacağı şekilde sonsuz bir dizi olması imkânsızdır. Çünkü ya ilk terim son terim için bir aracı olacaktır ki, bu terimin son olması gerekir, ya da ilk terimin yok olması son terim için gerekli olacaktır ki bu da sonsuz olmasını engeller (994a21-994b4).

Her problem her şekilde sonuçlanmaz. Bu sebeple öncelikle elde edilmek istenen sonuca göre, öncüllere bakılarak hangi şeklin kullanılması gerektiğine karar verilir (50a8-10). Her ispatlamanın üç şekilden oluşması zorunludur (41b1-5). Külli müsbet yargılar birinci şekilde bir formda ispatlanırlar. Külli menfi yargılar birinci şekilde bir formda ve ikinci şekilde iki formda ispatlanırlar. Cüz’i müsbet yargılar birinci şekilde bir formda, üçüncü şekilde üç formda ispatlanırlar. Cüz’i menfi yargılar birinci şekilde bir formda, ikinci şekilde iki formda, üçüncü şekilde üç formda ispatlanırlar (42b33-43a4). Şu halde nedene ait çıkarım sadece birinci şekilde yapılır. Çünkü sadece birinci şekilde külli müsbet bir çıkarımda bulunulabilir. O halde bilgi edinmede temel olan birinci şekildir (79a18-32). Bu husus Aristoteles’in bilgi kuramının tümellerle kısıtlı olduğu, bu sebeple kuramının kısır olduğu eleştirilerine tabi tutulmasına neden olmuştur.

Bazı varlıklar özne olarak kullanılmalara rağmen, başka bir özneye yüklenemezler. Örneğin; ‘kallias’, ‘canlı’ ya yüklenemez ancak ‘canlı’, ‘kallias’a’ yüklenebilir. Bu varlıklar doğaları

gereği böyledirler. Duyulur nesnelere neredeyse tamamı hiçbir şeye yüklenemezler. Aristoteles, burada bu varlıkların ilineksel olarak yüklenebileceklerini belirtir ve buna ‘şu beyaz nesne Sokrates’tir’ veya ‘gelen Kallias’tır’ gibi örnekleri verir. Bu tarz yüklemeler sanı açısından değilse ispatlanamazlar. Bu varlıkların, başka varlıklara yüklenmesi ispatlanabilir (43a30-40).

Öncüllerin seçiminde yüklenmeler ile ilgili olarak, öncelikle yüklenilecek varlığın konusu, tanımı ve özellikleri belirlenir. Daha sonra, Varlığın yüklendikleri, yüklenmesi muhtemel olmayanlar belirlenir. Yüklenmesi muhtemel olmayanlar seçilmez. Çünkü menfi yargılar çevrilebildiği için, bahsi geçen varlık ile yüklenenin aynı şey olması olası olacaktır. Bu belirlemeler ispatlamayı kolaylaştıracak ve daha güçlü bir ispatlama olacaktır (43b1-10).

Aristoteles, tümevarışı tanım olarak cüz’iden külliye geçiş (1139b26; 105a13), yapısını ise, tümevarış bir ucun orta terimde olduğunu, öteki uç ile açıklamak (68b15) şeklinde ifade eder. Yani; M, P ve S arasında orta terim olarak alınsın. S vasıtasıyla P nin M ye ait olduğu kanıtlanacaktır. Örneğin;

P: “uzun yaşamak”

M: “safrasız olmak”

S “uzun yaşayan fertler” = “insan, at ve katır”

P, S de olacak ve M de S de olacaktır. M nin S de olmasını çevirerek, tümevarışlık kıyas;

İnsan, at ve katır uzun zaman yaşarlar

Safrasız hayvanlar insan, at ve katırdır

O halde, safrasız hayvanlar uzun zaman yaşarlar

SaP ve MaS o halde MaP

Formunda MaP olduğunun S aracılığı ile kanıtlanması tümevarışdır. Burada S, M ile çevrilip orta terim genişlemezse MaP zorunlu olarak var olur (68b16-25).

İki yüklem bir konuya ait olursa ve terimlerden biri öbürüyle çevrilirse, öbür yüklemde çevrilen yüklem ait olacaktır. Burada S nin genel varlıklardan oluştuğu kabul etmek gereklidir. Çünkü tümevarış var olanların hepsinin sayımı ile başlar. S tek tek öznelerden oluşur ve tümevarışta bütün tek tek öznelerden teşekkül eder (68b29).

Kıyasta, uç terimin orta terimde bulunduğunu orta terim aracılığı ile kanıtlar. Tümevarışta, uç terimin orta terimde bulunduğunu son terim aracılığı ile kanıtlar. Bu sebeple Tümdengeliş ile bilinen bilgi daha bilinir ve daha önce gelir. Tümevarış ile bilinen bilgi ise daha açıktır (68b35-36). Tümevarış, tümdengeliş için gerekli öncülleri teşkil eden ilkeleri sağlar. Böylece tümevarış ile tümdengeliş arasında üstünlük yahut öncelik-sonralık ilişkisi değil, bir ardılık ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Aristoteles'in yukarıda verdiği örnekte sayılan hayvanlar tüm safrsız hayvanlardan ibaret değildir (506a21-31; 676b25-28). Şu halde Aristoteles sayımın eşit olmasını değil, şekil bakımından eş olmasını amaçlamaktadır. Çünkü Aristoteles'e göre tümevarış duyuya daha yakın bir yöntem olduğunu hatta duyum olmadan tümevarışın imkânsız olduğunu(81b5) belirtir. Bununla birlikte duyumun külliye bildirmediğini (82b28) söyleyen Aristoteles, külli olana erişmek için cinslerin tek tek ele alınıp sayılamayacağını (80a5) da söyler. O halde duyuya dayanan tümevarış zorunlu bilimin aleti olamaz, yani her bilginin dayanması gereken ilk ve vasıtasız ilkelerin koşulunu sağlamaz.

Ayrıca, ilkelerin bilgisi sonuçların bilgisinden daha önce gelmesi gerekliliği ile ilgili bir takım sorunlar çıkar. Çünkü tümevarışta sonuç olarak ilkelerin bilgisi elde edilmek istenmektedir. Bu ise tümevarışın kapsamını oldukça daraltır. Tümevarışdaki bu eksikliklere rağmen Aristoteles, tümevarışla bilmenin zorunlu olduğunu ve duyumun işte bu şekilde bilgiye kaynak olacağını ifade eder (100b10). Şayet duyum yok ise buna karşılık gelen bilimde zorunlu olarak yok olacaktır (81a38). Orta terim bu süreçte, tümevarış ile tümdengeliş arasında ortaya çıkarak nedeni verir. Bu süreç tamamıyla orta terimi bulmak için vardır. Binaenaleyh tümdengeliş ve tümevarış orta terim için vardır, bu süreçler orta terimi sağlamak adına kuruludur.

Abese irca yöntemi ile kanıtlama tümdengeliş içerisinde bir yöntem, örnekleme (analoji) de tümevarış içerisinde bir yöntem olacağından ayrı bir incelemeye almadık. Bununla birlikte bu yöntemlerin belirlenmesinde kanıtlamanın nasıl yapılacağını belirleyen orta terimdir.

Sonuç

Orta terim, Aristoteles'in mantığının en temel vasıtasıdır, bununla kıyasın hangi şekilde oluşacağı, ispatlamanın hangi yöntemle yapılacağı tespit edilmektedir. Orta terimin elde edilme tarzı bize ispatlamanın yapıp yapılamayacağını, yapılırsa elde edilen çıkarımın bilgi niteliği taşıyıp taşımadığını veren etkidir. Çünkü orta terim, neden olarak alınırsa zorunlu olarak yüklenilecek ve bu sebeple zorunlu bir yargı belirleyecektir ki bu da bilim ve felsefe için ispatlamaların yapılabileceği zemini sağlayacaktır. Dolayısıyla Aristoteles'in mantığı orta terime göre şekillenir.

Aristoteles'in mantığı ile bilgi kuramları arasındaki bağ orta terimdir. Aristoteles mantığını orta terim üzerine oturtmakla, mantığının, varlığın bilgisinin elde edilmesinde bir yöntem olmasını sağlamıştır. Bu durumda, varlığın araştırılması ancak mantıkla ve orta terim üzerine olan araştırmadır.

Aristoteles yorumcularında, özellikle de İslam düşüncesi camiasında, çalışmalar orta terim üzerine yoğunlaşarak, illet kavramı ile gerek felsefe de gerekse de fıkıh alanında uzun ve ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bilim dilinin Arap dili haline gelmesi (Celal:288) ile yapısal

değişiklikler meydana gelmemiştir. Aristoteles'teki neden kavramını bazı fıkıh âlimleri ikiye ayırarak illet ve sebep kavramlarını kullanmış, öze ilişkin olan neden illet olarak, araza ait olan neden ise sebep olarak adlandırılmıştır. Bazı âlimler ise bu ayrıma hiç gitmemişlerdir. Aristoteles'te de böyle bir kavrama dayalı ayrıma rastlamamaktayız, ancak bu ayrımı orta terimin zorunlu olarak yüklenmesinde ve kıyasın şekilleriyle bilginin elde edilme sürecinde bulunduğunu gözlemleyebiliriz. Aristoteles'in aradığı orta terimin bu bağlamda illet kavramına denk düştüğü görülür.

Aristoteles'te neden orta terimdir, ancak orta terim nedendir demek doğru değildir. Aristoteles için neden aklın ürettiği bir şeydir, doğa bir neden için hareket etmez. Bilim denilen süreç, doğada gerçekleşen sürecin tam tersine hareket ederek nedeni araştırır. Hâlbuki doğadaki olayların gerçekleşme şekilleri farklıdır. Bu sebeple akıl doğayı kendi formuna uydurma çabası içindedir. Bilginin kaynağı akıldır (100b5-15). Bilgi doğadan topladığımız bir meyve değildir.

Aristoteles'in kurmuş olduğu bu bilimsel süreç aklın formudur. Bu süreç kapalı ve kesin bir döngü oluşturmaz. Tümevarıyla ilgili olan kısım içerisinde boşluklar vardır ki bu boşluklar bilimde ilkelerin değişken olabileceğini bu sayede bilimin ilerlemesi ve elimizdeki verilerin gelişmesi vasıtasıyla neden hakkında elde edeceğimiz çıkarımları ve bulacağımız nedenleri değiştirecektir. Bu bize, bazı yorumların aksine Aristoteles'in kurmuş olduğu sistem verimsiz bir yapıda değil, geliştirebilir bir formda olduğunu gösterir. Aristoteles'in mantığının bu kadar uzun süre güncelliğini ve geçerliliğini korumasının sebeplerinden biri de budur.

KAYNAKLAR

Aristotle. (1991). *The Complete Works of Aristotle*. In J. Barnes (Ed.), Princeton University Press, Vol. I-II.

Aristotelis. (1964). *Analytica Priora et Posteriora*. Düzenleyen William David Ross ve Lorenzo Minio-Paluello. Oxford Classical Texts.

—. *Categoriae et Liber de Interpretatione* (1949). Düzenleyen Lorenzo Minio-Paluello. Oxford Classical Texts.

Atademir, H. R. (1974). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 124.

Altıntaş, H. (2002). *İbn-i Sina Metafiziği*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yay.

Bolay, S. H. (1993). *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*. Ankara. M.E.B. Yay.

Celal, V. (2012). "Orta Asya'da IX-X Yüzyıllarda Medeniyetin Yükselişine Genel Bir Bakış", *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3(5), 284-289.

İbn Rüşd. (1991). *Tefsiru Ma Bade't-Tabia*. In Maurice Bouyges (Ed.). Vol. I-III. Beyrut. Daru'l- Maşrik.

Evans, M. G. (1959). Causality and Explanation in the Logic of Aristotle. *Philosophy and Phenomenological Research*, 19(4), 466-485.

DOĞU-İSLAM DÜNYASINDA NEO EKSTREMİZİM KRİZİ VE ALGISI ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZTÜRK*

Öz: Son yıllarda, ekstremist hareketler olarak da ifade edilen, kimi yıkıcı ve ürkütücü marjinal profesyonel hareketlerin varlığı ve etkileri tüm dünyada başlıca gündem konusudur. Ebetteki yıkıcı marjinal hareketlerin varlığı yeni bir sorun değildir. Kuşkusuz bu tür yapıların sosyolojik, tarihsel, dini, ideolojik ve güvenlik politikalarına dayalı birçok nedenle izah edilebilecek tarafları vardır. Ancak özellikle bugünün dünyasında söz konusu yapıların kendine özgü kimi yeni sebepleri ve yine kendine özgü yeni özellikleri, işlevleri ve rolleri vardır. Üstelik bu hareketler ve unsurlar kendi hedeflerinden çok İslam medeniyetinin algılanmasında da yeni roller üstlenmiştir. Bu çalışma 21. yüzyılın qu-post dönem ekstremizmini sosyo-epistemolojik bağlarıyla anlamaya çalışan, teorik ve karşılaştırmalı bir çalışmadır¹.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet Krizi, Neo-Ekstremizm, İmajoloji, Qu-post Dönem, İslamofobi.

ON THE PERCEPTION OF NEO-EXTREMISM CRISIS IN EAST-ISLAMIC WORLD

Abstract: In recent years, the existence and effects of some destructive and frightening marginal professional movements, also referred to as extremist movements, are the main agenda of the whole world. The existence of destructive marginal movements is not a new problem. However, especially in today's world, the structures in question have some new causes specific to them and their own new features, functions and roles. Moreover, these movements and elements have played a new role in the perception of the Islamic civilization rather than their own goals. This study is a theoretical and comparative study that makes sense with the socio-epistemological contexts of the 21st century qu-post period extremism.

Keywords: Civilization Crisis, Qu-post Period, Islamophobia, Neo-Extremism.

Giriş.

Özellikle batı dünyası başta olmak üzere dünyanın kimi yerlerinde bazı söylemlerin İslam'ı ve Müslümanları kimi yıkıcı hareketler üzerinden şeytanlaştırdıklarına tanık olmaktayız. Ayrıca bu söylemlerin Batıdaki kimi siyasal ve sosyal hareketlere (İslamofobia, PEGIDA vb.) ilham verdiği de açıktır. Bununla birlikte bu tür yıkıcı hareketlerin batı ile çok yönlü ilgileri ve ilişkileri daha boyutlu bir araştırma konusudur. Gerek Batının, Doğu-İslam Dünyası üzerindeki yüzyıllara dayanan sistemli hesapları ve yağmaları ve gerekse bu tür yapılara doğrudan kaynak temin ettiği, profesyonel destek verdiği yönündeki şaibeler... Bu sorunu hemen hemen böyle

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

¹ Bu konunun ele alınmasında Cambridge'de misafir hoca olarak bulunduğu 2014'de ev sahibim de olan Profesör Johnson'un bana sorduğu sorunun önemli bir payı oldu. Beş çayı sohbetinde "Siz sıradan Müslümanlar iyi insanlarsınız, fakat bu fundamentalistler çok kötü; bunun sebebi nedir?" diye sormuştu. Ben de kendimce bu çalışmanın da temelini teşkil eden bir açıklamada bulunmuşum...

tanımlayan, analiz eden ve bu yönden çözümler öneren pek çok yaklaşıma rastlamak mümkündür.

Buna karşılık ekstremist ve marjinal profesyonel hareketleri Klasik İslam dönemi marjinal hareketleriyle ve kimi cari kaynakların etkisiyle neredeyse tamamen kendi iç sorunu olarak izah eden kimi teolojik temelli yaklaşımlara da fazlasıyla rastlamak mümkündür. Bununla birlikte bölgesel sorunların siyasal ve askeri krizlerine işaret eden bazı tespitler de öne çıkmaktadır. Elbette bu ve benzeri tartışmalara değinilecektir. Ancak bugünkü bu özel durumun bütün bu tartışmaların dışında kendine özgü bazı ayrıt edici nitelikleri göze çarpmaktadır.

Son dönem moda ifadesiyle ekstremist olarak da tanımlanan bu hareketlerin, daha önceleri gözlenmiş ve izah edilmeye çalışılmış hareketlerle olan kimi farkları dikkat çekmemektedir. Motivasyonları belirsiz, çelişkilerle dolu, katı sembolik göndermeler içeren bir yapıları var. Buna karşılık değer ve metotları paradokslarla örülü, özensiz, hedefleri tam olarak anlaşılamayan, değer-içkin savlardan uzak, imajinatif, yeni boy teknolojilerle sıkı bağı olan, simgeler, temsiliyetler ve eylemler açısından uzlaşmaz pratikler sergileyen, daha çok kara ütopyalar filmine giydirilmiş iğreti, kaba post-modern öğeler, görsellik çağında başarılı olmuş yüksek dijital gizem gibi gerçek manada yeni izahlar isteyen yeni bir durumla karşı karşıyayız. Buna karşılık, klasik sistem aklı bu sorunları eski paradigmanın araçları üzerinden okuyup çözüm üretmeye çalışmaktadır. Gerçekte bu süreçte sistemlerin epistemolojisinin cari hal ile çıkmaza girdiği mevcut küresel sistem aklının bizatihi bu sorunun bir parçası olmaya başladığı gözlenmektedir. Metaforik bir ifadeyle denebilir ki, virüs sistemleri zora sokmaktadır ve sistem kendini update edememektedir (Öztürk, 2016).

Ayrıca Doğu-İslam dünyasının yaklaşık iki asırdır içinde olduğu çok yönlü krizlerin dönemselsel olarak dünyadaki gelişmelere de bağlı olarak transfer-sentez kimi kontrolsüz ve en önemlisi kendinden kaynaklı olarak tam olarak baş edemediği yeni kriz alanlarıyla karşı karşıya olduğunu da belirtmekte fayda var. Yukarıda çerçevesi çizilen bu çalışmada neo-ekstremist hareketlerin beslendiği epistemolojik kurgu ve medeniyet krizinin 19. Yüzyıla ait ve büyük ölçüde de çıkmaza girmiş kurum ve hedeflerle bu sorunla baş etme biçimleri farklı yönleriyle tartışılarak çeşitli tespit ve önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda bu çalışmada ekstremist hareketlerin anlaşılması için kısa bir tarihsel ve kavramsal okumaya ihtiyaç duyulmuştur. Bunu takiben Doğu-İslam dünyası ve Batı arasındaki ekstremizm algı farkı anlaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak da qu-post periyotta bu tür hareketlerin büründüğü yeni yapılar analiz edilmiş ve buna bağlı olarak da kimi öneri ve tespitlere yer verilmiştir.

Ekstremizim ve Vasat Ümmet² Olmak Üzerine

İslam dünyasını da çok yakından ilgilendiren ve Batı dünyasıyla İslam Dünyası ilişkilerini yeni bir aşama üzerinden özel bir imge aralığında tanımlayan ekstremist hareketlere dair sosyo-epistemolojistik bir okumaya ihtiyaç var. Esasen ekstim³ tanımının kendisi de tartışmalı bir tanımdır. Zira doğrudan Batı'nın 2500 yıllık sistematik aklına ve yargısına bağlı olarak devşirilmiştir. Sebep de şu: ekstrem olan normal (ana-akımcılık)⁴ olanın dışında anlamını ifade ettiği için bu normal olma olayı belli ölçüde baskın sosyo-politik kabullerin bir sonucu olarak karşılık bulmaktadır. Özetle norm kavramı, normal olan üzerinden orijin buluyor ki bu da merkezde olan ve yaygın olma durumu ile cevaz bulan hallere işaret ediyor. Kavram, Batı tarzında ve Antik Yunan tanımlamasının bir kavramıdır ki, Romalı Batı dünyası iyi olanı güzel olanı birlikte yaşamının sinerjisi, toplam enerjisi ve kabulleri üzerinden tanımlamıştır⁵. Kısacası gerekirse hemen hemen bütün Batılı filozoflar ahlakı bu insanlık arası ilişkilerde ortak yolun bulunmasına bağlı bir tanım alanı üzerinden izah etmeye kalkmışlardır. Buna bağlı olarak da muhalif olanlar da buna refleks olarak ortaya çıkmış, esasen ahlaka karşı çıkmakla otoriteye ve topluma meydan okumak arasında bir bağ kurmuşlardır.

Fakat İslam ve İslami değerler; bir kimseye, otoriteye ve toplum geleneğine meydan okuma imkânı doğursa bile bunun ancak bir ahlaki zorunluluktan doğacağını ve yine bir ahlaka bağlı kalarak söylem ve eylem geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmişlerdir. Yani amaç tek başına toplum ve otoriteye meydan okumak değil, onun ahlaka aykırı uygulama ve dayatmalarına her düzeyde belli ahlaki ilkelere göre cevaplar geliştirmek, duruş sergilemek ve mücadele etmek şeklide formüle etmiştir. Çok genel ifadesiyle batıda etik, çıkarların ve ihtirasların karşılıklı uyumlanması ve dengelenmesinin görece bir barış meydana getirmesiyle, Doğu-İslam

² Bakara süresi 143 ayet: “İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi **vasat (mutedil)** bir ümmet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir”. Buna bağlı olarak “İmajoloji” adlı çalışmamızda vasat tanımını “insanın ontolojik tipolojisi ve imajist yabancılaşma kuramı” başlığı altında tartıştık. Bu bağlamda insanın külli veçhesine sahip çıkarak, vasıflarını ve unsurlarını birbirine indirgmeden ehem-mühimi koruyarak, tüm enfüsü ve afakî baskı unsurlarına direnerek, kültür ve medeniyeti tüm insanlığın hem dünyasına hem de ahretine kasten hayırlı bir biçimde üretme gayreti şeklinde açıklamıştık (Öztürk, 2008, 2013).

³Ekstremizm kelimesinin etimolojisine göre bu sözcük Latince extremus, yani “uç” ya da “uçtaki” anlamına gelen bir kelimeden türemiş (Davletov, 2006). Elbette bu kavramı destekleyen ve bu çerçevede ifade edilen başka birçok terime de temas etmek gerekir. Fundamentalist, radikal, köktenci, marjinal vb. bununla birlikte, terörizm, terörist, anarşist, şiddet, sapma vb. her biri için uzun uzun mülâhaza edilecek farklı boyutları olduğunu da belirtmem gerek.

⁴“Extremism Vs Mainstreamism” Ekstremizim (aşırıçılık) ve Ana-akımcılık karşılaştırması geniş bilgi için bakınız (Thorne, 2010 29).

⁵ Bir örnek olarak: Genelin yaptığı normal (Durkheim) çoğunluğun sapma diye nitelendirdiği şey (Sembolik etkileşimciler) sapmadır; geniş bilgi için bkz. (Gündüz, 2000: 8). Esasen bu kuramlarla sınırlı değildir. Ancak konu bütünlüğü açısından detaylandırılmamıştır.

dünyasında ahlak (yaratılıştaki üstünlüğe uyumlu olma arayışı) kendi aleyhine bile olsa belli değerleri önemseme ve diğer insanlarla da o bağlamda iletişim ve ilişkiye girme gayreti olarak açığa çıkmaktadır. Peki, bu pratikte ve tarihsel serencamda hep böyle mi olmuştur? Olmamışsa neden? Şimdi bu bağlamda konunun tarihsel ve kuramsal çerçevesini kısaca analiz edelim.

Tarihsel ve Kuramsal Çerçeve de Ekstremizmin Kısa Bir Değerlendirmesi

Öncelikle İslam dünyasında bu konuya elverişli birçok olay, olgu ve hareket bulmak mümkündür. Tarihte, Hariciler, batini hareketler, Haşhaşiler, Karmatiler⁶, kimi selefi akımlar vb. bugün için de farklı isim ve formlarda ortaya çıkan başka birçok yakıcı hareketten bahsedebiliriz. Bu yüzden çok boyutlu ve interdisipliner çalışılması gereken bir sahayla karşı karşıyayız. Ancak çalışmamız bu hareketlerin tek tek analizinden çok böyle bir başkalaşmanın sosyo-epistemik analiziyle sınırlı olacaktır. Bunun da iki temel sebebi var. Birincisi bu konu başlı başına büyük bir çalışmayı gerektirir. İkincisiyse, ekstremizm Doğu-İslam dünyasında çok karmaşık bir konudur. Birçok değişkenle birlikte bugün mutedil olan bir siyasi yapı, devlet organizasyonu, sosyolojik kesit ya da bir hareket yarın beklenmedik biçimde başka biçimlere dönüşebilmektedir, bunun tersi de geçerli olabilmektedir. Bu yüzden doğrudan isim ve adres üzerinde durmadan meselenin epistemik sistematığına dair çeşitli tespitlerle sınırlı kalınacaktır. Adı geçen örneklerin kendisi de doğrudan çalışmanın konusu değil sistematığı oluşturmada yardımcı fenomenler olarak ele alınacaktır.

Ekstremist bağlam; genelde H.Z Peygamberin vefatından hemen sonra açığa çıkan birtakım dramatik süreçlerle izah edilir ve sürekli oraya referans verilir. Bu mesele tarihsel süreç içerisinde daima İslâm Dünyasını yormuştur ve bugün hâlâ bu meselelerin üstesinden gelebilmiş değildir. Asıl tehlikeli tarafı ise bu işin kendi içimizde bir çatışma tartışma noktası teşkil etmekten çıkarak uluslararası operasyonların çok elverişli konusu haline gelmesidir (Öztürk, 2016).

Bu durumun birçok boyutu var ama İslam'ın ilk çıkışında genelde bu meseleler teolojik tartışmalar ekseninde anlaşılabilir olsa da, kanaatimce bu olayın daha çok sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik insan gerçeğine dayalı bir tarafı oldu düşünülebilir. Örnek olarak haricilerden⁷ selefilere, selefilere batini hareketlere batini hareketlerden bugünkü birçok marjinal aktivist hareketin tek başına teolojik kodlarla izah edilemeyeceği düşünülebilir. Hariciliğin çıkışı daha

⁶ Temel propagandalarında zulüm ve baskıları kaldırarak yerine adalet ve eşitliği koyacağını vadeden Karmatiler, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240512> Harici, İsmaili, ve benzeri diğer hareketlerin son derece marjinal teori ve uygulamalara sebep olduğu bilinmektedir. Esasen kriz dönemlerinde buna benzer akımların batini, eklektik; dinleri, örfleri ve gelenekleri sentezleyerek yeni metafizikler ihdas edip buna bağlı mitolojik lider, adanmış kadrolar ve mistik öğretiler şeklinde formüle olduklarını görmek mümkündür. Bunlar merkezi yapılar tarafından bertaraf edilseler bile daha sonra kendine özgü sosyolojik dokular meydana getirip tarihsel süreç içinde özgün bir rol üstlendikleri anlaşılmaktadır.

⁷ Hariciler ve otorite ilişkisine modern bir yaklaşım, geniş bir bilgi için bkz (Dabaşı, 1995: 191-227).

çok İslam kültürünün İslam inanç ve motivasyondan hızla yayılarak büyük bir alanı kapsadıktan sonra o kapsadığı alandaki sosyolojilerin bu sosyolojiye olan olumsuzluğu ile izah edilebilir. Yani hariciler içerisinde çok yetkin büyük sahibelerden bahsetmek pek mümkün değildir. Bu şunu gösteriyor. Kıyı ile merkez arasında kıyının ideolojiyi kabul ettiği ama sosyolojiyi kabul etmediği bir bağlam açığa çıkıyor⁸. Öyle travmatik bir durum oluşuyor ki ideolojisini kabul ettiğiniz ama sosyolojisine direndiğiniz ve sosyolojisiyle çatıştığınız bağlam içinde ideoloji yani sonradan kabul ettiğiniz ideoloji daha da katılaştıran ve içinden çıkılmaz bir hal alan bir kaynağa dönüşüyor.

Belli marjinal unsurlar ya da nicelik olarak marjinal olmasa da nitel olarak marjinal olarak kabul edilen bu hareketler temelde sonradan bir sosyolojinin onlara kazandırdığı temel bir paradigma üzerinden sosyolojinin kendisiyle savaşa giriyor⁹. İlk olarak bu değerler dünyasını inşa eden yapının henüz kendisinin sosyolojisi de yeterince makul ve belli bir güvenlik aralığına ulaşmamıştır ve kendi içerisinde birtakım krizleri barındırır.

İkinci olarak, buraya katılan kıyıda toplumsal yapılar bu değerlerin inanç ve kültürün çok güçlü ve doğru olduğunu görüyor ve buna da direnemiyorlardı. Karşısında duramadıkları bu sosyolojik gerçekliğe karşı yeni bir huzursuzluk alanı üretiyorlardı. Bu huzursuzluk alanları genelde bu değerlerin sembolik birtakım yakıcılaştırılmış kodlarına referans vererek belli çıkar çatışmalarını meşrulaştırmak ve insanı çatışmalara imkân hazırlayan teolojik ve ideolojik bağlamlar yaratma biçimindeydi.

İlerleyen aşamada büyük bir medeniyet projesine ve pratiğine kavuşan İslam değer dünyası kendi içerisinde yaşadığı çalkantılar ve büyük bir alana yayılmış olmanın getirdiği yeni durumun yönetilemez hale gelmesi, birtakım sosyal oluşumları, bu sosyal oluşumların da dışarıdan tehditlerle yeniden dönüşmesi neticesinde özel bir krize girmiştir. Bu kriz nedir?

Bu geniş alanlarda bulunan çok çeşitli sosyolojik kesitler, işler iyi gitmediği için kendi tarihsel kodlarına psişik bir biçimde referans veren teolojik dönüşümler yaşıyorlardı. İslam bu kodların çoğunu İslamileştirmişti ancak yine de büyük bir referans krizine neden olabilmekteydi. Bunların içinde de psişik, eklektik, belirsiz birçok marjinal hareketler zuhur etti. Buna karşılık bizde ilahiyatçıların çok acımasız eleştirdiği seleflerin ilk zamanları itibarıyla bu kadar eleştiriyi hak etmedikleri düşünülebilir. Şu sebeple ilk çıkış itibarıyla bu selefi hareketler bu krize karşı İslam dünyasının bu savrulmasına karşı kök hücrelere aşırı referans verme sistematığı olarak doğuyordu. Esasen çok güçlü isimlerin tarih sahnesine çıkışına sebep oldu.

⁸ Bugün ise kıyının merkez sosyolojiyle sorun yaşamadığı ancak merkez ideolojilerin ve ona bağlı uygulamaların kıyı açısından sorun teşkil ettiği, buna karşılık merkezlerin kıyı sosyolojilere en hafifinden mesafeli, karışık ve temkinli olduğu anlaşılmaktadır. Bu da uluslararası güçlerin iştahını kabartmaktadır.

⁹ Haricilerin kendi teklifleriyle ters düşmeleri geniş bilgi için bkz. (Hasan, 1987: 54-60)

Bu zatların aşılacağı damarın tutmasının sebebi şudur: cari büyük kaosta psişik travmalara referans veriliyor. Bu referanslara karşı bir direnç ve yeni bir sistematik geliştiriyor. Şimdi özetle çok uzun teolojik tartışmalara girmeden söylenebilir; selefi hareketler entelektüel bir denetim mekanizması olarak iyi, fakat iktidar unsuru olarak son derece kötü ve baskıcı uygulamalara neden olabildiler. Bir muhalefet unsuru oldukları zaman sürekli kök hücreyle sosyoloji arasında dinamik zihin tutuşuna yardımcı oluyorlar. Fakat iktidar olduklarında ya da iktidarı hedeflediklerinde indirgemeci eğilimler besleyebiliyorlar. Sosyolojiyi ve yaşanmışlığı reddeden medeniyeti, birikimi, kültürü talan eden indirgemeci bağlamlar üretebiliyorlar.

Esasen dine ilişkin ya da dinin anlaşılmasına ilişkin anlaşılmayan en temel sorunlardan birisi de şudur. Tarihteki birçok teolojik ve dini tartışmanın temelinde çeşitli sosyo-politik motivasyonlar yatabilmektedir. Yani bir tartışma açılmışsa bu bir ayine-i sabite cinsinden bir tartışma olmaktan çok bir sebebe binaen gelişmiştir. Eğer bu tartışmaların koordinat sistemindeki yeri tespit edilmeden anlaşılmışsa genelde bir faciayla karşılaşabiliyoruz. Özellikle büyük gelişmeye (İslam'ın hızlı yayılması) bağlı olarak karşılaşılan sorunlara cevap vermek ve karşılaşılan yeni entelektüel araçların imkânlarıyla birtakım form ve rumuzlar teklif etmenin de kökeninde bu özel çıkış halinin büyük önemi var. Bir şeyin doğru ya da yanlış olmasından önce o tespitin yapılması ve o özel anlama biçiminin yani geliştiği bileşenler içindeki bütünün kavranması gerekmektedir ki maalesef entelektüelimiz dahi bu olgusallıktan çok uzaktır. Bu fikhî kurallar için dahi geçerlidir; o yargı hangi bileşenlerin ve sorunun çıktısı vs...

Osmanlı döneminde bu tür tartışmalara sık sık rastlarız. Meselâ Sivasilerle¹⁰ Kadızadeler¹¹ arasındaki münakaşalar ve sürtüşmeler bu cinstendir. Şimdi bu durumu Osmanlı'nın kendi iç sorunlarıyla izah etmek kabil değil. Kanaatimce büyüyen ve gelişen yeniden dünyayı şekillendirmeye hazırlanan batı dünyasına karşı İslam dünyasının girdiği krizin bir yansıma alanı olarak da bu sorunu yeniden ele almak gerekir. Yani benim kişisel kanaatim bu tür hareketler tek başına değer merkezli hareketler değildir; sistemler, sosyolojiler, medeniyetin

¹⁰ XVII. yüzyılda Osmanlılar'da dinî ve içtimaî hareket başlatan vâizler zümresi ve bu harekete verilen addır. IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır. Geniş bilgi için bkz.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240100&idno2=c240058#1>

¹¹ Buna karşılık Abdülmecid Sivâsî tartışmalara katılarak tasavvuf ve tarikatları savunmuştur. Bu tartışmalarda mutasavvıfların savunduğu fikirler Abdülmecid Sivâsî, karşı görüşler Kadızâde Mehmed Efendi ile özdeşleşmiş ve taraflar arasındaki tartışmalar Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Geniş bilgi için bkz.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=370287&idno2=c370192>

bileşenleri kendi arasındaki uyumu krize girdiği an bu tür hareketler çok hızlı bir şekilde toplumsal yapıyı etkiliyorlar.

Bu elbette siyasal aktörleri de etkiliyorlar fakat siyasal aktörler tarihin hiç bir döneminde bu tartışmaları bir hakikat enstrümanı olarak görmemiştir, görmesi de beklenmez. Diyelim ki Türkiye; 70-80 milyon insanı yönetecekseniz sizin için en az değerler ve ilkeler kadar, pragmatizm de önemlidir. Yani o günü kurtarmanız lazım. Zira fanteziye vaktiniz yok. Bu yüzden eğer krizi atlatmanızda bu tür gelişmeler bir rol üstleneceklerse o enstrümanları kullanmaktan çekinmezsiniz.

Çünkü o günü kurtaramazsanız 70-80 milyon insan hepsini tehlikeye atıyorsunuz, o yüzden bazen değer merkezli davranırsınız, bazen pragma merkezli davranırsınız bazen konjonktürel merkezli davranırsınız vs. ama günü kurtarmaya çalışırsınız. Genelde düşünüldüğü gibi marjinal hareketler her zaman sistemin aleyhine değil lehine de işleyen yapılar olabilmektedir. Çoğu kez bu marjinal unsurlar sistemi meşruluğunu sağlamak açısından sosyo-psikolojik birer önemli temel enstrüman olarak vücuda gelebilmiştir.

Ne zaman bu marjinal hareketler güçlendiyse insanlar sistemin daha güçlü olması gerektiğini otomatik olarak kafalarında oluşturuyorlar. O yüzden sistem dışı hareketlerin sistemle olan ontolojik bağının yeniden masaya yatırılması gerekir. Yani devrimcilik çoğu kez sistemi meşrulaştıran en büyük araçlardan bir oluyor. Gerçekleşir gerçekleşmez de ilk olarak bütün siyasal akılların kendi tetikçilerini peşinen bertaraf etmek gibi bir karakteristiği olduğunu da not düşmekte fayda var. Bütün bu özetten sonra bugünkü yaşanan ekstremist süreçlere gelirsek bu süreci bütün bu tarihsel süreçlerle beraber; tamamen başka bağlamları olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün ekstremist hareketler kaos merkezlerinde yaşam buluyor (Şimşek, 2010: 156-157). Yani en azından imgesel olarak bize dünya pazarından aksettirilen şey budur. Filistin, Afganistan, Pakistan, Irak, Suriye vb. işgal bölgeleri ve komşuları uluslararası bütün çatışma bileşenlerinin travmatik olarak açığa çıktığı yerlerdir. Dolayısıyla öncelikle mayanın tutmasına çok uygun bir siyasal, sosyo-kültürel ve pratik sahadan bahsetmekteyiz.

Ayrıca Qu-Post¹² dönem inanılmaz bir devrim yarattı. Eski sefilik belli ölçüde bozulan karmaşıklaşan yapıya karşı alternatif olarak kök hücreler referans veren bir pratiğin sonucunda doğmuştur. Bazen çok fazla indirgemeci bazen haklı birtakım savlar ve formüller üzerinden şekillendi, fakat yeni sefililiğin eski sefilikle hiç alakası yok. Bu “neosefilik” diye tanımlanan şey kişisel kanaatim tamamen post modern Çin malı, katılma ve buharlaşmayla ilgili bir durumdur. Elbette bunu destekleyen uluslararası lobiler ve büyük dijital devrimin yarattığı çok

¹²Qu-post dönem ifadesi: Sanalite, bilgisayarlaşma, yeni medyalar, pato-şizit kriz araçları; özetle postmodernite ve küreselleşme periyoduna kasten üretilmiştir.

yönlü sorunlar da büyük rol oynamaktadır. Bütün bu süreci tarihsel kırılmaları ve aşamaları dikkate alarak aşağıdaki şekilde bir şemaya bağlamak mümkündür:

1. Aşama: Kıyı sosyoloji teori ve değerleri kabul ediyor, ancak merkez sosyolojiyle sosyo-kültürel uyumsuzluğu teolojik meşrulaştırma krizine dönüştürüyor.
2. Aşama: Makro kriz toplumsal parçalarda, geçmişteki lokal kodlarına referansa dönüşüyor, çıkar ve uyum çatışması irili ufaklı birçok yeni radikal, romantik ve gizemli oluşumlara neden oluyor.
3. Aşama: Bu gelişmeye karşı değerlerin kökenine referans veren hareketler de radikalleşiyor.
4. Aşama: Batı uygarlığının yükselişi İslam dünyasında yeni iç krizlere neden oluyor ve marjinalizm gelişiyor.
5. Aşama: Qu-post dönemin araç ve motivasyonları, patolojik birçok çıkışa lojistik sağlıyor¹³.

Merkezi Yapıların Ekstremizmle Mücadelesi ve Krizler

Kuşkusuz merkezi yapılar ekstremizmden rahatsız olmakta ve çeşitli çözüm arayışlarına gitmektedirler. Ancak bu ve benzeri mücadeleler genellikle asayiş merkezli olarak sarahate kavuşulacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte kimi katı ideolojik propagandalarla bu sorunların çözüleceğine inanan kesimler de bir hayli fazladır. Buna karşılık bu tür sorunların çok boyutlu olduğunu bilen bazı sağduyulu kesimler de mevcuttur. Öncelikle belirtmek gerekir ki ekstremist hareketlerin ve eğilimlerin her dönemde ve her yapıda derece farkıyla bulunması kaçınılmaz bir realitedir. Belki önemli olan “ana-akım” yapıların ekstremizmle diyalektiğinin sürdürülebilir ve mümkün oldukça medeniyet teklifi zenginliği içinde “**Sulh-i diyalektik**” (barış içerisinde rekabet) ile insanileştirilebilir olmasıdır. Elbette bunun dışındaki çabaların da büyük önemi vardır.

Fakat bu konuda ana-akım sosyo-siyasal yapıların kendine özgü çeşitli krizler barındırdığı gözlenmektedir. Özellikle son 150 yıldır Doğu-İslam dünyasındaki siyasal merkezler sahip oldukları sosyolojik tüm unsurları, dinamikleri ve onların değişimlerini uyumlu bir biçimde yaşatabilecek birikim, beceri ve motivasyonları yeterince geliştiremediler. Zira söylemleri, uygulamaları ve kurumsallaşmaları yer yer indirgemeci olabilmekte buna karşılık yeterince kapsayıcı rol üstlenememektedir. Buna dönük bazı öneriler ileri sürmek mümkündür:

1. Kimi bölgelerde ve kimi dönemlerde siyasi-metafizik söylemler indirgemeci olabilmektedir, birilerinin lehine iken diğerlerini rencide edebilir ve dışlayabilir. Ayrıca bu

¹³ Dönemin dijital araçlar üzerinden insanı yeniden şekillendirdiğine dair homo-nanous (nano insan), homo-dijitalus (dijital insan) vb. tanımlarla, *imajoloji* adlı disiplin çalışmamızda uzun ve sistemli değerlendirmelerde bulunduk. Aynı şekilde bu araçların teknik bağlamlarıyla insanı nasıl değiştirdiğine ilişkin geniş bilgi için bkz. (Dağ, 2018: 232).

metafizikler çok çeşitli araçlar yoluyla tüm toplumsal detaylarda sürekli dinamik tutulabilmektedir, genel söylemin değiştiği birçok konuda detayda kronikleşmiş birçok aykırı duruma rastlamak mümkün olabilmektedir.

2. Kimi dönemlerde bazı sosyal kesimler kollanırken bazı sosyal kesimler dışlanabilmektedir. Örneğin a gibi bir suç b gibi bir grup tarafından işlendiğinde kahramanca karşılanabilmekte; ancak benzer bir suçu daha düşük dozda başka bir sosyal kesit işlediğinde bu büyük infiale sebep olabilmekte ve büyük cezalara mahkûm edilebilmektedir. “Fakir çalınca hırsız, zengin çalınca kleptomani”.

3. Resmi standartlaştırma girişimleri tüm sosyal realitelerin yaşamsal dinamiklerini verimli kılmak içinse de kimi yeni krizlere de yol açabilmektedir. Tarih-güncel uyumu, parça-bütün uyumu, farklı nitelikteki bileşenlerin kavranması sorunu vb.

4. Toplumsal ve siyasal yozlaşma ekstrem savurmalara kolay sosyolojik zemin hazırlamaktadır. İnsanların bir arada yaşatma becerisi için bilgi ve hünerin (Kelikli, 2012) yanı sıra özel bir özene, söylem ve uygulamada tutarlılığa, sahiciliğe ihtiyaç vardır. Konjonktürel söylem ve uygulamalardan, gelişi güzel yargulamalardan, maksadı aşan ısrarlı belirlenimlerden kaçınılmalıdır. Söylem ve eylemlerin kriz ve gölge katsayısı tüm ayrıntılarıyla düşünülerek sahadan geri-dönütler alarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

5. Krizleri geçiştirmek için başvurulan aşırı sembolizasyon, aksülamel patolojik sembollerin vücut bulmasına kolay imkânlar hazırlamaktadır.

6. Merkezin gerek muhalefeti, gerekse marjinal unsurları bir nirengi noktası olarak sürekli şeytanlaştırma yoluyla aşırı gündem yapması ve metafiziğini o şekilde inşa etmesi, yani bir diyalektik unsuruna dönüştürmesi esasen marjinalizme gizli bir destek olarak da tezahür edebilmekte, marjinalist üyeleri fedaiye dönüştürebilmektedir.

7. Sosyal ve kurumsal işleyişte başıbozukluk, belirsizlik, rutinin dahi kimi gruplara haksız inisiyatif sağlaması gibi gelişmeler çeteleşmelerin teknolojisine destek vermektedir.

8. İslam dünyasındaki kimi siyasal organizasyonlar bireylerine kendisi olma sürecinde ya hipokراسiyi benimsemesi ya da marjinalleşmelerini dayatabilmektedir.

9. Kimi siyasal organizasyonlar rakiplerini sindirmek ya da kendi iç kamuoyunu hizaya sokmak için bu marjinal yapılarla gizli iş tutabilmektedir.

10. Doğu-İslam dünyasının; batı ile kendi arasındaki ilişkilerinde, birim içi ilişkilerde yapısal sorunları büyük krizlere yol açmaktadır (Erkan, 2016: 60-62). Batı ile bağımlılık-nefret sarkacı, kendi aralarında tüm sınırları zorlayan ve her tür yolu mubah sayan rekabet sıtması, birimlerinde ise akla ziyan uygulamaları söz konusu olabilmektedir.

Sonuç olarak metaforik bir ifadeyle şunu söylemek mümkündür: Kriz dönemlerinde mağdurlar ve mağluplar dramları metafizikleştirir, galipler ve mağrurlar dramları araçsallaştırır, galibiyetlerini mitleştirirler.

Sonuç.

Ekstremist eğilimlerin çok boyutlu sebep ve dinamikleri var. Ama bugünkü ekstremist hareketlere temel teşkil eden sosyo-siyasal huzursuzluklar dışında profesyonel virüs programlarıyla da baş etmemiz gerekiyor. Eğer bu profesyonel virüs programlarıyla baş edeceğimiz bir sosyo-siyasal akıl geliştiremezsek temelde sosyolojik rahatsızlıktan belli ölçüde imkânlarını alan ama onun kendi gerçekliğini çok aşarak manipüle eden ve yeniden dönüştüren bu bağlamı ayrıca tartışmamız gerekiyor.

Bu sürecin kuşkusuz Doğu- Batı ilişkisiyle, Batının Doğu üzerindeki güç ve iktidar ilişkisi ile yakından ilgili olduğunu biliyoruz. Ama bu tek başına tüm gerçeği ifade edemez.

Netice olarak, medeniyetimizin ciddi anlamda entelektüel bir sıçrayışa ve buna bağlı olarak da siyasal kuşatıcılığa ihtiyacı var. Sosyolojik rahatsızlık alanlarını giderici veya en azından kontrol altında tutan bir yaklaşım sistematiğine ihtiyacı var. Yani entelektüel ve siyasal aklımızın bu yeni durumu kökenlerinde ve oluşmuş yeni metodolojik bağlamlarına ilişkin son derece duyarlı, ikna edici, rasyonel ve yönlendirici birtakım teoriler, uygulama sahaları üretmesi gerekmektedir. Burada sosyoloji disiplinine özel bir rol düşüyor. Çünkü sosyoloji insanlar arası ilişkinin insani gerçeklerini hedef alarak metodoloji ve üretim kurgulayan, buna bağlı olarak da resmi bir bütün görmemizi sağlayan bir bilgi sahasıdır.

Böylece belki mağdurların mağduriyetlerini metafiziğe etmedikleri düzeye ve galiplerinse dramları araçsallaştırıp, galibiyetlerini mitleştirme hokkabazlığına tenezzül etmediği bir şeffaflığa kavuşmuş oluruz.

KAYNAKÇA

- DABAŞI, Hamid, (1995), **İslamda Otorite**, İnsan Yayınları, İstanbul s. 191-227
- DAĞ, Ahmet. (2018). **Transhümanizm (İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü)**, Elis Yayınları, Ankara.
- DAVLETOV, (2006), “Orta Asya'da Dini Ekstremizm Yaygınlaşabilir mi?”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, [Yıl 2006, Cilt, Sayı 4, Sayfalar 177-183.](#)
- ERKAN, Ümmet, (2016), “Şarkiyatçılığın Tarihsel, Felsefi Temelleri ve Garbiyatçılık”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, s. 51-76.
- GÜNDÜZ, Ferhan, (2000), **Toplumsal Sapma**, Zirve Yayınları, Ankara.
- HASAN, İ. H., (1987), **İslam Tarihi-2**, Kayahan Yayınları, İstanbul.
- http://www.kuranmeali.org/2/bakara_suresi/143.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

Erişim Tarihi: 31.05.2018.

KELİKLİ, Murat, (2012), “Ahmed Cevdet Paşa'nın Mantık Ve İlim Anlayışı”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 22, Ekim 2012, s. 173-185.

ÖZTÜRK, Ali, (2005), “Crisis of Epistemological Mind and Future of West (Epistemolojik Aklın İflası ve Batı'nın Geleceği)” **ISCSA-4 Ohrid-Makedonya 4 th International Conference on Science Culture and Sport**

ÖZTÜRK, Ali, (2008), **İmajoloji (Yeni Bir Disiplin Denemesi)- (A Trial of a New Discipline)** Edim Yayınları, İstanbul. 2. Baskı, 2013, Elis Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Ali, (2011), “Kaos ve Manipülasyon: Kaos Metodolojisi Bağlamında Manipülatif Amaçların Travmatik Rollerini Üzerine”, **Sosyologca Dergisi**, Sayı: 2.

ÖZTÜRK, Ali, (2011), **Kriz Sosyolojisi, Batı Merkeziliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz-Crisis Sociology, The Structural Problems and Crisis of Western Centrality**, Doğu Kitabevi, İstanbul.

ÖZTÜRK, Ali, (2012) “Kü-Post Dönüşümün Yeni Vatandaşlık Biçimi Olarak Negatif Çok-Kültürlülük Bağlamında İndirgemeci Gettosal Vatandaşlık, - Multiculturalism and Ghetto in Global Terms: Reductonistic Ghettoist Citizenship in the Context of Negative Multiculturalism-“, **IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal, Issue 5.**

ÖZTÜRK, Ali, (2016), “Küresel Sistem Aklının Krizi ve Yeni Nesil Yıkıcı Marjinal Hareketler”, **1.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi – İnsan ve Toplum Bilimleri**, 19-22 Mayıs, Madrid, İspanya.

ÖZTÜRK, Ali, (2016), **Medeniyet Krizi ve Ekstrimist Hareketler**, <https://www.youtube.com/watch?v=7gwtWpX2s94> Erişim Tarihi: 31.05.2018

ŞİMŞEK, Rıdvan (2010), “Simülasyon Kuramı Bağlamında Terör Sorunları: Simülatif Terör”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

THORNE, Sara Eileen Bertin, (2010), **Failures of Imagination: Terrorist Incident Response in the Context of Crisis Management** https://researchportal.port.ac.uk/portal/files/6083962/Sara_Thorne_PhD_Thesis.pdf Erişim Tarihi: 30.05.2018.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240512> Erişim Tarihi: 30.05.2018.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=240100&idno2=c240058#1> Erişim Tarihi: 30.05.2018.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=370287&idno2=c370192> Erişim Tarihi: 30.05.2018.

SERBESTZÂDE AHMED HAMDİ'NİN BARTIN REDİFLİ GAZELİ

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil ŞAHİN*

Öz: Klâsik Türk edebiyatında şehirlerin anlatıldığı en önemli eserler şehrengîzlerdir. Şehrengîzlerin dışında bazı eserler içerisinde yer alan gazel ve kasidelerin de şehirleri tasvir ettiği görülür. Bu gazel ve kasidelerin çoğunda şehrin adı redif olarak kullanılır.

Bu çalışmada Serbestzâde Ahmed Hamdi'nin divanında yer alan Bartın redifli gazel üzerinde durulmuştur. XX. yüzyılın başlarında Bartın'ın genel görünüşünü konu edinen gazel açıklanarak şairin şehrin hangi özelliklerine değindiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bartın, Serbestzâde Ahmed Hamdi, gazel.

SERBESTZADE AHMED HAMDİ'S ODE WITH THE REDIF OF BARTIN

Abstract: In Classic Turkish Literature, the most important work in which cities are described is shehrengiz. It can be seen that cities are also described by qasidas and odes in some literary works apart from shehrengiz. In most of these qasidas and odes, the name of the city is used as redif.

This study is based on Serbestzade Ahmed Hamdi's ode with the redif of Bartın. The ode which is about the general situation of Bartın in the beginnings of 20th century is explained and which features of Bartın are mentioned is determined.

Keywords: Bartın, Serbestzâde Ahmed Hamdi, ode.

Giriş

Klâsik Türk edebiyatında şehirleri konu edinen türlerin başında şehrengîzler gelir. Şehrengîzler, bir şehrin güzelleri ve güzelliklerinin anlatıldığı manzum eserlerdir. Şehrin güzellerinin yanı sıra doğal ve tarihî güzellikler, sanat ve meslek dallarında ön plana çıkmış kişiler, şehirdeki yaşayış, şehrin eğlence mekânları, gelenek, âdet ve inançlar gibi hususlarda bilgiler verildiğinden bu eserler kültür tarihimizin aydınlatılmasında önemli katkılar sunarlar (Kaya, 2010: 461). Şehrengîzlerin bugünkü şartlarda şehirlerin kimliğini oluşturan temel unsurlardan bahseden bir tür olduğu söylenebilir. Bu özelliği ile dolaylı yollardan toplumsallık bilincini şehirli kimliği üzerinden inşa etmeye yardımcı olduğu da düşünülebilir. Şehrengîzlerin dışında, bazı eserler içerisinde yer alan gazel ve kasidelerin de şehirleri tasvir ettiği görülür. Bu gazel ve kasidelerin çoğunda şehrin adı redif olarak kullanılır. Karamanlı Aynî'nin Konya, Şam, Antalya; Hayâlî ve Nefî'nin Edirne; Şeyhülislâm Yahyâ'nın Halep, Bağdat, İstanbul, Edirne; Hayrabolulu Hasîb'in İstanbul; Nâbî'nin Medine redifli gazelleri vardır. Fuzûlî'nin Bağdat,

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Nefî'nin Edirne, Nedîm'in İstanbul, Nâbî'nin Manisa, Nâilî'nin Edirne ile ilgili kasideleri ve Dede Ömer Rûşenî'nin Aydın ve Bursa'yı anlattığı gazellerinde ise şehrin adının redif olarak kullanılmadığı görülmektedir. (Batislam, 2009: 484-485).

Şiirlere konu olan şehirlerden biri de Bartın'dır. İsmi Parthenios ırmağından alan Bartın; Kaşka, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Cenova ve Osmanlı hâkimiyetinde kalmış eski bir yerleşim bölgesidir. Bartın çayı şehrin alt kesiminde Kocanaz deresi ile birleşip su miktarının artmasından dolayı orta büyüklükteki gemilerin şehre ulaşmasına imkân tanımaktadır. Bu özelliğinden dolayı Bartın, Türkiye'nin yegâne nehir limanları arasında yer almaktadır. Etrafındaki nehirlerin, üç tarafını bir sur gibi kuşattığı Bartın, Osmanlı döneminde önemli ticaret merkezlerinden olmuş; geniş caddeleri ve büyük konaklarıyla ziyaret edenleri büyülemiştir. (Çetin-Tilbe, 2013: 643; Tuncel, 1992: 87; Çetin, 2014: 49-50). Serbestzâde Ahmed Hamdi de şehrin güzelliklerinden etkilenmiş ve Bartın redifli bir gazel kaleme almıştır.

Serbestzâde Ahmed Hamdi

İskilipli olan Ahmed Hamdi 1864-1939 yılları arasında yaşamıştır. Devlet kademelerinde önemli görevler alan Ahmed Hamdi'nin ilk resmi görevi İskilip belediyesi memurluğudur. Daha sonra Kastamonu, İskilip, Araç ve Taşköprü'de "aşar" memurluğu yapmıştır. 1890-1891 yılları arasında Safranbolu ve Tosya mal müdürlüğünde bulunmuş ve 1895 yılında Bolu ve çevresinde belediye müfettişi olarak çalışmıştır. Bu bölgedeki görevinden sonra Boyabat mal müdürlüğü, Hakkâri ve Van muhasebe müdürlüğü, Manastır ve İşkodra vilayeti defterdarlığı yapmıştır. 1906 yılında Trabzon defterdarı olan Ahmed Hamdi daha sonra Konya defterdarlığına atanmış ve bu görevdeyken emekli olmuştur. Emekliliği sırasında Süleymaniye ve Fatih medreselerinde tefsir ve fıkıh dersleri vermiş, İstiklal Savaşı sırasında Ganaim-i Harbiyye Komisyonu reisliğine atanmış, savaştan sonra maliye teftiş grup başkanı sıfatıyla Gümüşhane'ye gitmiştir. 1926'da yaş haddinden ikinci defa emekli olmuştur (Şahin, 1989: 72-73; Güleç, 2004: IX-XI).

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Ahmed Hamdi, tefsir ve edebiyat sahasındaki çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Şiirlerini topladığı bir divanı bulunan Ahmet Hamdi; Kadı Beyzâvî'nin Kuran tefsirini tercüme etmiştir. Bir bölümü müsvedde halinde bulunan bu eser yedi ciltten oluşur. Ahmed Hamdi'nin diğer eserleri ise şunlardır: İlm-i Kelam'dan Akâid-i Adûdiyye Şerhi Celâl Tercümesi, Mirat-ı Münâzara, Mutavvel Üzerine Talikât, Diplomasiden Hikmet-i Siyâsiye, Amelî ve Nazarî Talîm-i Lisân-ı Arabî, Seyahatnâme-i Ahmed Hamdi, Şerhu Duâyı Ricâli'l-Gayb, el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Usûli'l-Cifriyye, Rehberü Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, İnsan Öldükten Sonraki Ahvâline Dair Tetkikât-ı Felsefiye (Şahin, 1989: 72-73; Güleç, 2004: XI-XII).

Resmi görevleri dolayısıyla Bartın ve çevresinde bulunan Ahmed Hamdi, divanının içerisinde Bartın redifli yekâhenk bir gazele de yer vermiştir. XX. yüzyılın başlarında Bartın'ın

genel görünümü hakkında bilgiler ihtiva eden şiirin açıklamasına, anlatım ve yapı incelemesine geçmeden önce, sekiz beyitlik bu gazeli bütün halinde vermek yerinde olacaktır¹:

..- / ..- / ..- / ..-

Bir çemen-zâr-ı latîf hoş hevâdır Bartın
Gönül ârâm edecek câ-yı safâdır Bartın

İki cânibde iki cûları mânend-i Fırât
Çağlıyor inci gibi nüzhe-nümâdır Bartın

Gül ü mül lâle vü sünbül ile pür her taraf
Andelibler ötüyor nağme-fezâdır Bartın

Yüzleri erlerinin kırmızı elmaya hemân
Gıbtâ-endâz oluyor nazra-rubâdır Bartın

Sünnet-i lihyeyi ihyâya pek azdır rağbet
Ak bıyık ekseri matrûş-likâdır Bartın

Gençlerinde dahi bir başka edâ-yı şûhî
Şevketi hiç ediyor gönle cilâdır Bartın

Hele etvâr-ı zenânda zarâfet meşhûd
Düşürür fitneye uşşâkı belâdır Bartın

Böyle ârâyiş-i gilmân u hûr ile ana
Hamdî bir bâğ-ı İrem dense sezâdır Bartın (Hamdî, G.74; Güleç, 2004: 78)

Gazelin Şerhi:

1. Beyit

Bir çemen-zâr-ı latîf hoş-hevâdır Bartın
Gönül ârâm edecek câ-yı safâdır Bartın

¹ Şiirin orijinaline ulaşılammıştır. Gazel, İsmail Güleç'in hazırlamış olduğu çalışmadan alınmış ve yanlış yazıldığı düşünülen birkaç sözcük düzeltilmiştir. (İsmail Güleç, *Serbestzâde Ahmed Hamdî İskilibî, Divan-ı Hamdî*, Pan Yayınevi, Ankara: 2004.)

“Latif ve havası hoş bir çimenlik olan Bartın, gönlün eğlenip istirahat edebileceği huzurlu bir mekândır.”

Şair şiire Bartın'ın uyandırdığı ilk izlenimleri genelleyerek başlamıştır. “Safa” kelimesiyle hem neşe ve eğlenceye hem de insanların gönül rahatlığıyla yaşayabileceği bir huzur ortamına vurgu yapılan ilk beyitte Bartın'ın, güzel bir havası bulunduğu ve gönülleri cezbeden, insanlara neşe ve huzur veren bir mekân olduğundan bahsedilmektedir.

2. Beyit

İki cânibde iki cûları mânend-i Fırât

Çağlıyor inci gibi nüzhe-nümâdır Bartın

“İki tarafındaki ırmakları Fırat gibi çağlayan Bartın, inci gibi gösterişli ve seyre değer bir güzellik sunar.”

Dini kaynaklarda hem bir nehir adı hem de içilecek iyi bir suyun sıfatı olarak yer alan ve cennetten doğduğuna inanılan Fırat; cennet ırmakları gibi içimi güzel, içene ferahlık veren tatlı ve gür bir su kaynağı olarak kabul edilir. Klâsik Türk edebiyatında bolluğu simgelen Fırat genelde Nil, Ceyhan, Seyhan ve Dicle ile birlikte anılır. Suyunun bol olması ve gür akmasından dolayı Fırat ile âşığın gözyaşları arasında bir bağ kurulur. Âşıkların, boyunlarını bükerek ağır ağır ve çekingen bir şekilde yürümleri Fırat'ın akışını andırır. Rivayete göre Fırat'ın vakarlı ağır ağır akması ve gür olması cennetten gelen bir katreyle olmuştur (Uzun, 1996: 34). Şair, bu özelliklerinden dolayı Bartın'ı çevreleyen ırmakları Fırat'a benzetir. Bartın sularının inci gibi çağladığını söyleyen şair hem incinin su ile olan münasebetine hem de Bartın'ı çevreleyen suların rengi, parlaklığı ve değerine gönderme yapar. Şairin Bartın ırmaklarını, herkesin bildiği Fırat'a benzetmesi, Bartın'ın uyandırdığı izlenimlerin herkesçe anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından anlamlıdır.

3. Beyit

Gül ü mül lâle vü sünbül ile pür her taraf

Andelibler ötüyör nağme-fezâdır Bartın

“Her tarafı gül, şarap, lale ve sümbülle dolu olan ve (bağ ve bahçelerinde) bülbüllerin öttüğü Bartın, güzel ezgileri artırır.”

Şair ilk iki beyitte olduğu gibi üçüncü beyitte de şehrin doğal güzelliklerinden bahsetmektedir. Yeşil görünümüyle ön plana çıkan Bartın'ın her tarafı rengârenk çiçeklerle doludur ve burada bülbüllerin sesi hiç eksik olmaz. Bu şiirin yazıldığı dönemde Bartın geniş bahçeli, yeşillikler içerisinde müstakil konakların olduğu bir yapılanmaya sahiptir. Bu güzellikten dolayı şehrin her köşesinden bülbül sesleri yükselmektedir.

4. Beyit

Yüzleri erlerinin kırmızı elmaya hemân
Gibtâ-endâz oluyor nazra-rubâdır Bartın

“Erlerinin yüzleri kırmızı elmayı (dahi) imrendiren Bartın, bakışları üzerine çeker.”

Bartın’ın doğal görünümünden sonra orada yaşayan insanlardan bahsetmeye başlayan şair; bölge erkeklerinin fizikî özelliklerine değinir. Bu beyitte, rengi ve tazeliği dolayısıyla kırmızı elmayı andıran erkek yüzlerinin gıpta edilecek derecede güzel olduğu vurgulanmıştır. Bartın erlerinin sağlıklı, dinç ve diri olduğu yüzlerinden bellidir.

5. Beyit

Sünnet-i lihyeyi ihyâya pek azdır rağbet
Ak bıyık ekseri matrûş-likâdır Bartın

“Sakal bırakma sünnetinin pek rağbet görmediği Bartın’da (yaşlı) erkekler genelde beyaz bıyıklıdır ve bu erkeklerin yüzleri tıraşlıdır.”

Bölgenin yaşlılarının genelde sakal bırakmadığını belirten şair, yaşlıların beyaz bıyıklı ve yüzlerinin de tıraşlı olduğunu söyler. Bu dikkatiyle şehir güzellemesine tasvirici bir perspektif eklemiş olur. Bu tasvirici yaklaşım Bartın’ın sosyal yapısı hakkında ipucu olarak da değerlendirilebilir.

6. Beyit

Gençlerinde dahi bir başka edâ-yı şûhu
Şevketi hiç ediyor gönle cilâdır Bartın

“Gençlerinde dahi neşeli bir eda olan Bartın; büyüklük ve ululuğu yok eder, gönüllerdeki pası silip gönülleri aydınlatır.”

Önceki beyitte Bartın’ın ihtiyarlarından bahseden şair bu beyitte gençlerin işveli hallerine değinir. Bilindiği üzere klasik şiirde gönül genellikle ayna olarak düşünülmüş ve bu aynada hakikatin tecelli ettiği söylenmiştir. Bütün âlemin özü olan insanın, gerçekleri algıladığı yer gönüldür. Bartın, güzellikleriyle gönüllerdeki pası siler ve insanların iç dünyalarını aydınlatır. Bartın’ı seyredenlerin gönlü huzurlu ve ferah olur. Önce yaşlılardan ardından gençlerden bahsetmesi, şairin şiirde tercih ettiği hayat ve canlılık merkezli tonu da bu beyitlerde yakaladığını gösterir.

7. Beyit

Hele etvâr-ı zenânda zarâfet meşhûd
Düşürür fitneye uşşâkı belâdır Bartın

“Kadınlarının tavrında incelik ve zarafet görülen Bartın, âşıkları fitneye düşüren bir beladır.”

Beyitte âşıkları fitneye düşüren bir bela denilerek Bartın'ın sevgiliye benzetildiği görülür. Bilindiği üzere klâsik şiirde sevgili güzellik timsalidir. Sevgiliden daha güzel olan bir şey yoktur ve herkes sevgiliye ulaşma ve ona kendini ispatlama çabası içerisinde. Sevgiliyi görmek için âşıklar büyük bir mücadele verir ve birbirlerine düşerler. Sevgilin güzelliğiyle ilgili her şey âşıklar için bir beladır. Çünkü âşıklar arasındaki kargaşaya neden olan, sevgilidir. Bartın'ın sevgiliye benzetilmesi alt metinde şehre karşı hissedilen hayranlık duygusunu da göstermektedir. Bartın, sevgiliye karşı hissedilecek duyguları uyandıracak kadar güzeldir.

8. Beyit

Böyle ârâyiş-i gilmân u hûr ile ana

Hamdî bir bâğ-ı İrem dense sezâdır Bartın (Hamdî, G.74; Güleç, 2004: 78)

“Hamdî; böyle hûr u gilmânlar ile donatılmış haliyle Bartın'a İrem Bağı denilse uygun olur.”

Hûr, cennet kızı demek olan huridir. Gilmân ise genç erkektir. Bunlar, Allah'ın cennette insanlara hizmet etmek için yarattığı nurdan varlıklardır. Bağ-ı İrem, Âd kavminin kralı Şeddâd'ın cennete nazire olarak yaptırdığı meşhur ve güzel bahçedir. Klâsik Türk şiirinde yalancı cennet olarak anılan ve bazen de doğrudan cenneti ifade etmek için kullanılan İrem Bağı'nı şairler güzel bağ ve bahçeleri tasvir ederken zikrederler. Şair altıncı beyitte Bartın'ın gençlerinden, yedinci beyitte de kadınlarından bahsetmiş, onların ne kadar işveli ve güzel olduklarını söylemiştir. Yine birinci, ikinci ve üçüncü beyitlerde de Bartın'ın doğal güzellikleri tasvir edilmiştir. Son beyitte ise daha önce anlatılanların birlikte değerlendirilmesi söz konusudur. Kadınların huri, erkeklerin gilmân olduğu Bartın, güzellikleri bakımından İrem Bağı'nı yani cenneti andırmaktadır. Bu beyitte kullanılan benzetme Bartın'ın güzelliği ile bir hayal mekâna benzetildiğini göstermektedir.

Sonuç

Ahmed Hamdi, XX. yüzyılın başlarında Bartın'ın görünüşüne dair kaleme aldığı gazelinde klâsik Türk şiirinin genel benzetmelerinin dışına çıkmamıştır. Şair, Bartın'ı bu gazelde; işveli, zarif kadınlara ve ak bıyıklı, sakalsız yaşlılara ev sahipliği yapan, bülbülleri coşturan, bakışları üzerine çekerek gönülleri aydınlatan bir huzur mekânı olarak tanıtmıştır. Bartın'ın doğal güzellikleri ve insanların ana hatlarıyla değerlendiren Ahmed Hamdi, Bartın'a dair şu benzetmeleri yapmıştır:

Benzeyen	Kendisine Benzetilen
Bartın	Çemenzâr, Sevgili, İrem Bağı
Bartın erlerinin (gençlerinin) yüzü	Kırmızı elma
Bartın çayları	Fırat
Bartın kadınları	Huri
Bartın erkekleri	Gılman

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Bartın'ın ve ondaki güzelliklerin yedi farklı unsura benzetildiği, bu benzetilenlerden üçünün başka mekânlar (çemenzâr, Fırat, İrem Bağı) olduğu dikkat çeker. Bu mekânların çemenzârla başlayıp İrem Bağı'yla bitmesi de anlamlıdır. Bartın ile alakalı benzetmelerde somut, gerçek ve insanda güzellik duygusu uyandıran çemenzârdan, rivayetlerle –bir anlamda soyutlamalarla- manevi değerler atfedilen Fırat'a geçilmesi, son olarak da yalnızca manevi, soyut bir mekân olan İrem Bağı'na değinilmesi şairin, Bartın'ın güzelliklerini anlatma konusunda bilinçli bir tavır takındığına işaret eder. Aynı şekilde 'sevgili'den 'huri' ve 'gılman'a uzanan benzetilen zinciri de şairin bilinçli olarak somuttan soyuta uzanan bir benzetme yolunu tercih ettiğini gösterir. Şiirde benzetilen olarak kullanılan kırmızı elmanın tercih edilmesi de şairin bu güzellemeyi yaparken dış dünya gerçekliğinden kopmadığına işaret eder.

Bartın redifli gazel, şehir güzellemelerinin gazel türüyle nasıl ortaya konulduğunu gösteren bir örnek metin olduğu gibi, Bartın'ın geçmişten bugüne uzanan süreçte hangi kimlik özellikleriyle anıldığını, beğenildiğini ortaya koymaktadır. Zira Bartın, bugün de tabii güzellikleri ile bilinen bir şehirdir.

KAYNAKÇA

Batıslam, H. Dilek (2009), "Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri", **TAED** 39, 2009, 483-498.

Çetin, Emrah-Tilbe, Özgür (2013), "XX. Yüzyılın Başlarında Bartın Nehrinin Islahı ve Ulaşımına Açılması İçin Yürütülen Çalışmalar", **Uluslararası Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller Sempozyumu**, 2-3 Mayıs, Kayseri, s. 643-651.

Çetin, Emrah (2014), "Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Bartın", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Belge ve Fotoğraflarla Bartın** (Ed.: Mustafa Hizmetli), Bartın Üniversitesi Yay.

Güleç, İsmail (2004), **Serbestzâde Ahmed Hamdî İskilibî, Divan-ı Hamdi**, Pan Yayınevi, Ankara.

Kaya, Bayram Ali (2010), "Şehrengîz", **TDVİA**, C. XXXVIII., S. 461-462.

Şahin, Kamil (1989), "Ahmed Hamdi, Serbestzâde", **TDVİA**, C. II, s. 72-73.

Tuncel, Metin (1992), "Bartın", **TDVİA**, C. V, s. 87-90.

Uzun, Mustafa (1996), "Fırat", **TDVİA**, C. XIII, s. 33-34.

BİLGİ SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN DÜNYA EGEMENLİK İLİŞKİLERİ VE GİZLİ-EZOTERİK CEMAATLER*

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel YILDIRIM**

Öz: Dünya tarihinde toplumlar arası ayrımlar uzun yıllar dinî, 20. yüzyıl boyunca da ekonomik kavramlarla tanımlanmıştır. Günümüzde ise ayırım yeniden, dinî kavramlarla ve bu kez dünyayı yönettiği iddia edilen gizli-ezoterik cemaatlerle birlikte yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışma bu cemaatlerden örnekler vererek dünya egemenliği iddiasını ele almayı amaçlamaktadır. Bu gizli-ezoterik cemaatlerle ilgili tezler ortaya konacak ve dünyayı görünür egemenlik ilişkileri yerine bunların yönettiği tezi tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede Masonluk, Tapınak Şövalyeleri ve Sion Tarikatı, Kuru Kafa ve Kemik Örgütü, B'nai Brith, İllüminati gibi cemaatler kısaca tanıtılarak bunların dünya egemenlik ilişkilerindeki yerlerinden bahsedilecek ve genel anlamda gizli örgüt tezlerinin sonuçları üzerinde durulacaktır. Temel varsayımımız bilginin görünen yüzünün ardında görünmeyen başka bir gerçeğin yattığı ve bize tanıtılan gerçekliklerin sorgulanarak altındaki gerçek anlamlarının ortaya çıkarılabileceğidir. Konumuz bu çerçevede incelenecek ve bu varsayım çerçevesinde bilgi sosyolojisiyle ilgili belli sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi sosyolojisi, gizli cemaatler, dünya egemenliği, masonluk, illuminati.

WORLD DOMINATION RELATIONS AND SECRET SOCIETIES IN THE SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE

Abstract: In World history, the differences between the societies have been described with religious terms for years and with economical terms during the 20th century. Nowadays, this difference again is described with religious terms and the secret-esoteric societies which are claimed to reign the World. This study aims to hold on this World sovereignty claim by exemplifying these societies. Some thesis about these secret-esoteric societies will be propounded and the thesis that these societies reign the World rather than the sovereignty relations we see will be debated. In terms of this, by presenting the societies such as Masonry, the Hospitallers and Sion Sect, Skulls and Bones Organization, B'nai Brith, İlluminati, their position on the World sovereignty relation will be told and generally the results of these secret societies' thesis will be focused on. our main assumption is that an another unseen reality lies under the seen face of the knowledge and the possibility of revealing the real meaning under it by questioning the realities we are presented. Our study will be evaluated in terms of this and in terms of this assumption some assumptions will be tried to reveal realted to sociology of knowledge.

Keywords: Sociology of knowledge, secret societies, world domination, masonry, illuminati.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada dünya üzerinde var olduğu iddia edilen gizli-ezoterik cemaatlerin dünya egemenlik ilişkilerindeki yerini bilgi sosyolojisi açısından ele almaya çalışacağız. Özellikle küreselleşme tartışmalarının yoğunlaştığı 1980 sonrası süreçte bu örgütlerin küresel egemenlik

* Bu metin, 22-25 Eylül 2016 tarihleri arasında Budapeşte'de düzenlenen V. Humanities and Social Science Conference'da sunulan bildirinin düzenlenerek genişletilmiş halidir.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

sisteminde başat unsur oldukları, devletlerin üstünde ve gerisinde asıl gücün bu örgütlerin elinde olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın doğruluğu, bu zamana kadar yazılan dünya tarihinin ve yapılan sosyolojik açıklamaların da yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bir anlamda mevcut açıklama biçimlerine alternatif bir dünya tarihi ve açıklama modeli de sunan gizli örgüt tezleri, sosyolojik perspektifiyle değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızdaki başlıca amaç, bu örgütlerle ilgili ileri sürülen iddiaların sosyolojik anlamını ortaya koymak olacaktır.

Tarihte “dünya egemenliği” kavramı, 19. yüzyıl gelişmeleri içinde ifade edilmiş olup, bir dönemdeki siyasi, ekonomik ve askerî açıdan üstün olma durumunu ifade etmektedir. Ana kavramsallaştırması 19. yüzyılda yapılsa da öncesinde dönem dönem Pax-Romana ve Nizam-ı Âlem gibi çeşitli kavramlarla ad bulmuş ve tarihte çeşitli şekillerde el değiştirmiştir. Roma İmparatorluğu’ndan sonra ikinci defa Batı’nın eline geçmesinden sonra özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı şekillerde tanımlandırıldığını görüyoruz. Egemenlik aynı zamanda farklı tarafların varlığı ile birlikte bir tarafın diğerine üstünlüğünü de ifade eder ve üstünlük kavramının vurgulanması için bir ayrımın olması gerekir. Tarihsel süreçte bu ayrım uygar-barbar kavramlarından sonra uzun bir süre din temelli açıklamalar bulmuş, XX. yüzyıla kadar bu biçimde bir ayrımlaşma görülmüştür. Bu yüzyıldan itibaren yerini ekonomik ve sosyolojik temelli tanımlamalara bırakmaktadır. Üstünlük de aynı ekonomik temel çerçevesinde Batı’ya, özelde ulus devletlere atfedilecektir. Son dönemde ise ulus devletleri de aşan çokuluslu şirketlerin ve bunları yöneten küresel sermayenin varlığından söz edilmektedir.

Ancak belirttiğimiz dönemden itibaren kiminin geçmişi çok eskilere dayanan gizli-ezoterik cemaatlerin varlığı ön plana çıkarılmış ve asıl egemenliğin bu cemaatlerin elinde olduğu söylenmiştir. Neredeyse insanlık tarihi boyunca farklı adlandırmaların kullanılması ve bu süreçte adı anılmayan söz konusu cemaatlerin son dönem söylemlerinde kimilerinin kendilerine köklü bir geçmiş de oluşturarak yer bulması ilgi çekicidir. Biz bu değerlendirmemizde dünya egemenlik ilişkileri açısından gizli-ezoterik örgütlerin anlamını ve niçin özellikle bu dönemde anılır olduklarını ele almaya çalışacağız.

Temel varsayımımız, bilginin görünen yüzü ile gerçek yüzünün aynı olmayabileceği ve sunulan bilginin anlamından, başka deyişle sonuçlarından yola çıkılarak gerçek bilgiye ulaşılabileceği görüşüdür. (Tuna 1993) Bize sunulan bilgiler, kimi zaman saklı bir gerçeğin üstünü örten örtü, kimi zaman aslında sonuç olmasına rağmen gerçeğin nedeni olarak ileri sürülen somut bir görüntü, kimi zaman da mevcut gerçeğin aksinin anlaşılmasını sağlayan yanıltıcı ipuçları olmaktadır. Bu nedenle çeşitli vasıtalarla önümüze konan bilgileri mutlaka sorgulayarak kabul etmek, bu bilgilerin ne anlama geldiklerini ve genel kuramsal çerçevede

hangi sonuçları doğrularaklarını görerek ele almak, sağlıklı bir sosyolojik değerlendirme için gereklidir.

Bugün, dünya egemenlik ilişkileri çerçevesinde özellikle kitle iletişim araçları belli merkezlerden çıkan bilgileri yine bu merkezlerin yorumu ile vermekte, kitleler bu merkezlerin isteği doğrultusunda bilgi sahibi edilmektedirler. Ayrıca çoğu bilimsel iddia taşıyan yayınlar belli bir bilgi türünün ve belli tezlerin savunuculuğunu yaparak insanları tek bir kabulün etrafında toplamaya çalışmaktadırlar. Çoğu zaman istenilen yönlendirme çerçevesinde çarpıtılmış, hatta tersyüz edilmiş bilgiler verilmektedir. Bu nedenle sunulan bilginin arkasında aslında farklı gerçekler olmakta, var olan gerçekle sunulan gerçek arasındaki bu ilişki birbirine tezat görüntülere neden olmaktadır. Biz, bize yansıtılan birçok bilginin arkasında başka gerçeklerin olduğunu düşünüyor ve yorumlamalarımızı buna göre yapmanın daha doğru olacağına inanıyoruz. Gizli cemaatlerin anlamını değerlendirme biçimimiz bu yöntem dâhilinde olacaktır.

Bu çerçevede önce bu cemaatlerden söz konusu egemenlik ilişkileri ile bağlantılı olduğu iddia edilenleri kısaca tanıtmaya çalışacak, ardından bunların ortak özelliklerini verdikten sonra gizli cemaat tezlerinin ne anlama geldiğini ortaya koyarak bu anlam çerçevesinde belli sonuçlar çıkarmaya çalışacağız.

Yöntem olarak bazıları yayın organlarına ve belli aktarım kanallarına sahip cemaatlerin kendilerini ifade biçimlerini kullanmak yerine bunlar hakkında özellikle olumsuz tutumla kaleme alınmış, bir anlamda karşı taraftan görüşleri sunmayı tercih ettik. Örgütlerin kendi tanıtımlarına yer vermek yerine, üzerlerindeki genel algıyı ortaya koymak istiyoruz. Zaten yazının amacı da varsayımımızdan hareketle gizli örgütlerin kitleler üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmak ve bu etkiden hareketle genel değerlendirmemizi yapmaktır. Bu nedenle literatürde eleştirel, hatta kimi yerde düşmanca bir tavır taşıyan, yaygın kabulde komplo teorileri kitapları olarak kabul edilen belli başlı yayınları kaynak edindik ve bunlarda yer alan görüşlerin kısa bir özetini vermeye çalıştık. Bir anlamda bu komplo teorilerinin ve komplo teorisi geleneğinin de anlamını ortaya koymak bakımından bu durumu önemsiyoruz.

2. GİZLİ-EZOTERİK CEMİYETLER

Yeryüzünde çok sayıda gizli veya yarı-gizli topluluk bulunmakta, sınırlı sayıda seçilmiş üyesi ile ortaya koyduğu değerler ve prensipler etrafında örgütlenmektedirler. Toplu intiharlar ya da sapkın eylemlerle de kendini gösteren çok geniş yelpazede örgüt mevcuttur. Ancak konumuzu ilgilendirenleri dünya egemenlik ilişkilerinde söz sahibi olduğu iddia edilen bu cemaatlerden belli başlı olanlarını bize tanıtıldıkları şekliyle tanıtmak istiyoruz.

Metnin ters açıdan yorumlanmaması için belirtelim, bu bölümde ifade edeceğimiz söz konusu cemaatlerle ilgili bizim kabul ettiğimiz görüşler değil, gizli cemaat tezlerinin bize tanıtıldığı şekliyle görüntüleridir. Öncelikle bu örgütlerle ilgili genel kabulü ortaya koymanın

gerektiğini düşünüyoruz. Bir anlamda madalyonun iki yüzü gibi, önce bu tezleri tanıtıp, ardından diğer yüzünü ortaya koyma bağlamında bunlarla ilgili kendi değerlendirmemizi ortaya koyacağız. Bu şekilde, sunulan gerçekle arka plandaki gerçek ilişkisinin daha iyi aktarılabilceğini düşünüyoruz.

2.1. Masonluk

Bu gizli cemaatlerin en bilineni, yarı gizli şekilde örgütlenen, ancak kendine özgü gizemleriyle gerçekte pek çok sırrı barındıran masonluktur. XI. yüzyılda duvar ustaları arasında kurulmuş olan cemaat kendisine Süleyman Mabedi'nin inşasında payı olan Hiram Usta'yı başlangıç noktası almıştır. Bu şekilde kendine inşa ettiği 3000 yıllık manevi bir geçmişle birlikte Yahudilikten, Kabala'dan hatta Eski Mısır ve öncesine giden pagan inançlarından semboller taşıdığı belirtilir.

Masonlukta üyeliğe kabul mistik törenlerle yapılmakta, üyeler birbirlerini özel işaretlerle tanımakta, loca örgütlenmeleri ile yine aynı gizlilik çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kendi beyanlarında dünya üzerinde barış ve kardeşliği tesis etmek, tüm dünyayı insanlığın ortak değerlerinde buluşturmak ve insanı yüceltmek temel amaçlarıdır. Bu amaçla dünya üzerinde loca sistemi şeklinde çok geniş bir örgütlenme ağına sahiptirler. Ülkemizde de birçok ünlü isimle birlikte çok sayıda üyesi bulunmaktadır. Ancak asıl amaçlarının Siyonizm'e hizmet etmek olduğu, dünyadaki birçok zararlı faaliyetlerde onların parmağının bulunduğu, dünyayı kaosa götüren gelişmeleri onların tezgâhladığı, gerçekte de kullandıkları sembollerden hareketle şeytana taptıkları iddia edilmektedir. (Cevizoğlu 2005)

Masonluk ülkemizde de yaygın şekilde örgütlenmiş olan ve tarihi Cumhuriyet öncesine, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar giden bir cemaattir. Gerek son dönem Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında, gerekse Cumhuriyet'in kuruluş döneminde önemli mason isimlere rastlanmaktadır. Dernekler Kanunu'na göre faaliyet gösterir ve bu anlamda yasa-dışı bir örgütlenme biçimi ve eylemi görünmemektedir. Ülkemizde uzun süredir var olmasına rağmen masonluğun ülkemizde -Süleyman Demirel örneği gibi- az sayıda olay hariç asıl gündeme gelişine 1980 sonrası süreçle birlikte. Bu nedenle konumuz içinde ele aldık.

2.2. Tapınak Şövalyeleri ve Sion Tarikatı

Masonluğun duvar ustalığından nasıl gizli bir örgüte dönüştüğü noktasında karşımıza Tapınak Şövalyeleri çıkmaktadır. Bu örgüt Kudüs'e gelen Hıristiyan hacıları korumak amacıyla 1118 yılında 9 şövalyenin kendi isteği ve dönemin Kudüs kralının izni ile kurulmuştur. Bu kutsal hizmetleri için Süleyman Mabedi'nin kalıntıları üzerinde bulunan Kudüs Sarayı'nın bir bölümü kendilerine ayrılmıştır. Ancak iddiaya göre gerçek amaçları sarayın temelinde olduğu sanılan Ahit Sandığı'nı bulmak ve mabedi yeniden inşa etmektir. (Barber 2006: 17-73) Bu amaçla kalıntılarda başladıkları kazılarda buldukları şeyler onları bambaşka yönlere sevk eder. Birincisi,

Hıristiyanlık öncesine ait pagan öğretileri ve büyü teknikleri ki, örgütü tam anlamıyla mistik ve ezoterik yapan budur. İkincisi, Hz. İsa'nın evlendiği ve bir çocuğu olduğu iddiasını kanıtlayan belgeler ve hatta Hz. İsa'nın karısı olduğu iddia edilen Magdalalı Meryem'in mezarı. Bu iki unsur örgütün Katolik kilisesinin aksine farklı bir Hıristiyanlık yorumu ortaya koymasına ve "Tanrı İsa" öğretisi yerine, evlenip çocuklu çocuğa karışabilen "İnsan İsa"yı belgeleriyle birlikte ortaya koyarak Kilise karşısında çok önemli bir koz elde etmelerini sağlamıştır. (Leigh 2004: 281-351)

Ancak "Hz. İsa'nın varisi" kavramı Katolik Kilisesi'ni otoritesini şiddetli biçimde sarsacağından Papalık, verdikleri imtiyazlarla zaman içerisinde güçlenen örgütü daha fazla güçlenmeden dağıtır. Liderini ve üyelerin büyük çoğunluğunu öldürür. Bu tarihten sonra örgüt, daha doğrusu askeri kanat Tapınak Şövalyeleri tasfiye olurken siyasi kanat Sion Tarikatı yeraltına iner. Örgütün bundan sonraki amacı Hz. İsa'nın, aslında daha geriden Hz. Davud'un soyundan gelen varisi Katolik Kilisesi'nin kıyımından korumak ve zamanı geldiğinde kurulacak olan birleşik bir Avrupa devletinin başına kral olarak geçirmektir.

Sion Tarikatı bu amaçla yeraltında faaliyet gösterirken bir yoruma göre masonluğa dönüşür, başka bir yoruma göre ise masonluğun içine fark ettirmeden eklenir ve örgütü kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirerek yayılmasını sağlar. Böylece masonluktaki sembollerin ve törenlerin kökeni de açıklanmış olmaktadır. Örgütün nihai hedefinde kurulacak olan sistem eski pagan inancından etkiler taşıyacaktır. Hz. İsa'nın soyunu korumalarına rağmen asıl gerçek eski putperest inanç ve geleneklerine çok bağlı olmalarıdır. Bu düşünceye göre, Yahudi felsefesi diye bilinen Kabala da gerçekte, ritüel ve sembolleriyle eski pagan inancının bir tezahürüdür. Nitekim Tapınak Şövalyelerinin idamına bir gerekçe olarak da keçi kafalı ve ayaklı Baphomet adlı bir pagan tanrısına tapmaları gösterilmiştir. (Akar 2006: 49-57)

Tapınakçılar tüm semavi dinlere düşmandırlar. Kurmak istedikleri sistemde de getirecekleri kral sonuçta bir "anti-Masih" yani "Deccal" olacaktır. Tüm örgütlenmeleri bu sonuca yöneliktir. Tüm dünyada örgütlü ve etkilidirler. Avrupa Birliği projesinin altındaki gerçek güç de aslında Sion Tarikatı'dır. Avrupa'yı ve dünyayı bu geleceğe adım adım hazırlamaktadırlar. (Altındal 2001)

Görüldüğü üzere başlangıçta ekonomik bir proje olarak ortaya çıkıp siyasi bir birlikteliğe dönmeye çalışan Avrupa Birliği de bu teoriye göre "Birleşik Avrupa Krallığı" hayalinin hayata geçirilmesi için planlanan bir girişimdir. Böylece çok sayıda siyasi gelişmeyle birlikte bu projenin de ardında gizli bir cemaatin bulunduğu söylenmektedir.

2.3. B'nai Brith

1843 yılında 12 Alman Yahudisi tarafından New York'da kurulmuştur. Bir Yahudi örgütüdür ve genel kabule göre Yahudilerin dünya üzerinde egemen güç olma yolundaki faaliyetlerini yürüten ve kontrol eden unsurdur. Masonları ve diğer gizli-ezoterik örgütleri

kontrol eder ve Yahudi çıkarları doğrultusunda kullanır. Yahudi haklarını koruma örgütü olarak lanse edilmelerine rağmen tüm dünyayı Siyonist emellere hizmet eden bir sisteme dönüştürmeyi amaçlayan bir kuruluştur. “Dünyayı Yahudiler yönetiyor!” tezinin ileri sürülen en büyük dayanağıdır. (Akar 2006: 247-249)

Bir yandan gizli örgütlerle ilgili küresel egemenlik algısı tesis edilmeye çalışılırken, diğer yandan da bu durumu Yahudilere bağlama eğilimi gözlenmektedir. Bu algıya göre dünyadaki birçok işin arkasında Yahudiler vardır. Yürütücüsü masonluk ve benzeri başka örgütler olsa da onların da arkasında mutlaka Yahudilerin olduğunu bilmek gerekir. Bilindik anlamda antisemitik karakter taşımasa da yeryüzünde yer alan gizemli işlerin bir şekilde Yahudiliğe bağlanması geleneğinin farklı bir tezahürü olarak bu algı ve tutumu belirtmek önemlidir. Bir anlamda geri plandaki sorumlu ve yeri geldiğinde gerçek düşman olarak bu unsur tanıtılmaktadır. Bu durum görünen bilgi-gerçek bilgi ikilemi açısından varsayımımız içinde değerlendirilebilecek önemli bir ayrıntı olarak ortadadır.

2.4. Kurukafa-Kemik Örgütü ve Bohemian Kulübü

Kurukafa-Kemik Örgütü ABD’de 1832’de kurulmuştur. Sembolündeki kurukafa ve kemik aynı zamanda masonluğun sembollerinden biridir. Ancak masonluğun içine yerleşmiş daha elit ve gizli bir örgüttür. Temel amacı gizli idealler doğrultusunda dünyanın yönetiminde kritik yerlere adam yetiştirmek ve yerleştirmektir. Her sene on beş kişiyi seçer, yetiştirir ve ileride önemli görevlere getirir. Küresel gizli örgütlenmenin tepesindeki mekanizmaya adam devşirme örgütü vazifesi görür. Merkezi Yale Üniversitesi’dir ve en bilinen üyeleri baba-oğul Bush’lardır. (Altındal 2003: 95-115)

Bohemian Kulübü ise 1872’de kurulmuş yarı gizli bir örgüttür. ABD’nin batı yakasındaki elitleri ve özellikle cumhuriyetçi başkan ve başkan adaylarının tümü bu topluluğun üyesidir. Faaliyetleri son derece gizli olan topluluğun özel vadisine giriş ABD devlet güçleri tarafından özellikle engellenmektedir. Merkezdeki çiftlik aynı anda yüzlerce kişinin hafta sonu toplantılarına katılabileceği niteliktedir. ABD’nin hemen her eyaletinde toplantı mekânları bulunmaktadır. Bohemian Kulübü hem çok zengin hem de en kilit noktalardaki elitlerin oluşturduğu daha üst ve çok daha gizli bir seçkin kulübedir. Sayıları bine yakın ABD’li elit insan her yıl belli bir dönemde California’da veya diğer eyaletlerdeki çiftliklerde ayın için toplanırlar ve gizli ritüeller uygulanır. (Akar 2006: 245-247)

Sözünü ettiğimiz bu iki örgüt WASP tabir edilen beyaz ırka mensup, Anglosakson ve mutlaka Protestan kökenli insanların oluşturduğu örgütlerdir. Bir anlamda buralara girmek herkesin harcı olmayıp, kişi ne kadar zengin ya da etkili olursa olsun, ancak bu aidiyetlere sahip olursa elemeye alınabilecek yerlerdir. Açıkça elitist karakterin vurgulandığı bu örgütlerde bunun da ötesine geçerek somut bir ırkçılık gözlemlememiz mümkündür. Buna göre dünyayı yönetmek

herkese değil, yalnızca bir grup insana nasip olan, başka deyişle sadece onların layık olduğu bir nimettir. Dünyanın geri kalanının üzerine düşen, kendilerinin layık görüldüğü yönetilen rolünü oynamalarıdır. Bunun dışında bu platformlara girmeleri zaten doğuştan mümkün değildir.

2.7. Trilateral Komisyon

Tasarlanan Yeni Dünya Düzeni'ni tüm Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'ya daha iyi yayabilmek için oluşturulmuş ve 1973'te David Rockefeller, Henry Kissenger ve Zbigniew Brzezinski tarafından kurulmuş bir örgüttür. Tam anlamıyla gizli bir cemaat olmayan Trilateral Komisyon, küresel güçlerin dünya egemenlik ilişkilerinde ön planda yer alan organizasyonlarından biridir ve Dış İlişkiler Konseyi (CFR) ve Bilderberg ile birlikte üçlü sacayağının bir parçasıdır. Gizli cemaatlerin vitrin unsurları olarak değerlendirebileceğimiz bu üçlüden birini örnek olarak ele almayı tercih ettik.

Masonik sistemin yeni bir uyarlaması olan Komisyon, ilk olarak Carter hükümetinde büyük güce ulaşmıştır. Hükümette, Carter'ın kendisi de dâhil 20 önemli kişi Komisyon'a üye olup, diğer üyeleri önde gelen finansörler, sanayiciler ve akademi uzmanlarıdır. Carter'ı izleyen hükümetlerde de Trilateral'ın etkisi sürmüştür. Örneğin Bush ve Clinton birer Trilateral Komisyon üyesiydiler.

Brzezinski, bu örgütün 1973-1976 arasında başkanlığını yapmıştır. Tarikatın, bir kürenin üç yanından uzayarak gelen üç adet üçgenin kürenin ortasında buluşan ama birleşmemiş bir simgesi bulunmaktadır. Bunları birleştirdiğinizde tek bir büyük üçgen meydana çıkar. Her bir üçgen üç bölgeyi simgeler. Üçgenler muhtemelen piramidi simgelemektedir. Büyük üçgen de büyük piramittir. Büyük piramidin birleşmemiş olması, tek dünya devletinin henüz kurulmamış olduğunu göstermektedir. (Akar 2006: 216-220)

Adını andığımız cemaatler arasında belirttiğimiz gibi gizliliği en tartışmalı organizasyon Trilateral Komisyon'dur denilebilir. Üyelerinin isimleri bizzat kendi internet sitelerinde verilmekte, böylece işin hiçbir gizli yönü kalmamış görünmektedir. Ancak gizli örgüt tezlerine göre bu durum üstü örtülü bir gerçeğin ifadesi olup, apaçık verilen isim listelerine rağmen kapalı kapılar ardında kararlar alınmakta, küresel egemen güçlerin vitrini olan bu Devlet-dışı organizasyonlar alınan kararların dünya kamuoyuna aktarımını ve yürütücülüğünü üstlenmektedirler. Bu bağlamda söz konusu açıklığın bir anlamı olmamakta, işler gene geri planda gizli bir şekilde yürütülmektedir.

2.6. İlluminati

Gizli cemaat tezlerine göre dünyaya yön verme iddiasındaki ezoterik örgütlerin en gizlisi ve tehlikelidir. 1776 yılında Baviera'da kurulan örgüt, simya, büyü, astroloji, Eski Mısır gizemi ve Hermetizm ile uğraşır. Gizli bir şekilde örgütlenen İlluminati özellikle masonlar arasına yerleşir ve masonlarla etle tırnak gibi olurlar. Kurmak istedikleri yeni dünya düzeni eski

inançlara dayanmaktadır ve öncelikli hedefi Katolik kilisesidir. Bu nedenle örgüt 10 yıl sonra 1786 yılında dağıtılmış, ancak yeraltına inerek daha gizli ve güçlü şekilde örgütlenerek hedeflerini büyütmüşlerdir.

Günümüzde İlluminati çok geniş ve etkili şekilde örgütlenmiş durumdadır. Devlet başkanlarından büyük işadamlarına, ordu komutanlarından gizli servis başkanlarına varıncaya kadar geniş ve etkili uluslararası bir güç şebekesi konumundadır. Para piyasalarını kontrol etmekte, ABD başkanlarına icazet vermekte ve savaş çıkarıp, savaş bitirmektedir. Amaçlarının tüm dinleri yok etmek, ulus devletleri sonlandırarak mevcut sosyal düzeli alt-üst etmek olduğu iddia edilmektedir. Temel prensipleri “*Kaostan düzen çıkar!*” kavramıdır. Dünyayı büyük bir kaosa sürüklemek ve bunun içinde kıvranan dünyaya bir kurtarıcı olarak görünüp kendi şeytani düzenlerini kurmayı amaçlamaktadırlar. Bütün örgütlenmeleri bu şekildedir, dünyanın önemli bir kısmını, stratejik yerlerini ele geçirmişlerdir ve emellerinde sona yaklaşmaktadırlar. (Marrs 2002)

Gizli örgüt tezlerinde İlluminati, bu şekliyle mevcut örgütler piramidinin tepesine yerleştirilmiş bulunmaktadır. Diğerleri, İlluminati'nin içine yerleşip büyüdüğü bir zemin ya da kendi üye seçimleri için adam yetiştirilen alt-paravan örgütlerdir. Bunlar bir şekilde adam devşirmek için de kullandıkları alt mekanizmalardır ve buralarda rüştünü ispat edenler içinden seçilen isimler tepeye taşınırlar. Böylece çok sayıda gizli cemaat arasında bir organik bağ ve hiyerarşi kendiliğinden kurulmaktadır. Söz konusu yapılar, dağınık, birbiri ile çelişen amaç ve çıkar ilişkileri yerine aynı hedefe yönelmiş ve belli bir hiyerarşi de içeren örgütler bütünüdürün parçası olarak sunulmaktadırlar.

3. GİZLİ ÖRGÜTLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Konumuzu ilgilendiren bazı gizli cemaatleri kendileri ile ilgili algularla birlikte kısaca tanıtmaya çalıştık. Çalışmamızın bu bölümünde bu örgütlerin bize tanıtıldığı şekliyle ortak özelliklerinin belirtildiği bir çerçeve oluşturarak kamuoyu nezdindeki görüntülerini ortaya koyacağız. Bu şekilde, genel bir gizli cemaat profili çizmek, değerlendirmemizi bunun üzerinden yapmak istiyoruz. Tekrar belirtelim, bu bölümde ifade ettiklerimiz, söz konusu yapılar hakkındaki kanaatlerimiz değil, konu ile ilgili sunulan bilgileri içermektedir.

Bu topluluklar, adı üzerinde gizli örgütlerdir. Bazılarının yeri, hatta localarının adresleri belli olsa da bu bilgi onların izin verdiği kadardır. Ulaşmamızı istemedikleri bilgilere ulaşmamız kesinlikle mümkün değildir. Örneğin İstanbul'daki mason locasının yeri bilinir, ancak buraya girebilmek ve ritüelleri izlemek sıradan insanlar için mümkün değildir. Üyeleri tamamen seçkin, buldukları ülkelerde önemli noktalarda bulunan ya da bu noktalara gelmeye aday kişiler arasından seçilir. Üyeliğe kabulde de seçicilik söz konusudur. Yoksul ya da başarısız bir kimsenin aralarında olduğu vaki değildir. Hiyerarşide yukarıda yer alan örgütlere girebilmek için ise

seçkinliğin de ötesinde sadece belli bir dinî ve etnik kökene ve benzeri aidiyetlere mensup olmak gerekir.

Üyeler, örgüte kabul edilirken inisiyasyon sırasında belli ritüellere tabi tutulurlar ve kabul törenlerinin her aşamasında bolca göze çarpan semboller bulunmaktadır. Aşağı yukarı hepsinde belli ortak özellikler bulunan bu ritüellerin ana teması cemaate girişin aynı zamanda bir kardeşliğe atılan adım olduğu, kurallara uymamanın ise kardeşliğe yapılan ihanet ve cezasının ağır olduğunun vurgulanmasıdır. Bu durum, işin içine gizem ve mistisizm katmakta, örgütleri bir yandan daha merak edilir kılarken, diğer yandan da kendilerinden çekinilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu örgütlerin tamamı dinî, etnik ve mistik karakter taşır. Amaçları ya bir dinin mensuplarını ve bu dini dünyaya egemen kılmak ya asil bir soydan gelen insanları ve bu soyun yüce varisini iktidar getirmek ya da karanlık çağlardan beri var olan mistik bir unsurun ya da bir pagan tanrısının egemenliğini kurmaktır. Bu durum cemaatlerin yapısına bir olağanüstülük katmakta ve kendilerinden olmayanlarda kendilerine karşı tedirginlik ve korku hisleri uyandırmaktadırlar.

Sözü edilen örgütler amaçları için yüzyıllardır çalışmaktadır ve bugün önemli bir aşamaya gelmişlerdir. Önceleri gizli şekilde çalışırken, şimdi açığa çıkmış ya da kendilerini ilan etmeye hazır durumdadırlar. Çok yakında kendi küresel düzenlerini kurmak için harekete geçecek olan ve dünyanın karar mekanizması olarak tanıtılan bu örgütler artık dünya üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. Örneğin, büyük sanayi kuruluşları, dev çokuluslu şirketler ellerindedir. Petrol şirketleri, silah fabrikaları ve diğer kritik sanayilere hâkimdirler. Dünya üzerindeki paranın yarısına bizzat sahiptirler, diğer yarısını da kontrol ederler. Medya kuruluşları ellerindedir. Bu araçlar sayesinde istedikleri yönlendirmeyi yapabilirler. Çıkarlarına ters gelen herkesi büyük bir iftira kampanyası ile gözden düşürebilmektedirler. Siyasi partilerin her kademesinde adamları mevcuttur. İstedikleri kişileri destekleyip bu kişileri üst kademelere getirebilir, kendi görüşlerini savunan partileri iktidara taşıyabilirler. Aynı şeyin tersi de mümkündür. Çıkarlarının çatıştığı siyasîleri veya partileri medya yoluyla yıpratabilir, hatta gerekirse askeri darbelerle alaşağı edebilirler. Çünkü askerler arasında da üyeleri vardır ve etkindirler. Ordu, hatta kuvvet komutanları üyeleri vardır ve rütbe terfilerinde kendi adamlarını kollarlar. Akademik çevrelerde etkindirler, önemli üniversitelerde yapılanmışlar, hatta bazı üniversiteleri, yayın kuruluşlarını ve vakıfları bizzat bunlar kurmuşlardır. Kritik noktaları tuttukları için akademik yükselmelerde ve idari görev seçimlerinde önemli rol oynarlar. Dünyanın gidişatını değiştiren birçok önemli olayda bunların parmağı vardır. Örneğin Fransız İhtilali, ABD Bağımsızlık Savaşı, Ekim Devrimi, hatta Endüstri Devrimi bunların eseridir. I. ve II. Dünya Savaşları, AIDS, Ebola ve Sars virüsleri,

terörizm, etnik temizlikler, önemli suikastler, askeri darbeler, ekonomik krizler, borsa manipülasyonları, Oscar törenleri ve Nobel ödülleri hep bunların görünmez imzasını taşır.

Kısaca, bize sunulduğu şekliyle ortak özelliklerini özetlemeye çalıştığımız gizli cemaatler, bu şekliyle dünyayı neredeyse ele geçirmiş, bütün iletişim ve para kanalları kontrol eden, askeri ve siyasi mercilerde etkin, kendilerinden olmayanlara fırsat tanımayan ve düşmanlarına da yaşama şansı bırakmayan örgütlenmeler olarak tanıtılmaktadır. Mevcut ilişkiler onların kurduğu ve yönettiği ilişkiler olup, gelecek onların yönlendirdiği biçime evrilmektedir. Bu nedenle herhangi bir karşı çaba, düzenin değiştirilmesi girişimi anlamsız ve boşa bir çabadır, üstelik ciddi riskler taşımaktadır. Bu haliyle bizim için öngörülen düzene ve geleceğe rıza göstermemiz, kurulu ilişkiler ağı içinde kendimize biçilen rolü oynamamız gerekmektedir.

Gizli cemaat tezlerinin bir diğer boyutu da karşımıza çok sayıda yapılanmanın çıkmasıdır. Tek bir örgüt, başka deyişle tek düşmanla mücadele etmek yerine hangisinin nereden çıkacağı belli olmayan, çeşitli biçimlerde birden fazla yapı ile karşı karşıya kaldığımız vurgulanmaktadır. Üstelik bunların içinde hiyerarşide en alt basamakta yer aldığı iddia edilen masonluk bile tam anlamıyla deşifre edilemezken, bundan çok daha gizli ve etkili örgütler sıradadır. Bu durum, kitlelerde caydırıcı bir etkiye neden olacak ve muhtemel bir mücadele girişiminde belli bir hedefe odaklanılmasını engelleyecektir. Bu nedenle tek bir yapı yerine bir yapılar bütünü ve bunların hiyerarşisi algısı ayrıca anlamlıdır.

4. GİZLİ ÖRGÜT TEZLERİNİN ANLAMI

Buraya kadar gizli cemaatleri tanıtmaya ve bunlarla ilgili genel algıyı ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın bu bölümünde mevcut somut veriler eşliğinde gizli örgüt tezlerinin ne anlama geldiğini ve mevcut algının kabulü neticesinde oluşacak durumlardan yola çıkarak bilginin görünen değil gizlenen yönünü betimlemeye çalışacağız.

Bir hususu belirtmekte yarar görüyoruz. Çalışmada çoğu yerde bu kuruluşlarla ilgili “cemaat” ve “örgüt” kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır. Herhangi bir terim ikiliği yaşama endişesi taşımadık ve bunda bir sakınca görmedik. Söz konusu yapılar ortak iradenin egemenliği, bireysel çıkarlar yerine zümrenin çıkarının ön planda olması, din, töre ve inançların baskınlığı ve doğal dayanışma varlığı sebebiyle bir cemiyet; aynı zamanda belli bir yapı ve hiyerarşinin görülmesi, ortak amaca hizmet etme ve aktif bir işbirliğinin görülmesi sebebiyle de bir örgüt karakteri taşımaktadırlar. Bu nedenle her iki terim de metin içinde aynı örgütlenmeleri izah edecek şekilde kullanılmıştır.

Gizli cemaatler hakkında özetlemeye çalıştığımız bilgilere başka bir açıdan bakarsak, gizli örgütlerin dünyadaki mevcut iktidar ilişkilerine alternatif olarak kendi önerilerini taşıdıklarını ve bu amaçla yapılarak mevcut ilişkiler içine sızdıklarını söyleyebiliriz. Dünya egemenliği XIX. yüzyılda tam anlamıyla Batı'nın eline geçmiş, 1945 sonrası iki kutuplu dünyanın ortaya çıkması

ile birlikte Batı içinde kalarak yeniden biçimlenmiştir. 1980 sonrasında ise küreselleşme tartışmaları ile farklı bir boyut alarak yeni bir örgütlenme biçimi önerisi ile gene Batı içindeki yerini korumuştur. Her koşulda ilişkiler uzun süre ulus devletler tarafından, 1980 sonrası süreçte ise gene ulus-devlet mantığı baskın olmak üzere küresel sermaye etkisiyle yürütülmüştür. İki şekilde de egemenlik ilişkileri somut kavramlarla ifade edilmiş, bunu elinde tutanlar da gözle görülür biçimde tarih sahnesinde yer almışlardır. Başka deyişle dünya egemenlik ilişkilerinde taraflar ve roller bellidir ve kurulu düzen XIX. yüzyıldan beri kısmi form değişiklikleri ile birlikte aynı kodlarla ve mantıkla devam etmektedir. Sözünü ettiğimiz gizli cemaatler ise söz konusu egemenlik ilişkilerini kontrol etme amacı ile faaliyet göstermektedirler.

Bu noktada şu sorulabilir: *“Dünyadaki mevcut düzene alternatiflik iddiası taşıyan gizli örgütlere karşı resmi düzenin aktörleri olan kurumların -örneğin istihbarat servislerinin- konumu nedir ve bu kökten değişiklik girişimlerine karşı kendi düzenlerini koruma noktasında hangi tavrı almaktadırlar?”* XIX. yüzyıl sonrasında sözünü ettiğimiz ilişkiler belli bir mantıkla yürütüldüğüne ve yukarıda genel algısını çizdiğimiz gizli örgütlerin bu ilişkilere karşı kendi düzen önerilerini ve kendi kurumsallaşmalarını getirme iddiaları da ortada olduğuna göre, mevcut düzenin koruyucu aktörlerinden başlıcaları olan istihbarat kurumları bunlara karşı nasıl bir mücadele içine girmektedirler? Basına ve televizyonlara kadar yansıyan gizli örgütlerden bu teşkilatlar haberdar değil midir ve neredeyse dünyayı ele geçirme aşamasında olan bu örgütlere karşı neden kayıtsız ve çaresiz kalmaktadırlar? Dünya üzerinde gizli saklı işler çevirdiği iddia edilen örneğin Tapınak Şövalyeleri'nin mi yoksa kurulu düzenin yasal araçları CIA, MOSSAD ve KGB türevi servislerin mi örgütlenme biçimi ve teknolojik imkânları üstündür? (Kaynak ve Mete 2006: 24-25) Dünyanın her ülkesinde tanınan ve birçok yerde neredeyse her türlü bilgiye ve desteğe ulaşma imkânına sahip istihbarat örgütleri, aktörleri oldukları mevcut düzeni yıkma iddiasında olan bu cemaatlere karşı etkisiz midirler?

Buna verilecek cevap gizli örgüt tezlerinin içinde “İstihbarat teşkilatları da zaten gizli örgütlerin kontrolindedir.” söylemi ile verilmektedir. O halde meselenin gizli tarafı nerededir? Her şey apaçık ortadadır ki gizli servisler ve gizli örgütler iç içedir. Bu halde onları farklı bir yapı olarak kabul etmek anlamsızdır. Örgütlenme düzeyleri kıyaslandığında ise kimin hangisinin kontrolünde olduğu apaçık ortadadır. (Kaynak 2006: 68) Gizli servislerin ve gizli örgütlerin birbirlerinin rakibi olamayacağı bellidir. Ellerindeki imkânlarla ve dünya üzerindeki yaygınlıkları ile mevcut egemenlik ilişkileri içinde önemli bir kontrol aracı olan bu kuruluşların kendi içlerine sızan cemaatlerce kontrol edilmeleri yerine gizli cemaat tezlerini ortaya atan ve gerçekten varsalar onları kontrol eden aygıtlar olduklarını söylemek daha yerinde olacaktır. Bu nedenle ortaya atılan gizli örgüt tezlerinin yanılma amacı taşıdığı söylenebilir. Mevcut gerçeğin bilgisi yerine çarpıtılan bilgi bize sunulmaktadır.

Bu aşamada arka plana gizli örgütlerin niçin yerleştirildiği, “ABD’nin ya da bir başka gücün küresel egemenlik kurma isteği” açıklaması yerine bu ilişkilerin tepesine bir gizli örgütü koymanın mantığı sorgulanabilir. Dünya egemenlik ilişkilerinde gizli örgütler etkense ve bunlar dinî-mistik karakterler taşıyorsa bunların neden hala gizli kaldığı ve yüzyıllardır gündemde olmayan dinî ayrımlaşmaların neden son yılların eseri olduğu soru konusudur. Başlangıçta belirttiğimiz varsayımımızdan hareketle, gizli örgüt tezlerinin sonucuna, başka deyişle yarattığı algıya bakarak ileri sürülme nedenleri hakkında belli şeyler söylemek mümkündür. Yaratılacak sonuçlar görüldüğünde bu tezlerin ortaya konmasındaki amaç da anlaşılmalı olacaktır.

Kanımızca gizli örgüt tezlerinin kullanılmasının bir sebebi hedef sapması yaratma çabasıdır. Egemenliği kuranlar için ne şekilde tanımlandıkları sorun değildir. Ancak egemenlik altındakiler gizli örgüt tezleriyle, karşılarında düşman olarak ülkeler ya da istihbarat teşkilatları yerine gizli cemaatleri bulmaktadırlar. Bu nedenle dünya egemenlik ilişkilerine itirazı olanlar, küresel kapitalizmin somut enstrümanları yerine bu örgütlerle karşılaşacak ve olası bir çatışmada hayali düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Mevcut sistem, sömürü ilişkisi yerine mistik örgütlerin dünyayı ele geçirme siyaseti olarak açıklandığında, ayrıca bütün fatura da bu yapılara yıkılmış olacaktır. Dünyadaki bütün haksızlıkların sorumlusu onlardır. Devletlerin bile bunlar karşısında çaresiz kaldığı izlenimi verilmektedir. Bu anlamda gizli örgütler geri plandaki güç olmak bir yana, öne sürülmüş sahte sorumlulardır denilebilir.

Ezoterik cemaatleri bu anlamda gizli servislerin psikolojik savaş aracı olarak görmek mümkündür. Söz konusu iddialar, gizli cemaatlerin, yapısı ve mistik özellikleri nedeniyle ulaşılamaz ve korkutucu niteliklerini vurgulamaktadırlar. Düşmanın nerede olduğunun ve nereden vuracağını belli olmaması insanları sindirme politikasının bir aracı olmakta, karşı eylemlerin ve düşüncelerin de önünü tıkamaktadır. Bunlara karşı yapılacak her türlü faaliyetin çok feci sonuçlar doğurabileceği, bunların acımasının olmadığı düşüncesi pompalanmaktadır. Acımasızlıkları üyeliğe kabul törenlerindeki kanlı ritüellerden bellidir. Bu nedenle kurulu ilişkileri sorgulamamak, gidişatı değiştirme çabasına girmemek, üstümüze vazife almadan sistemin bize verdiği vazifeleri yerine getirmek gerekir.

Gizli örgüt tezlerinin bir anlamı da meydana gelen olaylara indirgemeci bir açıklama getirmeleridir. Örneğin Fransız İhtilali’nin altında yatan sosyolojik dinamikleri araştırarak bu konuda çaba sarf etmektense, “Masonlar yaptı!” şeklinde tek bir formül insanlara daha uygun gelmektedir. Formüle bir tutam da ezoterizm katıldığında açıklama daha çekici, üstelik inandırıcı olmaktadır. Bu tezlerle birlikte çok sayıda değişken barındıran ve karmaşık bir açıklama biçimi gerektiren toplumsal olaylar basite indirgenerek kısa ve net açıklamaların konusu olmaktadır. Gizli örgüt tezlerinin bu anlamda çok önemli bir sonucu insanların gerçekler dünyasından efsaneler dünyasına taşınması, rasyonel düşünceden uzaklaştırılıp akıl dışı bir çizgiye

çekilmeleridir. Olaylar sosyolojik açıklamalardan uzaklaştırılıp ezoterik tezlerle açıklanmakta, tüm gelişmelere bu gözle bakılmaktadır. Bunun sonucunda da bilim ve bilimsel açıklamalar gündem dışı kalmakta, zamanında Batı eliyle yüceltilen bilim ve bilimsel düşünce gene aynı el tarafından rafa kaldırılarak yerine mistisizm konmaktadır.

Gizli cemaat tezlerinin anlamını açıklamaya çalıştık. Bu çabanın neden son dönemin eseri olduğu noktasında dünya egemenlik ilişkilerinin bu dönemde aldığı biçim, belli ipuçları barındırmaktadır. XIX. yüzyıl tarih anlayışı ve toplum modelleri, Batı'yı merkeze alan ve diğer toplumların Batı gelişme çizgisini izleyerek geliştireceklerini öngören toplum şemaları öngörmekteydi. Bu anlayışa göre Batı-dışı toplumlar Batı'nın daha önceden geçtiği aşamaları izleyerek gelişmiş bir toplum olacaklar, böylece Batı ile aralarındaki fark kapanarak insanlık tek bir toplum tipinde buluşacaktı. Bu anlamda aradaki fark sadece bir zamanlama farkı idi ve uygarlığa geç kalmış Doğu toplumları bu zaman farkını Batı'nın gösterdiği şekilde kapatabilirlerdi. Buna göre uzun yıllar Batı ve Batı-dışı toplumlar arasındaki ayırım ekonomik ve sosyal göstergelere dayanarak gerçekleşmiş ve gelişmiş-azgelişmiş, endüstrileşmiş-endüstrileşmemiş gibi kavramlar kullanılmıştır.

Bu toplumlarda Batı gelişme çizgisini benimseyen kadrolar aracılığı ile uygulamada da Batıcı bir siyaset yürütülmüş ve Doğu-Batı ayırımı, Batı'nın egemenliği tam anlamıyla tesis etmesinden ve petrolün yeni enerji kaynağı olarak kullanılmasından sonra egemenlik kurulan alanlardaki muhtemel Batı karşıtlığının önüne geçmek için farklı kavramlarla adlandırılmıştır. Son döneme kadar Hıristiyanlık/İslamiyet, Dar'ül-İslam/Dar'ül-Harp gibi ayırımlar söz konusu iken, toplumlararası zıtlığa yol açmayacak yeni tanımlamalar getirilerek, feodal-kapitalist, azgelişmiş-endüstrileşmiş gibi ekonomik ve sosyolojik ayırımlar yapılmış ve muhtemel çatışmayı önleyici tedbirler alınmıştır.

Günümüzde toplum farklılıklarının sözünü ettiğimiz şekilde tanımlanmasının sebebinin ise Batı'nın tarihsel gelişme çizgisinde takılıp kalması, son aşamada yaşadığı çözümsüzlükte aramak doğru olacaktır. Batı, kendi seyri çizgisi içinde geldiği kapitalist aşamada dünya egemenliğini eline geçirmiş ve bunun sürdürülebilir olması için siyasi, askeri düzeyde aldığı gibi bilimsel alanda da kendi açıklama biçimlerini geliştirerek gerekli önlemleri almıştır. Bu noktada yeni bir sıçramaya, yeni bir aşamaya ihtiyacı yoktur. Başka deyişle, yeni bir toplumsal aşama, kendi egemenliğini tehlikeye düşüreceği için riske girmeye gerek yoktur. Marx'ın ortaya koyduğu şemaya ve sosyalizme karşı kendi içinde ve dışında takındığı tavır bu açıdan değerlendirilebilir. Batı, içinde bulunduğu aşamayı tarihsel gelişme çizgisinin son aşaması olarak gösterecek, "tarihin sonu" söylemleri ile yeni bir aşamanın ve çözümün mümkün olmadığı iddia edilecektir. Bu nedenle yukarıda bahsettiğimiz açıklama biçimleri ile kendi dışındaki toplumların da bu tarz bir aşamaya getireceği önerilerin önünü tıkamaya çalışacak ve yeni bir çözüm yerine mevcut

düzenin sonsuza kadar devam etmesini savunacaktır. Zaten söz konusu “sonsuz” a da fazla zaman kalmamış, “kıyamete zorlanan Tanrı” kavramıyla “Batı düşünce geleneğinin geçmişte de tecrübe ettiği teorik çıkmaz örneklerinden biri” olarak kararsız güç kullanımının doğurduğu kaos ve belirsizlik içinde (Öztürk 2011: 117-118) “tarihin sonu” na yaklaşmıştır.

Bu anlamda Batı’nın artık söyleyecek sözü, sistemi değiştirecek, tarihi ilerletecek gücü kalmamış, gelecek değişme girişimlerinin de önünü kesmek için belli açıklama biçimleri geliştirmiştir. Gizli cemaat tezlerinin bir işlevi de burada ortaya çıkmaktadır. Sözü ettiğimiz örgütlerin gücü o kadar büyüktür ki, buna karşı yapılacak bir mücadelenin hiçbir şansı yoktur. Ne yapılırsa yapılsın başarıya ulaşmak mümkün olmadığı gibi eldeki tüm imkânların da kaybedilmesi söz konusudur. Bu nedenle hiçbir çaba gösterilmemeli ve her an her yerde olabilecek bu örgütlere karşı herhangi bir aksi girişimde bulunulmamalıdır. Her ne kadar bu tezler ile Batı’ya karşı belli bir karşıtlık ve hatta düşmanlık pompalansa da arka planda bilinçaltına yerleştirilecek bir tür “öğrenilmiş çaresizlik” duygusu oluşturularak “başa çıkılamayacak düşman” olarak tasvir edilen bu örgütlere karşı pasiflik ve başa geleni kabullenme durumu yaratılmak istenmektedir.

Başka bir açıdan bakarsak, günümüzde bu tezler ile dünyayı Siyonistlerin hatta putperestlerin yönetmekte ve tamamen ele geçirmek üzere olduğu bilgisi sunularak bir taraftan dinî duygular kamçılanmakta; diğer tarafta da Başkan Bush Tanrı ile konuştuğunu, emirleri Tanrı katından aldığı iddia etmekte ve yeni bir Haçlı Seferi’ni başlattığını ilan etmektedir. Bir yandan Batı kentlerinde bombalar patlamakta ve Batılılar siyasal İslam söylemleri ve Taliban, El-Kaide, son dönemde IŞİD ve türevi örgütlerle İslamiyet’i yeniden bu kez teröriste bir tehdit olarak görmeye başlamakta, diğer yandan da karikatür krizleri ve benzeri saygısızlıklarla ve Charlie Hebdo olayı örneğindeki gibi köktendinci tepkilerle İslam dünyasında Batı karşıtlığı had safhaya çıkarılmaktadır. Adeta bütün köprüler atılmak istenmekte ve din temelli yeni bir çatışma zemini yaratılmaktadır. Petrolün enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla birlikte sözünü ettiğimiz ayrımları ve çatışmasız bir dünya sistemini öneren Batı, alternatif enerji kaynaklarının gündemde olduğu bu dönemde petrolün anavatanı olan bölgede bir yandan çatışma ortamı yaratırken diğer yandan da bu bölgenin dini ile oynamakta ve “İslami terör” kavramları ile bütün bir medeniyeti şiddetle özdeşleştirerek kendisi ile çatışan taraf olarak ilan etmektedir.

5. SONUÇ

Din, toplumların kendilerini tanıma ve tanımlama aracıdır. (Sezer 1981: 32) Yukarıda belirttiğimiz gibi tarihte uzun bir dönem toplum farklılaşmaları dinî kavramlarla açıklanmış, Doğu ve Batı toplumları kendilerini ve karşı tarafı tanımlama biçimlerinde bu tarz kavramlara atıf yapmışlardır. Bu dönemler aynı zamanda Doğu-Batı ilişkilerinin keskinleştiği, çelişkinin sınırlarını aşip çatışma zemininde bulunduğu dönemlerdir. Batı’nın Doğu soygunu, Haçlı

Seferleri örneğinde olduğu gibi dinsel kavramlarla meşrulaştırılmaya çalışılmış, çeşitli dönemlerde Batı sömürüsüne karşı takınılan tavır da gene benzeri terimlerde ifade bulmuştur. XIX. yüzyıl sonrası süreçte ise farklı terimlerin kullanılmasının nedeninden söz etmiştik. Son dönemde yeniden bu tarz kavramların kullanılmaya başlanmasının toplumlararası ilişkileri yeniden bir çatışma zeminine çekme niyeti ile planlandığını söylemek, ya da çatışma ihtimalini sıcak tutarak kurulu düzeni kendi çözümsüzlüğü içinde sabit tutmaya çalışma çabası olarak görmek mümkündür.

Geçmişte çatışma -başlatan taraf Batı olsa da- Batı soygununa karşı bir direnç olarak Doğu toplumlarından gelen tepki ile temellenmekteydi. Bu kez ise adeta kendisi bunun zeminini oluşturmakta, hatta birçok yerde mikro düzeyde sıcak çatışmaları kendisi başlatmaktadır. Küresel egemenlik ilişkileri içinde Doğu'lu tepkilerden çekinen ve Doğu toplumlarını kendi sistemine katmak isteyen, bu uğurda sömürgelere bile bağımsızlığını veren Batı, Doğu üzerindeki egemenliğinin sınırına vardığı ve “küresel barbarlık çağı” olarak adlandırılan günümüzde “*tarihin sonu*”nu çağırıcısına bu tepkileri adeta kamçılarcasına hareket etmektedir. ADB eksenli ve Doğu-Batı sorunundan bağımsızlaşarak mutlaklaştırılmış egemenlik ilişkileri içinde (Eğribel ve Özcan 2015: 8) gizli örgüt tezlerinin işlevi de burada devreye girmekte, bir yandan yeniden dinî terimlerle yapılan ayrımla çatışma kültürü oluşturulmakta, diğer yandan olası bir çatışmada karşı tarafta pasifize edilmiş kitleler yaratılmak istenmektedir. 1990'larla gündeme oturup, 11 Eylül sonrası alevlenen siyasal/radikal İslam söylemleri ile gizli örgüt tezlerini birlikte okumak, anlamlı sonuçlar çıkarmamızı sağlayacaktır.

Dünya egemenlik ilişkileri açısından gizli cemaatlerin konumunu tartışmaya çalıştık. Temel varsayımımız ve yöntemimiz bize sunulan bilgilerin görünür yönlerinin altında başka ilişkilerin olduğu ve peşin hükümler yerine bu bilgileri sorgulayarak ulaşacağı sonuçları irdeleyip ardında yatan gerçeği bulmaya çalışmaktı. Bu amaçla önce gizli örgüt tezlerini bize sunulan şekliyle aktarıp, ardından hangi anlamlara geldiklerini tartışmaya açtık. Gizli cemaatler konusunda bize sunulan bilgi belli bir algı yaratmaktadır. Ancak belirttiğimiz yöntemle baktığımızda çok daha farklı sonuçlar çıkacağını görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

AKAR Atila, (2006), **Derin Dünya Devleti – Gizli Doktrinin Küresel Efendileri**, İstanbul: Timaş Yayınları.

ALTINDAL, Aytunç, (2001), **Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri**, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.

ALTINDAL, Aytunç, (2003), **Gül ve Haç Kardeşliği**, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.

BARBER, Malcolm, (2006), **Tapınak Şövalyelerinin Tarihi**, (Çev.) Berna Ülner, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

CEVİZOĞLU, Hulki, (1998), **Masonluk ve Rotaryenlik**, İstanbul: Beyaz Yayınları.

EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN, Ufuk, (2015), “Düzenin Yabancılaşması ve Küresel Barbarlık Çağına Giriş: Devletsiz/Toplumsuz Toplumsallaşma, Teslimiyetçi Kendiliğindenlik ve Kaos Eleştirisi,” **Sosyologca**, S.10, s.7-14.

KAYNAK, Mahir, (2006), **Maskeli Balo-Türkiye, ABD ve Diğerleri**, İstanbul: Timaş Yayınları.

KAYNAK, Mahir, METE, Ömer Lütfi, (2006), **Dünyayı Kimler Yönetiyor**, İstanbul: Truva Yayınları.

LEIGH, Richard, (2004), **Tapınak Şövalyeleri 1-Kutsal Kan Kutsal Kâse**, (Çev.) Batur Özdiñ, İstanbul: Nokta Yayınları.

MARRS, Texe, (2002), **İllüminati: Entrika Çemberi**, (Çev.) Ali Çimen, İstanbul: Timaş Yayınları.

SEZER, Baykan, (1981), **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TUNA, Korkut, (1993), **Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

MUHACİR GAZETESİ'NE GÖRE RUMELİ GÖÇERLERİ VE SORUNLARI*

Öğr. Gör. Dr. Özgür TİLBE**

Öz: Tarih boyunca devletlerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında “göç” olgusunun önemli bir yer tuttuğu gerçektir. Orta Asya’dan çeşitli nedenlerle başlayan Türk göçleri önce Anadolu’ya gerçekleşti. Osmanlı Devleti’nin topraklarını genişleterek Avrupa’ya geçmesiyle birlikte Anadolu’dan Balkanlara gerçekleşen göçlerle devam etti. Osmanlı Devleti, Rumeli’de sınırlarını genişletirken fethettiği bölgelerde kalıcı olabilmek için iskân siyaseti uyguladı. Ancak 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, devletin gücünü kaybetmesi, milliyetçilik fikirlerinin Balkan uluslarına sıçraması ve buna egemenler arasındaki mücadelelerin de eklenmesiyle devletin Rumeli toprakları “Barut Fıçısına” dönüştü. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine damgasını vuran en büyük sorunlardan birisi de göç konusu olur. Devletin hâkimiyeti kaybettiği ve egemen grupların değiştiği bölgede iskân edilmiş insanlar, 8 veya 9 kuşak sonra vatani olarak gördükleri Rumeli’den, Anadolu’ya doğru yola düşer göçer (göçmen) olurlar. Devlet adına bu ilk göç dalgası değildir. Öncesinde Osmanlı Devleti, Rusya ile girdiği savaşları kaybedince Kafkasya ve Kırım’dan çok sayıda göçer/muhacir Anadolu’ya gelmiştir. Kuşkusuz her yer değiştirme hadisesi hem devletlere hem de konun öznesi olan göçerlere beraberinde birçok problem getirdi. Bu sorunları aşmak için kullanılan yöntemlerden biri de basın yoluyla göçerlerin sorunlarını ve taleplerini duyurmaktır. Göçerlerin basındaki sesi ise Muhacir adıyla yayımlanan gazete olmuştur. Bu çalışmada göçmenlerin “Muhacir” adlı gazetesine göre sorun, çözüm önerileri ve taleplerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Muhacir, Gazete, Osmanlı Devleti, Rumeli.

ACCORDING TO MUHACİR NEWSPAPER RUMELIAN EMIGRANTS AND PROBLEMS

Abstract: It is true that “migration” has been very important in political, social and economic lives of countries throughout the history. Turkish migrations, which started from Central Asia for several reasons, were firstly into Anatolia. Migrations continued from Anatolia to Balkans in the Ottoman Empire period. As the Ottoman Empire expanded its borders, it used settlement policy in conquered places to stay there permanently. As the Ottoman Empire lost her power and nationalism spread to the Balkans and the dominant power struggle on the Ottoman lands in Rumelia turned the Balkans into a "Powder Barrel" in the late 19th and early 20th centuries. One of the biggest problems Ottomans faced in the late years of the Ottoman era surely was “migration”. Settled people in the region where the empire and dominant groups lost their authority started to migrating from Rumelia to Anatolia. It was not the first migration in the empire. Earlier, when the Ottomans lost the battles against Russia, lots of migrants came from Caucasia and Crimea to Anatolia. Undoubtedly, each migration lead to many problems for countries and migrants. One of the ways to solve these kind of problems was to announce the problems and demands of migrants through press. The voice of migrants in press was the newspaper called “Muhacir”. In this study, it is aimed to reveal the problems, solutions suggestions and demands of the migrants according to the newspaper named “Muhacir”.

Keywords: Press, Migration, Newspaper, Ottoman Empire, Rumelia.

* Bu makale 2016 yılında Viyana’da düzenlenen 4. Türk Göç Sempozyumu’nda sunumu yapıldıktan sonra yayımlanmış bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı doktora mezunu.

Giriş

Kavramlar ve onlara yüklenen anlam zaman içinde değişebilirken bu süreçte kavramlara yüklenen anlamlar, olumlu olmasının yanı sıra olumsuz da olabilmektedir. “Göçmen” kavramı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Türk Dil Kurumu’nun yayını olan Büyük Sözlük’te, “Göçmen” kelimesi, “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk), muhacir” olarak tanımlanmıştır. Uluslararası Göç Örgütü’nün yayını olan Göç Terimleri Sözlüğü’nde; “Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler ise göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey” olarak tanımlamıştır. (Perruchoud, 2009, s.37.) İlk bakışta göçmen kavramını tanımlama veya açıklama konusunda fikir birliği olmadığı göze çapmaktadır. Dolayısıyla tanımlardan yola çıkarak bir tarif yapmanın zor olduğu söylenebilir.

Göç olgusunun insanlık tarih kadar eski olduğu, tarihin akışına yön vermesi bakımından çok önemli bir yeri ve belirleyici bir rolü olduğu bilinir. Göçü devletler adına sorun haline getiren sebep, birey ve toplumların bir yerden bir yere göç etmeleri ve gittikleri yerde iskân edilmeleri değildir. Göç, sosyal, mali, idari, hukuki, milli, ekonomik ve kültürel yönleri bulunan devlet ve millet açısından çözülmesi zorunlu bir sorundur.(Mumcu, 1990, s.1.) İçinde bulunduğumuz yüzyılda da göç ve göçmen kavramı oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kavramlara zamanla olumsuz anlamlar yüklenmesi ön yargı oluşmasına sebep olmuştur. Bu sebeple ön yargılardan ve olumsuz tanımlamalardan uzak yeni kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç yalnız günümüz Türkçesi için değil farklı dillerde de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngilizce, göçmen kavramı için, İbrahim Sirkeci ile Jeffrey Cohen’in “*Not Migrants and Immigration, but Mobility and Movement*” adlı ortak makalesinde; “Migrants (göçmen)” ile “Immigration (göç)” sözcüklerinin yerine, “göçer / yer değiştiren için Movers” ile “devinim / hareketlilik için de Mobility” kavramları önerilmiştir. Türkçe karşılığı olarak ise göçmen yerine “göçer” kavramı ön plana çıkmaktadır. Ali Tilbe “*Göç/göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü Modeli*” adlı makalesinde “Göçer” kavramını kullanarak, bu arayışa destek vermiştir. Çalışmasında “Göçmen” yerine “Göçer” ifadesini tercih etmesinin sebeplerine de açıklık getirmiştir. (Tilbe, 2015, s.459) Bu çerçevede biz de çalışmamızda göçmen yerine göçer kavramının kullanmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızda dönemin Rumeli göçerleri tarafından kurulmuş olan *Muhacir* gazetesinde bizatihi muhacirlerin kendileri ve sorunları ele alınacaktır. Araştırmamızın kaynaklarını ise, söz konusu gazete ve konuyla ilgili temel eserler oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Göçer Politikası

Kitlesele göçlerin birçoğunun ardında zorunlu sebepler vardır. XIX. yüzyılda meydana gelen kitlesele göçlerin temelinde, din ve ırk ayrımının, göç ettirmenin bir gerekçesi olarak algılanması yatmaktadır. (Karpas, 2003: 6) İmparatorlukların yerine ulus devlet anlayışının ön plana çıktığı geçtiğimiz yüzyılda, göç tüm coğrafyalarda olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önemli bir mesele haline aldı. Devletin kuruluşu ve Avrupa'ya geçişinde göç, olumlu ve itici bir etken olmuştur. Ancak Duraklama Dönemi'nden sonra toprak kayıplarının başlamasıyla Kafkasya, Kırım ve Balkan coğrafyasındaki Müslüman unsurlar için zorunlu bir geri dönüş başladı. Sayısı milyona yaklaşan göçerler gruplar halinde, peyderpey Anadolu'ya dönüş kararı alacak veya dönmek zorunda bırakılacaktır. Bu göç dalgaları beraberinde birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Göçerlerin yer değiştirmesi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunları hem devlet hem de göçerler çözüme kavuşturma noktasında yoğun çaba sarf etmiştir.

Osmanlı Devleti, Rusya ile girdiği Kırım Savaşı'nı kaybetmesinin ardından oluşan ilk büyük göç dalgasına hazırlıksız yakalanmıştı. Bu deneyim devleti sonraki göç dalgalarına karşı tedbir alma yoluna sevk etmişti. Göçerlerle ilgili ilk talimatname 1856 yılında hazırlanmıştır. Bu talimatnamede; göçerlere yardımın nasıl yapılacağı, onların ne şekilde iskân edilecekleri ve diğer hususlar açıklanmıştır. (Ağanoğlu, 2010, s.148) 1859'da göçerlerin sayısı ciddi boyutlara ulaşınca işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi adına Sadrazam Ali Paşa tarafından 5 Ocak 1860'da Muhacir Komisyonu oluşturuldu. 10 Mart 1875'te Zaptiye Nezareti'ne bağlı "Muhacirin İdaresi kuruldu. 93 Harbi sonrası gelen göçerle ilgilenmek için ise 9 Temmuz 1878'de "İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu" teşkil edildi. (Dündar, 2002, s. 58-59) Devlet yöneticilerinin idari anlamda tedbir alması meselenin ciddiyetinin farkına varılması açısından önemlidir. Devletin karışıklıkların önüne geçmek için göçer ve mülteci ayrımına gittiği görülmektedir. Bu çerçevede devlet, göçer olmanın şartını, ailesiyle gelerek, memleketine bir daha dönmek üzere alakasını kesip, hükümetçe gösterilen yerde ikamet ederek ticaret ve sanatla uğraşmak olarak belirlemiştir. Devletin göçer politikalarını ciddiyetle ele almaya ve kalıcı çözümler üretmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca göçerlere, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk zahire gibi yardımda bulunulmuştu. Mültecilerin ise bu yardımlardan faydalanması mümkün değildi. Çünkü onlar geçici olarak devlet topraklarında bulunuyorlardı. Bu hakları elde etmek için kalıcı olma şartı gerekiyordu. (Ağanoğlu, 2010, s.143)

Göç dalgaları artıp rakamlar ciddi boyutlara ulaştığında devletin tek aktör olarak aldığı tedbirler yeterli olmamıştır. Bu sorunun çözümüne devlet kuruluşlarının yanı sıra halk ve sosyal

yardım kuruluşları katkıda bulunmuştur. Hatta bir dönem göçer olup Osmanlı Devleti'nin içinde yeni hayat kuran insanlar da yeni göç edenlerden yardımlarını esirgememiştir. Göçerler için devlet eliyle kurulan çeşitli komisyonlar dışında göçerlerin menfaatleri doğrultusunda; gerek onların ihtiyaçlarını karşılamayı gerekse karşılaşacakları sorunları giderebilmeyi amaçlayan cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerden birisi de çalışmamıza esas teşkil eden ve "*Muhacir Gazetesi'ni*" çıkaran Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti (RMİC)'dir. Cemiyet gerek Osmanlı Devleti'ndeki göçerlerin gerekse Rumeli'de kalmış soydaşlarının haklarını savunmak için faaliyet göstermiştir. Rumeli'de haksızlığa uğrayan Müslüman unsurun sorunlarını Muhacir Gazetesi vasıtasıyla hem iç hem de dış kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. (Okur, 2005, s.355.)

Bu cemiyetin amacı, göçerlere yardım etmek, kültürel alanda faaliyet göstermek, yayın faaliyetlerinde bulunmak, göçerlere dönük iskân politikasını yakından takip etmek, göçerlerle yerli halk arasında köprü vazifesi görmek, derneğe gelir temin etmek ve bunları göçerler yararına harcamaktır. Bununla birlikte hükümetle işbirliği içinde, Padişahla yakın ilişkiler kurarak faaliyetlerinde ellerini güçlendirmek istemişlerdir.(Ağanoğlu, 2000, s.155-158.) Cemiyet, gerek Osmanlı sınırları içinde gerekse sınırları dışında kalan Müslümanların haklarını tüm gücüyle savunmuştur. Cemiyet, gazete neşrinin yanı sıra gerek çeşitli şubeleri ile gerekse düzenledikleri eğlence ve müzayedeler vasıtasıyla yoğun bir şekilde göçerler yararına çalışmalar yürütmüştür. Bu durum, gazetenin göçerlerin menfaati için büyük bir gayretle mücadele ettiğini göstermektedir. (Çelik, 2010, s.408)

Muhacir Gazetesi

Muhacir gazetesi, siyaset, ziraat ve sanayi bilgileri veren, Cumartesi ve Perşembe günleri haftada iki gün çıkan Türkçe gazetedir¹. Yayımlayan Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, imtiyaz sahibi Bekir Sıtkı, sorumlu müdür Mehmet Hulusi, Başyazar Ahmet Şükrü olup İstanbul'da Metin Matbaası ve Necmi İstikbal Matbaası'nda basılmıştır. (Duman, 2000, s.596.) 22 Aralık 1909'da İstanbul'da yayımlanmaya başlayan gazete, 1 Aralık 1910 tarihine kadar 90 sayı çıkar. 1-62. sayılar arası Mehmet Hulusi'nin, 62. sayıdan itibaren Şükrü'nün mesul müdürlüğünde yayımlanır. (Çelik, 2010, s.409) Yurtiçinde nüshasının fiyatı 10 paradır. Yurtdışı satış fiyatı ise altı aylığı 6 Frank olarak belirlenmiştir.

Gazetenin yazarları: Lofçalı Muhammed Hulûsi, Varnalı Ahmet Hilmi, Pravadili Bekir Sıtkı, Ahmet Şükrü, Yusuf Kenan, Ahmet Fikri, İbrahim Hakkı, Ebu'l-Bahâ ve Köstenceli Doktor İsmail İbrahim'dir. Gazetede ayrıca; İsmail Hakkı, Edhem, Vecdi, Fikri, Zühdü, Filibeli Harun er-Reşid ve

¹ Hasan Duman, **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828 - 1928), Cilt: 1, sayfa 596** da Muhacir gazetesi hakkında bilgi verirken gazetenin Cumartesi ve Perşembe günleri çıktığını yazmıştır. Ancak gazetenin nüshalarında Cumartesi ve Çarşamba günleri çıktığı yazmaktadır.

Döbrüceli Şükrü isimleri de yazıyordu. Anadolu'nun birçok şehrini dolaşarak izlenimlerini "Anadolu Mektubu" başlığı altında gazetenin 16 sayısında yazan Basir adlı bir yazarda yer alıyordu. Ayrıca gazete yayın politikasında Osmancık (Karahisarışarki muhabiri) ve Gemici (Bulgaristan seyyar muhabiri) adlı muhabirler vasıtasıyla yayınlanan haberler yanında birçok isimsiz yazıya, yerli ve yabancı ajanslardan ve dönemin gazetelerinden alınmış haberlere yer verilmiştir. (Çelik, 2010, s.409) Yaşanan hırsızlık hadisesi sonrası yayına bir süre ara vermek zorunda kalınır. Tekrar yayıma devam edileceği ifade edilse de gazete 90. sayıda son bulmuştur. (Muhacir, Sayı 90, 11 Aralık 1910, s.2)

Gazete Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nin amaçları doğrultusunda kurulmuş ve yayın politikasıyla Rumeli göçerlerinin durumlarının ve sorunlarının sesi olmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde Muhacir Gazetesinin göçerleri konu alan haberleri ele alınacaktır.

Muhacir Gazetesi'nde Göçerler ve Sorunları

Göçerlerin yeni bir bölgeye geldiği ve yeni yerleşimler oluşturarak hayata kaldıkları yerden başlamaları oldukça zor bir durumdu. Bunun yanına yerli halkla olan ilişkilerinde ortaya çıkabilen problemlerde eklendiğinde işler daha da kötü bir hal alabiliyordu. Bu sebeple hem göçerlerin yeni geldikleri bölgeye alışmaları hem de yerli halkla ilişkilerinin düzenlenmesi önemli bir görevdi. İşte bu görevi gönüllü olarak üstlenen Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti faaliyetleriyle sorunlara çare aramıştır. Cemiyetin yayın organı olan *Muhacir* gazetesi sorunları dile getiriyor kamuoyunun dikkatine sunuyordu. Gazetenin sorumlu müdürü Mehmet Hulusi, 22 Aralık 1909 tarihli ilk sayısında gazetenin isminin neden "Muhacir" olduğunu belirten bir yazı kaleme aldı. Hulusi açıklamasında; "*gazetemizin bu isimle çıkarılmasının sebeplerinden biri cemiyetimizin ismi ile benzerliğinin yanında dinimizin Hicret olayı sonrası genişleyip yayılması sebebiyle bizce mukaddes bir isimdir*" diyerek tercih sebeplerini ortaya koydu. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), s.1] Hulusi, muhacir ismine yüklediği dini anlamın önemine vurgu yaptığını açıkça görmekteyiz. Yazının ilerleyen kısmında kimsenin bu isme sıcak bakmadığı aksine kimilerinin bu ismi aşağılamaya çalıştığından da bahsetmiştir. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), s.2] Bu açıklamalar Muhacir ismine o dönemde de olumsuz bir anlam yüklenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Mehmet Hulusi gazetenin amacına dair açıklamalarda da bulunmuştur. Buna göre; "*Rumeli Müslümanlarından, Rumeli topraklarında bulunan ve oradan göç ederek Osmanlı Devleti topraklarına yerleşen göçerlerin ya da göç etmeyenlerin / gayri göçerlerin, buldukları memleketlerin kanunlarına mevzuatlarına göre korunmasını, yeteneklerine göre tarım, sanayi, zanaat mesleklerine yönlendirilmesini*" ifadeleriyle gazetenin amacıyla ilgili bu bilgi vermiştir. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), s.2]

Mehmet Hulusi amaçlarına ulaşmak nasıl bir insan tipine ihtiyaç olduğuna dair düşüncelerini; *dini ve medeni hukukun koruyan, o günün siyasetini bilen, yüksek ahlaka sahip olan kişilerden geçtiğini*" ifadeleriyle açıklar. Mehmet Hulusi gazetenin amaçlarını göçerlerden başlayıp tüm Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak şekilde tarif eder. Yazar düşüncelerini *göçer kardeşlerimize ve bütün Osmanlılara, ticaret, ziraat, meslek, zanaat hakkında sırası geldikçe bilgiler vermek ve fikir birliği uyandırmak* olarak açıklar. Tüm amacın sonuç olarak Osmanlı birliğini temin etme düşüncesinden doğduğunu da belirtmiştir. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), s.2]

Mehmet Hulusi gazetenin göçerleri bilgilendirmesi ve bilinçlendirmesi bunun yanı sıra insanların hayatlarını sürdürmeleri için bir mesleğe yönlendirilmesi amacıyla hareket edeceğini ifade etmiştir. Yazar tüm bu amacın Osmanlı birliğine katkı yapacağını da savunmuştur.

Gazete yazarlarının, göçerlerin çalışkanlığına inanç ve güvenlerinin tam olduğu görülmektedir. Mehmet Hulusi yazısının sonunda: *"Göçer kardeşlerimize gerekli imkânlar sağlanırsa onların memlekete ne kadar faydalı olacağı örneklerle anlatılmıştır. İstibdat döneminde bile muhacirler kadar faaliyet gösteren ve her fırsatta şahsi teşebbüste bulunan az bulunduğu vurgulanmıştır. Lakin bu girişimlerden en fazla zarar gören de yine göçerler/muhacirler olmuştur. Geçinmek şöyle dursun aciz bir durumda türlü işkencelere hedef oldukları herkesçe bilinir"* diyerek İstibdat döneminde onların cesaretine vurgu yaparken aynı dönemde çekilen zorluklara da dikkat çeker. [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), s.1] Yazarın bu ifadelerinden, gazetenin yayın politikasıyla toplumda göçerlere karşı bir sempatinin oluşmasına katkı sağlamaya çalıştığı anlaşılır. Mehmet Hulusi düşüncesini desteklemek için ise İstibdat dönemine gönderme yapmaktan geri durmaz.

Gazetede yer alan haberlerin amacı yalnız göçerlerin sesini duyurmak değil aynı zamanda onların yeteneklerini ve özelliklerini anlatarak kamuoyunda farkındalık oluşturmaya çalışılır. Yapılan yayınlarda göçerlerin hislerini duygulu bir şekilde yansıtmayı ihmal etmemiştir. Bu yazılardan birinde geride bırakılan vatana özlem anlatılırken, "Muhacir Hemşerilerimiz" başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir;

"Bir muhacirin kalbinde ne sesiz hıçkırıklar. Ne ateşten bir ayrılık. Öylece bırakıp da şimdi arkasından bile ağlamaya korktuğu vatani artık onu yaşatamayacağı ve bütün o köy hayatının, kırların başka bir ruha büründüğüne ihtimal vererek ağlar ağlar...ve zanneder ki bundan sonra yaşamak sanki bir felaket. Hayatında ailesinde çocuklarında velhasıl her şeyde zillet bir sefalet duyar." [Muhacir, Sayı 1(22 Aralık 1909), 1].

Bu ifadeler insanların doğup büyüdüğü bir coğrafyadan kolaylıkla vazgeçemeyeceğini anlatırken içlerinde hep bir özlemle yaşadıklarını da gözler önüne sermektedir. Bu satırlar göçer olmanın bir kez daha ne kadar zor olduğunu anlatmaktadır.

Yayınların yalnızca Muhacirlerin problemlere odaklı olmadığı da görülür. Gazetede ziraat, zanaat ve sanayi alanında konulara yer vererek okuyucular bilgilendirilmek istenir. Ahmet Fikri imzasıyla “Ziraat ve Fevâid” başlıklı yazı dizisi yayımlanır.² Bu yazı dizisinde, hem göçerlere hem de yerel halka tarımdaki son gelişmeler ve tarımın faydaları ile ilgili bilgiler verilmiştir. 2 Mart 1910 tarihli 21. nüshada “Sanayi, Ticaret ve Ziraatın Teşviki” başlıklı yazı da ise sanayi ve ticaret hakkında bilgiler vermiştir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere gazete, amaçları doğrultusunda bir yayın politikası takip etmiştir. RMİC yayını olan gazetenin sosyal bir sorumluluk anlayışıyla takipçilerini bilgilendirme amacı taşıdığı da açıkça görülmektedir. Bir yandan göçerlerin sorunları konusunda kamuoyunda farkındalık yaratmaya çalıştığı diğer taraftan da faydalı bilgilerle okuyucularını aydınlatmayı amaçlayan bir yayın anlayışı takip etmiştir.

Gazete de dönemin siyasi olayları da yer bulmuştur. Balkanlarda meydana gelen olaylar oralara özlem duyan göçerler için memleketlerinden haber almak adına aktarılmıştır. 26 Ocak 1910 tarihli 11. nüshada Sırbistan, 29 Ocak 1910 tarihli 12. nüshada Bulgaristan ile ilgili siyasi haberlere yer verilmiştir. 5 Şubat 1910 tarihli 14. nüshasında ise “Bulgar Kralı İstanbul’da” başlığıyla verilen haber gazetede ilk sayfada kendine yer bulmuştur. Gazetenin hemen hemen her sayısında özellikle Balkan devletleri hakkında habere rastlanmaktadır. Bu yayın politikası göçerlerin bu coğrafyayı terk etmiş olmalarına rağmen hâlâ bölgenin gelişmelerini yakından takip ettiklerini göstermektedir.

Balkanlarda kalan Müslümanlardan da bahseden haberlere gazetede sıkça yer verilmiştir. 29 Ocak 1910 tarihli 12. nüshada “Bosnalı Müslüman Kardeşlerimizden”, 12 Şubat 1910 tarihli 16. nüshada “Bosnalı Müslümanlardan Sadalar” başlığıyla Rumeli’deki Müslümanların durumları aktarılır. Gazete’nin Rumeli’deki Müslümanların sesi olmayı da amaç edindiği yapılan haberlere bakıldığında anlaşılabilirdi.

Haberlerde göçerlerin göç sayılarına ait rakamlara ve hangi illere yerleştirildiklerine yönelik bilgilere yer verilmektedir. Gazetenin 26 Mart 1910 tarihli 28. nüshasında 1907 senesinde başkente (İstanbul) gelen ve oradan taşraya sevk edilen, misafirhane ve hastanelerde vefat eden, teklif edilen bölgelere gitmeyen göçerlerin sayısına ilişkin bir tablo yayınlanmıştır.

Buna göre;

² 25 Aralık 1909 tarihli 2. nüsha, 29 Aralık 1909 tarihli 3. nüsha, 8 Ocak 1910 tarihli 6. nüsha, 12 Ocak 1910 tarihli 7. nüsha, 20 Ocak 1920 tarihli 9 nüsha, 24 Ocak 1910 tarihli 13. nüsha ve 10 Mart 1910 tarihli 23.

GELEN

Geldiği Bölge	Hane	Nüfus
	21	91
	2	8
Bulgaristan	460	2183
Rusya	100	431
Romanya	28	161
Karadağ	6	21
Bosna	64	319
Anadolu'dan Tekrar Sevk olan	16	81
TOPLAM	697	3295

Muhacir, Sayı 28, (26 Mart 1910) s.3

GİDEN

Sevk Bölgeleri	Hane	Nüfus
Edirne	167	847
Ankara	44	198
İstanbul	5	13
Aydın	6	40
İşkodra	-	1
Adana	28	112
Selanik	42	223
Suriye	19	167
Sivas	1	6
Kastamonu	-	1
Konya	70	276
Kosova	7	30
Elazığ	2	9
Yanya	3	10
İzmit	31	160
Çatalca	1	8

Biga Sancağı	7	35
Teklif olunan bölgelere gitmeyen	9	47
Misafirhane/hastanede vefat eden		3
Sevk edilen		4
Toplam	697	3295

Muhacir, Sayı 28 (26 Mart 1910) s.3

Tablodan da anlaşılacağı üzere devlet, göçerleri düzenli bir şekilde memleketin dört bir tarafına yerleştirmiştir. Bu da devletin göçerlerle ilgili planlı bir iskân politikası takip ettiğini göstermektedir.

Gazetenin, göçerleri kayıtsız şartsız koruyan ve kollayan tek taraflı bir yayın anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Örneğin; 21 Şubat 1910 tarihli 20. Nüshasında Osmancık imzası ile yayımlanan “Muhacir Kardeşlerimize Hitap” başlıklı yazıda, “*bazı art niyetli kişilerin Rumeli muhacirleri ile Anadolu ve Rumeli’de bulunan yerli kardeşlerimiz arasında nifak sokmak istendiğini, bu tutumun yanlış olduğunu Osmanlı-Rus savaşının bağrılarda açtığı yarayı hep birlikte hissedip hep birlikte ağladılar. Muhacir ve yerli halkların kaderi birdir. Muhacir kardeşlerimiz! En zor zamanlarda bile yerli halk sizi köylerine kasabalarına kabul etti. Eğer yerli halka nefret ve kötülük besliyorsanız bir an önce buna son vermelisiniz. Mazi hatıralarda ders olarak kalmalı. O halde birlik olmazlar ise yerlilerde muhacirlerde ecnebilere mahkûm hale gelecekler*” ifadelerine yer verilmiştir. [Muhacir, Sayı 20 (21 Şubat 1910), s.1-2] Yazıda, birlik düşüncesinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yazıdaki uyarılardan da anlaşıldığı üzere, toplumda göçerler ile yerli halk arasında bir husumet çıkması halinde bu durumun kimsenin yararına olmayacağı anlaşılmaktadır. Açıkça göçerler ikaz edilmiş yerli halkın yaptığı iyilikler hatırlatılarak onların yerli halkla kaynaşması gerektiği ve aralarında husumet varsa bile bu sorunun bir an önce bitirmesi gerektiği tavsiyesi verilmiştir. Bu ikaz niteliğindeki düşünceler göçerlerin koşulsuz bir şekilde desteklenmediğini de göstermektedir.

Gazetede dış basında yer alan göçer haberlerine de yer verilmiştir. 20 Nisan 1910 tarihli 35. nüshasında “Bulgar Gazeteleri” başlığıyla Bulgar basınında çıkan göçer haberlerine dikkat çekilmiştir. Bulgar basınında yer alan haberler, “Rumeli’ne Muhacir Yerleştiriliyor” başlığı eleştirilmiştir. Haberin içeriğinde “*Sanki Bulgaristan’daki Müslümanlara ettikleri zulüm ve hakaretler yetmiyormuş gibi şimdi de Türkiye’deki göçerlere dil uzatıyor*” diye tepki gösterilmiştir. [Muhacir, Sayı 35 (20 Nisan 1910), s.1]

Muhacir gazetesine istek, şikâyet ve öneriler iletebiliyordu. Bu istek ve şikâyetler mektup vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Dolayısıyla gazetenin tüm sayılarında gelen mektuplar yayımlanmıştır. Mesela 8 Mayıs 1910 tarihli 39. nüshanın 4. sayfasında “Edremit Muhacirleri” başlığıyla mektupla iletilen bir şikâyet gündeme taşınmıştır. Buna göre, Edremit’in Zeytinli karyesine göç etmiş olan 18 hane ve 60 nüfustan oluşan göçerler perişan bir haldedir ve onlara bir arazi tahsis edilmelidir. [Muhacir, Sayı 39 (3 Mayıs 1910), s.4] Gazetede bu tür haberlerin çokluğundan hareketle memleketin birçok şehrinde yaşayan göçerlerin durumunu takip ettiği söylenebilir. Bu yayın politikasıyla *Muhacir Gazetesi* göçerler adına oldukça önemli bir görev üstlenmiştir. Gazete yazarları göçerlerin hem toplumsal uyumuna hem de kişisel gelişimine katkı sağlamaya çalışmıştır. Hem yerli halk hem de göçerler arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında mücadele etmek zorunda olduğu en büyük sorunlardan birisi göçerler ve onların sorunları olmuştur. Devlet, halk ve sivil toplum kuruluşları meselenin çözümü için çalışmıştır. Devletin o günün şartlarında çok büyük kitlelere yeni yaşam alanları açması, onların geçmiş yaşantılarıyla yerleştirildikleri bölgeyle ve yerel halkla uyumunu sağlaması oldukça zor bir durumdur. Yoğun göçler sonrası ortaya çıkan sorunları hafifletmek için yardım kuruluşlarının ortaya çıkması, hem yeni bir hayat kurmak zorunda olan göçerleri hem de devleti rahatlatması bakımından önemlidir. Bu yardım kuruluşlarından birisi de Rumeli Muhacirini İslamiye Cemiyeti olmuştur. Cemiyet göçerlerin çektiği tüm zorlukları hafifletmek için var gücüyle çalışmıştır. Cemiyetin yayınladığı *Muhacir* gazetesi ise bu çalışmaların basın ayağını oluşturmuştur. Gazetenin, RMİC’nin amaçları doğrultusunda bir yayın politikasına sahip olduğu açıkça görülmektedir. Ancak gazetede göçerleri ve onların tutumlarını eleştiren haber ve yazılar da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte gündemi yakından takip eden, yararlı bilgilerle göçerlerin ve yerel halkın bilgilendirilmesini hedefleyen bir yayın anlayışı takip eden gazete, göçerlerle hem devlet hem de yerel halk arasında bir köprü vazifesi görmüştür. *Muhacir* gazetesi yeni geldiği bir bölgede sesini duyuramayan göçerlerin sesi olmuştur. 20. yüzyılın başında doğrudan göç ve göçer konusunu ele alan bir gazetenin (tematik gazete) yayımlanmasının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Osmanlı basınında, konusu doğrudan göç ve göçer olan bir gazetenin yayımlanması, devletin renkli bir basın yelpazesinin olduğunun göstergesidir. *Muhacir* gazetesinin ortaya koyduğu yayın politikasının göçerlerin haklarını koruma, sorunları hakkında kamuoyunu bilgilendirme ve onları topluma tanıtma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Gazetenin göçerler ve yerli halkın birbiriyle kaynaşması için yaptığı birlik ve beraberlik vurgusu sosyal yapının hareketli olduğu bu dönemde devlet açısından oldukça faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

- (1909, Aralık 22) “Muhacir Hemşerilerimiz”. *Muhacir*, s.1.
- (1910, Ocak 29) “Bosnalı Kardeşlerimizden” *Muhacir*, s.2.
- (1910, Şubat 12) “Bosnalı Müslümanlardan Sadalar” *Muhacir*, s.3.
- (1910, Mayıs 3) “Edremit Muhacirleri” *Muhacir*, s.4.
- Ahmet Fikri, (1909, Aralık 25) “Ziraat ve Fevaid I” *Muhacir*, s.2-3.
- _____, (1909, Aralık 29) “Ziraat ve Fevaid II” *Muhacir*, s.2.
- _____, (1910, Ocak 8) “Ziraat ve Fevaid III” *Muhacir*, s.3.
- _____, (1909, Ocak 12) “Ziraat ve Fevaid III” *Muhacir*, s.2.
- _____, (1909, Ocak 20) “Ziraat ve Fevaid IV” *Muhacir*, s.2-3.
- _____, (1909, Ocak 24) “Ziraat ve Fevaid V” *Muhacir*, s.2-3.
- Mehmet Hulusi, (1909, Aralık 22) “İfade-i Meram”. *Muhacir*, s.1.
- Osmancık, (1910, Şubat 21) “Muhacir Kardeşlerimize Hitap” *Muhacir*, s.1-2.
- Ağanoğlu, H. Y. (2010), *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Tarihi*, Kum Saati Yayınları.
- Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi:25.05.2016.
- Çelik, Z. (2010). “Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi:‘Muhacir’ Gazetesi (1909-1910).” 403-413.
<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/478/468> Erişim Tarihi: 20.05.2016.
- Duman, H. (2000). *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar Ve Gazeteler Bibliyografyası Ve Toplu Kataloğu*, 1828-1928: Cilt. I. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Dündar, F. (2002), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları.
- Karpat, H. K. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul.
- Okur, M. (2005), “Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bir Talebi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 28 Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı Erzurum, s. 351-361.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1887-1890)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önder, S. (1990), *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

EK: 1

Kaynak: Muhacir, Sayı: 1.

ULUSAL GÜVENLİK BAĞLAMINDA KIBRIS: JEOSTRATEJİK/JEOEKONOMİK ÖNEM VE GELİŞMELER

Dr. Pınar AKARÇAY* - Dr. Gökhan AK**

Öz: Türkiye, Avrasya'nın tam ortasında birçok küresel etkili bölgesel sorunun içinde yaşayan bir ülkedir. Avrasya'nın Doğu Akdeniz'inde yer alan Kıbrıs da Türkiye için bu anlamda gerek jeostratejik, gerekse jeoekonomik olarak vazgeçilemez bir coğrafi aktördür. Zira Doğu Akdeniz'in tabanının altında, özellikle de Kıbrıs'ın güneyinde mali değeri oldukça yüksek hidrokarbon zenginlikleri bulunduğu iddia edilmektedir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) de, adada GKRY tarafından temsil edilmeyen Kıbrıs Türk halkı ve onun devleti olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin mevcudiyetinin hilafına, bu muhtemel zenginliklerden tek başına yararlanmaya çalışmaktadır. Ada çevresindeki zengin deniz-dibi kaynakları ile ortaya çıkan yeni menfaat yumağının, Kıbrıs uyuşmazlığının denize de yayılmasına sebebiyet verdiği aşikârdır. Bu bağlamda çalışmada, ulusal güvenlik bağlamında Kıbrıs Adası'nın önemi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de deniz güvenliğine katkıları ve Doğu Akdeniz'deki son gelişmelerin Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne muhtemel etkileri üzerine bir inceleme ve analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Doğu Akdeniz, Jeostrateji, Jeoekonomi, Ulusal Güvenlik, Deniz Yetki Alanları, Hidrokarbon Kaynakları.

CYPRUS REGARDING NATIONAL SECURITY: GEOSTRATEGIC/GEOECONOMIC IMPORTANCE AND RECENT EVENTS

Abstract: Turkey, as being just in the middle of Eurasia, is a state which is located in the middle of many regional conflicts that have global effects as well. In this sense, Cyprus island of the Eurasia's eastern Mediterranean is an indispensable geographical actor for Turkey as being both geostrategially and geoeconomically. Thus there are essentially large wealthy hydro-carbon sources under the bottom of sea layer of the Eastern Mediterranean, particularly in the south of the Island. Greek Cypriots has noticed this source first and since its value is really very high, they claimed every possible way to have that underwater source alone. However, they normally disregard the rights of Turkey and Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in the region, and they acted alone. The first step towards a resolution of a dispute lies in analyzing all aspects. And Cyprus issue is still a conflict between the parties. However, these possible wealthy sources, on which Greek Cypriots claim sole ownership, will clearly have negative effects on the resolution of the Cyprus issue. Thus, in this study it has been discussed the significance of the Cyprus Island regarding national security, Turkish contributions to the maritime security in the Eastern Med and analyzing of the latest developments so far, on the possible effects of the Cyprus Issue.

Keywords: Cyprus, Eastern Mediterranean, Geostrategy, Geoeconomics, National Security, Maritime Jurisdiction Areas, Hydrocarbon Sources.

* Uppsala Üniversitesi, Institute for Housing and Urban Research, Misafir Araştırmacı.

** Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

“Sağlam bir gelecek inşa etmek için, geçmişi çok iyi bilmek gerekir.”

KKTC Meclis Başkanı Hasan Bozer¹

GİRİŞ

Türkiye ve KKTC'nin mavi vatanlarından olan Doğu Akdeniz, her iki ülkenin de üç kadim kıtanın orta yerinde, özellikle Orta Doğu'ya açılan bir deniz kapısıdır. Bu kapıyı da Kıbrıs adası, bir hançer gibi zorlar, ürkütür, hatta tehdit eder. Dolayısıyla, aşk tanrıçası Kipris'in diyarı Kıbrıs, uluslararası ilişkiler dünyasında yırtıcı bir kuştur aslında... Adanın stratejik önemi, özellikle soğuk savaşın ertesinde, uluslararası alanda ve bölgede meydana gelen hızlı politik-ekonomik gelişme ve değişimler nedeniyle daha da artmaktadır.

Bu bağlamda, özellikle, GKRY'nin, İsrail'i de yanına çekerek, Doğu Akdeniz'de sözde Münhasır Ekonomik Bölgesi (MEB)'nde tek taraflı girişimlerle hidrokarbon zenginliklerini arama faaliyetleri gibi uluslararası hukuka aykırı eylemlere kalkışması, Türkiye'nin Kıbrıs özelinde Doğu Akdeniz'e bambaşka bir dikkat, önem ve özen göstermesini gerekli kılmaktadır. Zira bugün Doğu Akdeniz'de yaşanan sondaj krizi ve benzeri sorunların temelinde, GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarının hepsini, uluslararası hukuka aykırı olarak sahiplenmek istemeleri yatmaktadır.

Doğu Akdeniz'in tabanının altında mali değeri oldukça yüksek hidrokarbon zenginlikleri bulunmaktadır. Bu da, Güney Kıbrıslı Rumları hayli iştahlandırmakta ve bölgedeki diğer devletlerle deniz yetki sınırlandırmasına yönelik hukuki faaliyetler içerisine girmelerine sebep olmaktadır. Ancak, milletler arası hakkaniyet ve nısfet kuralları uyarınca, GKRY'nin tek başına bu faaliyetlere girişme yetkisi bulunmamaktadır. Adada GKRY tarafından temsil edilmeyen bir başka halk, Kıbrıs Türk halkı ve onun devleti olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) mevcuttur.

Dolayısıyla, ada çevresindeki zengin deniz-dibi kaynakları ile ortaya çıkan yeni menfaat yumağının, Kıbrıs uyuşmazlığının denize de yayılmasına sebebiyet verdiği aşikârdır. Bu bağlamda, bu çalışmada, öncelikle Kıbrıs Adası'nın ulusal güvenlik bağlamında jeopolitik ve jeostratejik önemi ortaya konulacak, müteakiben Türkiye'nin bu bağlamda Doğu Akdeniz'de deniz güvenliğine yaptığı katkılar ele alınacak ve son olarak da Doğu Akdeniz'deki sualtı zenginliklerine ilkin son gelişmeler incelenecek ve bu zenginliklerden tek taraflı tasarruflarla yararlanmaya çalışan Güney Kıbrıslı Rumların, Kıbrıs görüşmelerinde takınabileceği yeni tavır ve bu çerçevede Rumların daha uzlaşmaz olup olmayacağı temelinde, gelişmelerin Kıbrıs Sorunu'nda çözümüne muhtemel etkileri üzerine bir inceleme ve analiz yapılacaktır.

¹ KKTC Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer'in, Rumlar tarafından Taşkent'te 15 Ağustos 1974 günü evlerinden toplanarak katledilen Taşkent Şehidi 83 Kıbrıs Türk için Taşkent Şehitler Anıtı'nda 2010 yılında icra edilen anma töreninde yaptığı konuşmadan alınmıştır.

1. “MAVİ VATAN” KAVRAMI

Ulusal güvenlik açısından Kıbrıs Adası'nın jeopolitik ve jeostratejik önemini iyi kavrayabilmek için, önce “Mavi Vatan” olarak adlandırabilecek yeni bir kavrama dikkat çekmek istiyoruz. Zira Vatan gerçeği, bünyesinde pek dikkat edilmeyen, pek önem verilmeyen, ama çok değişik ve bir o kadar da önemli başka bir pencere içermektedir. Bu göz ardı edilen pencere, kendi içerisinde eski bir soruya yeni bir perspektif barındırmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle “Vatan nedir, neresidir?” sorusu sorulduğunda, çoğunlukla devletlerin karasal ülkelerinin akla geldiği yadsınamaz bir gerçektir. Hâlbuki bu, özellikle uluslararası ilişkiler/politika çalışanları için önemli bir yanılsamadır. Çünkü bu vatan zahiridir; yani vatan, sadece karasal mekânlar değildir. Ülkelerin iç suları, karasuları, bitişik bölgeleri, kıta sahanlıkları, münhasır ekonomik bölgeleri (MEB) de ve hatta bunların üzerindeki hava sahaları da vatandır. Bu bölgeler “Mavi Vatan” olarak adlandırılabilir.

Bu kavrama açıklık getirilmek istenirse; bilindiği üzere, uluslararası hukuka göre bir devletin ülkesi kara, deniz ve hava ülkelerinden oluşmaktadır. Örneğin Türkiye'nin kara ülkesi, klasik olarak tüm karasal coğrafi alanlarıdır. Ancak, deniz ülkesi ve hava ülkesi çok değişik ve ilginçtir. Uluslararası hukukun mekânsal kurallarına göre, uluslararası deniz ve hava alanlarını oluşturmakla birlikte, devletler, kıyı devleti olarak deniz ve hava ülkelerinde de belirli birtakım egemen haklara sahiptir.² Devletlerin çeşitli egemenlik gösterileri yapabildiği, uygulayabildiği bu deniz ve hava sahaları Mavi Vatan'dır. İşte, bu mavi vatanlardan biri olan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adası, Türkiye'nin Akdeniz'e, Batı'ya, Güney'e açılan bir hayat alanıdır adeta...³ Doğu Akdeniz, Türkiye için çok önemli bir coğrafyadır. Bu bölge, Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan bir deniz kapısıdır ve bu kapıyı da Kıbrıs Adası bir hançer misali zorlar, ürkütür, hatta tehdit eder. Güzel afroditin diyarı, uluslararası ilişkiler dünyasında yırtıcı bir kuştur aslında... İşte bu yüzden Kıbrıs, Türkiye'nin ellerinden uçmaması ve her daim avucunun içerisinde tutulması gereken bir şahin gibidir.

2. DOĞU AKDENİZ İLE KIBRIS'IN JEOSTRATEJİK VE JEOEKONOMİK ÖNEMİ

Adını, “kına çiçeği” olarak bilinen Kypros, mitolojide Kinyros'un kızı, aşk tanrıçası Kipris veya bakır anlamındaki Latince Cuprum kelimesinden aldığı ileri sürülen Kıbrıs Adası, tarihin her döneminde uluslararası kamuoyunun ilgi alanında olmuştur (Hill 1949: 1.). Kıbrıs Adası,

² Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. (Pazarıcı 2009: 233-299.)

³ Mustafa Kemal, “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!...” emrini verdikten sonra, Türk ordusunun işgalci Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak üzere neden İzmir'e yöneldiği ilginç bir konudur. Bizim yorumumuz şöyledir: 16 ve 17. yy. Avrupa menşeli bazı haritalarda, bugün “Ege Denizi (Aegean Sea)” olarak adlandırılan deniz, Fransızca “Mer Blanche (yani Beyaz Deniz=Ak Deniz) olarak tanımlanmakta ve yazılmaktaydı. Bugünkü Akdeniz ise, *Mer Méditerranée* olarak tanımlanmaktaydı. Mustafa Kemal, Adalar Denizi'nin daha önceki yüzyıllarda böyle adlandırıldığını çok iyi biliyordu ve bu nedenle, Türk süvarilerine İzmir'i işaret ederken “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!...” emrini vermişti.

9251 km² yüzölçümü ile (Atan 1986: 56.) Doğu Akdeniz'in en büyük, Sicilya ve Sardunya'dan sonra da Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup, çok eski, bu itibarla çok zengin bir tarihe sahiptir.

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktadadır. Bu üç kadim kıta arasında kilit nokta olan Kıbrıs; Fenikeliler, Egeliler ve Frekler adaya zaman zaman yerleşmiş olsalar da, etnik çoğunluğunu Anadolu insanının oluşturduğu ve özellikle 1571 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Anadolu çiftçisi ve zanaatkârlarının göç ettiği bir adadır. Çeşitli uygarlıkların doğup kaynaştığı Akdeniz'in doğusunda çok önemli geçiş yolları üzerinde ve bunlara hâkim bir mevkide bulunan Kıbrıs Adası'nın tarihi Taş Devrine kadar uzanmakla beraber, coğrafi, kültürel, folklorik değerler göz önüne alınınca ada Anadolu'nun bir parçasıdır (Alasya 1964: 13.).

Doğu Akdeniz'de bulunan Ada, aslında tüm Akdeniz'in jeopolitiğinde yadsınamaz bir stratejik öneme sahiptir. Zira adanın stratejik değeri önemini gerçekte Akdeniz'in stratejik değerinden alır. Akdeniz'in bugün günlük gemi trafiği günde yaklaşık 4000 gemidir. Bu aslında tüm dünya gemi trafiğinin hemen hemen yarısıdır. Akdeniz'deki bu günlük 4000 geminin de yarısından çoğunu tankerler oluşturmaktadır. Bu gemi trafiği, gemilerden oluşan ve birçok kolu olan geniş bir ırmak misali Akdeniz'de özellikle batı-doğu istikametinde akar, durur (Keser 2007: 139.).

NATO'nun "choke-point" diye adlandırdığı 'düğüm noktaları'ndan en hayatileri Akdeniz'de yer alır: Cebelitarık Boğazı, Sicilya Kanalı, Türk Boğazları ve Süveyş Kanalı. Bu dar deniz geçitlerini de kullanan ve enerji gereksinimi nedeniyle her geçen gün artan yoğun gemi trafiği, doğal olarak Akdeniz'i stratejik yönden daha da önemli bir duruma getirmiştir (Parker 1962: 9.). Nitekim Armaoğlu'na (1983: 5.) göre Kıbrıs, bir 'ada' olarak dahi, Akdeniz'de söz konusu geçitler ve boğazlar kadar stratejik bir geçittir; "*Bir kapalı deniz görünümü arz eden Akdeniz'in jeopolitik ve jeostratejik yapısında iki temel unsur vardır. Bunlar, Akdeniz'in stratejik kapıları ve stratejik adalarıdır.*" Armaoğlu, aynı makalesinde; "*Avrupa, Asya, Afrika'yı birleştiren Akdeniz'in kapıları olarak Cebel-ü Tarık Boğazı, Süveyş Kanalı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını; stratejik adaları olarak da Malta, Girit ve Kıbrıs'ı işaret eder.*" (Akt. Atun 2011: 6.)

Ayrıca Akdeniz, Orta Doğu'ya ve Doğu Afrika'ya yakınlığı dolayısıyla, ABD'nin Irak'a müdahalelerinde, Somali operasyonlarında, diğer deyişle Orta Doğu'ya yönelik tüm operasyonlardan görüldüğü üzere, gerek ekonomik yönden, gerek bir gerginlik durumunda veya çatışma halinde stratejik kıta intikalleri yönünden daha da önem kazanmıştır. Buna paralel olarak, Kıbrıs, Türkiye'nin bölgedeki deniz ve hava sahaları alaka ve menfaatleri için hayatidir. Zira bugün adada ihdas edilen deniz ve hava üsleri vasıtasıyla, Kıbrıs'ın bütün çevresi etki ve kontrol altına alınabilmektedir. İlaveten, gelişen teknoloji ile Kıbrıs elektronik dinleme, izleme ve kontrol sistemlerinin de merkezi konumundadır (Torumtay 1998: 15-21.).

Dolayısıyla Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, böylesine önemli, aktif ve stratejik değeri olan bir denizin doğusunda, Doğu Akdeniz'de, gerek deniz, gerek havayollarını kontrol edebilen ve hiçbir zaman batmayacak bir uçak gemisidir adeta... Stratejik açıdan büyük önemi olan adanın son yıllarda uluslararası düzeyde jeopolitik ve jeoekonomik önemi giderek daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Nitekim adanın Türkiye açısından jeostratejik değer ve önemini onlarca yıl öncesinden gören Atatürk, Akdeniz bölgesinde 1930'larda gerçekleştirilen askeri manevralarda subaylara, *"Türkiye'nin yeniden işgal edildiğini ve Türk kuvvetlerinin sadece bu bölgede mukavemet ettiğini farz edelim. İkmal yollarımız ve imkânlarımız nelerdir?"* şeklindeki sorusuna tatmin edici bir yanıt alınmaması üzerine, haritada Kıbrıs'ı göstererek, *"Efendiler, Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece, bu bölgenin ikmal yolları tıkanmıştır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu ada bizim için önemlidir."* sözleri ile mevcut stratejik durumu ortaya koymuştur. Bugün KKTC'nin bağımsız ve egemen bir devlet olarak varlığının devamı ve Türkiye ile özel ilişkilerinin stratejik önemine, daha o günlerde dikkat çekmiştir (Alasya 1981: 55.).

Mısır ve Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde yer alması, tarihin bilinen ilk devirlerinden itibaren Kıbrıs'ın önem kazanması ve bu önemin sürekli olması neticesini doğurmuştur. Kıbrıs adası tarih boyunca bölgede etkin durumda olan ve Orta Doğu'yu kontrol altında tutmak isteyen başat güçlerin cazibe merkezi olmuştur. Jeolojik dönemin ikinci ve üçüncü zamanlarında bir çöküntü neticesinde Mersin-İskenderun bölgesinden ayrılıp bir ada haline gelen ve Anadolu'nun doğal bir uzantısı olan Kıbrıs'ın ilk sakinleri Anadolu'dan gelmiştir. Ada kuzeyi ve Karpas yarımadasında gün yüzüne çıkartılan Neolitik devir yerleşim yerlerinden elde edilen buluntular sayesinde, Ada'da M.Ö. 4000 yılından itibaren beşeriyet izine rastlanmıştır. Nitekim tarih boyunca, Truva, Mısır, Hitit, Fenike, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Araplar, Tapınak Şövalyeleri, Ceneviz, Venedik gibi birçok farklı medeniyet arasında el değiştiren Kıbrıs'ı Osmanlılar 1571 yılında Venediklilerden ele geçirmişleridir. Ada, 1571'den 1878'de Büyük Britanya Krallığı'na kiralanan kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Hükümeti, Osmanlıların Almanya safında savaşa girmesine karşılık, 1914'te adayı tek yanlı olarak ilhak etmiştir. Ada, 1923 Lozan Konferansı'nda resmen İngiltere'ye bırakılmış ve bu durum 1960'a kadar devam etmiştir.

352 sene bilfiil Türk egemenliğinde kalan Ada'nın, tarihin hiçbir döneminde Kıbrıs'la ilişkisi olmamış bugünkü Yunan devletinin Ada'ya ilgisi, kendisini Bizans'ın varisi olarak görmesinden ve Megali İdea (Büyük Ülkü)'dan kaynaklanmaktadır (Keser 2012: 313.). Zira Bizans döneminde, Bizans'ın resmi dil olarak Yunancayı, resmi din olarak Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmesi ve bunu zorla Kıbrıs'taki kimlik bunalımı içindeki melez yerli halka da kabul

ettirmesi, adadaki bu melez halkın kendisini zamanla Yunanlı olarak görmesi sonucunu doğurmuştur.

1830'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı besleyip büyüttüğü ve bir türlü kurtulamadığı tarihi-psikolojik saplantılarında köklerini bulan yayılmacılık ideolojisini 'Megali İdea Stratejisi' adı altında şekillendirmiştir. Nitekim Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yayılma stratejisi, Kurtuluş Savaşı'ndan ve daha sonrasında İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'yi kuşatma stratejisi olarak gelişmiştir. Bu nedendir ki, On İki Ada, Girit ve Rodos bin bir entrika ile Yunan egemenliğine sokulmuş ve Türkiye bir yay gibi Ege Denizi'nden kuşatılmıştır (Özmen 2007: 12.).

Kuşatmanın Akdeniz'den tamamlanması için, Yunanistan tarafından milli hedef olarak kabul edilen Megali İdea'ya göre (sözde) kadim bir Elen toprağı (!) kabul edilen Kıbrıs'ın da Yunan egemenliğine girmesi ve yayın güneyinin de tamamlanması gerekmektedir. Kıbrıs'ta Yunan sorununun temel nedeni budur. Rigas Ferreros adlı milliyetçi bir Yunanlı şair tarafından 1791'de Bükreş'te hazırlanan ilk Megali İdea haritası, 1796 yılında Viyana'da basılmış ve daha sonra Yunan yayılmacılığının temel belgesi haline gelmiştir. Megali İdea haritası içinde yer alan bölgelerin Yunanistan'a katılması, daha sonraları kurulan ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile Doğu Roma'nın yeniden ihyasını amaçlayan Etniki Eteryia (Etniki Hetairia) gibi bütün ihtilalcı ve gizli Yunan yeraltı örgütlerinin hedefi olmuştur. Nitekim Etniki Eteryia'nın faaliyet programındaki maddelerden birisi Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakıdır (Türsan 1987: 40.). Unutulmamalıdır ki, Yunanlı ve Rum, 1798'de dağılan Etniki Eteryia gizli yer altı örgütünün bu hedefinden 200 yılı aşkın bir süredir hiç vazgeçmemiştir. İşte, 200 yılı aşkın bir süredir Türkiye'nin aleyhine olmak üzere Megali İdea ve 50 yıldır da Enosis (İlhak)⁴ peşinde koşan Yunanistan için Kıbrıs budur, Kıbrıs'ın önemi budur.

Türkiye içinse, Kıbrıs'ın önemi çok daha fazla olması gerekirken, ülkemiz, 1923 yılından sonra aşırı bir iyimserlikle tarihsel "Megali İdea"nın Anadolu topraklarına gömüldüğünü düşünerek Yunanistan'la ilişkilerini sürekli bir dostluk temeline oturtmaya çalışmıştır (Sander 2007: 92.). Ancak Megali İdea kapsamında 1950'li yıllarda Kıbrıs'ta Türklere yapılan saldırıların artması üzerine, Türkiye 23 Ağustos 1955 tarihinde, "saldırıların devamı halinde sessiz kalınmayacağı" notasını vermiştir.

Zamanın Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, o dönemde yapmış olduğu bir konuşmada, Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a ilhak edilme düşüncesine karşı, şu tezi ileri sürmüştür; *"Kıbrıs, coğrafi olarak Anadolu yarımadasının bir uzantısıdır. Bu yüzden ada Türkiye'ye ya da Türkiye çevresindeki doğulu ülkelerin kaderiyle en az Türkiye kadar yakından"*

⁴ Adanın Yunanistan'a katılması.

ilgili olan bir devlete ait olmalıdır. Savaş durumunda Türkiye'nin ikmali ancak batı ve güney limanlarından mümkün olabilecektir. Ama bu limanların hepsi Kıbrıs'ın gölgesi altındadır. Eğer bu adayı elinde bulunduran, aynı zamanda Türkiye'nin batısındaki adaları da elinde bulunduran bir devlet ise, o zaman Türkiye'yi etkinlikle çevrelemiş olacaktır. Hiçbir devlet kendi güvenliğini ne kadar yakın bir dost ve müttefiki olursa olsun, bir başka devlete bütünüyle teslim etmeyi göze alamaz.” demiştir (Akt. Özmen 2007: 16.). 1955 yılında bir Türk devlet adamı tarafından deklare edilen bu ifadeler, Türkiye'nin Kıbrıs'a bakış açısını özetleyen çok net siyasi bir beyanattır. Dolayısıyla Kıbrıs, Türkiye için son derece kritik ve mutlaka elde bulundurulması ve/veya kontrol edilmesi gereken bir toprak parçasıdır.

Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin güneyden göğsüne yönelmiş bir hançer konumuyla Kıbrıs, Türkiye'nin milli güvenlik siyaseti için vazgeçilmez stratejik değer taşımaktadır (TESSAM 2008: 3.). Hatta bu konumuyla Kıbrıs, hiç şüphesiz ki ulusal ve uluslararası güvenlik boyutunda Türkiye için hayati önemi haiz bir coğrafya parçasıdır. Bu bağlamda, Kıbrıs Adası'nın, Doğu Akdeniz'de merkezi konumu nedeniyle her zaman stratejik önemini korumaya devam edeceği yadsınamaz bir gerçektir. Zira Kıbrıs'ın, Türkiye'nin yakın kara havzası olarak kabul edilen Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu bölgeleri ile Anadolu'nun güney sahillerine olan yakınlığı, Ege Denizi'nden Akdeniz'e geçişleri kontrol etme olanağına sahip olması, Orta Doğu, Mısır ve Süveyş Kanalı'na yakın bulunması onu geniş alanlar üzerinde hâkim bir konuma getirmektedir.

Dolayısıyla Kıbrıs'ın, Türkiye açısından Doğu Akdeniz'deki hassas coğrafi konumunu 'ulusal güvenlik' ve 'stratejik konum' gibi kavramlarla tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır. Nitekim “ulusal güvenlik”; bir devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, uluslararası siyasi, sosyal, kültürel, ve ekonomik bütün menfaatleri ile ahdi hukukunun; çevre kirliliği, nüfus artışı, bölgeler arası göç, gelir dağılımı, açlık, işsizlik vb. dahil, her türlü tehdide karşı korunması ve kollanmasıdır (Çörekçi 2001: 44.). Stratejik konum ise, bir toprak parçasının stratejik değeri, kaybedildiği takdirde, düşmanın olanak ve yeteneklerini ne ölçüde artıracığı ile ölçülür. Düşman, ele geçirdiği bu stratejik mevkiden bir dizi harekete girişebilir. Söz konusu stratejik mevkii kaybeden dost kuvvetlerin savunma gücü, hasmın bu mevkiden yapacağı girişimler karşısında önemli ölçüde azalır (Art ve Waltz 1971: 6.).

Adanın Türkiye açısından her zaman büyük olan stratejik önemi, özellikle son yıllarda uluslararası alanda ve bölgede meydana gelen hızlı siyasi ve ekonomik gelişme ve değişimler nedeniyle daha da artmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Kerkük-Yumurtalık ve gelecekteki Samsun-Ceyhan boru hatları gibi Türkiye'nin deniz yetki alanlarını geçmişe nazaran çok daha önemli kılan enerji projelerinin hayata geçmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulması, GKRY'nin Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarında İsrail'i de yanına alarak tek taraflı girişimlerle sözde münhasır ekonomik bölgesinde hidrokarbon zenginliklerini arama faaliyetleri gibi uluslararası

hukuka aykırı eylemlere kalkışması, Türkiye'nin Kıbrıs özelinde Doğu Akdeniz'e bambaşka bir dikkat, önem ve özen göstermesini gerekli kılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'a ilişkin eski ve yeni deniz ve hava sahası problemlerinin, Yunanistan'la Ege'de yaşanan sorunlarla da direkt ilintili olması, günümüz Kıbrıs'ını Türkiye için daha hayati bir statüye sokmuştur.

Bu hayati konumunun paralelinde, Kıbrıs'ın önemi sadece Türkiye'ye yakınlığından ileri gelmemektedir. Zira eski çağlardan beri Doğu Akdeniz'deki deniz ticaret yolları ile deniz ulaştırmasını ve enerji nakil hatlarını kontrol altında bulunduran Kıbrıs'ın, Doğu Akdeniz'in ortasında batmaz bir uçak gemisi olarak, çok değerli bir mavi vatana sahip olmasından kaynaklanan jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik önemi ve değeri bulunmaktadır. Zaten günümüzde İngiltere'nin Kıbrıs'ta tam hükümrân ülke haklarıyla sahip olduğu topraklar ve buralardaki askeri üsler dikkate alındığında, İngiltere'nin 1945-1947 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nı yapmış Anthony Eden (1897-1977)'in; *"Kıbrıs olmazsa, petrolün İngiltere'ye taşınmasını koruyacak tesisler de olmayacaktır. Petrolün olması demek, İngiltere'de işsizlik ve açlık demektir. Bu kadar basit!"* sözleri, Kıbrıs'ın İngiltere açısından sahip olduğu jeostratejik önemi ortaya koymaya yetmektedir (Akt. Kantarcı 2004: 37.). Bu bağlamda;

- Kıbrıs Adası, Anadolu'nun en önemli ihracat ve ithalat limanları olan ve NATO'nun Orta Doğu'daki bir harekâtında silah, malzeme ve personel transferi amacıyla kullanılmak üzere 'hub-port (toplanma limanı)' olarak benimsediği Mersin ve İskenderun'a giriş ve çıkışı kontrol etmektedir.

- Doğu Akdeniz'deki, hatta Türk Boğazları'nın ve Süveyş Kanalı'nın açıldığı Akdeniz'deki bütün deniz ticaretini, deniz ulaştırmasını kontrol edebilecek olanaktadır.

- Kafkas, Hazar havzası ve Kerkük-Musul petrollerinin ve doğal gaz boru hatlarının ulaştığı İskenderun Körfezi'ni koruma ve kontrol bakımından eşsiz bir stratejik konuma sahiptir.

- Kıbrıs'ta konuşlandırılacak askeri güçler, özellikle deniz ve hava kuvvetleri ile orta/uzun menzilli füzeler, adanın merkezi konumu nedeniyle, Anadolu ve güney sahillerimiz dâhil bölge ülkelerini etkileri altına alabileceklerdir.

- Türkiye, yeni gelişmekte olan Asya ekonomik pazarının batı kapısı üzerindedir. Asya, dünya ile deniz bağlantısını Batı'da, Türkiye'nin Akdeniz kapısı üzerinden sağlayacaktır. Dolayısıyla bu batı kapısının kilidi Kıbrıs'tır.

- Kıbrıs, Türkiye'nin güney sahillerinin emniyetini ve denizden/havadan güvenliğini sağlamakta ve bu bölgedeki kuvvetler için ileri bir harekât üssü, ikmal üssü vazifesi görmektedir.

- Kıbrıs, bir mütecaviz devletin elinde bulunması durumunda, Türkiye'yi güneyden tehdit ederek, güney bölgesinde büyük çaplı bir askeri kuvvet bulundurulmasını zorunlu kılacaktır.

- Kıbrıs, Ege'de Yunanistan'a verilmiş adalarla batıdan kuşatılmış durumda bulunan Türkiye'ye güneyden Akdeniz'e emniyetli çıkış imkânı sağlamakta, bölgeye yönelik deniz ulaştırma hatlarını kontrol altında bulundurmakta ve Türkiye'nin stratejik savunma derinliği açısından hayati önemi bulunmaktadır.

- Kıbrıs'ın Türkiye'nin etkin olmadığı bir siyasi birliğin kontrolüne girmesi durumunda, günümüzde Ege'de Yunanistan'la yaşanan kara suları, kıta sahanlığı, hava sahası, gibi sorunların benzerleriyle Kıbrıs ve civarındaki deniz ve hava sahalarında da karşılaşılacaktır.

- Bütün Orta Doğu'yu, petrol bölgeleri ve özellikle Türkiye açısından Anadolu'yu menzili içine alabilecek kapasitede olan füzelere rampa, uçaklara hava alanı hizmeti verebilecek 'batmayan bir uçak gemisi' niteliğindedir.

- Son zamanlarda Yunanistan ile GKRY arasında ortak savunma doktrini çerçevesinde sürdürülen askeri faaliyetler, Yunanistan-GKRY-İsrail arasında siyasi, askeri ve ekonomik yakınlaşma ve işbirliği faaliyetleri ve GKRY'nin AB'ye tam üyeliği ile Ocak-Temmuz 2012 arasında AB Dönem Başkanlığı dahi icra ettiği dikkate alındığında Kıbrıs'ın öneminin daha da arttığı görülmektedir.

- Kıbrıs'ta yaklaşık 200.000 egemen Türk nüfus yaşamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu Türk nüfusun yaşama hakkını, temel hak ve özgürlüklerini korumak gibi milli, tarihi, hukuki ve insani bir görevi bulunmaktadır. Sadece bu görevi yerine getirebilmesi için dahi Türkiye'nin Kıbrıs'ın mukadderatı ile ilgilenmesi kaçınılmaz bir sorumluluk ve görevdir.

3. TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ GÜVENLİĞİNE KATKILARI

Kıbrıs'ın Türkiye için jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik öneminin sadece geçmişin şartları içerisinde değil, günümüzde bölgesel bir güç olarak yükselen Türkiye'nin, hızla değişen dünya düzeninde, bölgesinde, özellikle de Doğu Akdeniz'de deniz güvenliği kapsamında barış ve istikrara sağladığı katkıları da değerlendirmek gerekir.

Zira deniz alanı, yeni dünya düzeninde ortaya çıkan yeni tip risklerin istismarına ve bu risklerin tehditlere dönüşmesine imkân sağlayan ideal bir ortam sunmaktadır. Bugünün dünyasında, bütün deniz devletleri deniz alanlarının emniyeti ve deniz güvenliği konusunda artan bir kaygı taşımaktadırlar. Yeni küresel güvenlik ortamının Türkiye'yi çevreleyen denizler üzerinde de yansımaları olmuştur. Türk Deniz Kuvvetleri, yeni güvenlik ortamına uygun olarak, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve ilgili diğer kurumlar ile yakın işbirliği halinde, çok yönlü, dinamik ve derinliğine savunma anlayışına sahip, güvenlik üreten bir kuvvet hâline dönüşmüştür. Bu durum, deniz kuvvetlerimize konvansiyonel görevlerinin yanı sıra kolluk görevlerini de içeren yeni sorumluluklar yüklemiştir. Türkiye'nin Akdeniz, Karadeniz ve Ege denizindeki ilân edilmiş ve ilân edilmemiş deniz yetki alanları Türkiye yüzölçümünün yaklaşık yarısına eşit büyüklükte bir alanı kaplamaktadır. Gelecek nesillerin Türkiye'nin deniz yetki alanlarındaki deniz dibi

kaynaklarına ve zenginliklerine yönelik bağımlılığı bu konuya hukukî ve çevresel açıdan özel dikkat ve ilgi göstermemizi dikte etmektedir.

Doğu Akdeniz’de, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Kerkük-Yumurtalık boru hatlarının uzandığı İskenderun körfezinin özel bir bölge olarak ortaya çıkmakta olduğu görülmektedir. Her iki boru hattı da tam kapasiteye ulaştığında bu bölgeden yılda 140 milyon ton petrol küresel pazara aktarılacaktır. Böylece, İskenderun körfezinden başlayan deniz ulaştırma hatları aynı zamanda dünyanın enerji ağlarını besleyen yeni hayat damarları hâline gelecektir. Samsun-Ceyhan hattı da tamamlandığında bölgenin kapasitesi 190 milyon tona ulaşacaktır.

Bu hayatî bölgede ve deniz ulaştırma hatları boyunca küresel ve bölgesel enerji güvenliğini destekleyecek şekilde derinliğine deniz güvenliğinin sağlanması Türk Deniz Kuvvetleri açısından çok önemli bir görev hâline gelmiştir. Bu kapsamda, Türk Deniz Kuvvetleri terörizmin, Kitle İmha Silahları yayılmasının ve diğer yasa dışı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla, Doğu Akdeniz’de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin ilgili kararlarının sağladığı hukukî çerçeve temelinde 1 Nisan 2006 tarihinde “Akdeniz Kalkanı Harekâtı (Operation Mediterranean Shield)” adı altında bir deniz güvenlik harekâtını başlatmıştır. Bu harekâtın amacı İskenderun’dan çıkan petrol ulaştırma hatlarının batı ve güney eksenlerinde sancak ve varlık göstererek caydırıcılık sağlamak ve denizde durumsal farkındalığı tesis etmektir. Bu harekât esnasında deniz trafiğine yönelik elde edilen bilgiler, NATO’nun ilgili karargâhları, Aktif Çaba Harekâtı (Operation Active Endeavour)’na katılan unsurlar, UNIFIL unsurları ve İtalyan deniz kuvvetlerinin öncülük ettiği sanal bölgesel trafik merkezi gibi hâlihazırda Akdeniz’de faaliyet gösteren bölgesel ve milli girişimlerle paylaşılmaktadır.

Türk Deniz Kuvvetleri Aktif Çaba Harekâtı’na, başlangıç tarihi olan Ekim 2001’den itibaren destek vermektedir. Türkiye, bugüne kadar yaklaşık 250.000’den fazla geminin sorgulandığı ve 200’ün üzerinde rızaya dayalı (invited-boarding) gemiye çıkmanın icra edildiği bu önemli deniz güvenlik harekâtına azami sayıda gemiyle katılım sağlamıştır. Akdeniz Kalkanı Harekâtı ve Aktif Çaba Harekâtı, birbirini tamamlayan ve Doğu Akdeniz’de eş güdüm ve işbirliği içerisinde kesintisiz sancak/varlık gösterilmesini sağlayan harekâtlardır. Buna ilave olarak, Birleşmiş Milletler tarafından Lübnan’ın deniz sahalarının denetlenmesi amacıyla icra edilen UNIFIL deniz harekâtı da bölgede sancak/varlık göstermek suretiyle aktif olarak deniz güvenliğine katkıda bulunmaktadır. Türk Deniz Kuvvetleri UNIFIL deniz harekâtına başlangıcından itibaren firkateyn, korvet, hücum bot ve destek gemileri ile katkı sağlamaktadır.

Türkiye, çevre denizlerinden özellikle Doğu Akdeniz’de güvenliği sağlayarak, bölgesel olduğu kadar küresel barış ve istikrara ve aynı zamanda enerji güvenliğine de katkıda bulunmaktadır. Deniz ortamında gerçekleştirilecek girişimlerle sahil dar ülkeler arasında yakınlaşmanın artırılacağına ve bunun sağlayacağı etkileşimlerle çevremizde daha güvenli ve

emniyetli denizler yaratılabileceğine inanılmaktadır. Önemli olan sahilدارlar arasında gereken yer ve zamanda bilgi değişimine ve koordineli denizde denetim harekâtına yönelik bir sinerji oluşturmayı başarmaktır. Her şeyin ötesinde deniz güvenliğinin birbirine bağlı ve ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Dünyada hiçbir ülke, ister bölgesel, ister küresel çapta olsun, denizde meydana gelen bir olayın, emniyet, güvenlik, çevre, enerji, ticaret, turizm veya yerel istikrara yönelik menfi etkilerine karşı bağışık değildir (Gürdeniz 2007: 277-279.).

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin deniz güvenliğine bir takım milli ve uluslararası deniz harekâtlarıyla önemli katkılarda bulunduğu Doğu Akdeniz ve onun da özelinde Kıbrıs Adası, Türkiye'nin ulusal güvenliğini çok yönlü olarak ve doğrudan tehdit edebilecek bir özelliğe sahip olduğu gibi, onun ulusal güvenliğini büyük ölçüde tamamlayan değerlere de sahiptir (Öztürk 2004: 52.).

4. DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARINA İLİŞKİN SON GELİŞMELER

Şimdi, Kıbrıs'ın etrafında son yıllarda daha da alevlenen uluslararası politik bir konu olan “Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması” sorununa değinilecektir. Zira bu sorun, Kıbrıs'ı çevreleyen suları hayli ısıtmıştır. Bugün Doğu Akdeniz’de yaşanan bu sondaj krizi vb. sorunların temelinde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz’deki denizlerin hepsini, uluslararası hukuka aykırı olarak sahiplenmek istemeleri yatmaktadır. Uluslararası ilişkilere ve politikaya göre bu sahiplenme şu anlama gelmektedir: Bugün Doğu Akdeniz’de boyutları giderek büyüyen bir deniz yetki alanları uyuşmazlığı ortaya çıkmıştır ve bölgede olduğu söz edilen hidrokarbon yatakları bu uyuşmazlığı alevlendirmektedir.

Bu denizin tabanının altında, bilimsel olarak da kanıtlanmış biçimde, çok yüksek değerde hidrokarbon zenginlikleri mevcuttur. (Piyasa değeri takribi 7 trilyon dolar olan 15 Trilyon metreküp doğalgaz ve petrol). Bu deniz altı zenginliğini Rumlar 1990'lı yıllarda öğrenmiş; 2000 yılından itibaren konu, Kıbrıs Rum basınında geniş şekilde yer almıştır. Doğu Akdeniz’de zengin hidrokarbon yataklarının varlığıyla ilgili bulguların artmasıyla birlikte maalesef önce GKRY inisiyatifiyle bölgede deniz yetki alanlarının sınırlandırma faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu kapsamda, GKRY, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında atak, akılcı ve sinsi davranarak, üç ülke ile MEB sınırlandırma anlaşması imza etmiştir. Rum yönetimi izlediği politikalar kapsamında, Şubat 2003’de Mısır ile, Ocak 2007’de Lübnan ile MEB anlaşmaları imzalamıştır. Türkiye’ce Lübnan’a yapılan baskılarla parlamentosunun GKRY anlaşmasını onaylaması engellenmiştir. Ancak, GKRY son olarak 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail ile Lefkoşe’de MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Nitekim ABD kaynaklı bir petrol arama şirketinin 1960-1974 yılları arasında Geçitkale Havaalanı'nın güneyinde bir kuyusunun, Gazi Mağusa doğusundaki açık denizde de bir petrol kulesinin bulunduğu biliniyor. 1974 Barış Harekâtı

sırasında karadaki kuyu beton ile kapatılmış. Denizdeki kule ise sökülerek götürülmüş. Diğer deyişle, adada petrolün var olduğu uzun yıllar önce biliniyordu (Keser 2007).

Türkiye, Doğu Akdeniz’de münhasır ekonomik bölge (MEB) ilan etmemiştir. Ancak, Türkiye ile KKTC, bu teşebbüslere başından itibaren karşı çıkmış; bölgede sınırlandırmanın ilgili devletler arasında hakkaniyete uygun olarak yapılması gerektiğini, GKRY’nin tek başına Kıbrıs adasını temsil etmediğini, KKTC’nin yok sayılarak yapılan anlaşmaların geçersiz olduğunu ve bunları tanımayacaklarını beyan etmektedirler. Bu kapsamda Türkiye, 2 Mart 2004 tarihinde Mısır-GKRY Anlaşmasını tanımadığını uluslararası topluma beyan ederek, BM nezdinde protesto etmiştir. Bu konudaki ilgili nota, BM Nezdinde Türkiye’nin Daimi Temsilciliğinin 2 Mart 2004 tarihli, 2004/Turkuno DT/4739 sayılı Notası’dır. BM’ye gönderilen metinde, 32° 16’ 18” Doğu boylamının batısında kalan deniz sahasında Türkiye’nin hakları olduğu ifadesi de yer almıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz’de henüz bir MEB ilan etmemiş olmakla birlikte, muhtemel Türk MEB sınırları içerisinde yaptığı çeşitli devlet uygulamaları ile GKRY’nin bu hukuk dışı girişimlerini kabul etmediğini göstermektedir. Diğer deyişle, GKRY’nin tek başına bu anlaşmaları yapmaya yetkisi bulunmamaktadır. Adada GKRY tarafından temsil edilmeyen bir başka halk, Kıbrıs Türk halkı ve onun devleti olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vardır. Bu bağlamda bu meselenin, Kıbrıs uyuşmazlığının denize yayılması olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Rum Kesimi’nin önemli bir amacı, Kıbrıs sorunu karadan denize de taşıyarak, fiili durum yaratmaktır. Bugüne kadar Doğu Akdeniz’deki kaynakların Kıbrıs sorunu çözülmeden kullanılmaması yönünde bir teamül gelişmişti. Türk tarafı da Kıbrıs sorunu hallolunduktan sonra bu kaynakların Ada’nın her iki kesimince hakkaniyete uygun olarak kullanılması yönünde tavır ortaya koymuştu. Zira bugünkü durumda Rum Kesimi’nin elde edeceği ekonomik zenginlik Türk tarafına hiçbir fayda sağlamayacak, bu durum da Adadaki Türklerin haklarının gasp edilmesi anlamına gelecektir. Üstelik çıkarılan kaynakların nasıl paylaşılacağı konusunda da derin muammalar vardır çünkü ortaya devlet yapılanmasına ve temsiliyete ilişkin bir sorun bulunuyor. Rum Kesimi’nin son hamlesi kendi içinde yeterince karmaşık olan Kıbrıs sorununu denize de taşıyarak süreci iyice içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

AB başta olmak üzere uluslararası kuruluşların ve ABD gibi etkin küresel aktörlerin bilincinde olması gereken de bu durumdur. Diğer deyişle, Kıbrıs sorunu karadan denize taşınırsa çözümü çok daha zor olabilir ve güç kullanımı riski açık biçimde artar. Rum Kesimi, son adımıyla bilinçli bir şekilde kriz tırmandırma stratejisi izlemiş, İsrail-Türkiye ilişkilerinin gerilmesini de mükemmel bir fırsat penceresi olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan belirtmek gerekir ki Rumların bu kadar hızlı bir şekilde bu işe girişebilmelerinin arkasında İsrail’in politik ve lojistik desteği bulunmaktadır. Zira İsrail’in politik taahhütleri olmadan bir enerji şirketinin bu kadar netameli bir alana yatırım yapmasını beklemek mümkün değildir. Ayrıca gereken siyasi ve

lojistik destek olmadan Rum Kesimi'nin de bu girişimde bulunmasını beklememek gerekir (Kutlay 2012: 22.).

Bu çerçevede GKRY, özellikle Mısır ve Lübnan ile iki MEB sınırını kendince çizdikten sonra, 26 Ocak 2007 tarihinde ise Kıbrıs adasının güneyinde, toplamı 51.000 km² olan 13 adet petrol arama ruhsat sahası ilan etmiştir. Nitekim bu alanda, 2006 ve 2009 yılları arasında PGS Geophysical AS tarafından 2D ve 3D sismik operasyon yapılmıştır. 15 Şubat 2007 tarihinde, 2006 yılı sismik verilerine bağlı olarak, bu sahaların 11'inde bütün yabancı petrol şirketlerini davet ederek uluslararası ihale açmıştır. Rumların, Mısır'a doğru olan Kıbrıs güneyi deniz bölgesinde parselleyip ruhsat verdiği 13 sahadan beşi Türkiye'nin muhtemel kıta sahanlığı ile çakışmış ve bu çakışan bölgeye giren araştırma gemisi Türk savaş gemilerinin uyarısı ile bölgeden uzaklaştırılmıştır. Türkiye, Rumlarca bu yapılan tek taraflı ve uluslararası komşuluk, hakkaniyet ve nısfet kurallarına aykırı parselli sahalarda 2007 yılı içinde deniz ve hava kuvvetleri unsurlarıyla atışlı tatbikatlar yapmıştır. Rumlar, sahaların siyasi ve hukuki açıdan problemsiz olma özelliğini koruyabilmek ve yabancı petrol şirketleri kaçıp korkmasın diye bu faaliyetleri sessizlikle izlemişler, basınlarına gizli sansür uygulamışlar, medyasında haberlerin yayınına minimize yapmışlardır.

Teklif verme süreci Ağustos 2007'de tamamlanan, Rumların açtığı uluslararası petrol/doğalgaz arama ihalesinde, günümüzde Afrodit ismiyle bilinen 12 nolu saha için ABD şirketi Noble Energy teklif vermiş ve ihale süreci tamamlanarak, ABD firması 18 Eylül 2011'de 12 nolu parselde, şirkete ait Homer Ferrinton petrol platformu marifetiyle hidrokarbon sondaj faaliyetlerine başlamıştır. Rum basın haberlerine göre, sondaj çalışmalarının başladığı nokta Limasol'a 160 kilometre (80 deniz mili) mesafededir ve platforma helikopterle 45 dakikada ulaşılabilmektedir. Söz konusu bölgede su derinliği 1650 metredir ve sondajın ulaşacağı toplam derinlik 5.800 m. olacaktır.

Son yıllarda gittikçe tırmanan bu tek taraflı Rum uygulamaları karşısında, Türkiye'nin "bekle-gör" gibi bir dış politika uygulama lüksü bulunmamaktadır. Zira bir Yunanlı gazetecinin Kıbrıs'la ilgili bir yazısında da vurguladığı gibi; "Uluslararası politikada önemli olan söylenenler değil, yapılanlardır." Bu nedenle, yaşanan son gelişmeler paralelinde daha aktif bir yol izlemeye karar veren ve bu paralelde icraata geçen Türkiye ile KKTC, New York'ta 21 Eylül 2011'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması imzalamıştır. Hemen hitamında, 22 Eylül 2011'de KKTC Bakanlar Kurulu TPAO'ya Ada çevresinde petrol arama ruhsatı vermiştir. KKTC tarafından TPAO'ya verilen arama izninin süresiz olduğu, aramalar sırasında petrol veya gaz bulunması halinde, kaynakları çıkarmak maksadıyla Türkiye ile yeni bir anlaşma imzalanacağı bildirilmiştir. Anılan ruhsata istinaden Türkiye'den talep edilen Piri Reis araştırma gemisi 23 Eylül 2011 günü KKTC'nin belirlediği yedi adet ruhsat sahasından birisi olan "G Bölgesi"nde sismik araştırma

faaliyetlerine başlamıştır. Piri Reis'in bölgedeki faaliyetlerinden hedeflenen ulusal çıkarın şu şekilde olduğu değerlendirilmektedir; Rumlar, İsrail'le derin bir işbirliği halinde, Kıbrıs'ın güneyinde Kıbrıslı Türklerin de mevcut haklarını hiçe sayarak, adeta adanın tek siyasi otoritesiymiş gibi davranmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Güney Kıbrıs'ın tek başına bütün Kıbrıs adına anlaşma yapma yetkisi olmadığını belirterek, bölgede Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin yaptığı kıta sahanlığı sınırlandırması anlaşmalarını tanımamaktadır.

Piri Reis'in bölgeye varması sonrası yaşanan siyasi gelişmeler ise şu şekildedir. KKTC Cumhurbaşkanı Dr. Derviş Eroğlu, BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ile 24 Eylül 2011'de gerçekleştirdiği görüşmede tüm çalışmaların eş zamanlı olarak kapsamlı çözüme kadar askıya alınması, BM aracılığıyla kurulacak üçlü bir komiteyle hidrokarbon faaliyetleri için iki tarafın yazılı rızalarının alınması, elde edilecek gelirin kapsamlı çözümdeki finansman ihtiyacı için kullanılması durumunda, hiçbir biçimde silahlanma veya benzeri faaliyetler için kullanılmaması şeklinde öneriler sunmuştur. GKRY, 26 Eylül 2011'de yaptığı açıklamada söz konusu önerileri "kabul edilemez" bulduğunu beyan etmiştir; ancak daha öncesinde zamanın ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un "Güney Kıbrıs'ın Akdeniz'de petrol ve doğal gaz aramaya hakkının olduğu" şeklindeki açıklaması ile GKRY tarafını destekler pozisyonda olan ABD, KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu'nun anılan önerileri sonrasında Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Victoria Nuland'ın "*Biz daha önce de BM önderliğinde ve arabuluculuğunda barışçıl bir çözüm görmek istediğimizi birçok kez söyledik. Biz adanın kaynaklarının halklar arasında paylaşılmasını görmek istiyoruz. BM önderliğindeki gelir paylaşımı arabuluculuğu teklifini ilgiyle karşılıyoruz.*" şeklindeki açıklaması ile ilk kez Türk tarafının tezlerine yakın bir pozisyon almıştır.

Bununla birlikte, KKTC'nin aslında daha en baştan itibaren; MEB ilanları, ihale süreçleri, gelirlerin paylaşılması gibi temel konularda karar mekanizmalarında da yer almasının konunun özünü teşkil ettiği düşünülmektedir. Zira Kıbrıslı Türkler, Rumların 'astı' değil, en azından 'eşiti'dir. Bu arada, GKRY'nin Afrodit isimli 12 nolu parsel ilave olarak bölgedeki 4-5 parsel için de sondaj izni verme çalışmaları başlattığı, yeni sondaj izinlerini Rus Gazprom, Fransız Total ve Gaz De France, İngiliz Shell'e vermek istediği, yeni ihaleler için Amerikan Chevron ve Norveçli Statoil'in de ilgilendiği basın-yayın organlarında yer almıştır. Noble Energy şirketinin 28 Aralık 2011'de GKRY'nin sözde MEB'inde yürüttüğü doğal gaz sondaj çalışması ile ilgili yaptığı açıklamada; 12 nolu parselin doğal gaz rezervinin % 25-75 ihtimal aralığında 5 ila 8 trilyon feet küp arasında olduğu, 12 nolu parselin yaklaşık 40 mil karelik bir alanı kapladığı ve son gelişmeler paralelinde ilave sondaja ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Nitekim söz konusu şirketin 15 Kasım 2011'de konuya ilişkin yaptığı basın açıklamasında; 12 nolu parselin doğal gaz rezervinin (başlangıçta 10 trilyon feet küp tahmin edilmiştir) 3 ila 9 trilyon feet küp arasında,

jeolojik başarı oranının ise % 60 civarında olduğu, doğal gaz rezervinin altında 3.7 milyar varil civarında petrol yatağının tespit edildiği belirtilmiştir.

Dönemin GKRY lideri Hristofyas'ın ise, son keşif ve gelişmeler kapsamında; anılan rezervin değerinin 60 milyar Amerikan Doları olduğu, bölgede sondaj faaliyetlerinin devam edeceğini ve Türkiye'nin uluslararası hukuka saygılı olması gerektiği, Kıbrıs sorununda anlaşmaya varılması halinde, doğalgazdan Kıbrıslı Türklerin de yararlanacağını beyan ettiği basında yer almıştır. Bu süreçte, 23 Kasım 2011'de Türkiye ile Shell şirketi arasında önümüzdeki dönemde Akdeniz açıklarında (Antalya, Mersin, İskenderun körfezleri) Türkiye'nin kıta sahanlığı içerisinde petrol ve doğalgaz araması yapılması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır.

Ancak, günümüze kadar bölgede hidrokarbon kaynaklarının aranması konusunda ortaya iki önemli gerçek çıkmıştır. Rumların adanın güneyinde verdiği ruhsatlara binaen 5000 metre derinliğe kadar sondaj ve arama çalışmaları yapan uluslararası şirketler, Rumların denizden parsellediği, ruhsatlandırdığı ve çok değerli hidrokarbon kaynaklarının varlığından ve çıkarılmasından bahsettiği ortamda, hiçbir bulgu elde edememişlerdir. Zira jeoloji mühendisliği ve bilimi açısından da çeşitli toplantılarda dile getirildiği şekilde, adanın güneyinde deniz tabanı altında petrol, doğal gaz gibi hidrokarbon kaynaklarının oluşması bilimsel olarak mümkün değildir. Zaten yaşananlar da bilimi destekler şekilde tezahür etmiştir. Öte yandan Türkiye de, son 10 yılda Doğu Akdeniz'de kendi –ancak henüz ilan etmediği- deniz yetki alanlarına ilişkin siyasalarını, çalışmalarını başarıyla ve de uluslararası hukuka ve uluslararası ilişkilerde hakkaniyete uygun olarak sürdürmüş ve hala da sürdürmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın başlıca bulguları, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin KKTC ile birlikte çeşitli jeostratejik ve jeoekonomik çıkarlarının mevcudiyetini ve bunların ulusal güvenlik mülahazaları çerçevesinde vazgeçilemez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ilk olarak, Armaoğlu (1983: 5.)'nin konuyla ilgili; *“Kıbrıs, Yunanistan için, her zaman emperyalist ve yayılmacı politikasının bir hedefi; Türkiye için, tarih boyunca bir ulusal güvenlik ve savunma meselesi olmuştur.”* şeklindeki veciz tespitini göz önünde tutarak, unutulmamalıdır ki, stratejide yapılan hatayı taktikle düzeltmek mümkün değildir. Daha önemlisi, GKRY'nin tek başına adayı temsil etme hakkı bulunmamaktadır; ancak GKRY'nin tek başına adanın kaynaklarını kullanmasına izin verilir ve GKRY, bölgede varlığı kanıtlanan hidrokarbon kaynaklarına tek başına tasarruf ederse, Kıbrıs görüşmelerinde taleplerini arttıracak uzlaşmaz bir tutum benimsemesi kaçınılmaz olacaktır. Keza Hristofyas'ın seçilmesinden sonra görüşmeler için diplomatik hareketlilik sürerken, her ne kadar 'sanal petrol krizi' ötelenmiş gibi görünse de, bu koz Rum yönetiminin elinde her an harekete geçirilebilecek şekilde hazır tutulmaktadır.

Ayrıca, son yıllarda gözlemlendiği üzere Rumlar, İsrail’le derin bir işbirliği halinde, Kıbrıs’ın güneyinde Kıbrıslı Türklerin de mevcut haklarını hiçe sayarak, adeta adanın tek siyasi otoritesiymiş gibi davranmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Güney Kıbrıs’ın tek başına bütün Kıbrıs adına anlaşma yapma yetkisi olmadığını belirterek, bölgede Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin yaptığı kıta sahanlığı sınırlandırması anlaşmalarını tanımamaktadır. Yine de, Bryza (2013: 38.)’nin “İsrail’in, elindeki diğer hatlara ilave olarak, siyasi ve ticari sebeplerle Türkiye’ye uzanacak bir LNG terminali ile boru hattını tercih etmesinin büyük olasılık” olduğunu vurgulaması, bölgedeki her türlü ilişki ve dengenin hala ne kadar oynak olduğunu göstermektedir.

Bölgede yaşanan son gelişmeler göstermektedir ki, Doğu Akdeniz’de statükoyu bozucu bu tek taraflı girişim ve faaliyetleri, Kıbrıs Sorunu’nu deniz alanlarına da taşımıştır. Her ne kadar Rumlar, bulunan hidrokarbon zenginliklerinden Kıbrıslı Türklerin de yararlanacağını belirtse de, yıllardır her ne hikmetse adayı birleştirmeye uğraşan zihniyetlerin Rumların bu zenginliği Kıbrıs Türklerine kesinlikle pay etmeyeceğini, bu zenginliğin Rumların iştahını kabartarak, adada gerçek bir bölünmeye kadar gidecek bir sürecin başlangıcı olduğuna inanılmaktadır.

Tarihin her döneminde Kıbrıs, Anadolu’da kurulan Türk devletlerinin ulusal güvenliklerinin sağlanmasında hayati rol oynamıştır. Bugün de Türkiye’nin ‘hayat alanı’ olarak kabul edilen Doğu Akdeniz’in merkezinde yer alan Kıbrıs, Türk ulusunun güvenliği için hayati önemi olan bir adadır. Anamur’dan sadece 65 km. uzakta bulunan ve sahile yakın yüksek bir yerden bakıldığında çıplak gözle görülebilen Kıbrıs, etle tırnak misali Türkiye’nin ve onun ulusal güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı Türkiye, Kıbrıs’ta meydana gelen gelişmelere ve siyasi yapısında oluşturulmak istenen değişikliklere karşı kayıtsız kalamaz. Zira Türkiye’nin hayat alanı olarak kabul edilen Kıbrıs’a dost veya düşman bir gücün doğrudan ya da dolaylı olarak yerleşmesi, onun ulusal güvenliğini yakından, ciddi ölçüde olumsuz olarak etkileyecektir. Maruz nedenlerle Kıbrıs, Türk Milleti’nin gönlünde ve vicdanında her zaman milli bir dava olarak kabul edilmeli ve Türkiye Cumhuriyeti’nin milli hedeflerinin başında yer almalıdır.

Hiç şüphe yok ki, devletler dış politikalarında duygusal veya ideolojik eğilimlere göre değil, ülkeye sağlayacağı yararları ve milli çıkarlara vereceği zararları dikkate alarak değerlendirmeler yapmayı esas alırlar ve devlet uygulamaları bu esaslar çerçevesinde olur; olmalıdır. Dolayısıyla, dış politikanın ileriye dönük olarak saptanması, ülkenin o andaki çıkarları ile birlikte, orta ve uzun vadede çıkarlarını da göz önünde bulundurmaya zorunlu kılar.

Nitekim Yunanlı gazeteci Ligeros (2010: 2.)’un da vurguladığı gibi; “*Uluslararası politikada önemli olan söylenenler değil, yapılanlardır.*” Bu bağlamda Türkiye, bulunduğu Avrasya coğrafyasında ekonomik, siyasi ve askeri olarak güçlü pozisyonunu korumak ve caydırıcılığını

muhafaza edebilmek, Türkiye ile KKTC'nin ulusal güvenliklerine zarar gelmesini engellemek amacıyla, Kıbrıs üzerindeki nüfuzunu artırmakla, KKTC'nin ayrı ve egemen bir devlet olarak varlığını sürdürmesini her şartta ve platformda desteklemekle, Kıbrıs Türk halkının can güvenliği için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adadaki barışı "koruyucu ve temin edici" varlığını devam ettirmekle yükümlüdür.

KAYNAKLAR

ALASYA Halil Fikret, (1964), **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ALASYA Halil Fikret (1981), "Kıbrıs'ta İkili Görüşmeler Notları", 4. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (17-23 Ekim) Bildiriler Kitabı, İstanbul.

ARMAOĞLU Fahir (1983), "Kıbrıs: Akdeniz'in En Önemli Geçidi", *Tercüman*, 17-19 Aralık, s.4-5.

ART Robert J., WALTZ Kenneth N., (1971), **The Use of Force**, Boston: Little Brown And Company.

ATUN Ali Fikret (2011), "Türkiye'nin Ulusal Güvenliği Açısından Kıbrıs'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Mart-Nisan, s.4-12.

BRYZA Matthew J., (2013), "Eastern Mediterranean Natural Gas: Potential For Historic Breakthroughs Among Israel, Turkey, And Cyprus", **Turkish Policy Quarterly**, C.12, S.3, s.35-44.

ÇÖREKÇİ Ahmet, (2001), "Milli Güvenlik Kurulu'ndan İstenen Yeni Rol", **Ulusal Strateji**, S.44, Ocak-Şubat, s.40-51.

GÜRDENİZ Cem, (2007), "Türkiye'nin Akdeniz ve Karadeniz'de Deniz Güvenliğine Katkıları", *Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler*, Dördüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 31 Mayıs-01 Haziran 2007), SAREM, s.277-283, Ankara.

HILL George, (1949), **A History of Cyprus, Volume I**, London: Cambridge University Press.

KANTARCI Şenol, (2004), "Kıbrıs'ta 70 Bin Kişilik Yeni Bir Türk Askeri Üssü Kurulmalı", **2023 Dergisi**, S.36, s.37-41.

KESER Ulvi, (2007), "Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs'ın Hukuki Durumu ve Kıbrıs Tarihine Kesitsel Bir Bakış", **SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.9, Şubat, s.130-144.

KESER Ulvi, (Yay.Haz.), (2012), **Mare Nostrum Adalar Denizi'nden Kıbrıs'a: Akdeniz ve Sorunlar**, Ankara: AKAUM Yayını.

KUTLAY Mustafa, (2012), "Güney Kıbrıs'ın Petrol Arama Hamlesi: Kıbrıs Sorununu Denize Taşıma Stratejisi", USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), 12 Şubat; (<http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=2327>) (Erişim tarihi: 15 Aralık 2017)

LIGEROS Stavro, (2010), “Milli Güvenlik İçin SOS”, Kosmos Tu Ependiti Gazetesi, 10 Temmuz, s.2.

ÖZMEN Süleyman, (2007), “Ulusal Güvenlik Boyutunda Kıbrıs’ın Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.391, Ocak, s.4-23.

ÖZTÜRK Osman Metin, (2004), “Kıbrıs Sorununda Perde Arkası”, **2023 Dergisi**, S.36, s.52-58.

PARKER Robin, (1962), **Aphrodite’s Realm**, Lefkoşa: Zavallis Press.

PAZARCI Hüseyin, (2009), **Uluslararası Hukuk**, g.g.8.b., Ankara: Turhan Kitapevi.

SANDER Oral, (2007), **Siyasi Tarih: 1918-1994**, 16.b., Ankara: İmge Kitapevi.

TESSAM, (2008), **Kıbrıs’ın Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi**, İstanbul: TESSAM Kültür Yayınları.

TORUMTAY Necip, (1998), **Kıbrıs Sempozyumu: Bildiriler, Soru-Cevaplar, Katkılar ve Konuşma Metinleri (1-2 Aralık 1997)**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, s.15-21.

TÜRSAN Nurettin, (1987), **Yunan Sorunu**, 3.b., Ankara: Genelkurmay ATASE Yayını.

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN *KIRIK HAYATLAR* ROMANINDA TRAJİK DURUM*

Dr. Asiye ÇİĞRI YILDIRIM**

Öz: Trajik günlük dilde çok acı, kederli olanı anlatmak üzere yaygınlık kazanmış bir kavram olmakla birlikte esasında edebi alanda kendine özgü koşulları ifade eder. Trajik kavramının kendine özgü koşulları en bariz şekilde Antik Yunan'a ait tragedya metinlerinde görülür. Tragedyadan çıkan ve daha geniş anlam alanına sahip olması ile tragedyayı da kapsayan trajik, hayatta var olduğu gibi hayatın yorumundan ibaret olan sanatta da varlığını sürdürür. Bu sanatların başında ise edebiyat gelmektedir. İnsani bir durumu ifade eden trajik, olumlu değerlerin karşı karşıya geldiği içsel çatışmada ve bu çatışmanın çözümsüzlüğünde ortaya çıkar. Çatışan bu olumlu değerlerden birinin ancak diğer değer yok edilmesi ile ayakta kalabilmesi, trajik durumu çözümsüz kılar. Öyle ki trajik, insanın özgürlüğünü aşan bir durumdur. Bu çalışmada Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* romanında Ömer Behiç ve Vedide karakterinin merkezde olduğu trajik durumlar incelenmiş ve temel çatışmanın trajik çatışma üzerine kurulu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Trajik, Trajik Kahraman, Değer Çatışması, *Kırık Hayatlar*, Roman İncelemesi.

TRAGIC SITUATION IN HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'S NOVEL NAMED *KIRIK HAYATLAR*

Abstract: Although being a widespread concept to describe a very painful, sad one in daily language, "tragic" in reality expresses its own unique conditions in philosophical, aesthetic, and literary context. The peculiar conditions tragic appear most obviously in the tragedy texts of ancient Greece. Tragic in tragedy texts is a situation in which the hero with the power and ability to resist the fate lives an ethical conflict in the limited freedom of being a human being. Therefore, tragic, which comes from tragedy and at the same time consists of the tragedy due to its coverage of the wider sense of the meaning, continues, as long as it is in our lives, its existence in the art as an interpretation of life. Literature is the primary area of these arts. In this study, the tragic situations in Halit Ziya Uşaklıgil's novel *Kırık Hayatlar*, in which the characters of Ömer Behiç and Vedide are in the center, are studied carefully and it is seen that the basic conflict was established upon the tragic situation.

Keywords: Tragic, Tragic Hero, Value Conflict, Novel Review, *Kırık Hayatlar*.

GİRİŞ

Trajik kelimesinin günlük dilde var olma gerekçesi, söz konusu durum için hissedilen kederin derin olduğunu anlatma gayretidir. Dolayısıyla trajik; günlük dilde, kederi derin olan, şiddetli bir acıyı barındıran durumları veya olayları anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Konuya girişte trajik kavramının tragedya türünün içeriğinden ortaya çıkan bir kavram olduğunu ve trajik tanımının, yine tragedya metinlerinin içeriğinden hareketle oluştuğunu belirtmek gerekir. Nitekim 'trajik' kelimesinin sözlük anlamı da "1. Trajedi ile ilgili. 2. mec. Çok

* Bu makale 2018 yılında Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan *Servet-i Fünûn Romanında Trajik Durum* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, MEB.

acıklı, feci”(www.tdk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 14.03.2016) olarak verilmiştir. Trajik kavramının TDK'nin sözlüğünde belirtilen anlamı, günlük dilde trajik kelimesinin karşıladığı anlamla örtüşür. “Trajiğin keder uyandırıcı bir şey olduğu bellidir. Yalnız her keder verici, her acı olayın trajik olması gerekmez... Her ölüm acı, keder uyandırıcı olmakla birlikte trajik değildir besbelli” (Kuçuradi, 2013a: 19). Bu nedenle trajik olanın anlamını sadece acı verici, kederli olarak sınırlandırmak kavramın anlamını günlük dile hapsetmek olacaktır.

Tragedyadan hareketle yapılacak tanımlama, tragedya ve trajik ilişkisi, trajik kavramını tanımlama ve sınırlandırmada önemli bir veri sunar. “Bir kelime ve kavram olarak trajik, trajedinin özündeki çatışmadan çıkmıştır. Yani öncelikli olarak trajediyle ilişkilidir. Ancak bugün ironiyle birlikte insanın yaradılışındaki bir durumu ifade eden başlı başına bir kavram olarak düşünülmektedir”(Balcı 2008: 13). Fakat yine de tragedyanın içinde trajik öğeleri barındırdığı düşünüldüğünde, Aristoteles'in, “(...) belirli bir zamana yayılan, soylu bir eylemin taklididir tragedya(...)” (Aristoteles 2014: 29) şeklindeki tanımlaması, bugün için de trajik olana ulaşmada önemli bir ipucudur. Tragedya trajik olanı bünyesinde barındıran bir tür olarak trajik kavramına kaynaklık eder; ‘Trajik’ ise, farklı disiplinlerce girilen tanımlama gayreti sonucunda kendine özgü koşulları ve durumları ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Özellikle insanın var oluşuyla ilgili problemleri yorumlamaya çalışan yirminci yüzyıl filozoflarının üzerinde sıkça durmuş olduğu bir kavram olarak felsefede yerini alan trajik, sanatta ve edebiyat alanında günlük dilde kullanıldığı anlamın dışına çıkarak kendine özgü koşulların varlığını işaret eder ve estetik bir olgu olarak tanımlanır.

1.TRAJİK DURUM: ÇÖZÜMSÜZ ÇATIŞMA

Trajik kavramına dair yapılan tanımlar, başta farklı disiplin alanlarına ait olmaları sebebiyle, çoğu zaman yüzde yüz örtüşmemektedir. Fakat bu tanımlardaki ortak ifadeleri, trajiğin özünü ortaya koymaları açısından, önemli bir dikkat sahası olarak değerlendirmek gerekir. Trajik'in kendisine en geniş alanı bulduğu, özellikle etik ve değerle olan ilişkisinin ön plana çıkarıldığı felsefe disiplininde yer alan tanımı; diğer disiplinlere ait tanımlara zemin oluşturması açısından ayrıca önem taşır. Bu tanım, kavram olarak trajiğin içeriğini belirtirken, durum olarak ortaya çıkış koşullarını belirginleştirir.

Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*'nda, (2010) trajiğin, bir değere ‘evet’ ve ‘hayır’ın aynı zamanda söylenmesinde ortaya çıktığını ifade eder. Bu çatışma hali Dionizik ve Apollonik olanın bir arada bulunması ile mümkündür. Yani aşırılıklardan kaçmaya çalışıp dengede kalmaya çalışırken, dünyanın özünde var olanı görüp kabullenmek, her insanın, ölüm gerçeğini bilirken, yaşama dört elle sarılmasında ortaya çıkan durum, trajik olanı ortaya koyar. “Apollon'un en yüce ilkesi ılımlılık ya da aşırı olmamaktır. Sokratesçi bilgeliğin öncülü sayılan ‘kendini bil’ öğüdü, ‘hiçbir şeyde aşırı olma’ seklindeki telkinle birlikte Apollonculuğun temelinde yer alır” (Dereko:

9). Kuçuradi'nin yorumuyla "(...) apollonik, en üstte bulunandır, görünendir. Onun temelinde, onu tutan onu olanaklı kılan başka bir şey vardır" (Kuçuradi 2013a: 24) ve bu Dionizik olandır. "(...) dionizik durumdaki insan, yaratan kişi değil yaratılmış, 'Ana Bir'den kopmuş ve yeniden 'Ana Bir'e, 'varlığa'a dönmek isteyen, ona yeniden kavuşmak isteyen varlıktır" (Kuçuradi 2013a: 24). Bu kopuş hali insanın var oluşunun özünde yatan kederin kaynağıdır ve Dionizik insan bu gerçeğin farkında oluşu ile bir yandan derin bir kederle kendinden geçerken diğer yandan bu kederi hafifletecek bir dünya, bir yaşam algısı yaratmak peşindedir. İşte bu durum Dionizik olanla Apollonik olanın buluşmasını sağlar.

Scheler, trajik kavramının değerlerle ilişkisini ortaya koyarak, kavramı felsefi boyuta taşır. "Trajik adı verilebilecek olan her şey *değerlerin ve değerler arasındaki ilişkilerin* alanında olup biter. Sadece yüksek ve aşağı, asil ve sıradan gibi değerlerin olduğu bir yerde trajik bir olay olabilir" (Scheler 2008: 240). Diğer taraftan değişmeyen sadece olumlu veya sadece olumsuz değerlerin mevcut olduğu durumda da trajik görüngüsü ortaya çıkamaz. "İşte bu nedenle, bir şeyin olduğu ve meydana geldiği, yok olduğu veya ortadan kaldırıldığı zaman dilimi, trajik olanın tezahürünün koşuludur" (Scheler 2008: 240).

Trajik durumun felsefe alanında tanımlanma koşulu, özellikle değerlerin mevcut olduğu bir dünyanın varlığını işaret eder. Bu var oluşta, iki olumlu değer bir kişide yarattığı çatışmanın sonucunda yapılan tercihle bu değerlerden yalnızca birinin yaşamaya devam edebilmesi; ancak diğer değer yok olmasıyla mümkündür. Yok olan değer olumlu bir değer olması önemlidir. "Bunun muhakkak insanın varlığı veya hayatı olması gerekmez. Ama en azından ona dair bir şey yok edilmelidir- bir planı, arzusu, gücü, sahip olduğu bir şey veya bir inancı. Trajik olan tek başına bu yok ediş değildir; trajik olan daha düşük veya eşit bir değeri - ama asla daha yüksek bir değeri değil- taşıyan bir şeyin bu yok edişe etki etme yönüdür" (Scheler 2008: 240). Etki etme yönü ile anlatılmak istenen, yüksek ve olumlu bir değer, düşük bir değer tarafından ortadan kaldırılması gerektiği, tam tersi olan bir durumda, trajik olanın ortaya çıkmayacağıdır. Çünkü "Burada ahlaki açıdan kabul edilebilirlik, trajik olanı dışarıda bırakır" (Scheler 2008: 240).

Dolayısıyla ahlaki ölçülerde haklı bulduğumuz, doğru bulduğumuz eylemler ve bu eylemi gerçekleştiren kişiler, trajik olandan uzaklaşır. Özellikle iki olumlu değer çatışması ve bu çatışmanın bir kaynakta ortaya çıkması, yapılan tercih neticesinde bir değerlendirmenin gerçekleşmesiyle bir değer yok olurken diğer değer yüceltilmesi şeklinde yapılan tanımla, trajik kavramının sınırları daralır ve trajik, daha görünür bir hal alır.

Bu tanım ve çerçeveden hareketle trajik olanda, iki olumlu yüksek değerden birinin diğerinin yok olması ile varlığını sürdürebileceği koşuluna ek olarak, iki olumlu yüksek değer aynı taşıyıcıda bulunduğu durumlarda, trajik olanın en saf halini görmenin mümkün olduğunu

söylemek doğru olacaktır. Sezar'ı öldüren Brütüs'ün, Sezar'ı 'neden' öldürdüğüne dair yöneltilen soruya verdiği cevapta, ışıltısı ve tüm tezahür koşulları ile trajik durumu görmek mümkündür. Roma'nın demokrasisi için ciddi bir tehdide dönüşen Sezar'ı öldürdükten sonra, Sezar'ın başında oturup ağlayan Brütüs, 'Neden?' sorusuna şu cevabı verir: "Sezar'ı daha az sevdiğim için değil, Roma'yı daha çok sevdiğimden" (Kuçuradi 2013a: 8). Scheler'in trajik görüngüde tanımladığı her şeyi, bu örnekte görmek mümkündür. İki yüksek ve eşit olumlu değer mevcuttur, bu iki yüksek olumlu değer tek bir kaynaktan yer alır. Yüksek olumlu değerlerden biri var olabilmek için diğer değeri yok etmek zorundadır. Bu örnek bize trajik olanın başka bir özelliğini de sunmaktadır: Trajik zorunluluk. Söz konusu durumda çatışmanın kaynağını oluşturan değerlerden hangisi varlığını sürdürürse sürdürsün trajik durum ortaya çıkacaktır. Bu zorunluluk trajik karakterin seçimini bir ölçüde etkisiz kılar.

Trajik durumda bir değer yok edilmesi ile birlikte bir suç ortaya çıkar. Ancak durumun kendine özgü koşulları, suçu ve suçluyu tanımlama noktasında, derin bir belirsizlik yaratır. Çoğu zaman yapılması gereken bir eylem vardır ve bu eylem gerçekleştiğinde olumlu bir değer yaşamaya devam ederken bir başka olumlu değer ortadan kalkacaktır. O eylem gerçekleştirilmelidir evet, fakat gerçekleştiğinde ortaya çıkan yıkım, nihayetinde bir suç doğurur. Diğer taraftan "Trajik suç, onun için kimsenin doğrudan, açık bir biçimde suçlanmadığı ve bir hükmün verilemediği türden bir suçtur; tanımlanabilir doğru ve yanlıştan veya yükümlülüğü yerine getirme-getirememeden farklı bir şeydir" (Arıcı 2009: 65). Bu farklı oluşla suç, herhangi bir suç olmaktan uzaklaşır ve trajik suça dönüşür. "Trajik olaydaki suçun suçlusu yoktur" (Kuçuradi 2013a: 17). Bu noktada trajik olanın bünyesinde olan muğlaklık ortaya çıkar. Bu muğlak hal ise suçun varlığını kabul ederken suçluyu ortadan kaldırır.

Pospelov, *Edebiyat Bilimi* (1984) adlı eserinde, edebiyat eserinde trajik olanın, dolaylı olarak, tanımını yapar. Bu tanımlı yaparken dramatik ve trajik olanın ayrımını da ortaya koyar. Dramatik olanın toplumsal ve kişisel yaşamın çelişkilerinden doğduğunu belirtirken, "İnsanların özellikle önemli olan kişisel veya toplumsal çabalarının ve gereksinmelerinin, hatta kimi zaman düpedüz 'Yaşam'larının da kendi bilinçlerinin dışında ve kendi istemlerinden bağımsız olarak etkileyen dış güçlerin tehdidi altında bulunduğu durumlar dramatiktir" (Pospelov 1984: 157) der. Burada dramatik olanın tanımlayıcı anahtar kelimesi, dış tehditle ortaya çıkan gerilimdir. Dramatik ile trajik olanı karşılaştırdığında ise dış etkenlerin baskısı altında oluşan dramatik durumun dış etkenlerin insanın bilincindeki etkisiyle trajiğe dönüşmesini şu cümleyle ifade eder: "(...) yaşantıların dramatik boyutu, yaşamda da, edebiyatta da, kişilerin çabalarına engel olan, hatta o kişilerin yaşamsal varlığını bile tehlikeye sokan dış etkenlerin baskısı altında oluşur. Dış olguların insan bilincindeki etkisiyse, çoğu kez insanı iç çelişkilere, kendi kendisiyle mücadeleye zorlar. İşte o zaman "dramatik", derinleşerek "trajik"e varır" (Pospelov 1984: 161-

162). Bu dramatik olandan trajik olana geçişin koşulu, iç çelişki ve kişinin kendisi ile mücadelesidir ve bu iç çelişkinin zeminini hazırlayan, kişinin bilinç düzeyinde benimsediği dış etkenlerin dışardan gelen bir tehdit olmaktan çıkarak içselleşen bir değere dönüşmüş olmasıdır. Değerlerle ve dolayısıyla etikle varoluşu temellenen trajik durumun trajik kahramanı, içindeki çatışmanın sancısını çekmekle çoğu zaman kaderine -sonundaki yıkımı bilerek- karşı gelmekle, trajik kahraman olma yolunda ilerler.

Kişiyi içsel çatışmaya sürükleyecek her durum trajik olmayacağı gibi her seçim de kahramanı trajik yapmayacaktır. “Trajik olanın değerle olan ilişkisi, trajik kahramanın eylem ile ortaya çıkan ahlaki yönü; trajik kavramını felsefe alanına taşıırken bu kavrama farklı ve zengin bir boyut kazandırır. Trajik durumda ahlakiliği ve değerleri tartışırken trajik kahramanın karakter özelliği trajik durumun ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynar”(Çıgri Yıldırım, 2018: 37). Kişi, ancak yaradılışı gereği trajik bir karaktere sahipse içinde bulunduğu durumun trajedisini fark edebilecektir. Bu nedenle “Bu çatışmaların kişilerde ortaya çıkması, o kişilerin ön plana koydukları değerlere sıkı sıkıya bağlıdır” (Kuçuradi, 2013a: 35). Sıradan biri ise değerlerin farkında olmayışı yahut da farkında olmasına rağmen, başka gerekçelerle, bu değerlerin çiğnenmesini görmezden gelişiyle sıradan olmaya devam eder. “Trajik kişiye ortalama bir insandan daha soyludur ve yaşamın karanlık kökenlerine daha yakındır” (Steiner, 2011: 10). Sıradan insanın üstünde bir yerde bulunan trajik kahraman, yüksek değerlerin farkındadır ve bu değerleri görmezden gelemez. Dolayısıyla trajik, olumlu değerlerin varlığı ve elbette bu olumlu değerlerin farkında ve bu değerlerle karakterini biçimlendirmiş kişilerle var oluşunun imkânlarına ulaşır.

Bir diğer nokta ise söz konusu değerlerin çatışmasında bir uzlaşmanın mümkün olmamasıdır. Öyle ki bir değerın yaşayabilmesi ancak diğer değerın yok olması ile mümkün olacaktır. Bu ise trajik olanın en genel koşulunu ortaya koyan durumu ifade ederken trajik olana özgü zorunluluğu ve aslında bu zorunlulukla insanın hayat karşısında acziyetini görünür kılar. Trajik olanın zorunluluğu yani önlenemez oluşu da trajik olana ilişkin tanıma ikinci bir çizgi ile sınır çizmimizi sağlar. Söz konusu zorunluluk, trajik olanda insanın özgürlüğünü aşan bir zorunluluktur. Bu zorunluluk, trajik durumdaki trajik kahramanın seçimini bir ölçüde geçersiz kılar. Şöyle ki kişi, iki değerden hangisini tercih ederse etsin yok olacak bir başka değer vardır ve bu yok olan değer de yaşamaya devam eden değer gibi önemlidir.

2.BİR EVLİLİĞİN TRAJİK HİKÂYESİ : *KIRIK HAYATLAR*

Türk edebiyatında ilk kez Tanzimat döneminde karşılaştığımız roman türü, ancak Servet-i Fünûn döneminde “(...) yirmi yedi yıllık bir denemeden sonra, batıda modern romanın gelişmesinde ilk safha olan dramatik romanın klasik biçim ve gerçekçi özüne sahip olmuştur” (Kantarcioglu, 2004:34). Geleneksel romanın teknik kusurlarından kurtulan Servet-i Fünûn

romanında yazar, gerçekçi bir tutumla, romandaki kurgusal bütünlüğü muhafaza edecek şekilde özetleme biçiminde yer alan tahlil tasvirlerle yer verip sonrasında roman kişilerinin kendi söz ve davranışları ile kendisini anlatmasını sağlar. “Türk romanında bireyleşme deneyimleri ve kişinin kendini, toplumsal rol ve kimlik giydirmeleri ötesinde, bütün çıplaklığı ile tanıma çabaları, yine Servet-i Fünûn romanı ile başlar” (Korkmaz; Argunşah vd, 2013:163). Bu çabanın bir gereği olarak, kişinin değişim ve gelişim sürecinde sosyolojik ve psikolojik art alan, romanda mühim bir alan işgal eder. Bilhassa ruhsal çözümlenmelerdeki objektif tutumla sağlanan başarının sonucu olarak bireyin iç dünyasını, çelişki ve çatışmalarını bu dönem romanında görmek mümkündür. Buna bağlı olarak da romanda trajik olgunun varlığından söz edilebilecek ilk dönem Servet-i Fünûn dönemidir.

Bu çalışmaya konu olan trajik olgunun incelenmek üzere seçildiği tür olan roman, Halit Ziya Uşaklıgil'in eserleri ile birlikte Tanzimat döneminin kusurlarından sıyrılıp teknik açıdan mühim bir olgunluğa erişir. Bu olgunlukta bireyin dünyasına ayrılan alan önemlidir. “Halit Ziya'dan önce, Türk romanında Ahmet Mithat'ın ve onun izinden gidenlerin olaya ve maceraya dayanan ve faydacılık amacı güden, özentisiz bir üslupla yazılmış, sağlam bir teknikten yoksun eserleri vardı[r]” (Huyugüzel, 2010: 82), ancak Servet-i Fünûn Döneminde, roman kahramanını çok boyutlu olarak tanıma imkânı doğar. Kavcar; Servet-i Fünûn romanlarında yaratılan tipleri değerlendirirken “Doğu medeniyetinin kadenci insan görüşünden batı medeniyetinin gerçekçi ve akılcı insanına doğru bir hayli yol alındığı görülmektedir” (Kavcar, 1995: 285) der. Realist bir tutumla kişilerin çok boyutlu inşası, bireyin kadencilikten uzaklaşıp verdiği kararların sorumluluğunu taşıması, insana özgü çelişki ve çatışmaların gün yüzüne çıkmasına imkân tanırken trajik olanı da görünür kılar.

Servet-i Fünûn dönemi, modern bir teknikle roman türünde başarılı metinlerin kaleme alındığı bir dönemdir ve bu dönemin roman türünde en güçlü temsilcisi Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Yazarın yedinci romanı olan *Kırık Hayatlar*, ilk olarak Servet-i Fünun'da (1902-1902) tefrika edilmeye başlanır, ancak tamamı Servet-i Fünûn'da yayımlanamayan roman, aralıklarla, İrtika ve Vakit'te (1922) tefrikalarla tamamlanır. Kitap olarak ilk defa 1924'te Orhaniye matbaasında basılır. “*Kırık Hayatlar*, bazı bakımlardan diğer romanlardan farklıdır. Yazar burada *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu*'nun bazan gereğinden fazla süslemeye boğulmuş üslubundan, şiir ve hayal içinde yaşayan kişilerinden vazgeçerek sade bir anlatım ve toplum hayatının gerçek sahnelerine dönmek ister” (Huyugüzel, 2010: 72). Bu gerçekçi tutum ise romanda trajik olguyu belirgin kılan önemli hususların başında gelir.

2.1. Aşk ve Ahlaki Değerler Arasında Ömer Behiç

Sadece romanda değil bütün edebi türlerde ve sanatın diğer dallarında en çok işlenen tema kuşkusuz aşktır. Aşkın insanlık tarihinde ve insan hayatında yapıcı ve yıkıcı gücü, dâhil

olduğu her konuyu ve ürünü daha cazip hale getirirken, insanın en gizemli tarafını oluşturması da bu ilgede pay sahibidir. “Çünkü hiçbir tema aşk ve sevgi kadar ilginç ve çekici değildir. Bu konu insanlığın ve bireyin ekonomik durumlarıyla da karşılaştırılsa bile onu kat be kat geride bırakır. Bu konu bütün başına gelebilecek iyiliği de kötülüğü de içinde barındırır.” (Schopenhaur, 2013: 50) Hele de söz konusu aşk toplumsal ve ahlaki bir engelle karşılaşmışsa metnin odak noktalarından biri haline gelir.

Kırık Hayatlar'ın merkezi kişisi Ömer Behiç'tir. Bu romanda Ömer Behiç'in trajik çatışması, aynı zamanda metnin temel çatışmasını oluşturur. Ömer Behiç'in idealist bir tutumla kurduğu hayatının, evlilik yaşantısının ve içselleştirdiği ahlaki değer yargılarının, içine düştüğü trajik durumla birlikte çöküşüne tanık oluruz. İdealist bir karakter olan Ömer Behiç, hem toplum için değerli bir insan hem de ahlaki değerleri içselleştirmiş olması ile ahlaki bir özne olarak karşımıza çıkar. Saadet dolu bir hayat inşa edebilmek, topluma faydalı bir insan olabilmek adına eğitimini ve mesleğini önemser. Toplumsal değer yargıları içinde makul olan, saygı duyulan bir hayat planlar ve bu planını gerçekleştirir. Bu planın en değerli parçası elbette aile yaşantısıdır.

Ömer Behiç için aile, dışardan gelecek her türlü kötülüğe karşı bir sığınak; yorgunluğunu ve kederini, hayatın her türlü ıstırabını silebileceği, unutabileceği bir mabet demektir. “Onun için en büyük bir saadet, insanın kendi evinin kapısını kapayıp sürmeledikten sonra, hayatın bütün haricinde, cihanın bütün dağdağasından çelikten bir set ile ayrılmış görebilmektir. Ve bu ancak insanın kendi evinde (...) kabil olabilirdi.” (Uşaklıgil 2014: 37) Bu düşüncelerle en ideal eşi seçer ve saadet yuvasını kurar. Dışardan bakanlar için ideal bir aile tablosu olan bu evlilik, evlilik ve aşkın bir arada yaşayabileceği inancını tamamen kaybetmiş insanlar (Bekir Servet) için bile bir umut ışığı olarak parlamaktadır.

Ömer Behiç hayal ettiği aile mabedini kurmuştur. Fakat zaman zaman yaşadığı hayatı gözlemekten ve duygularına kulak vermekten geri durmaz. Tutku ve aşk isteklerini, evlilikte, kısmen uyutmayı başarabilmiştir. Fakat yine de zaman zaman içinden yükselen çok güçlü bir ses ve güçlü bir arzu, bastırıldığı duyguların varlığını hatırlatır.

Metnin merkezi kişisi olan trajik kahraman Ömer Behiç'in içsel çatışması, zaman zaman, bastırmaya çalıştığı bu duygular ile içselleştirmiş olduğu toplumsal ahlaki değer arasında yaşanır. Bedenin arzu ettiği aşk ve ihtiras nihayetinde insana ait olan duygulardır. Fakat diğer tarafta yıllarca deneyimlenerek biriken evlilik, sadakat, aile, dürüstlük gibi değerler de insan olabilmenin insanca yaşayabilmenin ilkeleridir. Ömer Behiç'in bu içsel çatışmada aklının, iradesinin dışına çıktığı zamanları da olur:

“Bu uslu koca sıfatının asıl hüviyetinin cibilliyetiyle telif kabul etmediğine bu unsurlardan birincisinin ikincisini, o hiçbir zaman kapanmaz yarayı yalnızca örtmekten başka bir şeye yaramayan tesiri nâkıs bir yakıdan, onu her vakit az çok sızlamaktan, az çok

kanamaktan men edemeyen en küçük bir arıza ile deşmeye, nihayet malul noktayı olanca çirkinliği ile açık bırakmaya müheyya aciz ve miskin bir devadan ibaret kaldığına hüküm verdirecek zayıf dakikaları olurdu.” (Uşaklıgil 2014: 100)

Ömer Behiç bu içsel çatışmada hem galip olan hem de mağlup olanın duygusunu yaşamak mecburiyetinde kalır, bu duygulardan kaçıp kurtulmak için evine sığınır. “İşte beşer fazileti! derdi. Tehlikeyi gördüğümüzde kaçmak, karınıza, çocuklarınıza, evinize iltica etmek ve orada bu mültecanın pak ve nezih aguşunda uyuyarak şifa bulmak” (Uşaklıgil 2014: 103). Bu noktada Ömer Behiç, duygularına ve dürtülerine karşı kendi savunma alanını oluşturmanın bir yolunu arar ve bulur. Ama bu kalkanı kendini savunmak için kimi zaman yeterli olmaz. Kaçmaya çalıştığı arzularının ve evliliğinde eksik olanın ne olduğunun farkında olması sebebi ile Ömer Behiç’in saadetinde bir şeyler eksilir.

Görünen tabloda ilk etapta saadet dolu bir evlilikle karşılaşırız. Bilhassa bu ailedeki her güzel şeyin çok değerli ve nadide olduğu; her türlü ahlaki ve insani değerlerin çöküntü içinde olduğu bir sosyal çevreye oluşturduğu tezatla belirginleşir. Fakat karı kocanın iç dünyasına girdiğimizde, taşıdıkları korku ve kaygıların varlığını görürüz.

Ömer Behiç çevresinde gördüğü, arkadaşı Bekir Servet’in hayatında yakinen tanık olduğu gayriahlaki ilişkilere sürüklenmekten endişe duyar. “İzdivacın sakın merbutiyetiyle bütün ihtiras ve garam emellerini uyutabilmiş uslu bir zevce sıfatının arasından, arada bir isyan anları olurdu ki, bir başka Ömer Behiç, birden esen bir ateşli rüzgâr ile kanı tutuşmuş, bütün asabı alevler içinde haris, mest, sarhoş bir cinnetin hummalarıyla iradesi meslup bir Ömer Behiç çıkardı” (Uşaklıgil 2014: 100). Ömer Behiç; bu farklı iki Ömer Behiç’in karşı karşıya kaldığı anlarda galip gelen tarafın hangisi olacağından tam manası ile emin olamaz. Bu belirsizlik, içindeki korkuyu büyütürken sonra birden bu halin insana ait bir durum olduğuna dair kanaatle “Lakin mademki ben bu zaaf safhalarına mağlup olmuyorum, mağlup olanlarla aramızda büyük bir fark var, işte bütün ehemmiyet bu farktır” (Uşaklıgil 2014:102) der. Ömer Behiç bu tavrıyla aklın yarattığı ahlak alanına yakın duruşunu ortaya koyar.

Ömer Behiç’in iç çatışmasında, insana özgü durumu, insanın akıl yasaları ile doğa yasaları arasında ahlaki bir özne olma savaşımını görürüz. Aklın yasaları ile inşa edilmiş ahlaki alanla, doğa yasalarının buyurganlığı arasında kalan insanın fiziksel olandan uzaklaştıkça ahlaki olana yaklaşabileceği bir mücadeledir söz konusu olan. İnsan, ikicil yapıya sahip bir varlık olduğu için, bir yanıyla nedensel bağlara, doğal koşullara dayanan duyular dünyasına; diğer yanıyla ‘duyular üstü’ adını verebileceğimiz bir başka dünyaya aittir. Önemli olan, kişinin ahlaki bir özne olarak değerlerin farkında olması ve bu değerler üzerine bir hayat kurma gayreti göstermesidir. Bu anlamda değerlerle kurduğu ilişki açısından Ömer Behiç, değer çatışmasına düşebilecek, trajik bir özne olabilecek karakter özelliği taşır.

Ömer Behiç'in içsel çatışmasının aktarıldığı bölümlerde, trajik olan, bütün unsurları ile ortaya çıkar. Kendisi ile girdiği savaşta geldiği noktada, kimi zaman, "Mademki hayat böyleydi ve böyle olmasına hiçbir şey, hiçbir kuvvet mani olamıyor, bunu böyle görmeye tahammül etmeli derdi" (Uşaklıgil 2014: 102). İnsanın akıl ve duygudan oluşan ikili yapısı Ömer Behiç'in trajedisinin temelini oluşturur. Burada ise özellikle trajik olanın etik ve değerle ilişkisi söz konusu edilmelidir. Çünkü trajik olan her durumda değerler dünyası ile ilgilidir ve trajiğin öznesi insandır. Fakat bu insanın, değer bilincine sahip ve hayatın içindeki, insanın özündeki trajediyi anlayabilecek ölçüde değerlerle inşa edilmiş bir karakter yapısına sahip olması gerekir.

Bekir Servet ile evlilik ve ilişkiler üzerine sohbetlerinde her zaman ideal ve ahlaki olanı temsil eden Ömer Behiç'tir. Ömer Behiç'in tam zıttı bir karakter olan Bekir Servet'in, evliliğe, aşka ve ilişkilerdeki ahlaki değer yargılarının neredeyse hiçbirine inanmayan bir karakter oluşu; onu, hiçbir koşulda trajik bir duruma düşme ihtimali olmayan bir karaktere dönüştürür. Çünkü onun seçimlerini, yaşantısını, değer yargıları biçimlendirmez. Bedensel arzuları, o anki isteği, seçimlerinin yönlendiricisidir. Dolayısıyla böyle bir karakterin herhangi bir değer çatışması yaşaması söz konusu olamaz.

Ömer Behiç için kırılma anı, Veli Bey'in ailesinin bir hekim olarak kendisini çağırdıkları zamandır. Veli Bey'in kızları Nebile ve Neyyir güzellikleri kadar aşkları ile de meşhur, sosyete hayatı içinde yer alan simalardır. Ömer Behiç, muayene için gittiği evde Neyyir'in zarafetinden ve güzelliğinden etkilenir, ikinci kez Neyyir'in rahatsızlığı için çağrılır. Muayene esnasındaki temas, Ömer Behiç'in Neyyir'e karşı güçlü bir arzu duymasına sebep olur ve Ömer Behiç, bu isteğin karşılıklı olduğunu hisseder. Bu anda Ömer Behiç, ya bugüne kadar hayatını üzerine inşa ettiği değer yargılarını, ahlaki kurallarını alaşağı edecektir ya da bütün arzularına, hayalini kurmaya dahi korktuğu heyecana sırtını dönüp gidecektir. Bu noktada Ömer Behiç, "Ah! İnsan! Ne dolaşık bir muamma!.." derken insanın var oluşundaki çelişkiyi hatırlatır. Birbirlerini içsel güdülerle arzulayan bu iki insan Ömer Behiç için " (...) galebe çalınamayan bir kuvvetin âciz mağlupları"dır (Uşaklıgil 2014: 183). Bu çatışmada tercihini, dalgalara kapılıp sürüklenen bir teknenin acizliği içinde yönünü tayin eden bir mağlup olarak yapar. "(...) dışının ağrısını duymamak için kendisine meşguliyet icat ederek avunmak isteyen bir adam (...)" (Uşaklıgil 2014:176) iken o, ağrının dayanılmaz olduğu noktada mağlubiyetini ilan ederek evliliğine, eşine, kendi yarattığı kutsal mabedine, en önemlisi de kendisine ihanet eder ve cinsel arzularına teslim olmayı seçer. Bu anda Ömer Behiç; baştan bu yana bastırıldığı, görmezden geldiği doğal eğilimlerine, bir aşk yaşama isteğine ve bedensel arzularına yenilmiştir. Evliliğinden önce aşka hep yabancı kalmış olan Ömer Behiç, evliliğini, hayatının asıl aşkı olması gerektiğine inanan bir adam olarak "Bütün ömründe namusa sadakat gösteren bir aile babası kalmak, etrafını dolduran o nihayetsiz *Kırık Hayatlar* arasında kendi evini (...) bir mabet masuniyetiyle yükseltmek

isterken (...) ” (Uşaklıgil 2014: 187) bir anda korktuğu duyguları ile karşılaşmış ve hayatında değerli bulduğu her şeyi tehlikeye atmıştır.

Ömer Behiç, bundan sonra yaptıklarından ötürü zaman zaman derin bir pişmanlık ve utanç duyan, zaman zaman yaptıklarını kendine makul göstermek için var gücüyle uğraşan bir adama dönüşür. Kimi zaman duyduğu vicdan azabı ve pişmanlık için kendi kendisine “Sana ahmak derim de inanmak için naz edersin. İşte bundan iyi ne olabilir; sen yine evinde afif ve sadık koca rolü oyna, o başka bu başka (...)” (Uşaklıgil 2014: 188) derken bir başka zaman erdem olarak kabul ettiği her şeyden vazgeçtiğini düşündüğü anda, ruhsal bir yıkımı başlar. “Ömer Behiç kötü bir adam olmaktan korkuyordu” (Uşaklıgil 2014: 196). Kendi içinde kavgası devam ederken Neyyir ile görüşmekten vazgeçemez. Bu esnada kızının her geçen gün hastalığı artmaktadır. Kızı Leyla'nın hastalığına beyin zarı iltihabı tanısı konur. Tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olması bütün aileyi perişan eder. Bu durum, Ömer Behiç'in, ailesine karşı suçluluk duygusunun ve vicdan azabının şiddetini artırır.

Neyyir ile yaşadığı ilişkinin biçimi, onun faturalarını ödemekle yükümlü biri haline dönüşmesi ve Neyyir'in aynı şekilde başka erkeklerle birlikte olduğu düşüncesine kapılması, Ömer Behiç'i uçuruma doğru sürükler. Bir başkası ile evlenecek olan Neyyir'in evlendikten sonra da bu ilişkiye yine aynı şekilde devam edebileceklerini söylemesi, Ömer Behiç'i, kıskançlık, öfke, intikam ve cinsel arzunun iç içe geçtiği duygu seline, bir nevi hastalıklı hale sürükler. Kendisi ile girdiği hesaplaşmada yaşadığının ne olduğunu sorduğu vakit “Bu bir aşk mıydı? Neyyir'e iptilasının bu ismi taşımasına zihninde müsaade etmiyordu. Onun aşkı karısındaydı ve yalnız ona münhasır olacaktı. Bu daha başka bir şeydi ki bir marazi halete, bir gün kendiliğinden humma nöbetleri duruveren cismani bir afete daha müşabihti.” (Uşaklıgil 2014: 255) derken hâlâ eşini ve ailesini, kirli bulduğu bu hayattan uzak tutmaya çalışır.

Ömer Behiç için Neyyir'le yapılan her görüşme, Neyyir'e her temas, bu hastalıklı hali ve içsel çatışmayı şiddetlendirir. Diğer tarafta, ideal bir eş, fedakâr bir anne ve iyi bir insan olarak gördüğü, sevgisinden ve sadakatinden asla şüpheye düşmediği Vedide; Ömer Behiç'in vicdan azabını, suçluluk duygusunu, tahammülü güç bir noktaya çıkarır. Ayrıca Ömer Behiç Neyyir'le her buluşmasında, Neyyir'i bedenen daha fazla arzularken ahlâken daha düşkün bulur. İlk başta terzi faturalarını ödediği Neyyir'in ödenmesi gereken faturaları giderek kabarır. Bu durum ise Ömer Behiç'in nazarında yaşadığı ilişkiyi her geçen gün değersizleştirir. Oysa Ömer Behiç; Neyyir'in evlilik bahsinde beklentilerini dinlerken bir yanıla bu beklentileri karşılamak ister, fakat sonra konumunu düşünüp sessiz kalır. Neyyir'e karşı kıskançlık ve öfke nöbetlerine kapıldığında ise yaşadığı ilişki ve Neyyir, gözünde bambaşka bir hal alır: “Neyyir kendisini para mukabilinde veren bir meta zilletine indirmiş” (Uşaklıgil 2014: 286). Bu nedenle Ömer Behiç, Neyyir'i bedeninin ihtiyacı hükmünde telakki eder.

Bütün bunları yaşarken Ömer Behiç, kendini en ağır şekilde yargılamaktan geri durmaz. Teslim olduğu bu arzuya nasıl yok olduğunun farkındadır. Fakat bir çeşit müptelaya dönüşmüştür. Bu noktada Ömer Behiç'in trajedisini anlamak mümkün hale gelir. Bütün direncine karşılık beşeri bir duyguya yenik düşmüştür. Bu tabloda seven bir kadına ihanet, ihmal edilen çocuklar ve yok olan bir aile saadeti vardır. Ancak aynı zamanda bütün bunlara neden olan Ömer Behiç'i de anlamak mümkündür. Bekir Servet'le bir konuşmasında Ömer Behiç'in iç sesi "(...) işte bir aydan beri yalan içinde yaşıyorum, yarın yine oraya koşacağım, hayatımın yalanına gideceğim, yine onun sinesinde murdar bir sarhoş gibi uyuyacağım, hatta şu dakikada, yukarıda aldatılan bir kadın, bir ana, hasta çocuğunun yanında kıvranırken (...)" (Uşaklıgil 2014: 272) derken kendi ıstırabının ağırlığını anlatır.

Tercihi neticesinde en büyük yıkımın öznesine dönüşen Ömer Behiç'in trajik bir karakter yani ahlaki bir özne olduğunu söylemek mümkün müdür? Nihayetinde bedensel arzularına yenik düşmüş ve hem toplumsal hem de kişisel değerlerini zedelemiştir. Bir kişinin etik bir özne olabilme koşulu felsefenin tartıştığı ana hususlardan biridir. Örneğin "Schopenhauer'da etik bakımdan iki tip insan vardır: kausal bağları dışına çıkamayan ve ancak kausal bağları ile görebilen insanlar, yani şu veya bu şekilde hep çıkarlarının peşinde olan, eğilimleri ve kompleksleri ile didişen insanlar; ve kendi kişiliklerini (...) silmiş insanlar yani kendi kausal bağlarını koparabilen ve şeyler ile insanları kausal bağları dışında görebilen insanlar (...)" (Kuçuradi 2013b: 5) Kausal bağlar içinde hareket eden kişi için yöneltici güç sadece istemleridir. Bu istemlerin gerçekleşmesinde hiçbir 'değer', belirleyici yahut sınırlayıcı değildir.

"Schopenhauer özgür insanı tanımlarken insanın, istencinin esaretinden kurtulabildiği takdirde özgür olabileceğini ifade eder; hatta çoğu zaman, insanın bilgisi, istencine hizmet etmektedir" (Kuçuradi 2013b: 5). İstenç ise insanı, kausal bağların içine hapseder ve insana özgürlük alanı bırakmaz. Bu bakış açısıyla yine bir eylemin ahlaki değerinden bahsedebilmek için eylemi gerçekleştiren kişinin özgürlüğü, ahlaki bir değerlendirme için ilk kriter olarak sunulur. Öyle ki sadece zorunlulukların dayatması ile gerçekleştirilen her türlü iyi yahut kötü; doğru veya yanlış kabul edilecek eylem, eylemi gerçekleştiren kişinin ve gerçekleşen eylemin etik açıdan değerlendirilmesini anlamsız kılar. Hatta çoğu zaman geleneği güçlü bir toplum içinde olan birey, düşünmeye dolayısıyla gerçekleştirdiği eylemi içselleştirmeye gerek duymadan gerçekleştirir. Burada ortaya konan bir ezberden ibaret olacağı için söz konusu eylem ve eyleme kaynaklık eden motivasyon, kişiye ve aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerine bir katkı sağlamayacaktır.

Schopenhauer, insanı sadece isteyen değil aynı zamanda bilen bir varlık olarak tanımladığını belirtir ve bu bilgi basamakları ile *kişiden*,¹ insan olmaya doğru giden yolu tarif eder. Bu bilgi basamakları şu şekilde tasnif edilmiştir: (Kuçuradi 2013b: 9-25) *Görmenin sağladığı bilgi*: Bu bilgi türü her türlü bilginin kökeni olmakla birlikte doğrudan doğruya elde edilen ilk bilgidir ve durumlara özgüdür. *Kavramlaşmış bilgi*: Görsel bilginin kalıcı hale gelmesi için dönüştürülmesi gereken bilgi türüdür. Bu bilgi türü ile insanlık bilgi ve tecrübelerini geleceğe devredebilir. Bu bilgi türü ile durum ve olaylara ait bilgiler, somut bilgiden hareketle olgular bilgisine dönüşecek özel olanı ifade etmekten uzaklaşıp genellemelere götürecektir. Bu bilgi basamağına geçişte akıl, önemli bir ayrıcalık sağlar. “İnsanın kendi kendisine sınır koymasını sağlayan akıldır (...)” (Kuçuradi 2013b: 13) Fakat yine de insanın etik yapısı sadece aklının sınırları ile belirlenmez. Çünkü Schopenhauer’a göre ahlakın, erdemli davranışların kaynağı sadece akıl değildir. “Bir insanda kavramlaşmış bilgi ağır basarsa o, hep bir öğrenci, bir okuyucu, bir amatör, bir eleştirici olmak zorundadır. Günlük dilde ona ‘mantıki insan’ denir. Kavramlaşmış bilgi ağır basarsa günlük hayatta o, bir ahlak budalası kesilir (...)” (Kuçuradi 2013b: 14). Dolayısıyla aynı durum, aynı koşul ve aynı eylem için aynı sözleri sarf eden ‘mantıki insan’, söz konusu kendi çıkarları olduğunda kausal bağlar içinde hareket edecek ve kendi çıkarlarını gözetecektir. Çünkü akılla elde edilen kavramsal bilgiye dayalı bir etik anlayış, bu sonuca götürecektir. *İnsanın kendisi hakkında bilgi*: Bu bilgi türünde önemli olan, insanın kendisi hakkında bir aracıya ihtiyaç duymadan bilgiye ulaşma gayreti sonucunda elde ettiği ve insanlık için önemli soruları sorduran bir bilgi olmasıdır. Çünkü bu bilgi sayesinde “(...) isteyen ile bilen aynı kişidir” (Kuçuradi 2013b: 15). Bu bilgi; insana, kendi kendisine sorular sorma imkânını sağlamakla kalmaz, Schopenhauer için “(...) aynı zamanda insanın kendi kendisi hakkındaki bilgisi tam bir açıklık kazandığında -yani insanın, hayatın ve dünyanın yapısı görüldüğünde- kişiye insan olarak yapısını değiştirebilmesini, başka bir insan olabilmesini; bu dünyayı ayakta tutan insanlardan biri olmasını da sağlar.” (Kuçuradi 2013b: 15) İnsanın trajik duruma düşmesinin ve trajik bir kahraman olabilmesinin yolunu açan bu bilgi türüdür. Çünkü kavramsal bilginin sınırları dışına çıkarak kausal bağlardan kurtulan ve kendi bünyesinde hem isteyen hem de bilen kişi, isteklerine karşı çıkacak güce ve bilgiye sahip olacaktır. Bu niteliği nedeniyle içsel bir çatışmaya düşecek ve bu çatışmanın şiddetine bağlı olarak trajik kahramana dönüşecektir. Ömer Behiç, istencin emrinde hareket etmesine rağmen isteyen ve bilen insan olarak ahlaki bir öznedir. İster, fakat bilgisi, isteğinin ahlaki olmadığını kendisine tekrarlar. Bekir Servet’in aksine yaşadığı hayatı ve tercihlerini, bilgisiyle, değer yargıları ile sorgular. Bu nedenle değer çatışması içine düşen trajik bir karakter olmaktan uzaklaşamaz.

¹ Schopenhauer’da kişi kavramı, henüz isteklerinin buyruğundan sıyrılmamış, isteklerinin doğrultusunda dünyayı algılayan dolayısıyla insan olma yolunda, alt basamakta bulunan varlık olarak anlaşılabilir.

Kızı Leyla'nın ölümünde, bütün bu yaptıklarından ötürü, kendisini suçlu görür. Çünkü böyle bir cezayı hak edecek denli büyük bir suç işlediği inancındadır ve böylece aslında en ağır şekilde kendini cezalandırmış olur. Bir ömür boyu devam edecek vicdan azabı, telafisi mümkün olmayan bir durum söz konusudur.

Her trajik durumda yaşanan değer çatışmasıdır ve bu çatışmada trajik kahramanın seçimi ile karşı karşıya gelen değerlerin yeniden değerlendirilmesi söz konusudur. Ömer Behiç trajik bir kahraman olarak, bedensel arzuları, ihtirası ile içselleştirmiş olduğu toplumsal ahlaki değerler arasında bir seçim yapar. Bu trajik durumda evlilik ve sadakat, tercih edilen değer olmamakla birlikte nihai noktada çekilen vicdan azabı ve akılcı yargılamalar neticesinde Ömer Behiç, Neyyir ile buluşmak için çıktığı yoldan döner ve tercihini ailesinden yana kullanır. Çok geç olmakla birlikte bu tercihi, metinde söz konusu trajik durumda yüceltilen değerlerin toplumsal ahlaki değerleri, aile ve sadakat olduğunu ortaya koyar.

Ömer Behiç cinsel arzular ve ahlaki değerleri arasında bir trajik durum yaşar. Burada ahlaki değerlerin sadece toplumun ahlaki değerleri olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Zira Vedide dışında hiçbir karakter ve söz konusu hiçbir birliktelik/evlilik ahlaki nitelik taşımaz. Her evlilik ilişkisi içinde bir yalanı barındırmaktadır. Bekir Servet-Nebile, Talat-Müzzam, Refet-Ferruh-Şekûre, Sûzidil-Ali, Neyyir... Hatta Ömer Behiç'in kayınpederi bile kendinden küçük kızlara karşı aşırı zaaf gösterir ve kayıinvalidesi durumu çoğu zaman geçiştirir. Dolayısıyla Ömer Behiç'in ait olduğu sosyal çevrede, yaşadıklarının gayriahlaki hiçbir yönü yoktur. Fakat Ömer Behiç'in ahlaki değerlerle inşa ettiği karakteri, kendisini ahlaki bir özneye ve de trajik bir karaktere dönüştürür.

Ömer Behiç bir hata yapar. İdeal eş tanımına uygun gördüğü Vedide ile evlendiğinde her şeyin çok güzel olacağını, evlilikte ideal bir birliktelik yaşayacağını zanneder. Aklın iradesi ile verdiği bu kararda, insanın, aklın hükümlerine aldırış etmeyen yanını göz ardı eder. Aklın dayattığı ahlaki doğrular ile bedensel ve ruhsal arzular arasındaki çatışmada, düştüğü trajik durumu telafi edebilecek bir tercih söz konusu değildir. Tercihi ne olursa olsun trajik karakter için bir değer yok olacaktır. Ömer Behiç, Neyyir'le olan ilişkisini aşktan ziyade muhtaçlık olarak tanımlar. Sevgi ve aşk kelimelerini Neyyir'le olan ilişkisi için kullanmaktan özellikle sakınır. Bu sözcükleri eşine ve evliliğine mahsus sözcüklere dönüştürerek ahlaki olanı muhafaza etme gayretindedir. Oysa Neyyir'le ilişkisini nasıl adlandırır adlandırır, ortada bir gerçek durur: "Neyyir'e muhtaç"tır (Uşaklıgil 2014: 317). En başından beri ondan uzak kalmak için mücadele eder, fakat başaramaz. İnsani bir zaafa yenik düşer. Bu noktada Ömer Behiç'e, hak etmediği bir felakete sürüklenmiş olduğu için, acırız. Hele de kızının ölümünü, kendisine verilmiş bir ceza olarak telakki ettiğinde Ömer Behiç'e verilecek daha büyük bir ceza kalmamış olur. Bu noktada trajik durum karşısında hissedilen acıma duygusunu hissederiz. "Acıma, felaketin bizim değil de

onun başına gelmiş olduğunu ve onun bu felaketi kabullenişini duyumsamamızla ilintilidir.” (Mordeniz 2008: 220) Ömer Behiç için hissettiğimiz acıma duygusu, onu tam manası ile bir suçlu olmaktan uzaklaştırır. Bir değer yok oluşuna bağlı olarak ortaya bir suç çıkar. Fakat suçluyu bulma noktasında içine düştüğümüz muğlaklık trajik duruma özgüdür.

Ömer Behiç, içine düştüğü trajik süreçte kızı Leyla'yı şayet kaybetmemiş olsa Neyyir'le olan ilişkisinden vazgeçer miydi bilinmez, ama ani bir kararla Neyyir'le görüşmekten vazgeçip kızının mezarına gitmesi yeniden ahlaki olandan yana bir tercih yaptığını gösterir. Fakat bu tercihin yönü başka bir belirsizlik yaratır. Ömer Behiç'in tercihinde etkili olan, eşine duyduğu aşk ya da sevgi değil vicdanın sesidir. Bu nedenle karısına değil kızının mezarına gitmeyi tercih eder. Bu tercih de Ömer Behiç'in trajik durumdan kurtaracak bir tercih değildir.

2.2. Kadınlık Gururu ve Fedakârlık Arasında Vedide

Söz konusu romanda bir diğer trajik çatışma, Vedide karakterinin içinde düştüğü durumda karşımıza çıkar. Vedide, aldatılan ve aldatıldığının farkında olan bir kadın ve aynı zamanda, incinen gururu, annelik içgüdü ve toplumsal normların sevkiyle ailesini bir arada tutmak arasında kalan trajik bir karakterdir.

Vedide, eşi Ömer Behiç'e hayranlık duyan ve eşi karşısında yetersizlik duygusu yaşayan, sadık, fedakâr bir eş ve annedir. Toplumun gayriahlaki yaşantısına ait hikâyeleri dinlerken adeta iğrenir. Aile hayatını böylesine ayaklar altına alan, ihanetin ve kirli ilişkilerin ağına düşmüş insanları birer zavallı olarak görür. “(...)birbirine muhip ve mukayyet olmak için o kadar sebep varken tersine aralarına iğfal ve ihanet uçurumlarını koyan bütün bu karılar kocalar (...)” (Uşaklıgil 2014: 75) onun gözünde “Kırık hayatlarının matemlerini tutan zelzeleye uğramış bir şehir halkı perişanlığıyla serser serser dolaşan gölgeler[den] (...)” (Uşaklıgil 2014: 76) bir tablo oluşturur. Bütün bu ahlaki değerleri ayaklar altına almış olan insanları, kendi evliliği ve saadeti için bir tehdit olarak düşünür. Vedide'nin değerlerin farkında ve bu değerleri içselleştirmiş bir karakter olması, kendisini trajik duruma düşmeye uygun bir karaktere dönüştürecektir.

Bütün bu tablo Vedide'ye, kaçınılması mümkün olmayan bir gerçeği, kendi saadetinin sonsuza dek süremeyeceği gerçeğini hatırlatır gibidir. Eşine sonsuz bir güven duymak ister, fakat yine de bir şüphe en mutlu olduğu anlarda varlığını bir hasım gibi hatırlatır. Vedide'nin bu korkuları; “Bahtiyar kadın, bu böyle her zaman, her zaman nasıl devam etsin? demek isteyen hain mana ile (...)” (Uşaklıgil 2014: 77) karşısına dikilir. Zavallı Şekûre'nin kocası tarafından uğradığı ihanetin acı dolu hikâyesini dinlerken bir gün kendisinin de benzer bir hikâyeyi yaşayabileceği ihtimalinin uzak olmadığını düşünür. Eşine “Beni sevdiğinize yahut hep seveceğinize emin olmak mümkün değil ki!” derken hayatıyla ilgili bir gerçeği, kadınca bir sezgi ile hisseder. Bu gerçeğe gözlerini kapayıp tamamen hayallere teslim olmak yerine insanın

gücünü, inancını, tercihini aşan güce teslimiyet göstererek hayatın kendisindeki, insanın özündeki trajedinin farkında olan trajik bir karakter olma niteliğini ortaya koyar.

Vedide'nin "Bütün karı koca hikâyelerini dinlerken hep beyninin içinde kendi saadetini tehdit eden o korku vardı" (Uşaklıgil 2014: 79). Bu duyguya kapılmasında eşi ile arasındaki mesafe ve her zaman eşi karşısında kendisini güçsüz, yetersiz görmesinin de etkisi vardır kuşkusuz. Kocasının her gün karşılaşması muhtemel, iyi eğitim ve terbiye almış güzel kadınları düşündükçe bütün bu kadınlara karşı kin duyar ve kendi acizyetini daha derinden hisseder. Ama Vedide'yi bu şüpheye sevk eden en temel sebep Ömer Behiç'in kendisini sevmeye biçimidir. "Kendisine öyle geliyordu ki Ömer Behiç onu bir âtıfet ve merhamet duygusuyla seviyor. Bunu bir parça sadakaya benzer bir muhabbet nevinden telakki ederdi, hatta kendisini güzel bulmuyordu bile (...)" (Uşaklıgil 2014: 83). Bütün iyi niyetleri içinde barındırsa da bir evlilikte böylesi bir sevmeye biçimi, sonrasında muhtemel olanların habercisi gibidir. Dolayısıyla Vedide'nin trajedisi bu noktada başlar.

Vedide, eşinin, çok samimi duygularla yuvasında mutlu olmaya gayret ettiğinin farkındadır, fakat bu durum Vedide'yi huzursuzluktan kurtarmaz. Kocasını karşısında yetersizlik hissi sadece "(...) kendi kendisine aralarındaki irfan meselesini o kadar uzak görmekten mütevellid yeisleri[nden]" ibaret değildir (Uşaklıgil 2014: 82). Aynı zamanda fiziksel görüntüsü itibarıyla da kocasının beğeni ölçütlerinden çok uzak olduğunu düşünür. "Dikkat etmişti, Ömer Behiç hep ince, zarif, bütün hayatlarında genç kız kalan kadınları güzel bulurdu." (Uşaklıgil 2014: 83) Kendi görüntüsünü inceleyen Vedide, gördüğü manzaradan hoşnut olmaz. "Kendi dolgunluğu, ağırlığı nazarında ifrat kesbederek kalbinde derin bir ceza ile o ince ve zarif kadınları kıskanırdı." (Uşaklıgil 2014: 83) Diğer taraftan kocasına sadık bir eş ve çocuklarına karşı her zaman müşfik bir anne olan Vedide; Neyyir ve Nebile gibi karakterler karşısında insani ve güçlü ahlaki özellikleri ile belirginleşir.

Olay örgüsünün başından itibaren aile saadetinin bir gün diğer kadınların yaşadığı felakete gölgeleneceğinden endişe duyan Vedide, bir nevi kendi trajedisine kendisini hazırlıyor gibidir. Bu bilinç yapısında sosyal çevrenin etkisi göz ardı edilemez, çünkü sürekli aldatan, aldanan, bir facia hikâyesinde mahvolan insanların hikâyesini dinlerken "(...) evlerin yıkık duvarları kenarında, mütezelzil çatıları altında kırık hayatların matemlerini tutan zelzeleye uğramış bir şehir halkı perişanlığıyla sersem sersem dolaşan gölgeler görürdü." (Uşaklıgil 2014: 76). İnsanın, insanlığın karanlık ve aciz kalan tarafına malik bilgiyle "Hayatının saadetinde daimi bir endişesi vardı ki onu en mesrur saatlerin arasında bile arayıp bularak takip ederdi." (Uşaklıgil 2014: 77). Bütün bu kaygılar arasında Vedide, Ömer Behiç'e "Beni hep seveceksin, değil mi?" diye sorma ve alacağı cevaplara içini rahatlatma ihtiyacındadır.

Vedide bilmektedir ki “Bir gün kendi kocası da, işte bütün o biçare Şekûreleri öldüren zalim Ferruhların hayatına benzer bir hıyanetle ona artık bir daha altından kalkılamayacak, artık yaşamak için bir nefes daha almaya kuvvet bırakmayacak, kemiklerini hurdahaş ederek hemen oraya yıkıverecek bir darbe vuracaktı” (Uşaklıgil 2014: 79). Vedide hayatın, insanın özüne ait bir bilginin sahibi olarak trajik bir karakterdir, yaşadıkları karşısındaki direnci, kendisini ve tercih ettiği değerleri yüceltir. Metnin bütününde neredeyse yüceliği tartışılmayacak tek karakter Vedide'dir.

Vedide, insanlık hikâyesinde “(...) kahrın ve mazlumiyetin, aşkın ve hıyanetin, desise ve sadakatin, riya ve vefanın, kizb ve saffetin, hulasa beşer tıynetinde mütenakız ve mütezaad iyi ve kötü ne varsa, onların bu tesadümü yerinde cereyan etmek lazım gelen feci levhaları tahayyül edebilirdi” (Uşaklıgil 2014: 241). İnsanın ve insanlığın çelişkilerinin ve çatışmalarının farkında olan yüksek bir ruha sahip olan Vedide, trajik olanı görebilecek ve de trajik bir duruma düşebilecek bir karakter niteliği taşır. Belki de baştan beri, eşi ile ilgili kaygıları bu gerçeğin farkında olmasının bir sonucudur.

Vedide evinin saadetini korumaya, annelik ve eş olmanın vazifelerini fedakârca yerine getirmeye, hatta kendisini her fırsatta hedef alan görüncesine sonsuz bir sabırla ev sahipliği yapmaya çalışırken kocası ile arasındaki mesafenin her geçen gün açıldığının ve de kocasının kendisinden kaçıp saklandığının farkındadır. Hissettiği ihanete bir delil arama düşüncesi ile defalarca, eşinin eşyalarını ve ceplerini karıştırmayı, dostları ile sohbetlerinde kapıyı dinlemeyi düşünmüş olsa da böyle bir şeyi yapmaya mizacı izin vermez. Fakat bir sohbet esnasında Neyyir adı telaffuz edildiği anda “Kocasının yüzünden bir dalganın geçtiğine, ellerinin titrediğine dikkat etmiştir.” (Uşaklıgil 2014: 334). Vedide bir itiraf olmasa da aldatıldığını inkâr edemeyeceği bir gerçeğin içine düşmüştür. Şimdi bir tarafta Selma'sı, hasta ve anneye muhtaç Leyla'sıyla yuvası dururken diğer tarafta incinen kadınlık gururu vardır. Metin içinde Vedide'nin trajik çatışmasını kendi sesinden duymasak da durumun kendisinden kaynaklı güçlü bir trajik çatışma söz konusudur.

Vedide, aldatıldığı öğrenir fakat buna rağmen kızının ölümcül bir hastalığın pençesinde cebelleşirken, insanüstü bir sabırla ve fedakârlıkla annelik vazifesini yerine getirir ve sessizliğini korur. Muhtemel ki bu tercihinin arkasında ailesini korumak isteği vardır. Başka türlü bir tercih de, nihayetinde, Vedide'yi mutlu etmeyecektir. Her iki durumda da mutsuzluk kaçınılmazdır ve trajik sonu engelleyecek bir tercih yoktur. Vedide içine düştüğü bu durumda tercihi ne olursa olsun kendisi için olumlu bir değer yok edicisi olmak zorundadır ve bu durum hiçbir şekilde telafi edilemez. Zira “Telafinin olduğu yerde trajedi değil, adalet söz konusudur” (Steiner 2008:246).

Vedide, tercihi ile trajik olanın zorunluğuna bağlı olarak bir değer yok etmek zorundadır. Ya kadınlık gururundan ya da binbir emekle kurduğu evliliğinden çocuklarının saadetinden vazgeçmek durumundadır. Böyle bir çatışmada doğru tercih diye bir şey söz konusu değildir. Çünkü “Trajik olanı ortaya çıkaran, yüksek olumlu değere sahip iki nesnenin arasındaki mücadele ve birinin üstün gelmesi gerekliliğinin en uç noktaya vardığı bir durumdur.” (Kaya 2012: 62) Bu nedenle Vedide’yi, vereceği her kararda haklı buluruz. Vedide’nin içine düştüğü trajik zorunluluk, kişinin özgürlüğünü aşan bir zorunluluk olarak durumun telafisine imkân tanımaz. Trajik kahraman olarak Vedide, karşı karşıya kalan değerlere değer biçme işini gerçekleştirmiş ve iki değerden birini diğeri karşısında üst noktaya taşımıştır. Vedide’nin üst noktaya taşıdığı değer, kendi saadetinden, gururundan daha değerli gördüğü annelik değeridir. Bu nedenle kadınlık gururunu feda etmekten çekinmez. Feda kelimesi “Bir amaç uğrunda bir değer veya varlıktan vazgeçme, uğruna verme” (TDK Türkçe Sözlük: 856) anlamıyla, bünyesinde, trajik duruma ait bir özelliği barındırır. Fedakârlık kimi zaman bir amaç uğruna olabileceği gibi, kimi zaman da yüceltilen duygular –aşk, sevgi, annelik vb.- uğruna olabilir. Vedide kadınlık gururu ile annelik ve ailesini bir arada tutmak adına bir tercihte bulunur. Bu tercihte yok edilen değer kadınlık gururudur.

SONUÇ

Trajik, temel olarak, insan dünyasında ortaya çıkan belirli nitelikteki değer ilişkilerinin bir tür kendini göstermesi olarak karşılaşılan durumdur. Tek kişide açığa çıkan bu belirli nitelikteki değer çatışması ve bunun yarattığı ikilem, insanın, seçme özgürlüğüne bağlı olarak, taşıdığı sorumluluğu ve insan olmanın sınırlılığını gözler önüne serer. Trajik olan için, öncelikle değerlere ve bu değerleri içselleştirmiş kişilerin varlığına ihtiyaç vardır. Değerlerin olmadığı ya da değerlere körleşmiş insanların olduğu bir dünyada trajik olandan söz etmek mümkün değildir.

Trajikte söz konusu olan, iki yüksek ve olumlu değer varoluş mücadelesidir. Değerlerden biri önünde sonunda diğerini ortadan kaldıracaktır, ama burada esas olan sonuç değil, durumun kendisidir ve hangi değer yok olursa olsun, bir değer yok edilmesine bağlı olarak, ortada bir suçlu olacaktır. Ancak trajik suç, zorunluluk gereği suçu işleyen masum kılan bir suçtur. Bu durumda, trajik olan karşısında ahlaki bir yargıya varılması beklenemez. Dolayısıyla trajik’le ilgili olarak, sorunun, ne yapılması gerektiğine dair ahlaki olanı içeren bir cevabı olmaz.

Servet-i Fünûn dönemi, birçok edebi türde yenilik arz eder. Bilhassa Batılılaşma süreciyle birlikte Tanzimat döneminde edebiyatımızda ilk örnekleri verilen roman türü Servet-i Fünûn döneminde kayda değer bir mesafe kat eder. Bu çalışmaya konu olan trajik olgunun incelenmek üzere seçildiği Halit Ziya Uşaklıgil’in *Kırık Hayatlar* eseri, roman türünün, Tanzimat döneminin

kusurlarından sıyrılıp teknik açıdan mühim bir olgunluğa eriştiği ürünlerden biridir. Bu olgunlukta bireyin dünyasına ayrılan alan önemlidir. Trajik durumu ortaya çıkaran olayların sosyolojik arka planının ve trajik karakterin içsel çatışmasını görünür kılan psikolojik derinliğin ifadesindeki zenginlik, söz konusu metinde trajik durumu güçlü bir unsur olarak ön plana çıkarmıştır. Romanda anlatının iskeletini oluşturan temel çatışmanın, Ömer Behiç karakterinin aşk ve ahlaki değerleri arasında yaşadığı çatışma olduğu ve Vedide karakterinin kadınlık gururu ve ailesi ve çocukları için fedakârlığı arasında yaşadığı çatışmanın, metnin kurgusunda bir diğer trajik çatışma olarak karşı merkezi oluşturduğu görülmüştür.

Anlatma esasına bağlı metinlerin kurgusunda olay vazgeçilmez bir unsurdur ve en az iki kişinin etkileşiminin sonucu ortaya çıkar, ancak trajik durumun yarattığı çatışma kişinin kendisi ile kurduğu diyalogda mevcudiyet kazanır. *Kırık Hayatlar*'da kurgunun parçalarını bir araya getiren esas unsur, romanın merkezi kişileri olan Ömer Behiç ve Vedide karakterlerinin iç dünyalarında yaşadıkları çelişki ve çatışmalardır. Trajik çatışmada söz konusu olan değerler arasında bir sarkaç misali gidip gelen yaklaşma-kaçınma halleri, metnin gerilimini yaratmış ve olay örgüsünün gerçeklikle ilişkisini sağlamıştır. İnsani özelliklerin yarattığı içsel çatışmalar ve trajik çatışmanın çözümsüzlüğü, metni daha geniş bir zaman dilimine taşımada güçlü bir unsurdur.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTALES, (2014) **Poetika**, (Çev.) Samih Firat, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- ARICI Oğuz, (2009), **Muğlaklık ve Tragedya**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- BALCI Yunus, (2008), **Tanpınar- Trajik Bir Şair ve Şiiri**, İstanbul: 3F Yayınevi.
- ÇIĞRI YILDIRIM Asiye, (2018), **Servet-i Fünûn Romanında Trajik Durum**, Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- DEREKO Ayhan, "Nietzsche'de Tragedya Sanatı" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler> (Erişim Tarihi: 01/11/ 2015)
- HUYUGÜZEL Ömer Faruk, (2010), **Halit Ziya Uşaklıgil**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KANTARCIOĞLU Sevim, (2004), **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAVCAR, Cahit, (1995), **Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- KAYA, Eda Ülgen, (2012), **Unamuno ve Scheler'de Trajik Kavramı**, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

KORKMAZ, Ramazan-ARGUNŞAH, Hülya vd., (2013), **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

KUÇURADI İoanna, (2013a), **Sanata Felsefeyle Bakmak**, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

KUÇURADI İoanna, (2013b), **Schopenhauer ve İnsan**, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

MORDENİZ Celal, (2008) “Tragdeya ve Taziye”, **Cogito**, S.54, s.216-223.

POSPELOV, Gennadiy N.,(1984) **Edebiyat Bilimi I**, (Çev.) Yılmaz Onay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

SCHELER Max, (2008). “Trajik Görüngüsü Üzerine” **Cogito**, S. 54, s.237-245.

SCHOPENHAUR Arthur, **Aşkın Metafiziği**, (Çev.) Turan Erdem, İstanbul: Arya Yayıncılık.

STEİNER George, (2008), “Tragedyanın Ölümü” **Cogito** S.54, s.246-251.

STEİNER George, (2011), **Tragedyanın Ölümü**, (Çev.) Burç İdem Dinçel, , İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2011), **Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, (2014), **Kırık Hayatlar**, İstanbul: Özgür yayınları.

HERAKLEİA PONTİKA (KDZ. EREĞLİ) GEÇ ROMA - ERKEN BİZANS DÖNEMİ SÜTUN BAŞLIKLARI

Ali KIPRAMAZ* - Dr. Öğr. Üyesi Şahin YILDIRIM**

Öz: Bithynia Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Herakleia Pontika kenti, Zonguldak ilinin Karadeniz Ereğli ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik kaynaklarda Dor boyları Megaralılar ve Boiotialılar tarafından M.Ö. 560'lı yıllarda kolonize edildiği söylenen kent, adını ünlü kahraman Herakles'ten almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle Karadeniz'in kıyı kentleri arasındaki ilişkilerde büyük önem taşıyan bölgenin, modern yerleşim ile birlikte korunamamış olan lokasyonu bugün birkaç yapı kalıntısından anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu Herakleia Pontika'da tespit ettiğimiz Geç Roma Dönemine tarihlenen bazı korinth sütun başlıkları ve Erken Bizans Dönemi sütun başlıklarının değerlendirilmesini kapsamaktadır.¹ İncelenen eserler Karadeniz Ereğli Müzesi ve Akheron Vadisi'nde yürütülen çalışmalarda tespit edilen korinth, ion-impot, ve figürlü sütun başlıklarıdır. Kentte yapılacak detaylı arkeolojik çalışmalar ile daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilecektir. Araştırmamız Herakleia'da bulunan mimari plastik eserlerin niteliğinin anlaşılması, bölgede yer alan antik döneme ait günümüze ulaşmamış yapılar hakkında bir ön değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Herakleia Pontika, Karadeniz Ereğli, Roma, Bizans Taş Eser, Korinth, İon-İmpot, Sütun Başlığı.

HERAKLEIA PONTİKA (KDZ. EREGLI) LATE ROMAN -EARLY BYZANTINE COLUMN HEADINGS IN HERAKLEIA PONTICE REGION

Abstract: The city of Herakleia Pontika, which was one of the important settlements of Bithynia region during the ancient times, is located in the city of Zonguldak, within the Karadeniz Ereğli district limits. In the ancient documents, Dor clans called Megara and Boiotia are said to have colonized this city during 560 BC, and the city's name is originated from the famous hero Herakles. This region which had great influence over the relationships between the coastal cities of the Black Sea because of its geographical position, and which has disappeared due to modern settlements is recognized today by means of a few ruins that have survived.

The subject of this study covers the evaluation of some corinth column headers and the column headers from the early Byzantium period that we have discovered in Herakleia Pontika and that date to the late Rome period. The structures that have been evaluated are the corinth, ion-impot headers and the headers that include figures that were discovered during the researches in Karadeniz Ereğli Museum and Akheron Valley. With the detailed archeological works that will be conducted in the city, more accurate evaluations will be able to be made. Our research is a preliminary assessment of the buildings in the region from the ancient era that couldn't stand the test of time to understand the properties of the architectural plastic structures in the city.

Keywords: Herakleia Pontika, Karadeniz Ereğli, Rome, Byzantine Architectural Plastic, Corinth, İon-impot, Column Headers.

* Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

¹ Çalışma iznini veren Kdz. Ereğli Müze Müdürlüğüne teşekkürlerimizi sunarız. Hocam Dr. Öğr. Üyesi Şener Yıldırım'a ve Tios/Tieion Kazı ekibine katkılarından dolayı bir kez daha teşekkür ederim.

Bithynia Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Herakleia Pontika kenti, Zonguldak ilinin Karadeniz Ereğli ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik kaynaklarda Dor boyları Megaralılar ve Boiotialılar tarafından M.Ö. 560'lı yıllarda kolonize edildiği söylenen kent, adını ünlü kahraman Herakles'ten almaktadır. Roma İmparatorluk döneminde kentin ticari yönden oldukça geliştiği bilinmektedir. M.S. 4. yüzyıla kadar bölgenin tek büyük kenti olan Herakleia, Bithynion (Bolu) ve Nikomedia'nın (İzmit) gelişmesiyle bu özelliğini kaybetmiştir. (Hoepfner 1966, 12) Herakleia, I. Theodosius (MS. 379-395) oluşturduğu Honorias eyaletinin önemli piskoposluk merkezleri arasında gösterilmiştir. 5. yüzyılın ilk yarısında metropolis konumunda olan kentte kiliseler yapılmaya başlanmış, aynı dönemlerde meydana gelen depremden sonra şehir yeniden yapılandırılmıştır. (Hoepfner 1966, 20) Kentteki imar faaliyetleri dini mimari ile sınırlı kalmamıştır. Antik kent, M.S. 535'te kısa bir süre Paphlagonia ile birleştirilmiştir. (Öztürk 2011, 509.) 8. Yüzyıldan itibaren Ankyra (Ankara) merkezli Boukellarios Thema'sı, 12. yüzyıl sonlarında ise, Sangarios'tan Amastris'e kadar uzanan Paphlagonia Thema'sı sınırlarına dâhil edilmiştir. (Angold 1975, 244.) (Harita.1)

Coğrafi konumu nedeniyle Karadeniz'in kıyı kentleri arasındaki ilişkilerde büyük önem taşıyan bölgenin modern yerleşim ile birlikte korunamamaya yok olan lokasyonu, bugün birkaç yapı kalıntısından anlaşılmaktadır. (Harita.2) Akarca Mahallesi'nde halk arasında Herakles Sarayı olarak bilinen kalıntının W. Hoepfner tarafından incelendikten sonra antik yerleşimde bulunan Roma dönemine ait bir kamu yapısına ait olduğu ifade edilmiştir. (Hoepfner 1966, 52-55) Bu döneme ait diğer eserler arasında sur kalıntıları ve bazı su yapılarına ait harabeler dikkat çekmektedir. Bizans dönemine ait kalıntılar ise; Ereğli Kalesi, Sur yapıları, Çeştepe Feneri, Ayasofya Kilisesi (Orta Cami), Çelikel Cami² ve Akheron Vadisi'nde bulunan Mağara Kilisesidir.

Çalışmamız Geç Roma Dönemine tarihlenen 2 korinth sütun başlık ve Erken Bizans Dönemine ait 3 korinth sütun başlığı, 11 ion-impost, 1 figürlü sütun başlığının değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Değerlendirilen eserler Karadeniz Ereğli Müzesi ve Antik Çağ'da Akheron Vadisi olarak adlandırılan, İstasyon Caddesi yakınlarında yer alan kayalık arazide yürütülen çalışmalarda tespit edilmiştir. Herakleia'da yapılacak detaylı arkeolojik çalışmalar ile daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilecektir. Araştırmamız kentte bulunan mimari plastik eserlerin niteliğinin anlaşılması, bölgede yer alan antik döneme ait günümüze ulaşamamış yapılar hakkında bir ön değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Tespit edilen 5 korinth sütun başlığının kökeni Geç Klasik Çağ'a kadar uzanan ve Roma Döneminde en çok tercih edilen başlık tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Korinth sütun başlıklarının kullanımı Erken Bizans Dönemi'nde de devam etmiş, bunun yanında impost ve ion-

² Çelikel Cami'nin bulunduğu alanda Bizans dönemine tarihlendirilen döşeme mozaiği bulunmaktadır.

impost gibi yeni başlık tipleri imparatorluk coğrafyasında kullanılmıştır. Bu başlık tipleri M.S. 6. yüzyıldan itibaren yerini Orta Bizans Dönemi'nde sepet tip dediğimiz kesik-konik kare prizmal başlıklara bırakmıştır.

Kat.No: 1-2 arasındaki korinth tip başlıkların kalathosunda tek sırada dört büyük akanthus yaprağı yer alır. Erken Bizans Dönemi sütun başlıklarını geniş coğrafyalarda çalışmış R. Kautzsch, bu örnekleri "Dört yapraklı başlıklar" olarak değerlendirir. (Kautzsch 1936, 239) Derin damarlı akanthuslar genellikle üç ya da beş yapraklıdır. Yan yapraklar genellikle üç dilimli olup, çoğu benzer örnekteki gibi komşu yan yaprak dilimleriyle birleşerek baklava motifi oluşturur. Yan yaprak dilimlerinin orta yaprağa doğru kıvrıldığı bölümlerde oval formlu damla motiflerine yer verilir. (Aydın 2013, 299) Herakleia Pontika'da tespit ettiğimiz Erken Bizans Dönemine tarihlendirilen mermer malzemeden yapılmış dört yapraklı başlıkların benzer örnekleri 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.³ Dört yapraklı iki korinth başlığın yanında bir örnekte ise sekiz akanthuslu iki yaprak çelenkli başlık, bugün Kdz. Ereğli Müze bahçesinde sergilenmektedir. Bu eser benzer örnekleri ile değerlendirildiğinde 5-6. yüzyıla tarihlendirilir.⁴

Kdz. Ereğli Müze bahçesinde bulunan 2 korinth tipi sütun başlığı, Herakleia'da Geç Roma Dönemi korinth başlıklarına örnek olarak değerlendirilmiştir. Kat.No: 4'te incelediğimiz eserin kalathosu üç sıra akanthus yaprak çelenginden oluşmaktadır. Gövdeyi çevreleyen akanthus bezemeleri, alt ve orta sırada farklı formda işlenmiştir. Üst sıradaki akanthuslar kırık durumdadır. Diğer örnekte ise (Kat.No: 5) kalathos iki sıra akanthus yaprak çelenginden oluşur. Sivri uçlu, etli ve derin kanallı akanthuslar dışa taşkın olarak işlenmiştir. Mersin Silifke Müzesi'nde bulunan örnek ile benzerlik gösterir. (Kaplan 2013, 165) Bu başlıklar 3. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Erken Bizans Dönemi'nde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan ion-impost sütun başlıkları, özellikle Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da yaygın olarak kullanılmaktadır. (Çaylak Türker 2014, 340) İki ana bölüme sahip monolit olarak işlenmiş bu tip sütun başlıkları, ion başlığın süsleme unsurlarını taşıyan alt bölüm ve dikdörtgen formlu impost bölümünden oluşur. İon-impost tipinin en erken tarihli örneği Yunanistan'da Skripu'da karşımıza çıkar. (Kautzsch 1936, 166) Yaklaşık olarak 400'lü yıllara tarihlendirilir. Mısır'da Alexandria Müzesi'nde yer alan iki başlığın tarihi ise 5. yüzyılın ilk çeyreğine önerilir. (Kautzsch 1936, 166, Fig. 535-536; Deichmann 1956, 47) Studios Bazilikası'nın galeri katında kullanılmış 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen başlıklar İstanbul'da bilinen en erken örneklerdir. (Kautzsch 1936, 167, Fig. 540-a ve b.) Justinian döneminde yaygınlık kazanan ion-impost sütun başlıkları, (Çaylak Türker 2014,

³ Benzer örnekler için bkz. Kautzsch 1936, 11 vd. Taf. 2; 79 Taf. 17, 239; Gough 1985, Abb. 33 Taf. 23-24.

⁴ Sekiz akanthuslu, iki yaprak çelenkli örnekler için bkz. Aydın 2013, Kat.No: 224-225-227; Kautzsch 1936, 53-64 Taf. 9; Zolt 1994, 145 vd. Abb. 14-15 Taf. 40; Tezcan 1989, Res. 168-410-423.

341) bu dönemde çoğunlukla büyük kiliselerin galeri katları ve nef ayrımlarında kullanılmıştır. (Temple 2008, 243; Koch 2008, 78) İstanbul Hagia Sophia, Sergios-Backhos (Küçük Ayasofya), Balkanlar (Philippi), İtalya (Ravenna) ve Akdeniz çevresine dağılmıştır. (Parman 2002, 177)

Herakleia Pontika'da 11 ion-impost sütun başlığı tespit edilmiştir. Bu eserlerin 7'si müze bahçesinde sergilenmekte olup 4'ü Akheron Vadisi'nde (Cehennemağzı Mağaraları) bulunur. Akheron'da yer alan 4 örnek ile Müze bahçesinde sergilenen 3 ion-impost başlığın nerden geldiği belli değildir. 4 başlık ise (Kat.No: 6-7-8-9) kent merkezinde öğretmen evi hafriyatında bulunmuş, daha sonra müzeye getirilmiştir.

İncelenen başlıklar arasındaki bir örnekte (Kat.No:16) sadece impost kısmı arka dar yüzü düzgün işlenmiş diğer bölümleri kabaca biçimlendirilerek tamamlanmadan bırakılmıştır. İki örnekte (Kat.No:13-14) arka yüzde yer alan ionik bölüm ile impost kısımları kırıktır. Akheron Vadisi'nde yer alan başlıklardan sadece bir tanesi (Kat.No:15) sağlam durumdadır. Bu eserler, Müze bahçesi'nde sergilenen örnekleri ile değerlendirildiğinde; ebat, işçilik ve bezeme kompozisyonu açısından farklılık gösterir. Bir başka örnekte, impost kısmı arka ve yan yüzü geometrik şekiller ile süslenmiş, (Kat.No:12) ön ve diğer yan yüzünde herhangi bir bezeme görülmeyen eserin volüt düzenlemesi de oldukça farklıdır. Volütler, ön yüzünde hafif eğimli olarak tam karşıya bakarken, arka yüzünde ise iç bükey doğrultuda işlenerek farklılık gösterir. Muhtemelen başka bir parçaya ait olan eserin, ikinci kez düzenlenip kullanıldığı düşünülmektedir. Bu örnek dışında beş eserde impostların sadece ön yüzünün bezendiği, yan ve arka yüzlerinin bezemesiz olarak boş bırakıldığı görülür. Üç örnekte (Kat.No:7-8-11) impost bölümü ön yüzlerinde haç motifi bulunurken, iki başlıkta ise (Kat.No: 6-9) impost ön yüzünde merkeze yerleştirilmiş rozet içinde yürek motifi bulunmaktadır. İpost bölümü ön yüzünde madalyon içinde yer alan yürek motifinin benzeri Bursa Kurşunluda görülmektedir. (Ötüken 1996, Taf. 37,4) Haç bezemeli örneklerin teknik ve üslup olarak benzerlerini Frigya ve Bithynia bölgesi, Çanakkale, İstanbul, Aydın ve Konya'da bulunmaktadır.⁵

İncelenen 10 eserin ekinusları bezemelidir. Ekinusları ön ve arka yüzde bezemeli 7 örnek bulunurken, sadece tek örnekte arka yüzündeki ekinusun boş bırakıldığı görülür. Akheron Vadisi'nde tespit edilen 2 eserin arka yüzü kırık olduğu için herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ekinusların ön ve arka yüzünde bezeme olmayan (Kat.No:16) tek örnek ise yine Akheron'da bulunan, tamamlanamadan bırakılan kaba yonu parçadır. Ekinus

⁵ Benzer örnekler için bkz. Parman 2002, foto 164-174-175-176 (6.yy); Zolt taf. 12 38b/ Taf. 14 48-49/ Taf. 15 56/ Taf. 16 61-62/ Taf. 17 65-67-68-69/ Taf. 18 72-74/ Taf. 79 71-75-77-78/ Taf. 20-86/ Taf.2189-91, Taf. 22 93-94, Taf. 23 97-99; Arslan-Dennert 2009, 347-b, 348-b, 349-c; Niewöhner 2007, 22-Kat.No:10; Tezcan 1989, resim 447. Ötüken 1996, Taf. 38-5/ Taf. 39-1. Yıldırım 2011, 615.

bezemelerinde dört farklı kompozisyon tespit edilmiştir. İlk örnek tek kılıflı bir yumurta⁶ motifinden oluşur. Yaygın olarak karşılaşılan bu bezeme kompozisyonunun paralellere; Çanakkale’de Güllüce, Kocadere, Çanakkale Şehitleri Abidesi Mevkii’nde, İstanbul ve Bursa’da rastlanılmaktadır.⁷ Bir diğer örnekte iki palmet bezemesinin yana doğru genişleyerek impost kısmına doğru yükseldiğini görmekteyiz.⁸ Bu bezeme kompozisyonuna iki örnekte (Kat.No:7-8) karşılaşıyoruz. Kat.12’de incelediğimiz başlıkta, ekinus bölümü ön ve arka yüzünde benzer bezeme kompozisyonu bulunmaktadır. Aşınmalardan dolayı net olmayan motifin, bitkisel süsleme kompozisyonuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Son bezeme kompozisyonu Akheron’da bulunan üç örnekte de benzer işlenmiştir. Bozulmalar nedeni ile sağlıklı bir değerlendirmenin yapılması zordur.

Pilvinuslar üzerinde dört farklı bezeme kompozisyonu görülmektedir.⁹ Kat.No: 11-12’de üst üste istiflenmiş akanthus yapraklarından oluşan bezeme yer alır.¹⁰ Bir diğer örnekte, pilvinus üzerine yatay ekseninde birbirine zıt olarak yerleştirilmiş stilize akanthus (Kat.No:7) bezemesi görülmektedir. Benzer örnek Çanakkale’de Çardak Yakup Hanı ve Çanakkale Arkeoloji Müzesi’nde görülür. (Çaylak Türker 2014, Fig. 4.2/4.4.) Üçüncü grup merkezden iki yana yatay ekseninde çıkan muhtemelen yarım kalmış palmet motifidir. (Resim 19) Son örnek ise, pilvinus üzerine simetrik yerleştirilmiş iki çanak biçimli yaprak ve ortada ok motifinden oluşan bezeme kompozisyonudur (Kat.No:10). Bu eserin paraleli de Çanakkale Arkeoloji Müzesinde bulunan başlık ile benzerlik gösterir. (Çaylak Türker 2014, fig. 4.3)

Herakleia Pontika’da tespit edilen ion-impost sütun başlıkları mermer malzemedan yapılmıştır.¹¹ Eserlerde yerel işçilik ön planda olup, süslemelerde imparatorluğun farklı bölgelerindeki örneklerde kullanılan bezeme kompozisyonlarına rastlanılmıştır. İncelenen bazı örneklerin ikinci kez kullanıldığı tespit edilmiştir. (Resim 7-8) Akheron’da bulunan bir başlığın (Kat.No:16) tamamlanmadan bırakıldığı, buna ek olarak müze bahçesinde sergilenen bir eserinde (Kat.No:9) ekinus ve pilvinus bölümlerindeki bezeme kompozisyonunun yarım kaldığı

⁶ Tespit edilen başlıklar arasında Kat.No: 1-4-5-10 örneklerinde ekinusları tek yumurta motifli bezeme kompozisyonu içerir.

⁷ Tek yumurta motifli ekinus örnekleri için Bkz. Çaylak Türker 2014, 354; Zolt, taf. 23; Ötüken, taf. 37; Dennert 1998, 686; Niewöhner 2007, Kat.No10.

⁸ Benzer örnekler için Bkz. Çaylak Türker 2014, Fig. 5.10; Ötüken 1996, Taf. 38.5; Zolt, Taf. 18-74/ Taf. 19-75.

⁹ Kat.No: 4’te incelediğimiz başlıkta ekinus ve pilvinus yüzeylerindeki bezeme kompozisyonu tamamlanmadan bırakılmıştır. Kat.No: 1’de ise, pilvinus yüzeyindeki bezeme yatay ekseninde oldukça kaba işlenmiştir.

¹⁰ Kat.No: 10’da pilvinus üzerinde yatay ekseninde işlenmiş iki akanthus yaprak bezemesi görülmektedir. Benzeri için bkz. Çaylak Türker 2014, Fig. 9.33. Üst üste istiflenen akanthus yapraklarından oluşan bezeme, Herakleia’da iki ve üç yapraklı örnekler olarak karşımıza çıkar.

¹¹ Bithynia’da Nikomedia mermer ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Taş ocakları özellikle Nikaia ve çevresinde toplanmış, bölge kentlerinde bu atölyelerden getirilen birçok malzemeye rastlanılmıştır. bkz. Ulugün-Bakan-Aksoy 2007, 320.

anlaşılmaktadır. (Resim 13-14) Herakleia Pontika’da incelenen 11 ion-impst sütun başlığı, 5 ve 6. yüzyıl örnekleri ile benzerlik gösterir. Tarihlendirme önerimizde bezeme kompozisyonları ve başlık formları esas alınmıştır. İon-impst başlıklarda ekinus kısmında yaygın olarak kullanılan yumurta motifi, pilvinus yüzlerinde görülen bitkisel bezeme kompozisyonunu Herakleia örneklerinde de görülür. Daha önce kullanılmış farklı mimari öğelere ait parçaların yerel atölyelerde tekrar işlendikten sonra yeni bir üslup kazandırılarak kullanımına 4 eserde rastlanılmıştır (Kat.No: 6-7-8-9). Bu örnekler sütun gövdesinin oturduğu yüzeyde başlık ile alakasız olarak işlenmiş bitkisel motiflere sahip olup, bu motiflerin ilk kullanıldığı yapıya ait oldukları görülmektedir.

Araştırmamızda, Erken Bizans Dönemi figürlü başlıklara örnek olarak Kdz. Ereğli Müzesi’nde yer alan 1 örneğin değerlendirmesine de yer verilmiştir. Üzerinde Hz. Meryem ve kucağında bebek İsa figürü olan eserin (Kat.No:17) alt kısmında, gövdeyi ince dişli akanthus yaprakları çevrelemektedir. Roma İmparatorluk Dönemi’nde abakus çiçeğinin yerinde insan başı ya da büstü olan başlıklar batı bölümüne özgü sütun başlıkları olarak kabul edilmektedir. (Aydın 2014, 372) I. yüzyıldan itibaren örneklerine rastlanan ince uçlu/dişli akanthus olarak belirtilen yaprak formu, 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl ilk yarısı en sevilen bezeme ögesi olarak kullanılmıştır. (Aydın 2013, 259) Erken Bizans Döneminde ince uçlu/dişli akanthus yapraklı sütun başlıkları ilk olarak İstanbul Studios Manastırı, Aziz Yayha Kilisesi’nde kullanılmış, 6. yüzyılın sonuna kadar farklı formları başkent atölyelerinde geliştirilmiştir. (Strube 1984, 16-32) İnce uçlu/dişli başlıklar, Theodosian tipi başlıklar olarak da adlandırılmıştır. (Kautzsch 1936, 115 vd. 125 vd. ; Deichmann 1956, 60; Peschlow 2004, 65)

Üzerinde Hz. Meryem ve bebek İsa figürü bulunan başlığın aynı örneğinin tespiti zordur. Üslup ve bezeme kompozisyonu açısından değerlendirildiğinde dönem olarak 5 ve 6. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Başlığın yakın benzerleri İstanbul Müzesi’nde görülür. (Fıratlı 1990, 361a-362) Bu örnek için Tayfun Akkaya, figürün iki yanında bulunan kitabenin sonradan kazanmış olması gerektiğini, bu başlığın belki de Herakleia’da Artemis’e adanmış bir sunak ya da tapınağa ait olabileceği üzerinde durmuştur.¹² Anadolu’da Erken Dönem kiliselerde figürlü sütun başlık kullanımına başta başkent Konstantinopolis olmak üzere İmparatorluğun farklı bölgelerinde karşılaşılmaktadır.

Roma hâkimiyeti sonrası Herakleia ve çevresinde, ticaretin gelişmesi ile birlikte ekonomik canlanma göze çarpmaktadır. Nüfusun artması ve yerleşime yeni mimari yapıların eklenmesi bu hususta önemlidir. Çünkü kent merkezi ve Kdz. Ereğli Müzesi’nde yer alan taş eserlerin birçoğu bu döneme işaret etmektedir.

¹² Metnin tamamı için bkz. Akkaya 1994, 151.

İon-impot sütun başlıklarında yerel işçilik ön plandadır. Ele aldığımız eserlerin form ve motif açısından başkent atölyelerinden etkilendiği görülmektedir. Günümüzde antik kente ait veriler, sur duvarları ve birkaç mimari kalıntı dışında ne yazık ki yetersizdir. Bölgedeki mimari plastik eserlere genel olarak baktığımızda kaliteli işçilik, zengin bezeme kompozisyonları ile dikkat çekmektedir. Kdz. Ereğli Müzesi'nde sergilenen eserler ve çevrede tespit edilen örneklerin yoğunluğu bize antik dönem yapılaşması hakkında birer ipucu niteliğindedir. Eldeki verilere baktığımızda, Herakleia'da Erken Hıristiyanlık Dönemi kilise yapılarının, günümüzde tespit edilen kalıntılardan daha fazla olması gerekmektedir. Bu yapılaşmanın açığa çıkarılması kentte yapılacak arkeolojik çalışmalara bağlıdır.

Katalog¹³:

1. Korinth Sütun Başlıkları

Kat. No. 1 (Resim 1)

Kdz. Ereğli Müze Bahçesi, Mermer

E: 36 cm. D: 35 cm. Y: 22 cm. Ab. Y: 7 cm. Ç: 22 cm.

Korint tipindeki sütun başlığı, kalathosu tek sıra dört akanthus yaprak çelenginden, abakus çiçeği ve volütlerden oluşur. Üst bölümü, abakus çiçeklerinin üçü ve başlığın gövdesini kaplayan dört akanthus dizisinin ikisi kırıktır. Yan yapraklar üç dilimli olup, iki dilimi komşu dilimlerle birleşerek baklava motifi meydana gelmektedir. Yan yaprakların üst dilimleri diğer yaprakla birleşerek damla motifi oluşur. Akanthuslar kalın damarlı, etli ve sivri uçlu yapraklar şeklindedir. Ana yaprakların orta dilimi geriye dönerek kıvrılmaktadır.

Kat. No. 2 (Resim 2)

Kdz. Ereğli Müze Bahçesi, Mermer

E: 47 cm. D: 52 cm. Y: 31 cm. Ç: 30 cm.

Korinth tipindedir. Başlık tek sıra dört akanthus yaprak çelenginden oluşmaktadır. İnce uçlu, sivri ve damarlı yaprakların yan kısımlarının iki dilimi, üst taraftaki tek dilim ile birleşmektedir. Başlıkta yer alan volütler arasında birbirinden farklı bitkisel motiflerin işlendiği görülür. İki yüzünde ince damarlı iki yapraklı bir bitki motifi, tek yüzünde sarmaşık bezemesi bulunurken, diğer yüzünde ise stilize bitki motifi yer alır.

Kat. No. 3 (Resim 3)

Kdz. Ereğli Müze Bahçesi, Mermer

E: 60 cm. D: 60 cm. Y: 47 cm. Ab. Y: 9 cm. Ç: 30 cm.

¹³ Kısaltma Listesi

A.E: Alt En; A.D: Alt Derinlik; Ü.E: Üst En; Ü.D: Üst Derinlik; İon Vol. Ç: İon Volüt Çapı; E: En; D: Derinlik; Y: Yükseklik; Ç: Çap; Kat.No: Katalog numarası; k: Kırık; Kdz. Ereğli: Karadeniz Ereğli.

Korinth tipindeki sütun başlığının gövdesini iki sıra, büyük, etli ve sivri uçlu sekiz akanthus yaprak dizisi kaplamaktadır. Alt ve üst çelenkte, akanthusların yan dilimleri arasında damla, yan dilimlerin birleştiği bölümlerde ise baklava motifi yer alır. Ana yaprağın orta dilimi geriye kıvrılmıştır. Üç bölümlü abakusun orta kısmında, dışa taşkın bir abakus çiçeği bulunur. Başlığın üst kısmında 6 cm. çapında kurşun yuvası bulunur.

Kat. No. 4 (Resim 4)

Kdz. Ereğli Müze Bahçesi, Mermer

E: 36 cm. (k) D: 60 cm. (k) Y: 45 cm. Ç: 32 cm.

Kdz. Ereğli Müzesi'nde bulunan korinth tipi başlığın alt sıra akanthus yaprakları uzun, kalın damarlı, yüzeyden taşkın olarak oldukça etli işlenmiştir. İkinci sıra akanthuslar alt sırayı çevreleyen yaprakların arasına gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Etili, kalın damarlı ve yüzeyden taşkın olan akanthuslar, alt sıra akanthuslardan stil olarak farklıdır. Başlığın üst kısmı kırık durumdadır.

Kat. No. 5 (Resim 5)

Kdz. Ereğli Müze Bahçesi, Mermer

E: 54 cm (k) D: 52 cm. (k) Y: 42 cm. Ab. Y: 5 cm. (k) Ç: 33 cm.

Kalathos iki sıra akanthus yaprak çelenginden oluşur. Başlığın üst kısmının bir köşesi ve abakus yüzeyi kırıktır. Gövdeyi çevreleyen alt sıra akanthus yaprakları oldukça etli ve derin kanallıdır. Yan yaprakların birleşmeleri, yaprak uçlarında üçgen dilimine benzer boşluklar oluşturur. Üst çelengin yaprakları, alt çelenk yaprakları ile benzerdir.

2. İon-İmpost Sütun Başlıkları

Kat. No. 6 Env. No: 2007. 64 (Resim 6)

Ölçü: İmpost: A.E: 50 cm., A.D: 48 cm. Ü.E: 57 cm., Ü.D: 85 cm., İon: Vol. Ç: 14 cm., A.D: 44 cm., A.E: 48,5 cm., Ç: 48 cm., İon-İmpost: Y: 58 cm.

İon-impot (ionik-kesik piramit) tipteki sütun başlığının üst kısmındaki dik profil 10 cm. yüksekliğindedir. Başlığın dar yüzündeki impost kısmında, merkeze yerleştirilmiş rozet içinde alçak kabartma tekniğinde altı yapraklı bir yürek motifi vardır. İon volütlerine sahip alt bölüm ön ve arka yüzünde impost genişliğinden küçüktür. Kabaca biçimlendirilmiş volütler arasında ekinusta hafif dışa taşkın tek yumurta motifi bulunur. Pilviusların üzeri oldukça kaba işlenmiş bir kompozisyon ile örtülmüştür. Benzer örneklere göre değerlendirdiğimizde muhtemelen bu kompozisyon bitkisel bir bezemeye ait olduğu düşünülmektedir. İon volütlü alt bölümün arka yüzünde tıpkı ön yüzünde olduğu gibi tek yumurta motifi görülmektedir. Başlığın impost kısmı ön yüz dışında diğer bölümlerde bezeme görülmez.

Kat. No. 7 Env. No: 2007.157 (Resim 7)

İmpost: A.E: 46 cm. A.D: 53 cm. Ü.E: 55 cm. Ü.D: 85 cm. İon: Vol. Ç: 12 cm. E: 44 cm. D: 46 cm. İon-impost: Y: 52 cm. Ç: 42 cm

Başlığının üst kısmında yer alan dik profil 9 cm. yüksekliğindedir. İmpost kısmın ön yüzünde orta eksene yerleştirilmiş, haç kollarının uçları dışa doğru açılarak genişleyen bir Latin haç motifi vardır. Başlığın alt kısmında, ionik bölümde kabaca biçimlendirilen volütler arasında iki palmet motifi bulunur. Hafif dışa taşkın olan ekinusun üzerinde yer alan palmet kompozisyonu, iki yana doğru kıvrılarak üst kısma doğru yükselir. Arka yüzünde ise volütler arasında tek yumurta motifi görülmektedir. Pilvinusların üzerinde iki çanak biçimli yaprak ve ortasındaki ok motifinen oluşan kompozisyon yer alır. İmpost yüzeylerinde ön kısımda bulunan haç motifi haricinde herhangi bir bezeme kompozisyonu bulunmaz.

Kat. No. 8 Env. No: 2007.68 (Resim 8)

İmpost: A.E: 48 cm. A.D: 50 Ü.E: 56 cm. Ü.D: 85 cm. İon: Vol. Ç: 12 cm. E: 46 cm. D: 48 cm. İon-impost: Y: 52 cm.

Başlığının impost kısmında 9 cm. yüksekliğinde geniş bir profil bulunmaktadır. Profilin üst bölümünde orta eksene yerleştirilmiş, yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış bir Latin haç motifi yer almaktadır. İonik bölümde diğer örneklerde karşılaştığımız kaba biçimlendirilmiş volütler görülmektedir. Ekinus üzerinde hafif dışa taşkın olarak yapılmış iki palmet kabartması vardır. Merkezden birleşerek çıkan yapraklar, iki yana doğru kıvrılarak üst kısma doğru yükselmektedir. Arka yüzünde volütler arasında tek yumurta motifi görülmektedir. Pilviusta yatay eksende birbirlerine zıt yöne doğru bakan bitkisel kompozisyon yer alır. İmpost bölümünde ön yüzünde yer alan haç kabartması dışında herhangi bir bezeme bulunmaz.

Kat. No. 9 Env. No: 2007.58 (Resim 9)

İmpost: A.E: 48 cm. A.D: 50 Ü.E: 55 cm. Ü.D: 86 cm. İon: Vol. Ç: 12 cm. E: 45 cm. D: 48 cm. Ç: 36 cm. İon-impost: Y: 51 cm.

Sütun başlığının üst kısmındaki dik profil 9 cm. yüksekliğindedir. Başlığın ön yüzündeki impost kısmında, merkeze yerleştirilmiş rozet içinde alçak kabartma tekniğinde sekiz yapraklı bir yürek bezemesi vardır. Başlığın alt kısmında, kabaca biçimlendirilmiş volütler arasında tamamlanamadan bırakılmış olan bezeme yer almaktadır. Arka yüzünde yer alan ionik kısımda, ekinustan hafif dışa taşkın olarak yapılmış tek yumurta motifi bulunmaktadır. Pilvinusta yatay eksende bitki motifi yer alır, tıpkı ön yüzündeki volütler arasında işlenen bezeme gibi tamamlanamamıştır. İmpost kısmında arka ve geniş yan yüzlerde herhangi bir bezeme kompozisyonu bulunmaz.

Kat. No. 10 (Resim 10)

İmpost: A.E: 38 cm. A.D: 38 cm. Ü.E: 50 cm. Ü.D: 50 cm. İon: Vol. Ç: 6 cm. Ç: 28 cm. İon-
impost: 22 cm.

Sütun başlığın üst kısmında ki dik profil 5 cm. yüksekliğindedir. Başlığın geniş ve dar yüzündeki impost kısmında herhangi bir motif bulunmamaktadır. Ekinusta, tek kılıflı bir yumurta motifi görülürken, arka yüzde yer alan ekinus bölümündeki motif aşınmalar nedeni ile net görülmemektedir. Pilvinusta, yatay ekseninde iki çanak biçimli yaprak ve ortasında ok motifi bulunan bezeme kompozisyonu vardır.

Kat. No. 11 (Resim 11)

İmpost: A.E: 36 cm. A.D: 46 cm. Ü.E: 41 cm. Ü.D: 58 cm. İon: Vol. Ç: 10 cm. Ç: 28 cm. İon-
impost: Y: 22 cm.

Sütun başlığının üst kısmındaki dik profil 6 cm. yüksekliğindedir. Ön yüzündeki impost kısmında merkeze yerleştirilmiş ve kısmen tahrip olmuş bir haç motifi görülmektedir. Ekinusta yer alan motif tahrip olduğundan dolayı net değildir. Arka yüzünde bulunan volütler arasında motif bulunmamaktadır. İmpost kısmında geniş olan iki yan yüz ve arka yüzünde herhangi bir bezeme bulunmaz. Pilvinusta yatay konumda iki yanda yer alan üst üste istiflenmiş akanthus yaprak bezemesi görülür.

Kat. No. 12 (Resim 12)

Cehennemagzı Mağaraları, Mermer.

İmpost: A.E: 41 cm. A.D: 42 cm. Ü.E: 45 cm. Ü.D: 47 cm. İon: Vol Ç: 10 cm. Ç: 33 cm. İon-
impost: Y: 25 cm.

Başlığın üst kısmındaki dik profil üç yönden bezenmiştir. İonik kısımda ön ve arka yüzde, hafif dışa taşkın bitkisel bezemeli ekinus bölümü yer almaktadır. Volütler, ön yüzde arka yüzden farklı olarak derin oyuklar içine işlenmiştir. Pilviusların üzerinde iki yanda yatay konumda işlenmiş akanthus yaprak bezemesi görülmektedir.

Kat. No. 13 (Resim 13)

Cehennemagzı Mağaraları, Mermer.

İmpost: A.E: 36 cm. A.D: 38 cm. (k) Ü.E: 37 cm: Ü.D: 45 cm. (k) İon: Vol. Ç: 9 cm. Ç: 30 cm.
İon-impost: Y: 28 cm.

Sütun başlığının bir yüzü tamamen kırıktır. İmpost kısmı ön ve arka yüzleri profilli olarak yapılmış, tüm yüzde herhangi bir bezeme görülmemektedir. Sağlam yüzünde ki ekinusunda bulunan motif, yüzey aşınmış olduğu için işlevi tam belirlenememiştir. Pilviusların biri yarıya kadar kırık durumdadır. Sağlam olan diğer yüzde ise, yatay ekseninde konumlandırılmış bitkisel kompozisyon bulunur.

Kat. No. 14 (Resim 14)

Cehennemagzı Mağaraları, Mermer.

İmpost: A.E: 34 cm. A.D: 36 cm. (k) Ü.E: 37 cm: Ü.D: 40 cm. (k) İon: Vol. Ç: 9 cm. Ç: 30 cm.
İon-impost: Y: 28 cm.

Kat. No. 8 ile aynı özellik gösteren başlığın bir yüzü tamamen kırıktır. Üst kısmı, ön ve geniş olan yan yüzlerde herhangi bir bezeme kompozisyonu görülmez. İonik kısımda düzgün işlenmiş volütler arasında benzer örneklere göre değerlendirdiğimizde, muhtemelen bitkisel bir bezeme vardır. Aşınmalardan dolayı zarar gördüğü için değerlendirmek zordur. Bir üsteki eser gibi pilvinusların biri yarıya kadar kırıktır. Sağlam olan diğer yüzünde ise, yatay ekseninde işlenmiş iki yana kıvrılan sivri uçlu akanthus yaprakları görülmektedir.

Kat. No. 15 (Resim 15)

İmpost: A.E: 34 cm. A.D: 38 cm. (k) Ü.E: 37 cm: Ü.D: 44 cm. İon: Vol. Ç: 8 cm. Ç: 33 cm. İon-impost: Y: 28 cm.

İmpost kısmı ön ve arka yüzleri profilli olarak yapılmıştır. Ön yüzünde ionik kısımda 8 cm. çapında ki volütlerin arasında Kat.No. 8 örneğine benzer bir ekinus bezemesi bulunur. Arka yüzün deki ekinusunda, volütler arasında dışa taşkın olarak yapılmış tek yumurta bezemesi yer alır. Pilvinusların üzerinde, yatay ekseninde işlenmiş bitkisel bezeme görülmektedir.

Kat. No. 16 (Resim 16)

Cehennemagzı Mağaraları, Mermer.

Başlık tamamlanamadan yarım bırakılmıştır.

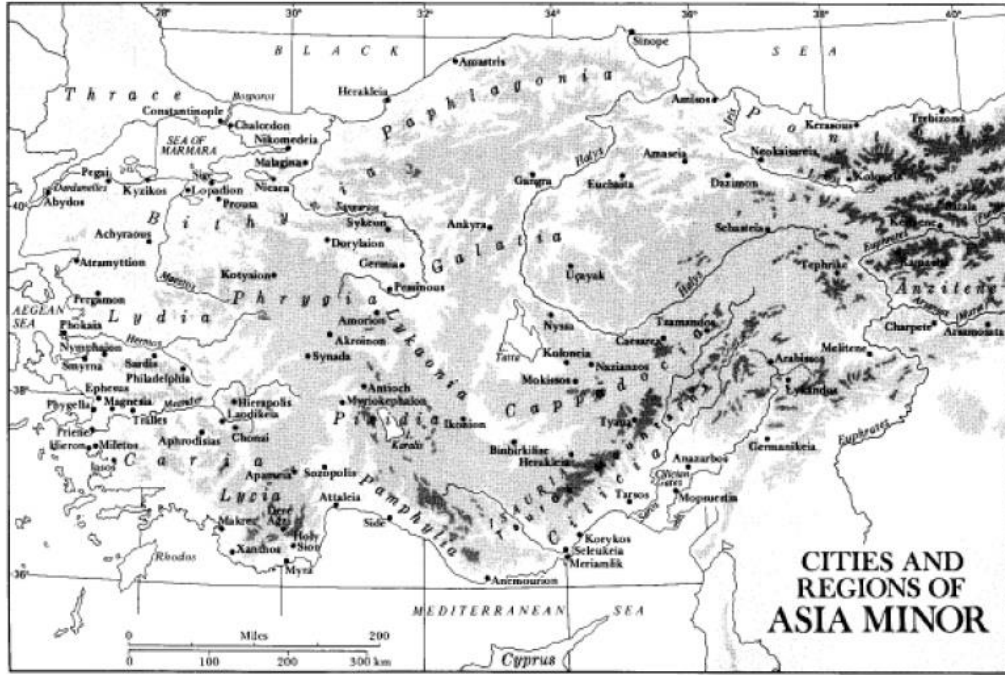
3. Figürlü Sütun Başlık

Kat. No. 17 (Resim 17)

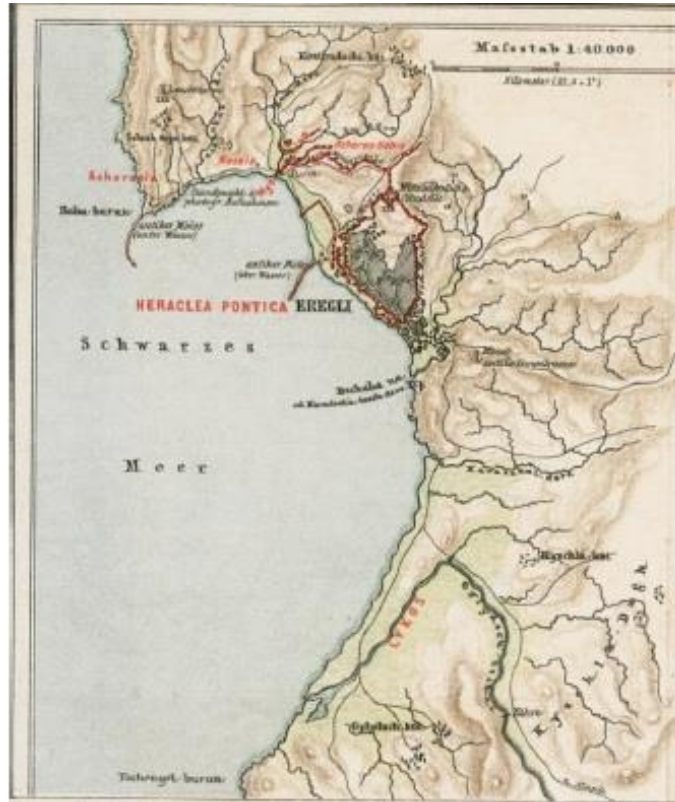
Kdz. Ereğli Müzesi, Mermer.

E: 27 cm. D: 27 cm. Y: 33 cm. Ç: 16 cm.

Kalathosu tek sıra dört akanthus yaprağından oluşmaktadır. Başlığın ön yüzünde Hz. Meryem ve kucağında bebek İsa betimlemesi görülmektedir. Figürün iki yanında kitabe bulunmaktadır. Burada Soter Hagia “Yüce Kurtarıcı” ifadesi yer alır. Gövdeyi çevreleyen akanthus dizisi ince dişli olup, ince dişli akanthus yaprakları üzerinde matkap delikleri bulunur. Başlığın geniş olan üst kısmında dört köşesinde ion volütleri görülmektedir.

Harita 1. Bizans Dönemi'nde Anadolu Bölgeleri ve Paphlagonia Bölgesi (Foss 1991a, 206)

Harita 2. Herakleia Pontika Antik Kenti (Von Diest)

Resimler

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

KAYNAKÇA

AKKAYA Tayfun, (1994) **Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserleri**, Troya Yayıncılık, İstanbul, s. 151.

ANGOLD Michael, (1975), **A Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)**, Oxford.

ATASOY Sümer ve YILDIRIM Şahin, (Ed.) (2015), **Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios; 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme**, Ankara.

AYDIN Ayşe, (2013), "Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi Mimari Elemanlarının/Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirmesi", Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler, **KAAM Yayınları**, Mersin, s. 299.

AYDIN Ayşe, (2016), "Tarsus Müzesi'ndeki Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi Mimari Elemanları", Tarsus Müzesi Taş Eserleri, **KAAM Yayınları**, Mersin.

AYDIN Ayşe, (2014), “Adana ve Mersin Müzeleri’ndeki Figürlü Başlıklar”, **OLBA**, vol. XXII, s. 372.

BELKE Klaus, (1996), “Paphlagonien und Honorias”, **Tabula Imperii Byzantini Band 9**. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

BÖHLENDORF BEATE Arslan ve DENNERT Martin, (2009), “Spolien in der Moschee und im Han von Çardak (Troas)”, **Istanbul Mitteilungen**, Band 59.

ÇAYLAK TÜRKER Ayşe, (2014), “Çanakkale’den İon-İmpost Sütun Başlıkları”, **OLBA**, vol. XXII, s. 337-368.

DEICHMANN Freidrich Wilhelm, (1956), **Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. Und 6. Jahrhundert nach Christus**, Baden-Baden, s.60.

FIRATLI Nezih, (1990) **La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d’Istanbul**, Paris, Fig. 361a-362.

FOSS Clive, (1991a), **Asia Minor, The Oxford Dictionary of Byzantium**, Volume I (Ed. A. P. Kazhdan – A. M. Talbot), New York: Oxford University Press, s. 206.

HOEPFNER Wolfram, (1966), **Herakleia Pontike-Ereğli**, Eine baugeschichtliche Untersuchung (Denkschr. Ak. Wien, Phil.-hist. Kl. 89): Forschungen an der Nordküste Kleinasien (Ergänzungsbande zu den Titulu Asiae Minoris), C. 2, bül. 1, yay. F.K. Dörner, Wien.

JOHN Haldon, (2007), **Bizans Tarih Atlası**, (Çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul.

KAPLAN Deniz, (2013), “Arkaik-Roma Dönemi Mimari Elemanlarının/Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi”, Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler, **KAAM Yayınları**, Mersin, Kat.No: 136.

KAUTZSCH Rudolf, (1936), **Kapitellstudien Beiträge zu Einer Geschichte des Spataniten Kaitells im Osten Von Vierten bis ins Siebente Jahrhundert**, Berlin, s.166.

KESKİN Esra, (2015), **Küçük Asya’da Kutsal Kent Euchaita ve Bizans Dönemi Taş Eserleri**, İstanbul.

KOCH Guntram, (2008), **Erken Hıristiyan Sanatı**, (Çev. Ayşe Aydın), s. 78.

LE QUIEN, Michaelis, (1958), **Oriens Christianus I**, Graz.

MEMNON, (2007), **Memnon Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herakleias – De Rebus Heracleae)**, (Çev. Murat Araslan), Odin Yayıncılık, İstanbul.

MÜLLER-WIENER, Wolfgang, (2001), **İstanbul’un Tarihsel Topografyası**, (Çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları.

NIEWÖHNER Philipp, (2007), “Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet”, **AKVAD**, Ankara, s. 22.

OSTROGORSKY Georg, (1995) **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret İşiltan), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

ÖTÜKEN Yıldız, (1996), **Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmalerin der Provinz Bursa**, Istanbuler Mitteilungen, Tübingen, Taf. 37.

ÖZTÜRK Bülent, (2011), “Herakleia Pontika (Zonguldak – Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları Ve Tarihsel Sonuçları”, **I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi**, Karabük, 6-9 Ekim 2011, (Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildirileri, Karabük, s. 505-528).

PARMAN, Ebru, (2002) **Ortaça’da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 177.

PESCLOW Urs, (2004) “Kapitelle”, **RAC XX**, 65.

RAMSAY Wilhem. Mitchell. (1960), **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.

SEVİN Veli, (2001), **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

STRABON, (1993), **Geographika: XIV**, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

TEKİN Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

TEMPLE Çiğdem, (2008) “Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma”, (Ed. Sacit Pekak), **Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I** (Mimari ve Mimari Süsleme), Ankara, 23-24 Kasım, s. 243.

TEXIER Charles, (2002), **Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi** (Çev. A. Suat), Ankara Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Birinci Cilt, Vakfı, Ankara.

TEZCAN Hülya, (1989), **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Resim 447.

ULUGÜN F. Yavuz ve BAKAN Muhittin Aksoy, (2007) **Kocaeli ve Çevresi Tarihi II, Roma Dönemi Bithynia**, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarihi Yayınları, s.320.

YILDIRIM Şener, (2011), “Philomelion Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları”, **Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim**, Ankara, s. 615.

ZOLLT Thomas, (1994), **Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. Bis 6. Jahrhundert n.Chr Mit Einem Beitrag zur Untersuchung des Ionischen Kampherkapitells**, Bonn, taf. 18-74.

ÖSKÜS UUL DESTANINDA MİTİK MEKÂN VE GERÇEK MEKÂN

Nurdan YEŞİLYURT*

Öz: Edebî eserleri yorumlama ve incelemede başvurulan öncelikli unsurlardan biri mekândır. Mekân, bireyin ruh hâlini yansıtmalarının yanında eserin yazılmış olduğu dönemin koşullarını ve toplum yapısını da ortaya koyar. Edebî eserlerde mekâna; dar, geniş, açık ve kapalı olarak rastlanılmasının yanında mitik ve gerçek mekân olarak da karşılaşılmaktadır.

Kökleri çok eskiye dayanan destanlarda mitik ve gerçek mekânlar hâkimdir. Destanı yaratan toplumun bulunmuş olduğu konum, destandaki mekânın oluşması açısından önemlidir. Özellikle bugün Rusya Federasyonu içerisinde yaşamakta olan Altay Türklerinin destanlarına, bağlı buldukları dinin etkisi, farklı etnik gruplarla bir arada yaşamış olmaları ve coğrafyanın yapısı etkilemiştir. Yaşadıkları bölgenin dağlık, engebeli ve akarsu havzasında olmasından dolayı Altay destanlarında nehir, dağ, orman vd. sık karşılaşılan gerçek mekânlardır. Bunun yanı sıra Altay Türklerinin Şamanizm inancına sahip olmaları, destanlarda mitik mekânlarla karşılaşılmalarını sağlar. Bu mitik mekânlar yeraltı olabileceği gibi su içi dünyası da olabilir.

Bu makalede Altay Türklerine ait Ösküs Uul Destanı, mitik mekân ve gerçek mekân açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altay Türkleri, Ösküs Uul Destanı, mekân, mitik mekân, gerçek mekân.

MYTHIC SETTING AND REAL SETTING IN THE ÖSKÜS UUL SAGA

Abstract: One of the elements that is applied to in the interpretation and analysis of literary work is the setting. Setting presents the social structure and the conditions of the period in which the story takes place along with reflecting the mental state of the individual. In the literary works, setting is encountered as mythic and real setting, along with narrow, broad and close setting.

Mythic and real settings are the dominants in sagas which dates back to very old times. The situation of the society creating the saga is very important for the setting in the saga to be formed. The effect of religion they belong to, living together with different ethnic groups and geographical features had an effect especially on the sagas of Altay Turks residing within the Russian Federation. Rivers, mountains, forests and etc. are one of the real settings often encountered with in the sagas of Altay Turks because of their residence which were mountainous, rugged terrain on a river basin. In addition to this, as Altay Turks believed in shamanism, mythic settings are also encountered in their sagas. These mythic settings can be underwater world as much as they can be underworld.

In this article, the Ösküs Uul Saga of Altay Turks will be examined in terms of mythic and real setting.

Keywords: Altay Turks, Ösküs Uul, setting, mythic setting, real setting.

* Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

GİRİŞ

Destan, şekil ve içerik olarak Türkiye Türkçesine, Farsça “dastân” kelimesinden geçen kahramanlık konulu ve manzum bir anlatı türüdür. Destan, milletlerin başından geçen önemli olayları, bu olayların bıraktığı izleri ve o dönem hakkındaki yaşantıları bir kahraman etrafında nazım-nesir anlatan halk edebiyatı ürünüdür. Destanların oluşmasında ulusların verdiği mücadele, doğal afet, (kuraklık, sel vs.) göç ve hastalık gibi milletleri derinden etkileyen önemli olaylar yaşanmış olması gerekir. Destanın teşekkül etmesine kaynaklık eden olaylara günlük yaşantıda sıklıkla rastlanılmaz. Olay yaşandıktan sonra toplum içerisinde destan anlatma yeteneğine sahip olan birisi çıkar ve bu olanları derleyerek destan mahiyetine kavuşturur.

Ekici, destanın tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milletin veya toplumun sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmalardır” (Ekici, 2014: 18).

Bu tanımdan hareketle “Türk boyları destanlarının oluşum şekli, ortak özellikler taşımaktadır” şeklinde bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Destan türü, diğer Türk lehçelerinde farklı terimlerle ifade edilmektedir. Makalede ele alınacak olan Ösküs Uul Destanı, Altay Türklerine aittir ve Altay Türkleri destana karşılık olarak “kay-çörçök” terimini kullanmaktadır.

Ösküs Uul Destanı, içerisinde birden fazla motif barındırması, destanın farklı şekillerde incelenmesini sağlamıştır. Bu çalışmada ise İbrahim Dilek’in, Aleksey Grigoreviç Kalkin’den derlediği, Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkan *Altay Destanları 2* adlı eserinden faydalanılarak Ösküs Uul Destanı, mitik mekân ve gerçek mekân bağlamında değerlendirilecektir.

1. Mekân ve Destan

İnsan, yaşamını sürdürdüğü coğrafyaya göre şekillenir. Mesela; farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar karşılaştırıldığında fizyolojik ayrımlar dikkat çeker. Deniz bölgesinde yaşayan insanlarla daha iç kesimlerde dağlık bölgelerde yaşayan insanlar arasındaki ayrım da örnek verilebilir. Bu bakımdan coğrafyanın insan üzerindeki temel etkileri; yaşama biçimleri, yiyecek-içecek kültürü, kıyafet, karakter vd. üzerinde görülmektedir.

Coğrafyanın özellikleri insan karakterini şekillendirdiği gibi üretilen edebî eserlerde de mutlaka coğrafyanın etkilerine rastlanılır.

Kefeli coğrafya için şunları söylemektedir:

“Bir milletin edebiyatını anlamak, zihniyetini kavrayabilmek için tarihindeki evreleri, gelenek ve göreneklerini bilmek gerekir. Tarihin içinde geliştiği mekân ise coğrafyadır; tabiat şartlarına bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli rol oynayan coğrafya o bölgede yaşayan insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde de etkilidir” (Kefeli, 2006: 11).

Mekân, edebî eserlerin ayak bastığı unsurlardan biridir. İnsan yaşadığı mekândan ayrı düşünülmemeyeceği gibi insan karakterini etkileyen yine mekândır. Edebî eserlerde kahramanların içinde bulunduğu mekândan hareketle karakterleri hakkında çıkarımda bulunulabilir. Biraz daha özelden ise destanlardaki mekânın; dağ, ova, bayır, çöl, gök ve vadi vs. ana mekân olmasında belirleyici özelliği Tekin, şu şekilde ifade etmektedir:

“Homeros’un Boccaccio’nun, Dante’nin kitaplarında; bizim destanlarımızda, Dede Korkut Hikâyeleri’nde, hatta Hüsn ü Aşk mesnevisinde böyle ‘stilize’ edilmiş mekân örnekleriyle karşılaşırız. Bu mekân anlayışında ‘dağ’, ‘deniz’, ‘ağaç’, ‘gök’, ‘ırmak’, ‘rüzgâr’... kavramları, bildiğimiz anlatımın uzağındadırlar. Bunlar “tasvirî” nitelik taşımasının ötesinde -doğal olarak o günün anlatı mantığına göre- ‘işlevsel’ bir özellik taşırlar” (Tekin, 2012: 146).

Tekin’in de ifade ettiği üzere edebî eserler, içerisinde bulunduğu zamanın şartlarına uygun olarak ve anlatılan eserin mantığına göre mekân arayışına girer. Bu mekân arayışı ilerleyen zamanlarda değişimler göstermiştir.

XIX. yy.’da teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak etkilenen edebî eserlerdeki değişim, mekân unsuruna da yansımıştır. Bu değişim destanlarda karşılaşılan geniş mekânın XIX. yy. sonrasında yerini dar mekânlara bırakmasına neden olmuştur. Söz konusu değişimin öncesinde destanlarda büyüklüğü, hâkimiyeti, sonsuzluğu ve gücü temsil eden mekânlarla karşılaşılmaktadır.

Destanlardaki mekân için Kaplan, *İki Destan İki İnsan Tipi* adlı makalesinde şunu söyler:

“Oğuz Kağan ve Dede Korkut kahramanları ile kendisini idealize eden eski Türk insanı tamamıyla dışa dönük, mekânda genişlemek isteyen ve maddi kuvvete inanan bir insandır... Alp tipi için dünya, fethedilecek bir yer, diğer insanlar galebe çalınacak, tabi kılınacak düşmanlardır” (Kaplan, 1951: 415).

Her edebî eser tezahür etmiş olduğu dönemin özelliklerini yansıtır. Bu durum edebî eserlere göre değişiklik göstermektedir. Kimi edebî ürünler imgeler sayesinde okuyucuya dönemin özelliklerini hissettirirken bazıları da açık bir şekilde gösterir. Bu unsurlardan biri de mekândır. Mekân kişilerin karakterinin oluşmasında belirleyici özelliğe sahipken toplumların şekillenmesinde de önemli bir role sahiptir. Genel olarak Türk destanlarındaki bütün ortak özelliklerin başında olayın geçtiği mekânın aynı olması gelir. Dağ, ova, nehir vd. bütün bu mekânlar Türk destanlarının ana mekânıdır.

“Eğer bütün Türkler sade bozkırlarda yaşayan göçebe zümrelerden toplanmış olsaydı ve eğer eski destanın dağ içlerinde demircilikle ve su boylarında ekincilikle meşgul Türkler tarafından muhafaza edilmiş kısımları bulunmasaydı, Türk destanı, bir bozkır kahramanının, başı ve sonu olmayan gayesiz, yeknesak cenk vak’alarından ibaret olurdu. Halbuki Türk şubelerinin muhtelif medenî seviyelerde olmaları, birbirinden pek farklı hayat şartlarına ve şekillerine mâlik bulunmaları, millî destanın çeşitliliği ve zenginliğine çok yardım etmiştir” (Köprülü,1980: 15).

Buradan da anlaşılacağı üzere Türkler farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen ortak özellikler göstermektedir. Türklerin farklı bölgelerde yaşamış olmaları, Türk destanlarının varlığının çeşitlenmesini, içerik bakımından zengin olmasını ve bunların yanı sıra destanlardaki mekânsal çeşitliliği de artırmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere dağ, ova, nehir vd. destanların ana mekânıdır. Bu mekânlar kahramanın evi ve ana yurdu. Kahraman orada sürekli barınamayacağından dolayı aşmak, geçmek ve sahip olmak onu tatmin edecektir. O yine çadırına (evine) dönecektir. Buradan hareketle destanlarda ev önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Mekânın Poetikası adlı eserinde Bachelard şunları söylemektedir:

“Ev ve evren, basitçe yan yana gelmiş iki mekân değildir. İmgelem evreninde birbirlerini karşıt düşlerle canlandırırlar... Ev, fırtınaya karşı kazanacağı zaferleri biriktiriyor. Ve imgelem üstünde yaptığımız bir araştırmada, olgular evrenini aşmamız gerektiğinden, eski evde, bu ev ister doğduğumuz ev ister içinde geçici olarak kaldığımız sokaktaki evlerden biri olsun, artık rahat, güvenlik içinde olduğumuzu iyi biliyoruz” (Bachelard, 1996: 68-69).

Ev, hangi edebî eserde olursa olsun sığınacak, korunulacak ve kahramanın kendisiyle başa kaldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Ösküs Uul Destanında Mekân

Altay Türklerinin yaşamış oldukları coğrafyanın özellikleri ve iklim yapısı destanlar incelendiğinde doğrudan karşımıza çıkan unsurlardır. Altay bölgesinin dağlık olmasından dolayı kahramanın dağ, vadi ve zirveleri aşıp geçmesi gücün ve kudretin sembolüdür.

Terzi, Altay Türkleri için şunları söylemektedir:

“Tarihte diğer Türk boylarından uzak düşen Altay Türkleri, bu uzaklık nedeniyle âdeta havza kültürü sürdürmüşlerdir. Bugün Rusya federasyonuna bağlı Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan Altay Türkleri, Kamlık dinine olan bağlılıklarını belli ölçüde devam ettirmektedir. Buna bağlı olarak Altay destanlarında eski Türk inanç, mitoloji ve yaşayışına dair motifler bulmak mümkündür” (Terzi, 2007: 115).

Coğrafya ve iklim yapısının haricinde Altay Türkleri destanlarındaki mekânı etkileyen önemli bir unsur da Şamanizm’in etkileridir. Bilindiği üzere Şamanizm inancının olduğu

toplumlarda dağ gibi mekânlar kutsiyet arz etmektedir. Köprülü, Altay toplumlarındaki Şamanizm inancıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Altay-Yeniseyi” sahası henüz iptidaî Türk dinini muhafaza eden Şamanî “Altay-Abaka” kabilelerine mensuptur ki, bunlar göçebe olmakla beraber, yine “yerleşmiş” haldedirler. Vaktiyle demircilik gibi bâzısan’ atlarda ilerlemiş olan bu zümre bugün Türk şubelerinin şüphesiz en geride kalanıdır. İşte bunlar bize millî destanın en eski parçalarını, yâni “Esatîr” mahiyette olan parçalarını ve Kozmaogoni-Tekevün-i âlem” (Kâinatın yaradılışı) hakkındaki “Ustûre”leri vermektedir (Köprülü, 1980: 43).

Altay Türklerinin Şamanizm inancına sahip olmasının yanı sıra arkaik özellikler taşıyor olması da destanlardaki mitik unsurların varlığını artırmıştır.

“Altay Türklerinin inanç sistemlerine göre, dünya üç katmandan oluşmaktadır: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Gökyüzü Tanrı Ülgen ile iyi ruhların, yeryüzü canlılar ile yer-su ruhlarının, yeraltı ise Erlik ile kötü ruhların bulunduğu mekânlardır” (Türker, 2012: 81). Ösküs Uul Destanından hareketle dünyanın üç katmandan oluştuğuna dair sırasıyla örnek verilecek olursa;

Gökyüzü:

“Hırçın akan gök denizi
Halkın içeceği su olmuş.
Kireçli yedi zirve
Kutsal dağın koltuğuymuş” (Dilek, 2007: 155).

Yeryüzü:

“Dizgin akan nehrin
Derin kıyısında,
Çağlar çağlamaz nehrin
Yayılp akan yakasında
Ösküs Uul yaşadı” (Dilek, 2007: 136).

Yeraltı:

“Nehir iyesi benim,
Talay Kağan adlı erim,
Yedi kat yeraltında
Benim evim var dedi” (Dilek, 2007: 146).

Destandan alınan bu kısımlardan da anlaşılacağı üzere destanlardaki mekânlar, hâkimiyeti ve bu yerleri hâkimiyeti altına almaya çalışan kağanların gücünü göstermektedir.

Genel olarak Türk destanlarında destan kahramanı, ne kadar çok deniz, dağ ve ova alırsa onun çadırı o kadar genişler ve gücü artar. Buradan hareketle destanda mekân, ideali belirlemede önemli bir unsurdur.

2.1. Ösküs Uul Destanında Mitik Mekân ve Gerçek Mekân

Devellioğlu'na göre mekân; "kevn" kökünden türemiş bir kelimedir. Devellioğlu mekânı; "Yer, mahal, ev, oturulan yer" olarak tanımlamaktadır (Devellioğlu, 2012: 699).

Gerçek mekân bilinen ve görünen mekân olarak tanımlanmaktadır. Mitik mekân ise gerçek mekânın çerçevesinde tezahür etmiştir. Mitik mekânın kutsal olarak adlandırılması mekâna farklı bir boyut kazandırmıştır. "Türklerin yaratılış, tufan ve kıyametle ilgili telakkilerini yansıtan mitolojik metinler, çoğu yabancı araştırmacılar tarafından çoklukla Güney ve Kuzey Sibiry Türkleri arasında derlenmiştir" (Oğuz ve diğ., 2013: 141). Altay Türkleri Sibiry bölgesinde yaşamış ve yaşamaktadır. İncelenecek olan destan, Altay Türklerine ait destan olmakla birlikte destanın genelinde mitik unsurlarla karşılaşılması yadsınamaz bir durumdur.

2.1.1. Mitik Mekân

Türklerin evrenle ilgili mitik mekân tasarımında evren üç katmandan oluşmaktadır. Bunlar: yeraltı, yeryüzü ve gökyüzüdür. Evren tasarımından gök; tanrıların, yaratıcı ve koruyucu ruhların bulunduğu mekân olarak tasavvur edilmektedir. Yeraltı ise yedi ve dokuz kattan oluşmasının yanında kötü ruhların bulunduğu mekândır. Yeryüzü ise gökyüzü ve yeraltına atfedilen özelliklerin kesiştiği mekândır (Arslan 2005'e atfen Köse 2013: 1999).

Destanlardaki mitik mekân için Çobanoğlu ise şunları söylemektedir:

"Destanlarda yer alan mekânların bir kısmı "gün değmez", "kar yağmaz", "yer altı" gibi tamamen hayali ve kurgusal olarak da nitelendirebileceğimiz mitolojik mekânlar iken, daha önce de işaret edildiği gibi büyük bir çoğunluğu gerçek yer adlarından hareketle kalıplaşmış veya tipolojik özelliklere sahip kelimenin tam anlamıyla "gerçeğimsi" mekânlardır" (Çobanoğlu, 2015: 11).

Bu iki görüşten hareketle destanlarda karşılaşılan mitik mekânlar, kendilerini doğrudan hissettiren ve dolaylı yollarla karşımıza çıkan mekânlardır. Mitik mekân; canavarların, kötü ruhların ve kahramanın yoluna engeller çıkartan rakiplerin yaşadığı bir mekân olarak tasvir edilmektedir.

Destanda mitik mekânla; yeraltı, gök denizi, gök denizinin dibi ve su içi dünyası şeklinde karşılaşılmaktadır.

2.1.1.1. Yeraltı

Yukarıda Arslan'ın ifade ettiği gibi yeraltı, mitik mekânın üç katmanından biridir. Yeraltında yaşayan kötü ruhlar ve yaratıklar, kağanın birer düşmanıdır. Mesela Altay destanlarında sıklıkla karşımıza çıkan Celbegen isimli yaratık için Türker şunu söyler: "Kara

renginin anlatmalarda sık sık tekrarlanmasıyla, Celbegen'in yeraltı ile ilişkili oluşuna da dikkat çekilmektedir" (Türker, 2012; 85).

Altay destanlarında yeraltı karşımıza kötü ruhların ve canavarların barındığı mekân olarak çıkmaktadır. "Altay destanlarında ise, yeraltı ruhları bir kötülük sembolü idiler. Tepegözde, bir yeraltı ruhu olmalıydı. Altay destanına göre, "Ölülerin Hanı, İrle-Han'ın kızı, bir Siyah tilki donuna bürünüyor ve yiğitleri yeraltına çekerek, başlarına türlü felâket getiriyordu" (Ögel, 1995: 263).

Ösküs Uul Destanında yeraltı, kahramanın rakibi olan Talay Kağan'ın yaşadığı mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Ösküs Uul, oltasını nehre atar ve altın sırlı balığı yakalar. Bu sırada yeraltında yaşamakta olan Talay Kağan yeryüzüne çıkar ve Ösküs Uul'dan altın sırlı balığı nehre bırakmasını ve bunu yapmasının karşılığında ona mal ve mülk vereceğini söyler. Ösküs Uul, altın sırlı balığı nehre bırakır. Fakat Talay Kağan verdiği sözde durmaz ve nehre dalıp yeraltındaki sarayına döner. Daha sonra Ösküs Uul balığı ikinci kez tutar ve Talay Kağan bir daha yeraltından yeryüzüne çıkar. Talay Kağan yine Ösküs Uul'dan balığı nehre salmasını ister ve Ösküs Uul altın sırlı balığı nehre salar. Talay Kağantam balıkla birlikte gitmek üzereyken Ösküs Uul, Talay Kağan'ın atının kuyruğuna tutunarak kağanın evine yani yeraltına varır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Talay Kağan yeraltında yaşamaktadır ve Ösküs Uul'dan altın sırlı balığı nehre bırakması için istekte bulunur. İlk başta vaatlerini yerine getirmemiş olsa da Ösküs Uul'u sarayında ağırladığı vakit değerli hediyeler sunar. Fakat Ösküs Uul, bunların hiçbirini kabul etmez sadece yedi kat ketene sarılı köpek cesedini ister ve istediğini de alarak yeryüzüne yani ottan evine geri döner.

"Yedi kat yeraltında
Talay Kağan'ın yurdu var" (Dilek, 2007: 144).

"Nehir iyisi benim,
Talay Kağan adlı erim,
Yedi kat yeraltında
Benim evim var dedi" (Dilek, 2007: 146).

"Sarı atın kuyruğundan
Sıkıca tutunup,
Yerin yedi kat altına
Yetip vardı Ösküs Uul'um" (Dilek, 2007: 148).

2.1.1.2. Gök Denizi ve Gök Denizinin Dibi

Ösküs Uul Destanında gök denizi ve gök denizinin dibi mekânları, Talay Kağan'ın yaşadığı yeraltı dünyasıdır. Gök denizi veya gök denizinin dibi şeklinde tasvir edilen bu mekânlar, yeraltı dünyasının içerisinde yer alır ve Talay Kağan'ın evi gök denizinin dibindedir.

“Gök denizin dibinde
Talay Kağan'ın evi vardı
Aya uzanan altın saray
Doksan dokuz cepmeli” (Dilek, 2007: 148).

“Ösküs Uul ise,
Dokuz gün yüzüp,
Gök denizin dibinden
Çıkıp geldi” (Dilek, 2007: 152).

2.1.1.3. Su İçi Dünyası (Yedi Gün Su İçinde Kalmak ve Dokuz Gün Yüzmek)

Destandaki kahramanın olağanüstü özelliklerinden biri de normal bir insanın yaşayamayacağı mekânlarda destan kahramanının 3, 5, 7 ve 9 gün kalarak yaşamını sürdürdüğüne tanıklık edilmesidir. Buradan da hareketle destan kahramanı için mitik mekânın önemi görülmektedir.

“Genç buzağıyı yere bırakıp,
Ösküs Uul'um yalvardı:
Yedi gün su içinde kaldım,
Çiğirim hastalandı, dedi” (Dilek, 2007: 215).

Talay Kağan'ın sarayına misafir olan Ösküs Uul, ona verilen değerli hediyeleri kabul etmez sadece yedi kat ketene sarılı köpek cesedini aldıktan sonra dokuz gün yüzer ve gök denizinin dibinden çıkarak ottan evine döner.

“Yedi kat yeraltından
Çıkıp dön, dedi o.
Ösküs Uul ise,
Dokuz gün yüzüp,
Gök denizinin dibinden
Çıkıp geldi” (Dilek, 2007: 152).

2.1.1.4. Göğün Dibi

Yeraltı kötü ruhların ve canavarların yaşadığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökyüzü ise yeraltına atfedilen özelliklerin tam tersini ifade etmektedir. Gökyüzü iyiliğin,

güzelliğin ve mükâfatın ödülüdür. Mesela kötü ruhlar yeraltında yaşarken iyi ruhlar gökyüzünde yaşamaktadır. Arslan, gökyüzü ile ilgili şunları söylemektedir:

“Kahramanın ‘göğe yükselişi’, Altay Türkleri arasında yaygın olan ölümden geçmeksizin göğe ve dolayısıyla ölümsüz geleceğe erişebildikleri düşüncesinin, yani kozmik yolculuğun bir yansımasıdır. Diğer yandan da bu düşünce, ‘iyi insanların cennete gideceği’ düşüncesinin Altay Türkleri arasındaki simgesel ifadesidir. Çünkü onlara göre, ‘cennet/uçmak’, gökyüzünün üçüncü katında bulunan, iyi ruhların, meleklerin, bolluk ve bereketin dolu olduğu mekândır” (Arslan, 2005: 67).

Üç katmanlı evren tasarımından birisi olan gökyüzü, destanda gökyüzü şeklinde geçtiği gibi göğün dibi şeklinde de geçmektedir.

“Göğün dibinden

Boz sis yayıldı” (Dilek, 2007: 140).

Gökyüzü, Türkler arasında belirli bir kutsiyet arz etmektedir; bu bakımdan birçok inanışa ev sahipliği yapması açısından da önemlidir. Bir örnek üzerinden bu durum açıklanacak olursa:

“Vrapçıste köyünde her insanın gökte mutlaka bir yıldızı olduğuna ve bu yıldızın o insanla aynı kaderi paylaştığına, onunla doğup, onunla öldüğüne inanılır. İnsan hayatı boyunca, fark etmese bile o yıldızı, bir kere de olsa mutlaka görür. Yıldız kaymasından sonra biri doğacak diye düşünülür, çünkü birisi ölmüştür ve yeni doğan çocuğun bir yıldızı olacaktır” (Erol, 2012: 166).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere gökyüzü kutsallık atfedilen cisimleri taşıması bakımından da önemli bir mekândır.

2.1.2. Gerçek Mekân

2.1.2.1. Nehir

Destan incelendiğinde yoğun olarak karşılaşılan gerçek mekân; nehirdir. Nehir destanın geneline hâkim bir mekândır. Yalın olarak nehir şeklinde karşılaşılmamasının yanında; nehrin kıyısında, nehrin yakasında, gök nehir, ak nehir, geçitsiz ak nehir, dizgin akan nehir ve derin nehir şeklinde tamlama yoluyla oluşturulmuş nehir de karşımıza çıkmaktadır.

Destan kahramanı Ösküs Uul’un anne ve babası Aranay Kağan ile yaptıkları mücadelede esir alınmış ve Ösküs Uul, yalnız bir bahadır olarak nehrin kenarında yaşamaktadır.

“Dizgin akan nehrin

Derin kıyısında,

Çağlar çağlamaz nehrin

Yayılp akan yakasında

Ösküs Uul yaşadı” (Dilek, 2007: 136).

Gün geçtikçe icatlarda bulunan Ösküs Uul, başına gelen felaket ve zorluklarla zekâsı sayesinde başa çıkmıştır.

“Yedi kayının kabuğunu soyup,
Gemi yaptı.
Birbirine eş yedi bakır teli
Kıvrıp olta yaptı.
Dizgin ak nehirde
İleri geri gemi sürdü.
Çağlar çağlamaz gök nehre
Aşağı yukarı olta attı” (Dilek, 2007: 137).

Destanda karşılaşılan bir diğer kağan ise; Karaltı Kağandır. Destanda Karaltı Kağan, hayvan güden ve halk yöneten bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karaltı Kağan, halkını ve hayvanlarını nehirden geçirmesi için Ösküs Uul’dan istekte bulunur ve birtakım vaatler verir.

“Ak nehrin kenarında
Halk gelip durmuş.
Gök nehrin yakasına
Halk gelip durmuş.
Ösküs Uul’u görünce
İhtiyar kağan yalvarmış.
Yalvarıp, istekte bulunmuş.
Diz çöküp, dua etmiş.
Geçitsiz ak nehirden,
Halkımı geçir, dedi.
Gök nehirde geçit yok,
Halkımı geçir, dedi” (Dilek, 2007: 137-138).

Ösküs Uul’un yapmış olduğu iyilikler karşısında Karaltı Kağan vaatlerini yerine getirmeyip;

“Öç almış gibi kahkaha attı,
Yukarı bakmadan yola çıktı” (Dilek, 2007: 139).

Kısacası Ösküs Uul Destanında nehir, Ösküs Uul’un kahramanlığını gösterdiği, insanlara yardım ettiği ve kenarına çadırını kurduğu bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2.2. Ev, Saray ve Yurt

Destanda yoğun olarak karşılaşılan ikinci mekân evdir. Ev, saray ve yurt bunların hepsi kahramanın çadırıdır.

Genel olarak Türk destanlarında; destan kahramanının sürekli kaldığı, sabit bir mekânı yoktur. Her yer onun evi ve çadırıdır. O her yerde bulunur ve yaşamını sürdürür. Destanlardaki

kahramanın bulunduğu mekânın sınırları belli olmadığı gibi destan kahramanı sürekli ilerler, yeni yurt ve ev edinmeye çalışır. Bu durum onun gücünü gösterir.

Ösküs Uul Destanında saray, kahramanın yaptığı adaletli mücadeleler sonucunda bir ödül olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul, Talay Kağan'ın sarayına misafir olduğu vakit Talay Kağan'dan istediği yedi kat ketene sarılı köpek cesedini alır ve yeraltından çıkararak ot evine gelir. Ösküs Uul cesedin üzerinde yedi gün uyur ve uyandığında sarayda olduğunu anlar. Sarayda çok güzel bir kızla karşılaşır bu kız, Talay Kağan'ın köpek cesedine çevirdiği kızıdır. Talay Kağan'ın kızı Ösküs Uul'un ottan evini, saraya dönüştürmüştür.

“Aylı, güneşli Altayına
Bu hazineyi alıp çıksan,
Ot evin altın olur,
Sen öksüz bahadır olursun” (Dilek, 2007: 145).

“Aya uzanan altın saray
Doksan dokuz cepheli,
Buzdan yapılmış at direkliydi” (Dilek, 2007: 148).

“Ak nehrin yakasında,
Gök nehrin kıyısında
Ottan yapılmış kötü evli idi,
Öksüz kötü delikanlı idi,
Evine, yurduna bakın dedi” (Dilek, 2007: 157).

2.1.2.3. Dağ, Vadi, Ova ve Zirve

Dağ, vadi ve ova destanların önemli mekânlarından. Tarım, hayvancılık ve ilerleyen zamanlarda da ticaretle uğraşan insanlar için bu mekânlar, temel yerleşim yerleridir.

Altay bölgesinin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dağ, vadi ve ova destanların geneline hâkim mekânlardır. Şamanizm inancının hâkim olduğu Altay Türklerinde dağın önemi ayrı bir yer teşkil etmektedir.

Bayat mitoloji ve destanlardaki ova ve dağ mekânları için şu farklılıklara dikkat çekmektedir:

“Tıpkı mitolojide olduğu gibi destanlarda da düşmanlar dağlarda bulunur.. Bunun başlıca sebebi Türklerin eski çağlarda dağlık bölgelerde yaşamaları ve dağları doğal sınır olarak görmeleridir. Özellikle Altay-Sayan halklarının destanlarında dağın kutsiyeti açık şekilde görülmektedir. (...) Mitolojide mekânın insana ait ve insana ait olmayan olarak

bölümlendirilmesine, destanlarda bizimkiler ve düşmanlar şeklinde rastlanmaktadır. Bu kavramların maddeye dönüşmüş hali de ova ve dağdır. Destanlardaki ova, medeniyeti, toplumsal yaşayışı ifade ederken dağ, göçebeliği simgeler. Bu ise destancının geleneksel düşünceyi ve bu düşüncenin ürünü olan elementleri kullandığını gösterir” (Bayat, 2016: 103).

Destanın başlangıcında dağ, ova, vadi ve zirve Ösküs Uul’un kimsesizliğinde yanağını yasladığı ve kendini teselli ettiği bir mekân olarak karşımıza çıkar. Ösküs Uul yaşadığı felaketlerden sonra anne ve baba şefkati aradığı bu mekânlarda ilerleyen zamanlarda birtakım faaliyetlerde bulunur.

Dağ, ova, vadi ve zirve destanın ilerleyen bölümlerinde Karaltı Kağan ve Ösküs Uul’un mücadelelerine tanıklık etmesi bakımından önemlidir. Bahsedilen mekânlara destanda yoğunlukla; dağ, vadi, ova ve dağın zirvesini aşan kahraman olarak karşılaşılmaktadır.

Destanda ova, dağ ve vadiye mekân olarak rastlanılmasının yanı sıra Talay Kağan ve Karaltı Kağan’ın zenginliği ova, dağ ve vadi benzetmesi üzerinden yapılmaktadır.

“Kireçli yedi zirve
Kutsal dağın koltuğuymuş.
Kireçli dokuz zirve
Bey dağının eteğiymiş” (Dilek, 2007: 155).

“Yetmiş dağı koşup aştı,
Yetmiş vadiyi koşup geçti” (Dilek, 2007: 189).

“Oygolık’ın ovasında
Delikanlılar toplanıp oynadı” (Dilek, 2007: 216).

2.1.2.4. Orman

Ösküs Uul Destanında orman, kahramanın mücadele ederken sığındığı ve avın yapıldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul’dan hayvanlarını ve halkını nehirden karşıya geçirmesini isteyen Karaltı Kağan ormanda yaşamaktadır. Karaltı Kağan ormanda avladığı tavşanları pişirmesi için askerlerini Ösküs Uul’un evine gönderir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Karaltı Kağan’ın aç gözlülüğü ve doyumsuzluğu, Ösküs Uul ile yarış yapmasına neden olur. Karaltı Kağan, Ösküs Uul’un sarayına ve eşine göz koymasından sebep destanlarda orman, Karaltı Kağan ve Ösküs Uul’un mücadele verdiği bir mekân olarak karşımıza çıkar.

“Karaltı Kağan itibarlı kişi
Altı iyi hizmetçisiyle,
Altmış dokuz cayzaniyla
Büyük ormanda avlanıyordu” (Dilek, 2007: 157).

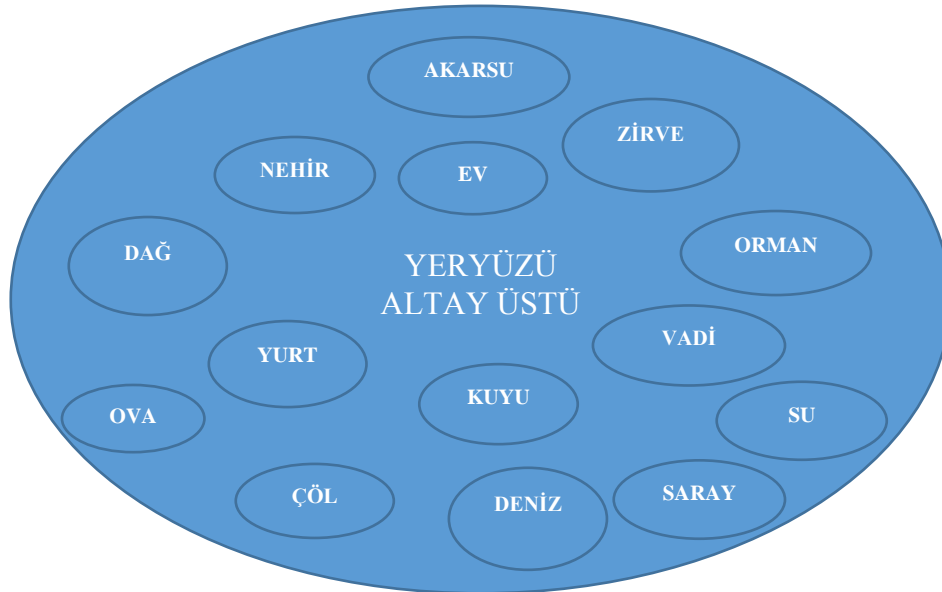
“Geldikleri boz ormandan
Aşağı doğru yöneldiler,
Tavşan gezen sık ormanı aralayan
Altı taraflı büyük ormanda
Avlanan Karatı Kağan
Kampına gelmiş” (Dilek, 2007: 148).

2.1.2.5. Yeryüzü ve Altay Üstü

Destandaki olayların geçtiği ana mekân yeryüzü ve Altay üstüdür. Yeryüzü ve Altay üstü mekânları, diğer gerçek mekânlara ev sahipliği yapmaktadır.

Altay Türklerinde dünyanın üç katmandan oluştuğu, gökyüzünde iyi ve koruyucu ruhların, yeraltında ise Erlik gibi kötü ruhların ve canavarların yaşadığı daha önce belirtilmiştir. Yeryüzü ise kahramanın halkıyla birlikte yaşadığı iyi ve kötü ruhların bulunduğu mekândır. Üzerinde yaşanan bu mekânda halkın geçimini sağlayabilmesi ve huzur içerisinde yaşayabilmesi için bir merkez etrafında oluşturulan yasa ve düzen bulunmaktadır. Yasa ve düzen bozulduğu zaman halkın lehine olan durum halkın huzursuz olmasına neden olur. Yeryüzü bu sebepten dirliğin, beraberliğin ve huzurun sağlanması adına önemli bir mekândır (Arslan, 2005: 72).

Destandaki gerçek mekânlar, yeryüzü ve Altay üstü mekânlarının içerisinde tezahür etmiştir.

Şekil 1: Ana Mekân Olarak Yeryüzü ve Altay Üstü Mekânlarının Kapsadığı Diğer Alt Mekânlar.

Ösküs Uul, Karaltı Kağan'ın hayvanlarını ve halkını nehirden geçirdikten sonra Karaltı Kağan'ın vaatlerini yerine getirmesi için günlerce bekler. Karaltı Kağan'ın Ösküs Uul'u bunca zaman bekletmesinin sebebi yerüstünde ve Altay üstünde savaşmış olmasıdır.

“Ösküs Uul baktı ki,
Kara Corgo atına binen,
Kara kunduz börklü
Kara parlak çizmeli
Er kişi Karaltı Kağan
Yerin üstünde savaşmış,
Yetmiş kağanı yağmalamış
Altay üstünde savaşmış,
Altmış kağanı esir almış,
Dönüp geldi” (Dilek, 2017: 140).

2.1.2.6. Akarsu, Su ve Deniz

Destanda deniz sonsuzluğu gösteren bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Kağanların denizleri aşip istediği yerlere varması onların gücünü göstermektedir.

Enginün denizin ifade ettiği çağrışımlar hakkında şunları söylemektedir:

“Deniz her şeyin kendisinden çıkan ve kendisine dönen esrarlı sonsuzluğun sembolüdür. Deniz, yağmur şekilleriyle su, sınırsızlık ve sonsuzluktur. Sular dünyadaki her şeyin başı ve sonudur. Su hem ölüm ve gömülmeyi hem de hayat ve dirilmeyi ifade eder. Şeffaflık ve derinlik nitelikleri de çoğu zaman su ile birleştirilir. Su ayrıca ferdî veya ortak bilinçaltıdır ve suyun seviyesi mevcut fizikî düzey ile mutlak ahlâk düzeyi arasındaki ilişkiyi gösterir” (Enginün, 2000: 435-436).

Ösküs Uul Destanında deniz, çok fazla kullanılan bir mekân değildir. Birkaç yerde geçmektedir.

“Ak nehri geçirirsin,
Sonsuz deniz ya.
Gök nehri geçirirsin,
Geçersiz deniz ya” (Dilek, 2007: 141).

Destanın genelinde su hâkim bir unsurdur. Bu durum Altay bölgesinin coğrafi konumuyla ilişkilidir. Su yerüstünden yeraltına geçişi sağlayan deniz, nehir ve akarsuyu içerisine alan geniş bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul'un hayatını devam ettirmesi için su, balık avladığı ve gücünü gösterdiği önemli bir mekândır.

“Akarsuyun taş geçidinden
Al Tayga'nın otundan çöpünden
Ösküs Uul'un gittiği iz
İzleyip gitti” (Dilek, 2007: 185).

“Suyun avını suda tutar,
Olta atmayı bilir elbet” (Dilek, 2007: 161).

2.1.2.6. Çöl

Karaltı Kağan ormanda avladığı tavşanları pişirmesi için askerlerine verir ve Ösküs Uul'un evine gönderir. Askerler Ösküs Uul'un evini bulmak için uzun mesafeler kat ederler. Bu yolculuk esnasında askerler sarı çölü ve boz çölü aşır Ösküs Uul'un evine varırlar.

“Sarı çölü geçtiler,
Kuzgunun uçmakla sonuna çıkamayacağı
Boz çölü geride bıraktılar” (Dilek, 2007: 163).

2.1.2.7. Kuyu

Karaltı Kağan, Ösküs Uul'a nehirdeki altın sırlı balığın Talay Kağan için önemini söyler ve Talay Kağan ile tanışıp nehirdeki altın sırlı balığı yakalamasını ister. Bunun karşılığında Talay Kağan'ın vereceği hiçbir şeyi kabul etmeyip sadece ölmüş itin cesedini istemesini söyler. Talay Kağan'ın atının kuyruğundan tutunarak Talay Kağan'ın sarayına giden Ösküs Uul ölmüş itin cesediyle karşılaşır. Ölmüş itin cesedi, kuyudadır:

“Tam orta yerde kuyuda
Ölmüş itin cesedi durur
Dokuz kat ak beze
Dolanmış ceset durur” (Dilek, 2007: 144).

“Başköşede dört kuyunun olduğu
Gerçekten doğruymuş.
O kuyuların birisine
İtin cesedi sarılmış” (Dilek, 2007: 150).

Aşağıdaki şekilde Ösküs Uul Destanında yoğun olarak geçen gerçek mekânların en genişten en dara doğru kullanımı verilmiştir. Buradan hareketle nehir, destanın tamamına hâkim gerçek mekân iken zirve ise destanda az yerde karşılaşılan gerçek mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: Ösküs Uul Destanında Yer Alan Gerçek Mekânların Destandaki Kullanım Sıklığı.

SONUÇ

Mekân, edebî eserlerin tezahür ettiği, şekillendiği ve bir sonuca bağlandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekân unsuru, edebî eserlere göre değişiklik göstermektedir. Kimi edebî eserlerde mekânla dar ve kapalı olarak karşılaşılırken bazı edebî eserlerde ise mekân geniş ve açık olarak tasvir edilmektedir. Ele alınmış olan edebi tür destandır ve destanların genelinde geniş ve açık mekânlarla karşılaşmaktadır. Destanlarda açık ve geniş mekânların yanı sıra gerçek mekân ve mitik mekân unsurları da hâkimdir.

İncelenmiş olan Ösküs Uul Destanı, Altay Türklerine aittir. Ösküs Uul Destanı, içerisinde Altay Türkleri ve bütün Türklerin ortak kültürel özelliklerini yansıtacak birden fazla motif barındırmaktadır. Bu motiflerden bir tanesi de mekândır.

Ösküs Uul Destanı, mekân açısından incelenmiş olup destanda gerçek mekân ve mitik mekânın yoğun bir şekilde geçtiği tespit edilmiştir. Ösküs Uul Destanında mitik mekânlar: Yeraltı, gök denizi, gök denizin dibi ve su içi dünyası iken gerçek mekânlar ise: Nehir, orman, dağ, ev, yerin üstü, saray, vadi, akarsu, ova, zirve, çöl, kuyu, yurt, yeryüzü, su, deniz ve Altay üstü

olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda yer alan bütün bu mekânlar Altay Türklerinin yaşadığı yerin coğrafi yapısını, yaşam tarzını ve destan kahramanının hâkimiyetini, gücünü ve sonsuzluğunu göstermektedir.

İncelenen destanda, diğer Türk destanlarına benzer şekilde gerçek mekân ve mitik mekân unsurlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak destanda gerçek mekânların mitik mekânlara nispetle daha ön planda olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARSLAN Mustafa, (2005), “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, **Fikret Türkmen Armağanı**, ss. 65-74, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

BACHELARD Gaston, (1996), **Mekânın Poetikası**, İstanbul: Kesit Yayıncılık.

BAYAT Fuzuli, (2016), **Mitolojiye Giriş**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇOBANOĞLU Özkul, (2015), **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara: Akçağ Yayıncılık.

DEVELLİOĞLU Ferit, (2012), **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİLEK İbrahim, (2007), **Altay Destanları II** (Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi: 9), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKİCİ Metin, (2014), “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında- II”, **Milli Folklor Dergisi**, S.54, ss.18.

ENGİNÜN İnci, (2000), “Tanpınar ve Semboller”, **Türk Dili Dergisi**, S.581 ss. 435-443.

EROL, Şerife Seher, (2012), “Makedonya Türklerinde Gökyüzü ile İlgili İnançlar”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.1 ss. 162-171.

KAPLAN Mehmet, (1951), “İki Destan İki İnsan Tipi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.4, C.4, s. 400.

KEFELİ Emel, (2006), **Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz**, İstanbul: 3F Yayınevi.

KÖPRÜLÜ M. Fuat, (1980), **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KÖSE Serkan, (2013), “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde “Mitik Mekân ve Mitik Zaman” Algısı”, **TurkishStudies**, S.8/1, ss.1999.

OĞUZ M. Öcal, EKİCİ Metin, AÇA Mehmet, DÜZGÜN Dilaver, AKARPINAR, R. Bahar, ARSLAN Mustafa, YILMAZ Aktan Müge, ÖĞÜT EKER Gülin, ÖZKAN, Tuba, (2013), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

ÖĞEL, Bahaaddin, (1995), **Türk Mitolojisi II**. Ankara: Türk Tarih Basımevi.

SAKAOĞLU Saim ve DUYSMAZ Ali, (2012), **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TEKİN Mehmet, (2012), **Roman Sanatı Romanın Unsurları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TERZİ Âdem, (2007), “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.24, s.115.

TÜRKER Ferah, (2012), “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Milli Folklor Dergisi**, S.94, s. 81.

KUDÜS ABD BÜYÜKELÇİLİĞİ VE GAZZE BÜYÜK DÖNÜŞ YÜRÜYÜŞÜ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ*

Filistin meselesi uzun yıllardır sadece Türkiye'nin değil dünyanın gündeminde yer alan bir mevzudur. İki devletli çözüme sıcak bakanlar yanında sadece İsrail veya sadece Filistin devletinin olması gerektiğini iddia edenlerin çözüm sürecinin üç ana fikri olarak kaşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Bu minvalde Mayıs ayında (14 Mayıs 2018) Gazze şeridinde gerçekleşen hadiselerin analizi bu yazının hedefidir.

Bu çerçevede ABD büyükelçilik meselesine de değinmek yerinde olacaktır. Geçen yıl meydana gelen İsrail'in Kudüs başkent ilan edişi aslında ilk kez gerçekleşmemiştir. 1950'de Batı Kudüs ve 1980'de ise doğusu ve batısıyla tüm Kudüs aynı şekilde İsrail'in ebedi başkenti ilan edilmiştir. Ancak ilk kez bir ABD başkanı tarafından bu durum deklare edilmiştir. Bir başka deyişle, Balfour deklarasyonu 100. yılının arifesinde adeta yeniden ilan edilmiştir. Tabii bu durumun hem Trump'ın ve hem de Netenyahu'nun iç siyasetteki sıkışıklığıyla ilgisi olduğu dile getirildi. Her iki lider uluslararası tepkilerin bu düzeyde olacağını tahmin ettiği anlaşılıyordu; geri adımı atacaklarına dair bir işaret görülmemiştir.

ABD, Ortadoğu'da kendi için sarsılmaz bir müttefik istemektedir. Buna neden olan şey artık 90'lı yılların Türkiye'sinin ve 1979 yılındaki Humeyni devrimi öncesi İran'ının mevcut olmamasıdır. Suudi Arabistan ve birkaç diğer Arap aşiret devleti bu vazifeyi deruhte edebilecek durumdadır. Ancak onların akıbetinin ne olacağını kestirmek oldukça güçtür. Söz konusu durumu tespit etmenin Ortadoğu gibi bir coğrafyada ne kadar zor olduğunu ABD çok iyi bilmektedir. Bun nedenle Muhammed b. Selman ile ittifak kurarak Suudi Arabistan'daki durumun ABD lehine daha uzun süreli kalmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak burada da kestirilemez şeyler olabilir. Yemen'de Suudlar tarafından yaşam standartlarının çok altında hayatlarını idame ettiren, koleraya yakalanmış binlerce çocukla yaşam mücadelesi veren Yemenliler, İran'dan aldıkları füzelerle Suudlara korku salacak yerleri bombalamaktadırlar. Bir sonraki aşamanın Arabistan'a askeri harekât düzenleyip saldırmayacaklarının garantisi bulunmamaktadır. Böyle olursa ABD en büyük müttefiklerinden birini daha kaybetmiş olacaktır. Bu nedenle ABD, bu tür gerilimlerden daha uzak olan İsrail'i kendi karakolu ve sarsılmaz müttefiki olarak görmektedir. Bunu son zamanlarda Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak ilan ile

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

dünyaya yeniden ilan etmiştir. Bu, İsrail'in dokunulmazlığının açık bir şekilde yeniden deklarasyonuydu aslında.

Geçen yıl tün dünya kamuoyu Mayıs ayında meydana gelecek hadiseler için hazırlandı. Kudüs'e ABD büyükelçiliğinin taşındığı gün Filistin'in bir diğer kadim şehri Gazze'de İsrail tarafından bir katliam gerçekleştirildi. İsrail ordusu tarafından şehit edilen Filistinlilerin sayısı 135'i aşarken hâlen devam eden olaylarda 3000'den fazla Filistinli ise bu saldırılar neticesinde yaralandı. Katledilenlerin 8'i çocuğu ve en küçüğü sadece sekiz aylıktı. Hem büyükelçiliğın taşınması ve hem de katliamın aynı günde (14 Mayıs) gerçekleştirilmesi ABD ve işgalci İsrail tarafından özellikle tercih edilmiştir. Zira 15 Mayıs, Filistinlilerin *Nekbe/Felaket* günüdür. Filistin toprakları üzerine İsrail'in işgal devletini kurduğu 14 Mayıs 1948'nin ertesi günü, yani 15 Mayıs, Filistinliler ve onları destekleyenler arasında *Nekbe Günü* (Felaket Günü) olarak anılmaktadır. İşgalci İsrail'in bağımsızlığını ilanı akabinde 1948 Arap-İsrail savaşı meydana geldi. Büyük bir felaket oldu bu Filistin için. Çünkü İsrail tek başına kendine karşı ittifak kuran Arap ülkelerini yendi. Bu savaşın etkileri çok büyük oldu. İlk etapta İsrail bu savaşta kendi devletinin kuruluşu için bir meşruiyet aracı kılmaya başladı. Ayrıca Batı Kudüs olarak tabir edilen Kudüs şehrinin bir kısmını işgal etti. Bu savaş neticesinde Filistin topraklarından ilhak ettiği toprakları büyük oranda arttırmış oldu. Savaşta birçok Filistinli öldürüldü. İşgalci İsrail, Filistin'in Yafa, Hayfa gibi diğer şehirlerinde katliamlar gerçekleştirdi. Böylece günümüze kadar devam eden Filistin mülteci sorunu ortaya çıktı. Çünkü Filistin'in özellikle kıyı şeridinde yaşayan halkı işgalciler tarafından evlerini ve topraklarını terk etmek zorunda bırakıldı.

Evlerinden kovulan birçok Filistinli bugün Suriye, Lübnan ve Ürdün'deki mülteci kamplarında yaşamının yanı sıra, Filistin sınırları içerisinde oluşturulan mülteci kamplarında mülteci olarak hayatlarına devam etmektedir. 70 yıldan beri süren bu sorun nedeniyle yaklaşık 12 milyon Filistinli dünyanın çeşitli yerlerinde mülteci statüsünde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadır. ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması için tüm güçler seferber edilirken, söz konusu 12 milyon insanın vatanlarına dönmesi için ciddi bir girişim olmadığı gibi, bilakis can, mal ve ırzı tehdit edilen Filistinliler topraklarını terke zorlanmaktadırlar.

Buna rağmen Filistinliler işgal altındaki topraklarına dönmek için tüm gayretleriyle çabalamaktadırlar. Bu direnişin önemli sembollerinden biri 30 Mart günüdür. İsrail, 30 Mart 1976'da Filistinlilere ait binlerce dönüm araziye el koymuştu. Filistinliler olayı protesto etmek için genel grev yapmış, buna mukabil İsrail güçlerinin Deyr Hana beldesinde göstericilere ateş açması sonucu 6 Filistinli şehit olmuş, yüzlercesi ise yaralanmıştı. Bu nedenle Filistinliler her yıl 30 Mart'ta işgale karşı etkinlikler düzenlemektedirler. Bu nedenle 30 Mart 2018'den beri Gazze yakınlarında İsrail işgaline karşı protestolar devam etmekteydi. 14 Mayıs'ta gerçekleştirilen saldırı Filistinlilerin *Büyük Dönüş* konusunda sabırlarını yıldırma, onları sindirme amaçlıydı.

ABD büyükelçiliğinin taşınma durumu ise aynı şekilde İsrail işgalini destekleyen ve onayan bir eylemdir. Zira uluslararası hukuka göre ne İsrail ve ne de Filistin toprağı addedilen Kudüs, ABD büyükelçiliğinin taşınmasıyla bu özelliğini yitirmiş olmaktadır. Bunun sebebi ABD elçiliğinin uluslararası hukukun tanımladığı Kudüs'e değil, İsrail'in başkenti olarak ilan ettiği Kudüs'e taşınmış olmasıdır.

Nekbe'nin 70. Yıldönümünde olaylar nasıl oldu da bu hâle evirildi? Bunda hiç şüphesiz ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklerinin payı büyüktür. Söz konusu durum İsrail, Arabistan ve diğer bazı Arap devletlerinin ABD ile ittifakları sayesinde gerçekleşti. Bu ülkelerin fitne alevlerini körükleyici tavır ve hesapları sadece Ortadoğu'nun değil, bütün dünyanın barış ve huzurunu tehdit etmektedir.

Tüm bunlar gerçekleşirken İslam dünyasının tek bir vücut olarak karar alıcı bir mekanizma oluşturamaması, bazı ülkelerin aynı safta yer almak yerine bölgesel çıkarlarını tüm Ortadoğu'nun çıkarlarının önünde tutması, tarihsel ve kültürel müşterek hafızanın işlevselleştirilememesi ise kınanması gereken aslî sorunların başında yer almaktadır. Bu durum devam ettikçe sadece Kudüs, Gazze değil birçok ortak değerimiz için çanlar çalmaya devam edecektir.

İsrail'in Filistin ile münasebetleri, sonrasında adı mevcut ancak hiç bir yaptırım gücü olmayan nominal bir kuruluşa dönüşen İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, bir başka ifadeyle İslam ülkelerinin global siyasetteki durumlarıyla yakından ilişkilidir. Oysa söz konusu teşkilat, 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'teki, Mescid-i Aksa'nın yakılması ardından İslam âlemindeki meydana gelen tepki üzerine, 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansında alınan bir kararla kurulmuştu. 1970 Mart ayında Cidde'de gerçekleştirilen Birinci İslam Dışişleri Bakanları Konferansında Genel Sekreterliğin oluşturulmasına ve Sekreteryanın, Kudüs'ün kurtarılmasına kadar, Cidde'de faaliyet göstermesine karar verilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla genel sekreterliğin Cidde'de faaliyet göstermeye devam edecektir. Zira 1970'ten 2018'e dek geçen 48 yıl boyunca ciddi hiç bir adımın atılmadığını anlamak zor değildir. Kınamanın ötesine geçemeyen ve iktisadi yaptırımları, askeri ve siyasal ilişkileri gözden geçirip kısıtlayamayan bir teşkilatın merkezini Kudüs'e taşımasını beklemek rüya olarak bile tavsif edilemez.

Bu arada şunu hatırlatmak yerinde olacaktır: Özellikle bölgenin Arap ülkeleri tarafından ABD elçiliğinin taşınması ve İsrail'in Kudüs'te gerçekleştirdiği katliama karşı ortaya koyulan cılız tepki dikkat çekicidir. Suç ortaklığı sayılan bu sessizlik Mısır, Ürdün ve Körfez ülkeleri gibi Arap ülkelerinin Amerika'nın yakın zamanda uygulamaya geçecek planlarından üzerlerine düşen/düşecek vazifeleri anladıklarını göstermektedir. Bu ülkelere hiç biri ne İslam ve ne de Arap dünyasına bir çağrıda bulunmadı. Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın

çağrıda bulunduğu İslam Zirvesi'ne katılımları ise düşük seviyede gerçekleşti; Arap ülkelerinin büyük kısmı ise zirvede Dışişleri Bakanları tarafından temsil edildi. Üstelik İsrail ile diplomatik ilişkileri olan Arap ülkelerinden hiç biri, elçiliklerini çağırmaya ya da İsrail büyükelçisini ülkesine gönderme teşebbüsünde bulunmadı.

Aslında 1970'e dek bu duruma neden bir tepki verilmediği burada zımnen bizleri bekleyen bir sorudur. 1517'den 1917'ye dek 400 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Filistin, Cihan Harbi esnasında Britanya ile mücadelesinde 1917 yılında Osmanlı tarafından terk edildi, savaşta mağlup edilerek buna zorlandı. 1917-1970 yılları arasında geçen 53 yıllık süre zarfında neden bu teşkilat kurulamamıştı, sorusunun cevabı ne ise, aynı cevap söz konusu müessesenin o gün bugündür fiili yaptırımlar üretmemesinin nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu yıllar aralığına denk düşen 1956'da gerçekleşen bir başka savaşta İsrail ciddi bir direniş ile karşılaşmadan Mısır'a saldırdı. Bunun nedeni Cemal Abdunnasır'ın Süveyş Kanalı'na dair belirlediği politikanın İngiltere ve Fransa'nın milli menfaatleriyle çakışmasıydı. Bu iki Avrupa devleti İsrail'i Mısır'a karşı kışkırtarak savaşın çıkmasına neden oldu ve bu sayede Cemal Abdunnasır'ı dize getirdiler. Ama bu hezimet yerine 1967'de vuku bulan Altı Gün Savaşı Savaşı *Nekse* (Gerileme/Kayıp) olarak isimlendirildi.

Bu savaşların attığı temeller üzerine bugün kınanan ama kınamanın ötesine geçilemeyen eylemlerle İsrail'in asimetrik güç kullanımı peyderpey devam etti. Filistinliler kendi vatanlarında mülteci konumuna getirildi, İsrail'e sadece Yahudiler değil Afrikalı insanlar getirilip devlet vatandaşı yapıldı, Kudüs'ün işgal edilmesi akabinde tesis edilen uluslararası statüsünü bile hiçe sayan uygulamalar tüm dünyanın gözü önünde icra edilmektedir.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda son günlerde Gazze şeridindeki tüm hizmet kurumlarının neden çökmüş duruma getirildiği anlaşılmaktadır. Hedef, Filistinlilerin haklı davasını ulusal bir davadan, insani bir mesele haline getirmektir. Mesele elbette insanidir; ancak burada İsrail'in mevcut durumun insani çıkmazlarını bir koz stratejisi olarak kullanmak istediği ve bunu hedeflediği (tıpkı Suudların Yemen'e yaptığı gibi) bellidir. Gazze Şeridi, geçiş yollarının açılması/yeniden yapılandırılması ve şehir halkının temel ihtiyaçlarının karşılanması için Gazze'deki direnişin silahlarını terk etmeye zorlandığı aşikâr. Böylece İsrail tarafından kendilerine sunulan anlaşma şartları Gazzelilere kabul ettirmek Netanyahu yönetimin ve ABD'nin amacıdır.

ABD büyükelçiliğinin işgal altındaki Kudüs'e nakledilmesi ve Kudüs'ün işgalci İsrail'in ebedi başkenti olarak atanmasının, Filistin'in gasp edilmesinin 70'inci yıldönümü ile aynı zamana denk getirilmesi, "Yüzyılın anlaşması" kapsamında ilk ve en önemli adım olarak görülmektedir. Eğer işler Trump yönetiminin istediği şekilde giderse, Filistin davasının nihai tasfiyesinin gerçekleştirilmesi için büyük bir merhaleyi kat etmiş olacaklar.

Son olarak Gazze’de meydana gelen hadiselerin tüm bunların ötesinde ne gibi anlamlar taşıdığına değinmeliyiz. Bu çerçevede ilk söylenmesi gereken şey, meydana gelen bu olayın dünyanın vicdan sahibi vatandaşları tarafından tüm çıplaklığıyla algılanacağı ve gerek ABD’nin ve gerekse İsrail’in bölgedeki politikalarının Batı dünyasındaki kamuoyu desteğini daha çok ve süratli bir şekilde kaybedeceği.

Bugün Filistin’de yaşanan olaylar ülkede direniş ruhunun yeniden ortaya çıkmasına ve filizlenip güçlenmesine neden olmaktadır. Büyük Dönüş’e iştirak edenlerin İsrail’in kelebek mermilerine karşı ellerindeki taşlar dış ülkelerden aldıkları “destek” hakkında bizlere çok şey anlatmaktadır. Aldıkları destek kendi rüştünü ispat etmiş İİT modeli kınama silahıdır.

Filistin’de meydana gelen diğer olaylarda görüldüğü gibi, bu tür hadiseler Filistin direniş iradesinin güçlenip süreklilik kazanmasını sağlamaktadır. Bu sayede hem Filistin halkı direniş bilincini kaybetmemekte hem de dünya İsrail’in işlediği cinayetlere tanık olmaktadır.

İsrail’in, coğrafyamızı hedef alan sömürgeci güçlerin bölgedeki karakolu olduğu tekrar anlaşılmıştır. Buna mukabil maalesef özellikle Arap ülkeleri başta olmak üzere, Filistin meselesinin üzerine gitmenin gerekli olmadığı görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle İsrail ve ABD’nin bölgedeki ortaklarına empoze ettiği bu fikriyat, Filistin meselesinde şimdiye dek meydana gelen sapmanın nedenlerinden biridir.

Değnilmesi gereken bir başka husus, siyonizm düşmanlığının Filistin halkına yönelmiş/yönlendirilmiş olmasıdır. Son olaylarda İsrail’in asimetrik saldırıları meşru bir müdafaa olarak lanse edilmiş ve bu çerçevede çocuk katilleri bile haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu algının yerleşmesi için Filistin halkının haklı mücadelesi bir terör eylemi gibi gösterilmek istenmektedir.

Tüm bunlar nelere yol açacak? Zaman gösterecek.

II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Öğr. Gör. Dr. Seçil ÖZDEMİR*

Düzenleyen: Gazi Üniversitesi, Kudüs Üniversitesi “*Al-Quds University*”, Turkish Studies Journal, Kudüs, 23-25 Mart 2018

2017 senesinde İspanya/Endülüs'te I.sı düzenlenen kongrenin II.sı 2018'de Kudüs'te gerçekleştirildi. İsrail'in Filistin topraklarını işgalinin sembolik unsurlarından olan ve 2002'de inşa edilen Ayrım Duvarı ile Doğu Kudüs'ten ayrılan Abu Dis bölgesindeki Kudüs Üniversitesi'nde düzenlenen kongrenin açılışında Türk ve Filistin milli marşları okundu. Kongrenin açılış konuşmalarını Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosu Büyükelçi Gürcan Türkoğlu, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Temsilcisi ve aynı zamanda Filistin yönetimine bağlı Kudüs İşleri Bakanı ve Kudüs Valisi Adnan El-Hüseyni, Filistin Yüksek Öğretim ve Eğitim Bakanı Sabri Saydam, Gazi Üniversitesi Rektörü İbrahim Uslan ve Kudüs Üniversitesi Rektörü İmar Ebu Kişik yaptı.

Abu-Dis, İsrail'in Filistin'in başkenti kabul etmek istediği bir bölge. Bu sebeple de bölgedeki Filistinliler'i yaşamaya zorladığı Doğu Kudüs bölgesinde, İsrail'in etrafını beton duvarla ördüğü bir alandır. Bu bölgede bulunan Kudüs Üniversitesi kongreye ev sahipliği yapan kurumdu. Türkiye'den TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Kültür Bakanlığı, Gazi Üniversitesi, Bandırma Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Hitit Üniversitesi başta olmak üzere pek çok kuruluşun desteklediği kongrede eş zamanlı olarak yedi sempozyum gerçekleştirildi. Bunlar:

- 2.Uluslararası Din ve Toplum Sempozyumu
2. Uluslararası Ekonomi, Hukuk ve Siyaset Sempozyumu
2. Uluslararası Felsefe, Davranış ve Sağlık Bilimleri Sempozyum
2. Uluslararası Tarih ve Sanat Çalışmaları Sempozyum
2. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Uygulamaları Sempozyumu
2. Uluslararası Medya, İletişim ve Bilgi Teknolojileri Sempozyum
2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Sempozyumu,

Sempozyum açılışında plaket ve hediye takdim töreniyle birlikte araştırmacılara bilim, araştırma ve tebliğ ödülleri de sunuldu. Aynı zamanda Osmanlı Tuğraları temalı bir sergi de sempozyum süresince sergilendi. Osmanlı mirasından etkili izler taşıyan bu eserlerin Kudüs'te sergilenmesi de kültürel bağ ve bütünlüğün ortaya konulmasında ayrıca somut bir vesile oldu.

* Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

Türkiye’den bir üniversitenin girişimi ile Kudüs’te düzenlenen ilk kongre olması sebebiyle gerek yerli gerekse yabancı basının kongreye ilgisi oldukça yoğundu. Kongre süresince yerli ve yabancı basında kongreye dair haberler yer aldı.

Akademisyenlerin Türkçe, İngilizce, Arapça dillerinde bildirimleri sunmak ve dinlemek imkânı bulunduğu kongreye on ülkeden dört yüz elli akademisyen katıldı ve altı yüz bildiri sunuldu. Türkiye ve Filistinli akademisyenler başta olmak üzere Ürdün, Azerbaycan, Kırgızistan, Kıbrıs ve Arap devletlerinden gelen katılımcılar da kongrede bildirimler sundu. Disiplinler arası ve geniş katılımlı bu kongrenin Kudüs’te düzenleniyor olması bu geniş katılımın önemini daha da arttırdı. Bununla birlikte sunulan bildirimlerin yoğunluğu edebiyat, İslam tarihi ve siyasi tarih perspektifinde Kudüs ve Filistin meselesi çerçevesindeydi. Bu kongre vesilesiyle Filistin Meselesi’ne yönelik hassasiyete ihtiyaç duyulan böyle bir dönemde, katılımcı akademisyenlerin de duyarlılığı ile meseleye Türkiye başta olmak üzere Filistin dışında da gösterilen ilgi ortaya konuldu. Kudüs Üniversitesi öğrencileri ve akademisyenlerinin yoğunlukta olduğu dinleyici kitlesi için ise bu durum destek niteliği taşımaktaydı.

Kongre süresince Filistin’e karşı İsrail’in sürdürdüğü işgal politikasını tüm katılımcılar canlı olarak bölgede gözlemledi. Nitekim Mahmud Abbas’ın özel temsilcisi, Kudüs İşleri Bakanı ve Kudüs Valisi Hüseyini de konuşmalarında bu kongrenin Kudüs’te düzenlenmesinin "*işgalci İsrail’e bir mesaj*" anlamı taşıdığını belirtti. Kongre’de Kudüs, "*Direnişin Başkenti*" olarak ifade edildi. Nitekim kongre süresince kendileri ile konuşma imkânı bulunan tüm Filistinliler için bu organizasyonun destek hissini ortaya koyduğu açıktı. İsrail işgaline karşı direnmekten asla vazgeçmeyeceklerini vurgularken, Türkiye’nin desteğini daima bildiklerini vurgulayan Filistinliler, katılımcı akademisyenler için Türkiye ile Filistin arasındaki bu güven bağına şahit olma imkânı sundu.

Türkiye’nin Kudüs Başkonsolosu Büyükelçi Gürcan Türkoğlu, kongrenin zamanlamasının isabetli olduğunu, Filistin Davası’nın ve Kudüs’ün geleceğinin tehdit altında olduğu bir dönemde, Filistin ve özellikle Kudüs halkı ile dayanışma göstermenin her zamankinden daha fazla önem taşıdığını ifade etti.

Gazi Üniversitesi Rektörü İbrahim Uslan ise bu kongrenin düzenlenmesinin, Filistin ile Türkiye üniversiteleri arasında geliştirilebilecek işbirliğinin Filistinli gençlerin eğitim imkânlarının geliştirip, genişletmenin yollarının aranmasına, Filistin’in bilim, sanat, siyaset üretme ve bu alanlarda kendini ifade etme, kendini geliştirme fırsatlarını araştırmasına imkânlar sunacağına inandığını belirtti. Buna ek olarak Uslan, Filistin’in eğitim ve bilim alanında imkanlarını bizzat görüp bu imkanlar çerçevesinde işbirliğini başlatmak ve hızla geliştirmek hepimizin temel bir görevidir sözlerini de konuşmasına ekledi.

Kudüs Üniversitesi Rektörü İmad Ebu Kişik, Türkiye'ye Filistin'in işgaline karşı verdiği destek için şükranlarını ifade etti. Ayrıca Ebu Kişik, bu kongrenin El-Kudüs Üniversitesi'nde düzenlenmesinin Filistin'deki bilimsel çalışmalar için büyük önem taşıdığını belirtti.

Kudüs'ün İsrail tarafından işgali ve Filistin halkının yaşam alanını daraltan uygulamalarına dikkat çekmek ve Türk akademisyenlerin bu noktada desteklerini göstermesi açısından bu kongre bir fırsat sundu.

Kongre açılış konuşmaları Kudüs'ün tarihi ve kültürel önemine ve Türkiye'nin Kudüs konusunda Filistin'i destekleyen tavrına yönelik açıklamalar içerdi. Düzenleme kurulu üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem'in açılış konuşmasında Kudüs'ün tarihi ve kültürel bütünlüğünü özetleyen sözleri:

"Kudüs, kadim medeniyetlerin en eski şehirlerinden biridir. Hıristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar için kutsal bir şehirdir. Üç semavi dinin burada mazisi ve tarihi mabetleri vardır. Aynı zamanda peygamberler şehridir Kudüs... Eski Ahid'e göre Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban ettiği, İslam kaynaklarına göre eşi Sare ile uğradığı ve kabrinin bulunduğu mekândır. Hz. İshak'ın yaşadığı, Hz. Yakup'un evlat hasretiyle gözlerini kaybettiği, Hz. Yusuf'un doğup büyüdüğü şehirdir... Hz. Musa'nın, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarıp götürdüğü Filistin topraklarının merkezidir... Hz. Davud'un fethederek başkent yaptığı şehirdir... Hayvanların dilinden anlayıp cinlere emir veren, Müslümanların ilk kiblesini inşa ettiren Hz. Süleyman'ın diyarındır... Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı dünyaya getirdiği, insanları hak dine davet ettiği ve göğe yükseldiği şehirdir... Nihayetinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in miraç mucizesinin gerçekleştiği mübarek beldedir... ve Aynı zamanda Müslümanlar için Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebvi'den sonra fazileti bakımından üçüncü büyük mescit olarak kabul edilen Mescid-i Aksa'ya sahiplik eden kutsal bir mekândır.

Bizim için Kudüs, Yavuz Sultan Selim'in fethiyle Kudüs-i Şerif adını alır.

Osmanlı Devleti, Kudüs'te 400 yıl hüküm sürer ve bu kutsal şehir her Osmanlı padişahı devrinde devlet için büyük önem taşır. Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murat, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid Kudüs-i Şerif için pek çok hizmette bulunur. Sadece Kanuni Sultan Süleyman'ı örnek verecek olursam, şehrin surlarını yeniletir; Kubbetüs's-Sahra'nın yer döşemesini, Kudüs kalesini, Mescid-i Aksa'nın surlarını ve kapılarını restore ettirir. Şehrin imarı için 40 milyon akçe vakfeder. Kudüs'te yaptırdığı eserlerden sadece çeşmelerin sayısı 18'dir."

Bölgenin Türk ve İslam tarihi içinde önemini bir kez daha vurgulayan bu konuşma Kudüs'ün Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler için kutsal kabul edilme sebeplerini ve Kudüs'ün kısa tarihini özetlemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç:

2018 Mayıs ayı içinde Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'in başkenti kabul edeceğini ve büyükelçiliğini taşıyacağını ilan ettiği Kudüs, tarihi tecrübe ile sabit olduğu üzere İsrail'e ait olmayacak kadar İslami ve kültürel temellere sahiptir. Bununla birlikte Hristiyanlar için de

kutsal kabul edilen bir bölgedir. Bu geçmişin de gösterdiği gerçek şudur ki Kudüs'te yüzlerce yıllık bir geçmişin üzerine ve Filistin halkının direncine rağmen 1917'de İngilizler eliyle başlatılan ve 1947'den itibaren İsrail tarafından sürdürülen işgal ve yıldırma politikası haksız ve hukuksuz bir eylemdir. Buna rağmen 1980'de Kudüs'ü başkenti ilan eden İsrail'in bu kararını 2018'de ABD'nin elçilik açma kararı öncesi tanıyan başka ülke olmamıştır. Mart 2018 tarihinde Türkiye'den dört yüz akademisyenin katılımı ile El-Kudüs Üniversitesi'nde yapılan bu kongre bu süreçte Filistin halkına önemli bir destek niteliğinde olmuştur.

Kongre süresince Kudüs'te gözlemlenen durum Filistin'in yalnızlığı ve İsrail'in bölgedeki otoriter hâkimiyetidir. Öyleki Kudüs'e İsrail Devleti'nden vize almadan yani İsrail yetkililerinin onayı olmadan gidilememesine rağmen bölgede hemen her noktada kontrol İsrail polisleri ve görevlileri tarafından sürdürülmektedir. Buna Mescid-i Aksa gibi Müslümanların kutsal mekanlarının girişleri de dahildir. Bunun için İsrail yönetiminin söylemi radikal bir Yahudi'nin Müslümanlar'a zarar vermesini önlemek olsa da Müslümanlar benzer bir kontrolü yapamamaktadır. Abu Dis sınırlarına ulaşmadığınız müddetçe Filistin'in kontrolü altında bir bölge yer almıyor. Filistinli Müslümanlar'ın da bu sınırların dışına çıkabilmesi yine İsrail hükümeti tarafından verilen bir kart sistemi yada İsrail vatandaşlığına geçişle mümkün olmaktadır. Örneğin mavi kart sahibi Filistinliler Kudüs'e geçebiliyor ve hastanelere gidebiliyorken, bu karta sahip olmayan, İsrail vatandaşlığına geçmemiş ve kırmızı kart sahiplerinin özel izin alması gerekmektedir.

Kudüs'ün işgali hemen tüm Müslüman halklara sahip ülkelerin halkları ve liderleri tarafından kınanmaktadır. Meseleye dışarıdan bakıldığında ciddiyetini anlamak ve tam anlamıyla Filistin halkına bir destek sağlamak mümkün değildir. Bu sebeple Filistin ile akademik, kültürel, sanayi vb. her alanda işbirliğini geliştirmek, Filistinli Müslümanların yalnız olmadığını somut adımlarla ortaya koymak elzemdir. Kudüs sokaklarında karşılaşılan Filistinliler'in "*Türkiye'den geldim yahut Türk'üm*" sözlerine Elhamdulillah, çok şükür ve benzeri cevaplar vermeleri Türkiye ve Türk halkına karşı Filistinli Müslümanların güvenini göstermektedir.

Filistin'de İsrail askerlerine karşı sürdürülen direnişte, özellikle Gazze sınırlarında taş atarak ve lastik yakarak İsrail askerlerine karşı mücadele eden gençlerin amacı sorulduğunda, ne olursa olsun işgale karşı direnişin devam edeceği ve boyun eğmeyeceklerini göstermek amacıyla olduklarını söylemekte. Bu durum ise Filistin halkının direniş için desteğe daima ihtiyaç duyduğunun bir diğer göstergesidir. Bölgede yaşayan Hristiyanlar da İsrail'in işgalci ve saldırgan politikalarına maruz kalmakta; Ancak tepkileri eylemsiz. Bu durumda İşgal ve baskı ile son derece azalmış olan bölgenin Müslüman nüfusu bu orantısız güç savaşlarında

yitirilmektedir. Buna karşın İsrail kademeli olarak bölgenin demografik yapısını değiştirmeye ve Yahudi nüfusunu arttırmaya yönelik çabalarına devam etmektedir.

Kongre'nin açılışında “*Direnış'in Başkenti*” kabul edilen Kudüs'de Ayrım Duvarı yahut Utanç Duvarı üstüne işlenmiş grafitiler ve İsrail karşıtı sloganlar Filistin halkının bu işgale direncinin resmedildiğı bir sergi görüntüsü sunmaktadır. Kongre süresince tüm katılımcılar bu toplumsal tepkinin şahitleri olma imkânını da buldu. II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi benzeri organizasyonlar ve Filistin ile karşılıklı işbirliğinin geliştirilebileceğı etkinlikler arttırılarak, Kudüs meselesinde Filistin'in yalnız olmadığı her platformda ortaya konulmalıdır. Bu ve benzeri organizasyonlar aynı zamanda bölgesel meselelere yönelik akademik ilgi ve hassasiyeti de arttırmakta, bu yönde ortaya konulan çalışmalar ise mücadele sürecinde etkin bir destek olmaktadır.